

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

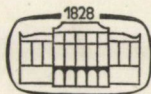
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XXII. KÖTET

1-2. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1973

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai:

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

NOVÁK ZOLTÁN

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., MÜNNICH FERENC U. 7.

KIADÓ HIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értéke-
zéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészet-
történet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában három füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Münnich Ferenc u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

A Közlemények előfizetési ára 40,— Ft, Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (1363 Bp. V., Alkotmány u. 21. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—11488). Külföldön terjeszti a „Multúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H—1389 Budapest, Postafiók 149.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: 1052 Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: 1014 Budapest I., Üri utca 51—53.

A SZOVJET ÁLLAM 50 ÉVES ÉVFORDULÓJA

A Magyar—Szovjet Baráti Társaság, az MSZMP KB Politikai Főiskolája és a Magyar Tudományos Akadémia 1972. december 15-én *50 éves a Szovjetunió* című ünnepi ülését tartotta.

Az alábbiakban közöljük Nemes Dezső akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottsága tagjának, a Politikai Főiskola rektorának elnöki megnyitóját, valamint Ju. V. Bromlej, a SZUTA tagjának, az ünnepségre meghívott szovjet delegáció vezetőjének hozzászólását.

NEMES DEZSŐ ÜNNEPI MEGNYITÓJA

Tisztelt Elvtársak !

Kedves Vendégeink !

A Magyar—Szovjet Baráti Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és az MSZMP Politikai Főiskolája nevében köszöntöm a mai tudományos és egyben ünnepi ülészakunk minden résztvevőjét.

Külön is üdvözlöm kedves szovjet vendégeinket, a Szovjet—Magyar Baráti Társaság küldötteit, barátainkat és harci társainkat. Személyükben annak a népnek képviselőit köszöntjük, amely a Bolsevik Párt vezetésével megalkotta a szovjet köztársaságok egységes szövetségi államát, a *fennállásának 50. évfordulóját ünneplő Szovjetuniót*.

Kedves Elvtársak !

Hadd emlékezzünk most egy másik jubileumra is, amelynek tiszteletére 1970 tavaszán rendeztünk méltó ünnepségeket: *a lenini centenáriumra*. Meltattuk Lenin hatalmas művét. Az emberiség új korszakát megnyitó Októberi Forradalmat, amelyet a Bolsevik Párt Lenin vezetésével készített elő és vitt győzelemre. A szovjet állam megteremtését, mely az ő vezetésével létesült és vált legyőzhetetlenné. A szovjet hatalmat teremtő népek, nagy és kis nem-

zetek közötti új viszonyt, melynek részletes elveit Lenin dolgozta ki, és gyakorlati megvalósítását is ő irányította. S méltattuk a rendkívüli fejlődést, amelyet a szovjet társadalom az egységes szövetségi állam keretében, gigászi feladatokat megoldva és nehéz csatákban nagy győzelmeket aratva, a lenini utat követve elért.

Most a Szovjetunió létrejöttének félévszázados jubileumához érkeztünk. E kiemelkedő történelmi évforduló természetesen ismét elválaszthatatlanul egybeforr *Lenin* névével. Ő vezette a szovjet hatalmat teremtő népek küzdelmét, melynek során megérlelődtek a politikai és morális feltételei annak, hogy 1922 decemberében megalakuljon a szovjet köztársaságok egységes szövetségi állama. Ő vértette fel eszmeileg és irányította a Bolsevik Párt szívós felvilágosító munkáját, amit minden szovjet köztársaságban folytatott — más nagy feladatokkal együtt — a szovjet köztársaságok összefogásának fejlesztéséért, magasabb szintre emeléséért: a Szovjetunió megalakításáért.

Lenin dolgozta ki — a nemzetek közötti viszony szocialista elveinek megfelelően — a szovjet köztársaságok *szövetségi államrendjét* is, ami ugyancsak fontos követelmény volt az egyenjogú köztársaságok egységes szövetségi államának létrehozásában. *A Szovjetunió megalakulása lenini alkotás, a lenini eszme győzelme a Bolsevik Párt és a szovjet munkásosztály, a szovjet népek történelmi vívmánya.*

A népek testvériségének nagy eszméje a forradalmi munkásmozgalom internacionalista eszméi alapján valósulhat meg igazában, a legteljesebben, a legmagasabb szinten. Ennek szervezeti formái a történelmi helyzettől függően változnak. Megmászhatatlan történelmi tény azonban, hogy *a szovjet köztársaságok egységes szövetségi államában a népek testvérisége olyan szintre emelkedett, amilyent még nem ismert az emberiség.* A félévszázados fejlődés ragyogó eredményei s az a világtörténelmi szerep, amelyet a Szovjetunió az emberiség életében betöltött és betölt, tanúsítja az egységes szovjet állam kiemelkedő szerepét a szovjet nemzetek közösségének és valamennyi szovjet nemzetnek a fejlődésében.

A szovjet nemzetek közössége fejlődésének külön sajátossága, hogy a korábban elmaradottabbak az átlagosnál gyorsabban haladtak előre, mert nemcsak a kölcsönös segítségre, hanem a fejlettebbektől kapott különleges támogatásra is támaszkodtak. Kibontakozott és történelmi sikerekre vezetett *a fejlődésbeli szintkülönbségek kiegyenlítésének folyamata.*

Az emberiség egyik nagy problémája a magas fejlettségű és a fejletlen országok közötti különbség, mely a kapitalista imperializmus korában rendkívüli súlyossá vált és rendkívüli éles ellentmondást teremtett, s amelynek megoldásáért világszerte folyik a harc. A Szovjetunió behozta a világnak, hogy a szocialista rendszer megoldja ezt a feladatot, megbirkózik a régi világnak ezzel az örökségével is. Azáltal, hogy elűzi a hazai elnyomókat és kiűzi az imperialistákat, kibontakoztatja a népek alkotó erejét és magas

szintre emeli testvéri összefogásukat, új viszonyt teremtve a szocializmus útjára lépett nemzetek között.

Félévszázados történelmi tapasztalat tanúsítja, hogy a szovjet társadalom általános fejlődése valamennyi szovjet nép nemzeti felemelkedésének, nemzeti kultúrájának is nagy fellendülését hozta magával. Régi tétele a leninizmusnak: *minden nép a saját nyelvén érti meg a kommunizmus eszméit*. Ez úgy is értendő, hogy a *marxizmus – leninizmus eszméi akkor válnak társadalomformáló erővé, ha behatolnak a népek tudatába, nemzeti kultúrájuk közkincsévé és fellendítőjévé válnak*. A nagy társadalmi átalakulásnak szerves része a *kulturális forradalom*, amely mindig a nemzet saját nyelvén megy végbe, új eszmeiséget és új lendületet adva a nemzeti kultúra fejlődésének. Így kapott hatalmas lendületet a szovjet népeknek formájában nemzeti, tartalmában mindinkább szocialista kulturális felemelkedése, amely a *Szovjetuniót a világ kulturális és tudományos fejlődésének is az élvonalába emelte*.

A Szovjetunióban végbement társadalmi átalakulás és általános fejlődés a szovjet népek nemzeti kultúrájának nagy fellendülésével együtt azt is magával hozta, hogy *azonossá váltak valamennyi szovjet nemzet alapvető társadalmi tulajdonságai, eszméi és céljai*. Ez az *alapja* annak, hogy a *szovjet nemzetek közössége egységes néppé forrott össze*. Ez az *alapja* annak, hogy amikor *szovjet népet* mondunk, a soknemzetiségű szovjet állam egységes népét értjük alatta.

A mai ülésszak előadásai ismertetik azt a fejlődést, amely a Szovjetunióban végbement a társadalmi élet egy-egy területén, s taglalják tanulságait, amennyire ez egy ünnepi előadás keretében lehetséges.

Szeretném ez alkalommal is felhívni a figyelmet arra, hogy a Szovjetunió fennállásának *első negyedszázada* alatt a kapitalista világ által körülzárva, az imperialista támadás állandó veszélyével farkasszemet nézve s a békéért lanckadatlan küzdelmet folytatva érte el nagy vívmányait. Ezt a negyedszázadot a polgárháború évei előzték meg. Utolsó harmadában pedig a Nagy Honvédő Háborút vívta meg a szovjet nép. Katonai erőit maximálisan fokozva döntő szerepet töltött be a hitleri „Harmadik Birodalom” szétverésében.

Közismert, hogy 20 millió szovjet ember áldozta életét a világtörténelem legnagyobb háborújában, s a pusztítások, amit a fasiszták az ideiglenesen megszállt területeken végeztek, rendkívül nagy veszteségeket okoztak. A helyreállítás gigászi erőfeszítéseket követelt; a Szovjetunió negyedszázados jubileuma idején, 1947-ben még ez volt az egyik központi feladat, amelynek megoldásán a szovjet nép a súlyos háborús sebeket gyógyítva munkálkodott. De 1948-ban — a Szovjetunió *második negyedszázadának* első évében — ipari termelése ismét elérte az 1940. évi szintet, s részben korszerűbb termelő berendezésekkel, mint a háború előtti.

Ennek kapcsán hadd említsem meg itt is, hogy 1948-ban — a háború okozta 8 évi kiesés után — a szovjet ipar össztermelése az Amerikai Egyesült Államok iparának mintegy 20%-át tette ki. Most pedig, a második negyed-

század végén elérte az amerikai ipar 75%-át. Szédületes ütem az, amelyet a szocialista módon szervezett, magas fokon integrált, egységes szovjet gazdaság elért. Belátható közelségbe került az a nevezetes esztendő, amikor a szovjet ipar s vele az egész szovjet népgazdaság utoléri és túlszárnyalja az amerikaiakat. Ennek pedig felbecsülhetetlen jelentősége lesz nemcsak a szovjet nép és a szocialista világ, hanem az egész emberiség számára!

A Szovjetunió első és második negyedszázadának fordulópontja egybeesett a *szocializmus világrendszerre* válásával. Széthullott a kapitalista államok gyűrűje, amely a szovjet hatalom országait három évtizedig körülfogta. Így ért véget az imperialista hatalmaknak az a lehetetlen kísérlete, hogy a szovjet államot, ha már elpusztítani nem tudták, akkor legalább holmi karantén kordonnal zárják el a világ többi népétől. A második világháborút követő küzdelmek során a népi demokratikus országok kiszabadultak az imperializmus hatalmi köréből, felszámolták a kapitalista rendszert és a szocializmus útjára léptek. S a Szovjetunió, melynek felszabadító hadserege kitűzte győzelmes vörös lobogóját Berlinben és Port Arthurban, Szófiában és Phenjanban, s elhozta a szabadságot a mi országunk, a mi népünk számára is, döntő segítséget nyújtott a szocializmus világrendszerre válásához.

A Szovjetunió második negyedszázada egyben a szocialista világrendszer fejlődésének első negyedszázada. És hozzátehetjük, hogy ez a régi imperialista gyarmatrendszer csaknem teljes széthullásának negyedszázada is. Gondolom, nem kell itt külön fejtegetnem azt a kimagasló szerepet, amelyet a Szovjetunió a függetlenségük kivívásáért és védelméért küzdő népek támogatásában betöltött és betölt.

A Szovjetunió segítette a népi demokratikus országokat, hogy elhárítsák az imperialisták beavatkozási kísérleteit, elinduljanak és előre haladjanak a szocialista fejlődés útján. Segítette a *forradalmi Kubát*, hogy elhárítsa az USA-invázió fenyegető veszélyét, megbirkózzék a gazdasági blokáddal és segíti társadalómépítő munkáját. A Szovjetunió nyújtotta és nyújtja a legnagyobb és nélkülözhetetlen támogatást *Vietnam hős népének*, hogy kiűzze földjéről az agresszorokat. Segíti az arab népeket a Nixonék által támogatott izraeli agresszió ellen. Gyorsan segítségére sietett a súlyos csapásokat elszenvedett keletbengál nép újonnan megszületett államának: a *Bangla-Desnek*, s éppen a napokban jött a híre annak a támogatásnak, amit a társadalmi haladás útjára lépett *Chilének* nyújt függetlensége védelméhez. Ezek a ma legismertebb példái a sok irányú segítségnek, amit a Szovjetunió más népeknek nyújtott és nyújt az imperialisták elleni küzdelmükben és országaik építésében. De tudjuk, hogy még sok ilyent sorolhatnánk.

Nincs nép, amely korunkban többet tett volna az egész emberiségért, mint a Szovjetunió népe!

A Szovjetunió által nyújtott támogatás közvetlen segítség az egyes országoknak, de hatása ennél szélesebb körű. Jelentősen hozzájárult ahhoz,

hogy a nemzetközi életben a társadalmi haladás és a béke erői egyre újabb tért nyerjenek, s *az erőviszonyok mindjobban a szocializmus és a béke erői javára változnak meg*. Ez segítette elő, hogy az amerikai agresszorok végül is kénytelenek voltak tárgyalni a vietnami nép igazi képviselőivel. S mint ismeretes, ennek során elkészítették az előzetes megállapodást is a fegyvernynyugvásról és a politikai rendezésről, az amerikai csapatok teljes kivonásáról és az amerikai beavatkozás megszüntetéséről. Tudjuk persze azt is, hogy hátra van még a megállapodás aláírása s a további küzdelem annak tényleges érvényesítéséért.

A nemzetközi erőviszonyok pozitív változásaiban azonban a legfőbb tényező *a Szovjetunió ereje és fejlődése* s az a következetes harc, amelyet szövetségeseivel együtt a *nemzetközi béke megszilárdításáért* folytat. Utalok itt arra a változásra is, amely a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi helyzetében bekövetkezett. Az NDK fejlődésével együtt *ez a megnövekedett erő és ez a lenini békepolitika* játszott döntő szerepet abban, hogy átértékelésre kényszerült a NATO-politika, amely az első német munkásállam létét több mint két évtizedig tagadni próbálta és elismerését elutasította; bekövetkezett az, hogy az NDK-t mint a szocialista közösség szuverén államát, ha fogcsikorgatva is, de elismerik. Utalok egyben arra is, hogy *ez a lenini békepolitika* vitte előbbre az *európai biztonsági értekezlet* összehívásáért indított akciónkat. Ennek során immár jelentős akadályokat sikerült elhárítani, s a további küzdelem kiszélesedett fronton folytatódhat, hogy a még nagyon is hatékony szembenálló erők szabotálása véglegesen meghiúsuljon, az európai népek békéjét megnyugtatóan szavatoló biztonsági rendszer létrejöjjön.

Az imperialista hatalmak sok mindent megpróbáltak, hogy útját állják ennek a fejlődési folyamatnak. Jobb hiányában nagy reményeket fűztek ahhoz a szakadár tevékenységhez is, amelyet a Mao-féle kínai vezetés már évek óta folytat és még mindig nem adott fel. Ismeretes, hogy a kínai vezetők e tevékenysége milyen károkat okozott elsősorban éppen Kína fejlődésében és sok nehézséget támasztott a szocialista országoknak, a nemzetközi kommunista mozgalomnak, úgyszintén az egész antiimperialista tábornak. Az imperialisták ehhez fűzött reményei nem váltak be, és nem fognak beválni a jövőben sem. Mint ahogy az imperialisták immár több mint félévszázados szovjetellenes propagandája nem tudta útját állni a Szovjetunió gyors fejlődésének, a Mao-féle propaganda sem képes a reális tényeken és folyamatokon változtatni.

Bonyolult helyzetben, sok áldozattal és erőfeszítéssel érte el a Szovjetunió fennállásának első két negyedszázadában hatalmas sikereit és ma gyors léptekkel halad a kommunizmus felépítésének útján. A mi pártunk, a mi népünk, a szocializmus felépítésén munkálkodva ugyanezt az utat követi. Ezért is áll hozzánk oly közel a szovjet nép munkája, annak sok irányú tapasztalata, amelyből már eddig is sok felbecsülhetetlen értékes tanulságot tudtunk levonni saját munkánk számára.

A Szovjetunió fennállásának *harmadik negyedszázada kezdődik*, ennek küszöbére érkeztünk. Mit hoz a következő negyedszázad? — kérdezhetjük. Bizonyos, hogy a két világrendszer közötti verseny további kibontakozását s a *kommunizmus nagy győzelmeit*.

Nemes Dezső

A SZOVJETUNIO NEMZETEINEK MAI FEJLŐDÉSE

JU. V. BROMLEJ

A Szovjetunió a világ egyik legtöbb nemzetiséget magában foglaló országa. Több mint száz nemzet és nemzetiség él, dolgozik keretei között. Némelyeknek közülük évszázadokkal mérhető a történelme, mások viszont lényegében a szovjet hatalom éveiben alakultak ki.

A XIX—XX. század fordulóján a cári Oroszország népei a fejlődés legkülönbözőbb fokán állottak. Míg az európai Oroszország nagy népeinek többségénél (oroszok, ukránok, beloruszok, a baltikumi népek stb.) már kifejlődött a kapitalizmus, addig sok közép-ázsiai nép lényegében a feudalizmus fokán állott, sőt Észak népei (az evenkik, csukcsok, nyenyecsek stb.) a patriarkális-nemzetiségi rend színvonalán. Kis vérségi-törzsi közösségekben éltek, vadászattal, halászattal, rénszarvастenyésztéssel foglalkoztak. A forradalomig több mint ötven népnek nem volt saját írásbelisége és az ország összalakosságának háromnegyed része analfabéta volt.

A nemzetiségi összetétel tarkasága és a termelési módok összessége különös jelentőséget adott a nemzetiségi kérdésnek a forradalom előtti cári Oroszországban. Nem véletlen tehát, hogy V. I. Lenin sokoldalú tevékenységén belül is olyan jelentős teret kapott a nemzetiségi kérdés. Lenin kiemelkedő történelmi érdeme abban áll, hogy az új történelmi viszonyoknak — az imperializmus, a proletárforradalmak korának — megfelelően, alkotó módon továbbfejlesztve a marxizmust, átfogó és következetes tanítást dolgozott ki a nemzetiségi és a nemzeti felszabadító mozgalmak kérdéseiben, és összeállította pártunk programtégeit a nemzeti politika vonatkozásában.

A bolsevikok nemzetiségi programjában központi helyet kapott a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló tétel. Ezt a tézist mindvégig védelmezve, V. I. Lenin egyidejűleg mintegy előre jelezte, hogy az egykor elnyomott népek dolgozó tömegei felszabadulva a burzsoá elnyomás alól, minden erejükkel törekszenek majd a nagy és haladó szocialista nemzetekkel való szövetségre és egyesülésre, és minél teljesebb a demokratizmus, annál nagyobb a vonzóerő a népek szoros egyesülésére. A népek önrendelkezése elvének összekapcsolása egyesülési tendenciáikkal a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének 1922-ben történt megteremtése útján valósult meg — országunk minden népének önkéntes egyetértésével.

Kezdetben a Szovjetunió csupán négy szövetségi köztársaságot egyesített: az Orosz Föderációt, az Ukrán SZSZK-t, a Belorusz SZSZK-t és a Kaukázusontúli Föderációt. 1922 és 1936 között a szövetséges köztársaságok száma tizenegyre nőtt. Szovjet Közép-Ázsia nemzeti-állami tagolása, a gyökeres szocialista átalakulás és a népek politikai, gazdasági és kulturális fejlődése eredményeként 1924-ben megalakult az Üzbég SZSZK és a Türkmen SZSZK, 1929-ben pedig a Tadzsik SZSZK. 1936-ban a Kirgiz és a Kazah autonóm köztársaságok szövetségi köztársaságokká alakultak át. Ugyanebben az évben az Azerbajdzsán, Örmény és Grúz szovjetköztársaságok, amelyek korábban a Kaukázusontúli Föderációt alkották, közvetlenül a Szovjetunió tagállamai lettek. 1940-ben a szovjet köztársaságok családja még négy köztársasággal gyarapodott: újra belépett a Lett, Litván és az Észt SZSZK, a Moldovai autonóm köztársaság pedig szövetségi köztársasággá alakult. Ily módon jelenleg a föderatív elveken alapuló szovjet állam 15 szövetségi és 20 autonóm köztársaságot, 8 autonóm területet és 10 nemzeti körzetet egyesít, amelyeknek a területén több mint 240 millió ember él. A szocialista nemzetek politikai egységének ez a formája a lenini nemzetiségi politika egyik legnagyobb sikere.

A soknemzetiségű szocialista állam megteremtése — amint erre az SZKP KB-nak A Szovjetunió megalakulása 50. évfordulójára c. határozata rámutat — „minden szovjet nép forradalmi alkotóképeségének eredménye volt a Kommunista Párt által vezetett munkásosztállyal az élén”.

A több éves gyakorlati tapasztalat az ország minden népének megmutatta, milyen gazdagon gyümölcsöző a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségében történt egyesülésük. Csupán az ország minden természeti kincsének és erejének egyesítése tette lehetővé a szovjet embereknek a cárizmus és a kapitalizmus örökségének, a gazdasági és kulturális elmaradottságnak történelmileg rövid idő alatt történő felszámolását, az ország iparosításának, a mezőgazdaság szocialista átalakításának, az igazi kulturális forradalomnak a megvalósítását, a szocializmus felépítését és a Szovjetunió hatalmas, magasan fejlett államá alakítását. Az emberiség legveszélyesebb ellenségével, a hitleri fasizmussal való összecsapás szemléletesen megmutatta, hogy a szovjet népek csak szövetségben, csak egyesült erővel képesek megvédeni szabadságukat, szocialista vívmányaikat.

A Szovjetunió fennállásának 50 éve alatt a kereteibe tartozó nemzeteknél és népeknél gyökeres változások mentek végbe. Ezekben a változásokban vagy nemzeti folyamatokban világosan nyomon követhető két dialektikus kapcsolatban álló tendencia: a nemzetek további fejlődése és mind teljesebb közeledésük.

Az elemzés megkönnyítése érdekében a nemzeti folyamatokon belül két oldalt lehet elkülöníteni: egy társadalmi-gazdaságit és egy etnikait. Az első esetben mindenekelőtt a nemzet vagy nemzetiség gazdasági, társadalmi és

kulturális fejlődésének mutatóit kell figyelembe venni. A második esetben a nyelv, a szokások, az életmód speciális sajátosságaiban, a tradicionális kultúra különböző formáiban és az etnikai öntudatban végbement változásokat.

A lenini nemzetiségi politika a szovjet hatalom éveiben országunk szocialista nemzeteinek általános gazdasági fellendülést biztosított. A Szovjetunió megalakulása után közvetlenül kezdetét vette a harc a cári Oroszország egy olyan súlyos örökségének a felszámolásáért, mint a népek gazdasági fejlődésében megmutatkozó rendkívüli egyenlőtlenség. Az iparosítás és a kollektivizálás eredményeként, valamint a fejlődésükben elmaradott népeknek a jóval fejlettebbek részéről nyújtott segítséggel, már a háború végére gyakorlatilag megszűnt ez az egyenlőtlenség. Ezzel kapcsolatban igen jellemző, hogy például az Orosz Föderációban a szovjet hatalom évei alatt az ipari termelés volumene globálisan 92-szeresére nőtt, ugyanebben a periódushan Kazahsztánban 146-szorosára, Örményországban 184-szeresére, Baskíriában 477-szeresére. Teljességgel nyilvánvaló, hogy ezek számunkra a gazdasági szférát tekintve a nemzetek fejlődését, virágzását bizonyítják. Ugyanakkor azonban ez a nemzetek gazdasági fejlettségének közeledését is jelenti. A közeledési tendencia a köztársaságok közötti gazdasági kapcsolatok fejlődésében is világosan megmutatkozott. Meggyőzően tanúskodik erről többek között az a tény, hogy jelenleg ilyen relációban bonyolódik az összszövetségi teherforgalom körülbelül háromnegyed része.

A szovjet hatalom évei alatt a nemzetek és nemzetiségek társadalmi struktúrájában is lényegi változások mentek végbe. Ezek a változások mindenekelőtt az uralkodó osztályok felszámolásában jutottak kifejezésre. A népek társadalmi struktúrájának közelítése szempontjából óriási jelentőségű, hogy minden köztársaságban létrejött a saját nemzetiségű munkásosztály. Így például Tatár földön a tatár munkások összlétszáma csak az első ötéves terv éveiben (1928—1932) ötszörösére nőtt. Jelenleg minden köztársaság munkásosztályán belül a helyi nemzetiség képviselői vannak túlsúlyban. A szovjet hatalom éveiben minden köztársaságban kialakult a saját nemzetiségű intelligencia. Kezdetben ez az értelmiség elsősorban olyan szakemberekből állott, akik a társadalmi életnek azokhoz a szféráihoz kötődnek, amelyekre különösen jellemző a nemzeti sajátosság, a nemzeti nyelv használata (tanítók, művészek, írók stb.). Ez magától értetődő. Hiszen a népek kulturális színvonalát csak a nemzeti nyelv használata mellett lehetett emelni.

A népek ténylegesen meglevő egyenlőtlenségét kulturális téren alapvetően már a szocialista építés első éveiben felszámolták. Például a közép-ázsiai köztársaságokban 1926-ban az írástudók aránya nem haladta meg a 15%-ot, 1939-ben viszont az írástudók aránya országosan már elérte a 37%-ot, és az egyes köztársaságok közötti eltérés nem jelentős. A forradalom előtt 10 jelenlegi szövetséges köztársaságban nem volt főiskola, és csupán néhány rendelkezett speciális középfokú intézményekkel is. Jelenleg minden köztársaság

ban vannak nemcsak főiskolák, de nemzeti akadémiák is. Kialakult a saját technikai és tudományos értelmiség.

Nem nehéz felfigyelni rá, hogy a társadalmi és kulturális változásokban mindkét tendencia kimutatható, hiszen a nemzetek társadalmi struktúrájának fejlődése és kulturális fellendülésük egyidejűleg a társadalmi szerkezet országos méretekben történő egyneművé tételét és az egyes népek kulturális színvonalának közeledését is jelenti.

Az említett tendenciák különösen világosan jelentkeznek a nemzeti folyamatok szempontjából olyan fontos szférában, mint a nyelv. A nemzeti fejlődés tendenciája szemléletesen kifejeződik abban, hogy a szovjet hatalom évei alatt lényegesen kiszélesedtek a nemzeti nyelvek társadalmi funkciójának keretei. A nyelvek egyenlőségének politikája, a korábban írásbeliséggel nem rendelkező népek ábécéjének, irodalmának kialakítása és az államigazgatásban való alkalmazása, gazdasági és kulturális fellendülésük, a sajtó és irodalom megjelentetése anyanyelvükön — mindez a szovjet hatalom első éveitől elősegítette annak a szférának a kiszélesítését, amelyen belül a Szovjetunió népeinek nyelvét használják. Ez a szféra jelenleg is tovább szélesedik, amiről meggyőzően tanúskodik a szövetséges köztársaságok nyelvén kiadott irodalom példányszámának egyenes vonalú növekedése.

Ami a közeledés tendenciáját illeti, ez a kétnyelvűség széles körű elterjedésében jut kifejezésre — azaz a nemzeti nyelv mellett az orosz nyelvnek mint a nemzetek közötti érintkezés fő eszközének a használata. Fél évszázaddal az Októberi Forradalom győzelme után az orosz nyelv elterjedtsége jelentősen megnőtt. Míg az 1926-os összeíráskor csupán 6 millió nem orosz nemzetiségű vallotta anyanyelvének, addig az 1959-es összeírás során számuk már 10 millióra nőtt, 1970-re pedig elérte a 13,5 milliót. Ezen túl: 1970-ben 42 millióan vallották az orosz második nyelvüknek, amelyet folyékonyan beszélnek. Ha ehhez hozzávesszük a csaknem 140 millió orosz, akkor kiderül, hogy jelenleg orosz nyelven folyékonyan beszél a Szovjetunió lakosságának legalább háromnegyed része.

A két tendencia az etnikai szférában, az ún. etnikai folyamatokban is nyomon követhető, ezeken belül jól elkülöníthetők a nemzetiségen belüli és a nemzetiségek közötti folyamatok.

A nemzetiségen belüli folyamatokhoz, amelyek konszolidációs jellegűek, sorolhatók azok a folyamatok, amelyeknek során néhány, kultúrájában rokon etnikai egység egy néppé olvad össze. A gazdasági-társadalmi átalakulások már a szovjet hatalom első éveitől kedvező feltételeket teremtettek az etnikai konszolidáció folyamatának gyors kibontakozásához. Az ország peremterületein, amelyek korábban fejlődésükben elmaradtak, ezek a folyamatok a nyelvükben és kultúrájukban egymáshoz közelálló etnikai csoportoknak nagy nemzetiségekbe és nemzetekbe tömörülésében nyilvánultak meg. Így ment végbe például számos közép-ázsiai nemzet kialakulása, részben a türkmén nemzeté,

amely a jomut, a teke, a goklen stb. törzsekből jött létre. A konszolidációs folyamatok eredményeként formálódott ki Szibéria jó néhány népe is, például az altaji, amely az altaj-kizsit, a teleutit és más kis lélekszámú törzseket és népcsoportokat foglalja magába.

A szovjet hatalom éveiben szilárdabbá váltak a régen kifejlődött nemzetek is. Így a pomorjeiek, a kerzsakok, a kozákok egyes csoportjai, a kamcsadálók a szovjet hatalom első éveiben nem tekintették magukat az orosz nép részének, mert az oroszok fő tömegétől különböztek dialektusukban, kultúrájukban és életmódjukban. Jelenleg viszont csak nagy nehézséggel lehet őket mint az orosz nép ún. etnográfiai csoportját elkülöníteni. Gyorsan elmosódtak a különbségek a lettek és a latgallok között is. Végeredményben tehát a Szovjetunióban egyrészt új nagy népek jöttek létre, másrészt csökkent az ország etnikai tarkasága. Míg az 1926-os összeírás 194 nemzetiséget különböztet meg, addig az 1959-es összeírásban 109-ről van szó. Tehát az etnikai csoportok száma országunkban a szovjet hatalom első 40 éve alatt csaknem felére csökkent.

Figyelembe kell venni, hogy a nemzeteken belüli konszolidációs folyamat legaktívabb szakasza befejeződött. Erre utal, hogy a nemzetiségekről az 1970-es összeíráskor készült lista csaknem semmiben nem különbözik az előző összeírás megfelelő mutatóitól.

Jelenleg a konszolidációs folyamatoknak egy másik formája figyelhető meg, amely a szövetségi köztársaságok lakosságán belül számos esetben a helyi nemzetiség viszonylagos súlyának emelkedésével kapcsolatos. Szemléletesen mutatja ezt az 1959-es, ill. az 1970-es összeírás anyagainak összevetése. Ugyanakkor arra is van példa, hogy a két összeírás közötti 11 év alatt a nemzetiségek többségének részaránya saját köztársaságuk határain túl valamelyest csökkent (kivételt képeznek az oroszok, beloruszok és a grúzok).

Ami a nemzetiségek közötti etnikai folyamatokat illeti, azok különböző formákban mennek végbe, amelyek távolról sem azonos intenzitásúak. A legnagyobb etnikai változások az asszimilációs folyamatokkal vannak összefüggésben. Ezek a folyamatok, amelyek végső soron az etnikai hovatartozás megváltozását eredményezik, egyes csoportoknak vagy egy nép egyes képviselőinek egy másik, rendszerint jóval nagyobb számú népben történő feloldódásaként jelentkeznek. Feltétlenül különbséget kell tenni erőszakos és természetes asszimiláció között.

A maga idejében Lenin élesen elítélte a cári kormány asszimilációs politikáját, a népek erőszakos beolvasztását, de hangsúlyozta, hogy a természetes asszimiláció folyamata, amelynek feltétele a néptömegek közvetlen érintkezése, még a kapitalizmus viszonyai között is haladó jelenség. (Művei 24. k. 125., ill. 127. l.) A szovjet korszakban a természetes asszimilációt a különböző népek területi keveredése segíti elő. A nemzeti előítéletek gyengülése, a vallási korlátok megszűnése közepette ez részben a nemzetiségi szempont-

ból vegyes házasságok számának a növekedéséhez vezetett. Míg pl. 1925-ben országosan csak minden negyvenedik házasság volt nemzetiségi szempontból vegyes, jelenleg minden tizedik ilyen, sőt egyes városokban, mint azt a speciális kutatások mutatják, minden negyedik házasság. Különösen gyakoriak a nemzetiségileg vegyes házasságok Moldavia, Ukrajna és Beloruszia városaiban.

Az asszimiláció észrevehető hatást gyakorol egyes népek lélekszámának alakulására. Így a mordvinok száma 1939—1970 között csaknem 200 ezerrel, azaz 11 százalékkal csökkent. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az asszimilációs folyamatok elsősorban a területileg szétszórta élő népeket érintik (zsidók, mordvinok, akrélok stb.) és azokat a személyeket, akik egy másik nemzetiség által lakott területre telepedtek le.

Az asszimilációtól világosan meg kell különböztetni az ún. etnikumok közötti integrációt, amelyen a már kialakult etnikai egységek — nemzetiségek, nemzetek — egy államon belüli együttműködésének sokoldalú folyamatait értjük; amely folyamatok mindenekelőtt kultúrájuk közeledésében, a szinte egységes „kultúrréteg” megteremtésében nyilvánultak meg. Ilyen folyamatok bontkoznak ki néhány soknemzetiségű külföldi országban: Indiában, Jugoszláviában stb.

Országunkban az etnikumok közötti integráció szorosan összefügg egy olyan új történelmi közösség formálódásával, mint a szovjet nép. Az alapvető feltétele e közösség kialakulásának a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Szovjetunió megalakulása. Formálódásának folyamata különösen lendületessé vált a szocialista termelési viszonyok győzelme után. Külsőleg ez olyan fogalmak megjelenésében nyilvánult meg, mint „szovjet ember”, „szovjet kultúra”, „szovjet hazafiság”, „szovjet jellem” stb. Maga a „szovjet nép” kifejezés az 1930-as évek végén került a hivatalos szóhasználatba, amiről szemléletesen tanúskodik az, hogy előfordul a XVIII. pártkongresszus határozatainak szövegében és a kongresszus által elfogadott szervezeti szabályzatban.

A szovjet nép mint az emberek különleges történelmi közössége, igen bonyolult, sokrétű társadalmi jelenséget foglal magába, az emberek sokoldalú egyesülésének típusa, akik ugyanakkor különböző nemzetiségekhez, osztályokhoz, társadalmi csoportokhoz tartoznak. Ez a sokféleség és az ezzel együtt meglevő egység a kulturális szférában nyilvánul meg különösen világosan. Ezért ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozunk.

Bár nemzetközi, mégis rendelkezik meghatározott jellemvonásokkal a szovjet nép kultúrája, amelyek egészében megkülönböztetik más országok kultúrájától. Ez a kultúra országunk minden népe kulturális együttműködésének gyümölcse, magába ötvözi a legértékesebbet, amelyet az együttes erőfeszítés eredményez. Gazdagabb és sokrétűbb bármelyik egynemzetű kultúrájánál. Megtermékenyítve és gazdagítva a nemzetit, maga is gazdagszik a nemzeti

leghaladóbb elemeiből merítve. Ezért eredménytelenek elméletileg és gyakorlatilag egyes nyugati „szovjet szakértők” kísérletei, amelyek arra irányulnak, hogy a Szovjetunióban végbemenő kulturális integráció folyamatát „oroszosításként” állítsák be (bár óriási az orosz kultúra hozzájárulása az össz-szovjet kultúrához).

Az integrációs folyamatok „mechanizmusának” megértéséhez rendkívül fontos figyelembe venni, hogy az anyagi kultúra szférájában ezek a folyamatok némileg másként, egészében szemléletesebben mennek végbe, mint a szellemi kultúra szférájában.

Arról van szó, hogy azok a folyamatok, amelyek az anyagi kultúra területén mennek végbe, szorosabb kapcsolatban állnak a termelőerők fejlődésével, amit a tömegtermelésű gyári termékek elterjedése kísér. Ez a jelenség nemcsak a mi országunk sajátossága, a világ sok országában megfigyelhető és különösen intenzívvé vált a tudományos-technikai forradalom eredményeinek alkalmazásával. Azonkívül az uniformizálás távolról sem azonos az anyagi kultúra minden szférájában. Legerőteljesebb a munka- és szállítási eszközök területén, gyengébb a település- és lakóházformákban, sőt még gyengébb a ruházzkodásban és különösen a táplálkozásban, miközben az egyes népeknél is különböző intenzitású. Míg például országunk európai részében ezek a folyamatok előrehaladtak, addig a Kaukázusban és Közép-Ázsiában még kevésbé jelentkeznek.

A szellemi kultúra területén a nemzetek közötti integráció folyamata mindenekelőtt a szovjet emberek szellemi kultúrájának egységes szocialista tartalommal való telítődésében nyilvánul meg. Ennek a folyamatnak a legfontosabb összetevője az internacionalista ideológia.

A szovjet nemzetek mai fejlődése szempontjából különös jelentősége van annak, hogy a szellemi kultúra szférájában a Szovjetunió népeinek kulturái hatnak egymásra, kölcsönösen gazdagítják egymást, ami az ország különböző népei közötti kulturális értékek sajátos cseréjén keresztül valósul meg. Így alakult ki és fejlődött a közép-ázsiai nemzeteknél, a dagesztáni és egész sor északi népnél a többi szocialista nemzet, mindenekelőtt az orosz nép baráti segítségével a színházi és balettművészet és a képzőművészetek több ága. A szovjet nép kultúrájába bekerült Puskin és Sevcenko, Jakub Kolasz és Musza Dzsail, Sosztakovics és Hacsaturján. Ezzel kapcsolatban említjük meg a köztársaságok közötti ún. irodalmi és művészeti heteknek és a szépirodalmi művek egymás nyelvére történő lefordításának a jelentőségét.

Külön hangsúlyozandó a tudomány internacionalizáló hatása, elsősorban a technikai és a természettudományok területén, amelyek kialakulásuk és fejlődésük során sem kapcsolódnak semmilyen etnikai jelenséghez. Általában a kulturális integráció különösen intenzíven érinti a racionalitás, a tudomány szféráját és jóval kisebb mértékben az emocionális szférát, azon belül is a kultúra esztétikai funkcióit.

Ezért van az, hogy eltérően az anyagi kultúrától, ahol az uniformizálási tendenciák uralkodnak, a szovjet népek szellemi kultúrája jelentős mértékben megőrizte egyedi színezetét. Az is jellemző, hogy a kultúra néhány maradványelemének az eltűnése, kiszorulása (amelyek elsősorban a vallással kapcsolatosak) időnként összekapcsolódik a hagyományos kultúra jó néhány, korábban elhalt elemének a fejlődésével. Ilyen tendenciák részben kimutathatók néhány iparművészeti ág megújulásában is. Ilyenkor gyakran sajátos katalizátorként jelentkezik az etnikai öntudat, amely egyes emléktárgyakat etnikai szimbólumnak tekint.

A nemzeti kultúra funkcionálásában fontos szerepet töltenek be a hivatásos művészek alkotásai, a szépirodalom, a színház, a muzsika és a képzőművészet. Ez jelenleg a nemzeti kultúrák létezésének egyik alapvető formája. Ugyanakkor a hivatásos művészek alkotásainak szocialista tartalma a szovjet emberek szellemi közösségének legfontosabb alkotórészeként értékelhető.

Egyúttal meg kell jegyezni, hogy helytelen lenne az össz-szovjet kultúra formálódását csupán a hivatásos művészet és irodalom szférájához kapcsolni. Ez a folyamat átfogja a mindennapi élet területét is, annak legkülönbözőbb komponenseiben jelenve meg, kezdve az össz-szovjet hagyományokkal, ünnepekkel, szokásokkal, külsőségekkel el egészen néhány illemszabályig, a közös antroponomiáig stb. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a szovjet embereknél meglevő közös tudatot, közös képzeteket sem, amely az oktatás során a közös iskolai programból, a szovjet filmekből, televíziós és rádióadásokból, folyóiratokból, újságokból, azaz mindenekelőtt a tömegkommunikációból táplálkozik.

Egyébként is a szellemi kultúra területén az etnikumok közötti kapcsolatoknak ezen formái jelentőségükben egyre inkább háttérbe szorítják a szokásos érintkezési formákat, és azt lehet mondani, hogy szerepük egyre inkább nő. Az is igaz, hogy a tömegkommunikációs eszközök a nemzetiségek belső konszolidálódását is elősegítik, de a szellemi kultúrára gyakorolt döntő hatásuk mégis inkább az integráció, az internacionalizálás irányában halad.

A szocialista szovjet nemzetek fejlődésének és közeledésének kétoldalú folyamata a társadalmi tudat, a társadalmi pszichológia szférájában is jelentkezik. Egyidejűleg megy végbe a nemzeti öntudatnak és a szovjet néphez való tartozás tudatának, a nemzeti büszkeség és a szovjet hazafiság érzésének erősödése. Tény az is, hogy néha még fellelhetők a nemzeti elzárkózás egyes jelenségei is. Viszont a szocialista élet egésze, a pártszervezetek nevelő munkája megakadályozza a nemzeti büszkeség átcsapását dicsekvésbe, nacionalista önimádatba vagy egoizmusba. A nemzetiségek közötti együttműködés gyakorlata, a káderek általánosan elterjedt cseréje olyan szociális—erkölcsi légkört teremt, amely elősegíti az internacionalizmus eszméinek gyors és haté-

kony elsajátítását. Országunk polgára, tartozzon bármilyen nemzetiséghez, büszkén vallja magát mindenekelőtt szovjet embernek.

Soknemzetiségű államunk és az egész szocialista közösség tapasztalata szemléletesen tanúsítja, hogy a szocializmus minden szükséges feltételt megteremt a nemzetiségi kérdésben meglevő két tendencia harmonikus együttműködéséhez, amely tendenciák pedig a kapitalista világban elkerülhetetlenül antagonisztikus jelleget öltenek. Ez a tapasztalat azt is bizonyítja, hogy a szocializmusban a nemzetközi és a nemzeti egysége nem automatikusan jön létre, hanem ahhoz a kommunista és munkáspártok következetesen marxista-leninista politikája szükséges.

Az SZKP ezért szentel nagy figyelmet a nemzetek fejlődése és közeledése folyamatának; tervszerűen irányítva azokat, kedvező feltételeket teremt egész életünk további internacionalizálásához.

A nemzeti fejlődésnek a párt által történő rendszeres irányítása eredményezte a soknemzetiségű Szovjetunió népeinek korábban nem tapasztalt egységét és szilárd barátságát.

A 240 milliós szovjet nép megalakulásának 50. évfordulóját egységben ünnepli, biztosan és céltudatosan haladva előre a Kommunista Párt vezetése alatt azon az úton, amelyet a XXIV. kongresszus megjelölt.

AZ MTA FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK TEVÉKENYSÉGE AZ 1970. JANUÁR 1-től 1972. DECEMBER 31-ig TERJEDŐ IDŐSZAKBAN*

Az osztálynak jelenleg 5 rendes, 4 levelező, 2 tiszteleti és 3 tanácskozási jogú tagja van. A beszámolási időszakban hunytak el Fülep Lajos, Lukács György és Moravcsik Gyula akademikusok.

Az osztályhoz tartozó tudományterületek doktorainak száma 57, kandidátusainak száma 437.

	<i>Doktorok</i>	<i>Kandidátusok</i>
Filozófia	10	104
Történettudomány (régészet)	26	218
Művészettörténet	11	25
Pedagógia	3	56
Pszichológia	7	34

Az osztály keretében működött 6 tudományági bizottság, 5 történész vegyesbizottság, 10 albizottság, 35 munkabizottság, 4 nemzeti bizottság.

1.1. Az osztály tevékenysége

1.1.1. Filozófiai és Történettudományok Osztálya tevékenységét a hozzátartozó tudományos bizottságok, társulatok, folyóiratok tudománypolitikai irányításával, a tudományterületeit (filozófia, művészettörténet, pedagógia, pszichológia, régészet, történettudomány) érintő legfontosabb kérdések osztályüléseken való megvitatásával és az ott kialakított állásfoglalások megvalósításának szorgalmazásával végzi.

Az osztályülések előkészítésének minél alaposabbá és hatékonyabbá tétele érdekében az osztályhoz tartozó tudományterületek közös érdeklődésére számot tartó problémákat a tudományos bizottságokban is megvitatottuk, s e viták tapasztalatait is felhasználtuk az osztályülés elé kerülő anyagok készítésekor. Szorgalmaztuk továbbá tudományterületeink legjobb képviselőinek szakértőként való felkérését mind a bizottságok, mind az osztály elé kerülő előterjesztések előkészítésénél. A két év folyamán több mint 150 szakértőt kértünk fel; kb. 100 főt a bizottságok, 50 főt az osztály számára.

* A bizottságok, társulatok jelentései—, az osztályülés vitája alapján összeállította Novák Zoltán tudományos titkár.

A szakértőkre való támaszkodás egyben azt is jelenti, hogy osztályunk nagyon jó kapcsolatokat tudott kiépíteni a tudományterületein tevékenykedő más tudósokkal, mind az intézetekben, mind az egyetemi tanszékeken dolgozókkal.

A másik két társadalomtudományi testületi osztályhoz fűződő kapcsolataink igen jók. A közös érdeklődésre számot tartó kérdésekben kölcsönösen konzultáltunk, álláspontjainkat szükség szerint egyeztetjük, alkalmakként együttes aktíva-, illetve tudományos ülést tartunk.

A MTA Központi Hivatala Társadalomtudományi Főosztályával és a hozzá tartozó intézetek többségével szintén jók az osztály kapcsolatai. Több feladat megoldása során folyamatos — egymást kölcsönösen segítő — együttműködés alakult ki.

Az osztály feladatkörének megfelelően igyekezett a Tudományos Minősítő Bizottsággal jó kapcsolatot létesíteni, mindeddig kevés sikerrel, aminek egyik oka bizonyára az, hogy a TMB-ra vonatkozó Alapszabályok nem adnak módot az akadémiai osztályok és a TMB közötti „oldalági” kapcsolatokra.

Az Akadémia reformjának szellemében fokozott fontosságot tulajdonítunk a külső szervekhez, főhatóságokhoz és intézményekhez fűződő kapcsolatainknak. Jó a kapcsolatunk az Egészségügyi Minisztérium Tudományos Főosztályával, az egyetemi és főiskolai tanszékekkel, tanszéki kutatócsoportokkal. Nem kielégítő az együttműködés a Művelődésügyi Minisztérium illetékes főosztályainak többségével (ez alól talán csak a Marxizmus — Leninizmus Oktatási Főosztálya a kivétel). A nem megfelelő kapcsolat következtében gyakran vagy arra sincs mód, hogy állásfoglalásunkat kellő időben az illetékes fórumok tudomására hozzuk, vagy — ha ez megtörtént — nincs a továbbiakban tudomásunk állásfoglalásunk sorsáról, hatásáról, illetve arról, hogy továbbították-e azt az érdekeltekhez.

1.1.2. Az osztály üléseinek és az azokon tárgyalt témáknak a számát az elmúlt három évben az alábbi táblázat tartalmazza.

Az osztály üléseinek és a tárgyalt témáknak száma

	Ülések száma				Tárgyalt témák száma			
	1970	1971	1972	1970/72	1970	1971	1972	1970/72
Osztályülés	6	6	5	17	25	27	22	74
Aktívaülés	1	1*	—	2	3	1	—	4
Tudományos ülés	4**	1*	4***	9	4	1	4	9
Székfoglaló előadás	2	1	—	3	2	1	—	3
<i>Összesen</i>	<i>13</i>	<i>9</i>	<i>9</i>	<i>31</i>	<i>34</i>	<i>30</i>	<i>26</i>	<i>90</i>

* Az I. és IX. osztállyal közösen.

** Ebből 3 az I. és IX. osztállyal, 1. más intézménnyel közösen.

*** Ebből 3 más osztállyal — az I., a VIII., valamint az I. és IX. osztállyal közösen.

1970-ben egy osztályülés, osztályvezetőségi ülés még az Akadémia át-szervezését megelőző időszakra esett. Az 1970. február 11-i osztályülés az Akadémia Alapszabályának megfelelően osztályelnökké Mátrai László akadémikust, elnökhelyettessé Ember Győző akadémikust választotta meg.

Az 1970. áprilisi osztályülés — alapos előkészítő munka után — megvitatta az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága elé kerülő „A pszichológiai tudomány kutatási koncepciója” és a „Neveléstudományi kutatások fejlesztési terve (1970—1975)” c. anyagokat. A Pszichológiai Bizottság az előkészítő munkára 10 albizottságot hozott létre. Az előkészítés során körvonalazódott az MTA Pszichológiai Intézetének kutatási profilja. Az osztály javasolta, hogy a munkalélektani kutatásoknak a Munkaügyi Minisztérium keretében, a klinikus-pszichológiai kutatásoknak az Egészségügyi Minisztérium keretében hozzanak létre bázishelyet. (Az utóbbi előkészítése folyamatban van, az előbbi terén azonban nem sikerült előrejutni.) A pedagógia vizsgálata kapcsán különös élességgel jelentkezett egy alapkutatásokat folytató intézmény, az — azóta már megalakult — Akadémia Pedagógiai Kutatócsoportja mielőbbi létrehozásának szükségessége. Az Agitációs és Propaganda Bizottság mindkét előterjesztésünket — értékes kiegészítésekkel — elfogadta.

Az 1970. szeptemberi osztályülés „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei a Párt X. kongresszusára” c. dokumentumot vitatta meg.

A távlati tudományos kutatási tervekkel 3 osztályülés és 2 aktívaülés foglalkozott 1970—1971 folyamán. Az Akadémia Központi Hivatala tárca-szinten kiemelt tervfeladatai közül eredetileg három tartozott az osztály kompetenciájába, de ezek közül csak a „Tudományos-technikai forradalom mint világtörténelmi folyamat és a reá való felkészülésünk tudományos megalapozása” c. — a MTA Filozófiai Intézete által gondozott — kutatási főirány maradt meg. Az 1971. májusi osztályülés megállapította, hogy bár e kutatási főirány tervtanulmánya a megelőző, előzetes tervtanulmányoknál jobb, bizonyos további konkretizálás mégis szükséges, mert csak lényeges továbbfejlesztéssel válhat alkalmassá a kutatási főirány helyes megragadására. A „Társadalmunk rétegződésének és tudati állapotának alakulása a XX. században” c. — eredetileg a MTA Történettudományi Intézete által gondozott téma — 1971 folyamán lényegesen módosult. Az 1971 októberében — az I. és IX. osztállyal közösen — tartott aktívaülés elé már „A társadalmi tudat alakulása Magyarországon, 1945—1970” címmel került, miután az előbb egységes téma szétbontásának eredményeképpen a Központi Statisztikai Hivatal kutatja a „Társadalmunk rétegződése és az életmód változásai” c. témát, míg a fentebb említett téma kutatása az Akadémia Központi Hivatalánál maradt. E két kutatásnak összhangban kell folynia, időben mintegy 5 évre korlátozottan. Ezután az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete új koordinátorként átveszi, összehangolja és összekapcsolja az addig két vonalon folyó kutatáso-

kat, s csak akkor válik lehetővé hosszútávú kutatási terv készítése. A harmadik, az „Iskolai nevelés és társadalmi fejlődés” c. téma — melynek tervét a MTA Szociológiai Kutató Intézete készítette — az állami oktatás felülvizsgálatának megindulása nyomán, 1971-ben lekerült a napirendről.

Az osztály 1971. decemberi ülése megvitatta az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága által ajánlott középtávú kutatási témák osztályunkhoz tartozó alábbi tervtanulmányait: „A munkásosztály fejlődésének, struktúrájának és tudatállapota alakulásának vizsgálata” (gondozó intézmény: MTA Történettudományi Intézete); „A szocialista munkaerőköles kérdései” (gondozó intézmény: ELTE BK Szociológiai Tanszék); „A tömegkommunikációs eszközök agitációs propagandatevékenységének hatékonysága az egyes társadalmi csoportok körében” (gondozó intézmény: MRT Tömegkommunikációs Kutató Központ); „A tudományos-technikai forradalom mint világtörténelmi folyamat, és a reá való felkészülésünk tudományos megalapozása” (gondozó intézmény: MTA Filozófiai Intézete).

Az osztály a hozzá tartozó tudományterületek helyzetének felmérését továbbfolytatva, 1971-ben két ülésen is foglalkozott a művészettörténet-tudomány helyzetének vizsgálatával.

Az 1971. márciusi ülésen tárgyalta az osztály először „A magyar művészettörténeti kutatás helyzete, jövőbeni feladatai, különös tekintettel a Művészettörténeti Kézikönyv elkészítésére” c. előterjesztést. Az osztályülés csak jelentős átdolgozással tartotta a jelentést elfogadhatónak, s csak az átdolgozás után az Elnökség elé terjeszthetőnek. Az előterjesztés átdolgozása folyamán ugyan törekedtünk az osztályülés vitájában elhangzott szempontok érvényesítésére, de az Akadémia Elnöksége — áprilisi ülésén megtárgyalván az anyagot — lényeges kifogásokat emelve: nem fogadta el azt. Az osztály elismerve az Elnökség kívánalmainak jogosságát, átdolgozásra visszaadta az anyagot a Művészettörténeti Bizottságnak; majd a bizottság újabb előterjesztését az 1971. októberi ülésén újra tárgyalta. Az osztályülés a vitában az új előterjesztéssel kapcsolatban is hiányosságokat állapított meg, mindenekelőtt a művészettörténet közízlést formáló szerepének, a művészetkritika feladatainak nem kielégítő megfogalmazásában, ezt a megállapítást azonban később nem érvényesítette olyan mértékben, hogy az a jelentés végleges megfogalmazásában kellő módon érvényre jutott volna.

A társulatok tevékenységének figyelemmel kísérését is fontos feladatnak tartjuk. Az osztály 1971. májusi ülésén a Magyar Történelmi Társulat megelőző háromévi tevékenységét vitattuk meg. — A Magyar Történelmi Társulat az egyik legrégebbi hazai tudományos egyesületünk. Immár több mint 100 éves gazdag hagyományai s jelen korunk új követelményei sajátos feladat elé állítják. A Társulat a hagyományos feladatok gondos ellátása mellett jó érzékkel reagál az új követelményekre; a történeti kutatás előterébe kerülő területeken (amelyek egyben szocialista társadalmunk elvárásait, igényeit jelzi) új szak-

osztályokat hozott létre. Az üzemtörténeti szakosztály mellett sor került a helytörténeti szakosztály megszervezésére is. Mindkét szekció kiadványokkal, elvi-módszertani előadássorozatokkal szervezi, ill. támogatja a kutatásokat. A történettudomány legfrissebb eredményeit új kiadványsorozattal közvetíti a történelemtanárokhhoz. A Társulat előadásaival bekapcsolódik a történettudomány aktuális vitáiba, és általában aktívan reagál a tudomány legújabb eredményeire. Folyóirata, a Századok révén pedig maga is a történettudomány legfrissebb eredményeinek egyik első prezentálója. A Társulat együttműködése más szervezetekkel minden esetben eredményesnek bizonyult, sikeres közreműködése a különböző rendezvények szervezésében mindenkor a tudományos színvonal emelését biztosította. — Köszönetet mondtunk a Társulat által végzett jó munkáért, valamint a tartalmas és alapos beszámolóért. Az osztály felkérte a Magyar Történelmi Társulatot, hogy tevékenységét a továbbiakban is a beszámolási periódusban kijelölt irányban folytassa.

Az 1971. decemberi osztályülés tárgyalta: „Az egyetemi kutatómunka helyzete és problémái” c. előterjesztést, a bizottságok előzetes vitái után. A vitában felmerült új szempontokat és a legfontosabb tanulságokat s az ezek kapcsán kialakult osztályállásfoglalást a következőkben foglalhatjuk össze: *a)* a tanszéki kutatások irányainak (profiljának) meghatározása kívánatos általában (az egyetemek ennek révén az országos kutatások összehangolásához is jelentősen hozzájárulhatnak); *b)* a további előrelépés érdekében szükség van a koncentráció fokozására (mind a létszám, mind a tárgyi feltételek, anyagi ellátottság terén), az interdiszciplináris kutatások szervezésében jelentősebb erőfeszítésekre, valamint a kooperáció kiépítésére, ill. javítására más intézményekkel; *c)* az eddig elkészült felmérés mennyiségi szempontból történő kibővítése, kiegészítése párosuljon differenciált minőségi felméréssel, analízissel (bizottságok további tevékeny részvételével).

Az 1972. februári ülés tárgyalta: „A társadalomtudományok prognosztizálásának elvi és módszertani lehetősége” c. előterjesztést. A gazdag szakértői anyag és a sok vonatkozásban egymásnak ellentmondó ajánlások alapján a vitában kialakult osztályálláspont a következőkben foglalható össze: *a)* a társadalomtudományokban is szükség van a távlati tervezés módszereinek finomítására, új fogások, eszközök felhasználására a tervezésben, egy szóval szükség van a társadalomtudományok szükséges — és várható — fejlődése előrejelzésének egzaktabb kimunkálására; *b)* kritikával kell fogadnunk a burzsoá prognosztikának, futurológiának nemcsak apologetikus tartalmi állításait, hanem módszereinek jelentős részét is, illetve ezek alkalmazási módját; *c)* a szocializmus viszonyai között is reális az a veszély, hogy a burzsoá futurológia módszereinek, technokrata szemléletének átvétele felerősítheti az antihumanista tendenciákat — a sokoldalúan gazdag emberi személyiség s ebből fakadó igényei helyett a fogyasztó társadalom „bőségének” hirdetése mint végső cél is e technokrata szemlélet megnyilvánulása; *d)* a társadalomtudományok

területén — e tudományoktól független, kérdéseiket tudományos szinten nem ismerő — prognosztizálását önálló státusza elfogadhatatlan; a társadalomtudományok prognosztizálását maguknak a társadalomtudósoknak kell végezni, mert csak így biztosítható e tudományok lényegéből fakadó tartalmiságok (minőség) helyes megragadása, csak ezáltal küzdhetők le a technokrata (mennyiségi) szemlélet kialakulása, illetve bizonyos területeken (a tudományos-technikai forradalom értelmezése, a gazdasági növekedés céljának, módszereinek a meghatározása) elburjánzása.

Az osztály 1972. márciusi ülésén tárgyalta a tudományterületeiről beérkezett s a bizottságokban előzőleg már megvitatott kutatási beszámolókat (1969—1971) és középtávú terveket (1972—1975). A munka méreteit jelzi, hogy a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozó egyetemek és főiskolák filozófiai, tudományos szocializmus, történelmi, pedagógiai, művészettörténeti, régészeti, tanszékein, illetve intézményeiben folyó tudományos kutatómunkát, az Egészségügyi Minisztériumhoz tartozó klinikai pszichológiával foglalkozó részlegekben folyó tudományos kutatómunkát, az Akadémia Központi Hivatalához tartozó, osztályunk tudományterületein tevékenykedő intézményekben folyó tudományos kutatómunkát tekintettük át, alakítottuk ki állásfoglalásunkat az ott folyó és tervezett tudományos tevékenységről. Ennek során mintegy 150 tanszéken és intézményben folyó tudományos kutatómunkáról, illetve az egyes tudományágakról, ezek területeiről — több mint 50 szakértő bevonásával — munkáltuk ki az osztály állásfoglalását, amelyet megküldtünk az illetékes főhatóságoknak. (A Művelődésügyi Minisztériumtól erre mindeddig nem kaptunk választ, és nincs tudomásunk arról, hogy továbbjuttatta-e az érdekeltekhez.) A rendelkezésre álló viszonylag rövid idő és az osztály szűkös adminisztratív-tudományszervezői kapacitása sok nehézséget okozott mind a bizottságoknak, mind az osztálynak e fontos feladat realizálása során.

Az 1972. júniusi ülésén foglalkozott az osztály az irányítása alatt működő történész vegyesbizottságok tevékenységével. Egyidejűleg történt meg az akadémiai vegyesbizottságok működésének központi szabályozása, aminek előkészítésében az osztály tevékeny részt vállalt. A történész vegyesbizottságok a szocialista országok történettudományával való kétoldalú együttműködés immár több mint egy évtizedes bevált formáját képezik. Tevékenységüket évente felváltva a két érdekelt országban rendezett ülésszakokon fejtik ki. Az egyes ülésszakok két részből állnak: egy a kölcsönös érdeklődésre számot tartó tudományos témát vitató tanácskozásból, valamint az együttműködés szervezeti jellegű kérdéseit tárgyaló megbeszélésből. Az ülések tudományos részén a tárgyalt téma ismert szakértői vesznek részt. A meghívott szakértők részvétele hasznosnak bizonyul mind a tudományos színvonal, mind pedig a személyi kapcsolatok kiszélesítése szempontjából. Bár a vegyesbizottságoknak nincsen meghatározott jogkörük, apparátusuk, szervezeti tevékenységük, együttműködésük mégis felőleli szinte a történettudomány egészét, sőt egyes

esetekben (pl. a Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság esetében) a rokonszomszédokra is kiterjed, a komplexitás irányában hat.

Valamennyi bizottság fontos feladatának tekintette a másik fél történetírásának ismertetését, népszerűsítését. Különösen fontosnak kell tartanunk azt a már szinte mindegyik vegyesbizottságnál valamilyen formában jelentkező — vagy éppen a megvalósulás stádiumában levő — jelenséget, hogy az illető két ország általános és középiskolai történelem tankönyveit kölcsönösen tanulmányozzák, s a felvetődő problémákat megvitatják. Mind általánosabbá válik annak igénye, hogy felvetődő kérdéseket ne csupán az illető két ország relációjában, hanem tágabb horizontú, kelet-európai összefüggésekbe ágyazottnak, összehasonlító módszerrel közelítsék meg. A megközelítés tágulása éppen a bizottsági munkán belül vetette fel igényét multilaterális bizottságok megalkotását szükségességének. A Történettudományi Bizottság s az osztályülés is foglalkozott multilaterális bizottság létrehozásának tervével.

Az 1972. novemberi osztályülésen tárgyaltuk — az MTA Elnökségének kérésére — az osztályhoz tartozó tudományterületek helyzetét, s a tárgyalás alapján készítettük el a tudományterületeink fő eredményeit és problémáit jelző rövid összefoglalást. Ezzel kapcsolatban osztályunk állásfoglalása a következő volt:

A) Áttekintés

Filozófia

A filozófiai életet az elmúlt években a tudományos kutatás, valamint az oktató- és kutatóbázis szélesedése, erősödése jellemezte. Ugrásszerűen nőtt a tudományos fokozattal rendelkező filozófusok száma. 1967 és 1972 között több mint 100 filozófiai tárgyú könyv és több száz tanulmány jelent meg, köztük kiemelkedő munkák. Számos probléma és egyenetlenség mellett is — amelyek főként a nem kellő hatékonyságban jutnak kifejezésre — a filozófiai kutatással együtt az oktató-nevelő munka színvonala is emelkedett. A tananyag korszerűbbé vált, s tartalmazza a kutatások számos újabb eredményeit is. A magyar filozófia némely teljesítményét a nemzetközi tudományosság is számon tartja, bár nem mindig a marxizmus-leninizmus értékrendje szerint.

Mindezek ellenére azonban, tekintve a filozófia iránt támasztott társadalmi szükségleteket, el kell ismernünk, hogy a filozófiai tevékenység (kutatás, oktatás) egészében elmarad az igények mögött, sokszor nem képes a szocialista építés gyakorlata által felvetett kérdések magas színvonalú filozófiai kidolgozására. Ennek okai elsősorban nem a nemzetközi munkásmozgalom bizonyultságában, nem is csupán a filozófiai fronton kívüli tényezőkben keresendők, hanem a magyar filozófusok tudományos munkásságában. Számos elvitudományos kérdés tisztázatlan, a filozófiai élet atomizálódott. Alig van nyílt

vita, hiányzik a kellő kommunikációi, s ennek következtében a filozófusok közötti feszültségek nemcsak fennmaradnak, hanem erősödnek, s ez rossz polarizációkat eredményez. E folyamat legnegatívabb vonása, hogy a filozófiai front többségét kitevő, az MSZMP politikáját maradéktalanul támogató filozófusok nem tudják stabilizálni a magyar filozófiai front helyzetét, döntő módon befolyásolni annak mozgási irányát. A marxista filozófusokat sok esetben harmadrangú kérdések osztják meg, nincs kellő igyekezet, hogy a sokkal lényegesebb összekötő motívumokat erősítsék, megteremtve a szükséges eszmei egységet.

Mindezek következtében a filozófia nem tudja teljesíteni társadalmi hivatását, nem vesz eléggé részt a szélesebb közvéleményt is felkavaró világnézeti harcokban, amelyek sokszor a filozófiai sajtón kívül zajlanak. Holott — társadalmunk szocialista irányú fejlődése következtében — napról napra tapasztaljuk, hogy növekszik a marxista-leninista filozófia elsajátítására irányuló igény (lásd például az esti egyetemek széles hálózatát); a marxista világnézet mindinkább a széles tömegek tudati állapotát meghatározó világnézetté válik.

Szükséges, hogy az illetékes állami és pártszervek támogatásával maguk a filozófiai fronton tevékenykedők a tudományos munka színvonalának emelésével, az elvi alapon megteremtett eszmei egység (amelynek alapvető feltétele az MSZMP politikájának maradéktalan támogatása) kiküzdésével szüntessék meg a filozófiai alkotómunkát gátló akadályokat.

Történettudomány

Az utóbbi években a marxista történeti kutatás is jelentősen fejlődött Magyarországon. A kutatások a történeti valóság egyre több területére, egyre szélesebb forrásbázison terjedtek ki, és segítették annak teljesebb megismerését. A gazdag tudományos termést mindinkább az egyetemes történeti szemlélet erősödése, a gazdaság- és társadalomtörténeti nézőpont, a kultúrtörténeti érdeklődés valamelyest megélénkülése, a világnézeti és módszertani szemlélet egyetemessé válása és alkalmazásának további térhódítása jellemezte. Ugyanakkor a kutatómunka ismert eszközeihez újabb megközelítési módok és metodológiai törekvések zárkóztak fel. Mindezzel a történettudomány a korábbiaknál is hatékonyabb módon járult hozzá nemcsak a szűkebb szakmai körök, hanem a szélesebb társadalmi rétegek történeti gondolkodásának korszerűbbé válásához.

A legfontosabb kutatóhelyek között bizonyos összhang, egészségesebb munkamegosztás alakult ki. Az ennek következtében is elért jelentős eredmények mintegy az alapját képezték, illetve képezik marxista történettudományunk — jelentőségében és méreteiben is — legnagyobb vállalkozásának, a tízkötetes Magyarország története megírásának. Itt kell utalnunk A magyar forradalmi munkásmozgalom története I—III. köteteire is, amelynek jelentő-

sége — éppen a pártoktatásban betöltött szerepe következtében — túlnőtt a történettudomány keretein.

Noha a kollektív feladatok a korábbinál jóval nagyobb — bár még mindig nem kielégítő — szerephez jutottak a történeti kutatásban, mégis jelentős eredmények születtek az elmúlt három esztendőben a zömében egyéni kutatások alapján is, amelyek kiterjednek Magyarország történetének s az ehhez szorosan kapcsolódó egyetemes történetnek szinte valamennyi fontos területére.

A következő évekre kitűzött feladatok végrehajtása nagyrészt már az elmúlt időszakban megkezdődött. A jövőre nézve is változatlanul a kollektív erőfeszítéseket igénylő feladatok dominálnak. A tízkötetes Magyarország története és egyéb átfogó jellegű munkák mellett (pl. a Magyar Tudományos Akadémia Történetének munkálata) az MSZMP és az MTA által kitűzött feladatok: *a)* történeti-politikai gondolkodás Magyarországon a felszabadulás után; *b)* a munkásosztály fejlődésének, szerkezetének, életmódjának és tudatállapotának alakulása, a többkötetesre tervezett magyarországi munkásmozgalom történetével együtt állnak a kutatás homlokterében. A feladatok sikeres megoldása érdekében nem túlzás azt állítani, hogy napjainkban az egyik legidőszzerűbb és legfontosabb feladat a különböző kutatóhelyeken végzett munkák koordinálása, néhány esetben pedig a tervek konkrét egyeztetése, továbbá a szakma atmoszférájának javítása.

Bár az elmúlt mintegy másfél évtized kutató-feltáró és feldolgozó munkáinak új eredményei az egyre szélesebb forrásbázisra kiterjedő, valamint a mind egyetemesebbé váló és gazdagodó szempontú vizsgálat mellett bizonyos szemléleti-módszertani megújuláson alapulnak, ezzel együtt is úgy véljük, a tudományos színvonal további emelkedése mindenekelőtt az elvi-módszertani kérdéseknek az eddiginél elmélyültebb vizsgálata alapján lehetséges. Még a viszonylag elhanyagoltabb területen, nevezetesen a tudománytörténetben sem csupán tárgyi eredményeket, hanem fontos módszertani tanulságokat várunk, mint pl. a Magyar Tudományos Akadémia története megírása során. További példaként hadd említsük meg a társadalmi struktúra kutatásának és ábrázolásának módszertani kérdéseit, az eszmetörténeti kutatás problémáit, a többkötetes szintézisek módszertani-szerkesztési kérdéseit.

Régészet

A régészettudomány állását és kutatási irányait döntő módon meghatározza az, hogy költségigényes feltáró és feldolgozó munkákról van szó, valamint az, hogy a korszerű vizsgálati módszerek következetes alkalmazásáról le kellett mondani az anyagi és technikai feltételek elégtelensége miatt. A szakterület fejlődése ennek következtében nem egyenletes. Előrehaladásról csak az anyagi feltételek szempontjából igénytelenebb hagyományos kutatási területeken

lehet szó; ezeken nemzetközi elismerést kiváltó eredmények születtek. A részleges lemaradás a költségigényes kutatási ágazatokban (teljes települési egységek feltárása, komplex régészeti-természettudományos vizsgálatok, megelőző terepkutatás stb.) ma már sajnálatosan nagy.

Ezek fényében érthető, hogy régészeink bár jelentős munkát végeztek, mégis lemaradás támadt a központi feladatok végrehajtásában. Az eredmények kapcsán elsősorban a Magyarország Régészeti Topográfiájáról kell szólnunk, amellyel megindult az ország régészeti lelőhelyeinek eddig legteljesebb összeállítása. A munka módszerbeli igényessége nemzetközi elismerést váltott ki. A több megyében folyó munkák közül befejeződött Veszprém megye feldolgozása. Egyes korszakok teljes régészeti forrásanyagának kritikai kiadása is folyamatban van (kelták, avarkor, honfoglaláskor); ehhez kapcsolódva készül a Régészeti kézikönyv is. Szükséges a Magyarország Régészeti Topográfiája és a Régészeti kézikönyv munkálatainak alaposabb előkészítése, anyagiilag koncentráltabb és tervszerűbb végrehajtása. Fontos — összefoglaló jellegből fakadóan — a kézikönyv köteteinek mielőbbi megjelentetése.

Művészettörténet

A művészettörténet-tudománynak az utolsó néhány évben jelentős eredményei születtek. Ezek megmutatkoznak mindenekelőtt a kutatómunka intenzitásának fokozódásában, metodikai gazdagodásában és nemzetközi szerepének növekedésében. Másrészt ezt jelzi a tudományszervezési munka új formáinak a megjelenése, amelynek nyomán a tudományos munka nagyobb hatékonysága és a kollektív munka eredményessége a közeli években bontakozhat ki. Ezt szolgálja a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának létrehozása és az intézmény tudományszervezői, tudományos műhelymunkájának a kiépítése a nagy magyar művészettörténeti összefoglalás előkészítése érdekében. Ez az előkészítés a lehetőséghez képest egyidejűleg folyik a történet kezdetektől a kortársi művészetig. Fontos része ennek az a kutatói és tudományszervezői munka — különösen az újkor, legújabbkor, jelenkor vonatkozásában —, amely két nagy művészeti múzeumunk jelen tevékenységét is meghatározza (Magyar Nemzeti Galéria, Iparművészeti Múzeum). Az egyetemes művészettörténet-kutatása terén is születtek említésre méltó eredmények (pl. a Szépművészeti Múzeumban a görög és ókori itáliai művészet és a barokk-kutatás, az ELTE Művészettörténeti Tanszékén a reneszánsz-kutatás terén). Eredményként említhetjük, hogy a közelmúltban indult meg nálunk először folyamatos és szervezett művészetelméleti munka, a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport keretében.

A folyamatban levő munkák lehetővé teszik, hogy a művészettörténet-tudomány kutatóhelyei, mivel jellegüknél fogva sok irányú gyakorlati munkát is végeznek, még szorosabban kötődjenek a tudományos és a kulturális élet

gyakorlatából származó társadalmi igényekhez. Napjainkban e téren még mindig komoly hiányosságok vannak; a művészettörténet — elsősorban a tudományosan megalapozott kritika vonatkozásában — ma még nem tud maradéktalanul eleget tenni a társadalmi igényeknek. Ennek szükséges feltétele a tudományterület belső atmoszférájának javulása, a marxista elmélet és módszer alkotó alkalmazásának fokozódása. Ebbe az irányba mutat egy ma már világosan körvonalazható módszertani előrelépés, amely lehetővé teszi a képzőművészetek történetének minél nagyobb történeti, művelődéstörténeti, esztétikai komplexitásában való megismerését és feltárását, amit az 1970 óta folyamatosan, kisebb-nagyobb szakmai kollektívákban, a társtudományok képviselőinek a részvételével is rendezett, nagyrészt a magyar művészettörténeti szintézis előkészítéséhez kötődő viták, konferenciák is bizonyítanak.

A művészettörténet-tudománynak legtöbb közelmúltbeli eredménye egy hosszabb periódus nem kiszakítható részeként fogható fel. A tudományszak javuló szervezeti helyzete hozzájárul ahhoz, hogy a jelzett tartalmi-szemléleti irányban mélyítse a kutatásokat. Ennek során az elkövetkező években várható, hogy szervezettebb és intenzívebb lesz a szaktudománynak a kortárs művészetre fordított figyelme és hatékonyabb szerepet fog betölteni az állandóan bővülő társadalmi igények kielégítésében.

Pedagógia

A pedagógia az elmúlt időszakban eredményeket ért el a tekintetben, hogy a nevelésügy aktuális problémáinak megoldását elősegítse, valamint abban, hogy tudományos módszereit és eszközeit fejlessze. Az első területen több lényeges kísérletet kezdeményezett, szervezett, részben értékelt, fontos neveléspolitikai problémákat tanácskozásain, vitafórumain, publikációiban napirenden tartott. Legjobb gyakorlati és elméleti képviselőivel részt vett az oktatásügyi párthatározat előkészítésében, illetve részt vesz az ehhez kapcsolódó kormányhatározat által megszabott feladatok kimunkálásában. Ennek során első fontos lépés a neveléstudományi kutatás távlati tervének az elkészítése. — A tudományfejlesztés szemszögéből pozitív mozzanat a kutatás-módszertani kérdések előtérbe állítása, valamint a pedagógia alapkérdéseinek elméleti tisztázására irányuló munkák. Néhány rendezvényük, illetve kutatási programjuk nemzetközileg is érdeklődést keltett (neveléstörténet, tanulói teljesítménymérés, kollégiumi nevelés). Megelégedéssel lehet konstatálni, hogy a pedagógiai publikációk egy részének színvonala határozottan emelkedett, a kandidátusi disszertációk minősége általában javult, egyes produkciók pedig lényegesen meghaladták a korábbi évek teljesítményszintjét.

Mindezzel együtt távolról sem lehet elmondani, hogy a neveléstudomány ma kielégítene a vele szemben támasztott megnövekedett igényeket. Az oktatásügyi párthatározat útmutatásainak szellemében a tematikai tervezésben

határozottabban kell érvényesíteni a nevelés gyakorlati szükségleteit és a nevelésügy távlati tervezésének igényeit. Erősíteni kell a meglevő, illetve kialakuló kutatási bázisokat (mindenekelőtt a MTA Pedagógiai Kutató Csoportját, az egyetemi tanszék kutatási lehetőségeit); intézményesen biztosítani kell a leglényegesebb alapkutatások elvégzését, a tudományosan kísérletező pedagógusok munkafeltételeinek javítását, pedagógiai irányítását, a kísérletek átfogó szervezését és értékelését, s nem utolsósorban a kutatói utánpótlás nevelését. Lényegesen meg kell javítani a szerteágazó pedagógiai kutatások koordinálását s a közéleti-kritikai tevékenységet.

Pszichológia

A pszichológiában határozott törekvés tapasztalható a nemcsak fokozódó, de egyre differenciáltabbá váló társadalmi igények kielégítésére. Tovább erősödött — és néhány területen eredménnyel járt — a nemzetközi színvonal megközelítésére irányuló erőfeszítés. Az egyes területek fejlődése különböző mértékű. A nagyobb kutatási múlttal rendelkező területeken (általános lélektan, pszichofiziológia, klinikai lélektan, fejlődés- és neveléslélektan) kedvezőbb a fejlődés, mint az újabban fellendülő ágazatokban (szociálpszichológia, személyiség-lélektan). Legkedvezőtlenebb a kutatóbázist nélkülöző munkalélektan helyzete; a fő nehézséget az okozza, hogy az akadémiai tervezés az illetékes tárca (Munkaügyi Minisztérium) számára engedte át a kutatások vállalását, a tárca azonban ettől (legalábbis részben) időközben visszalépett. A klinikai pszichológia területén a pszichodiagnosztikai standardizálásban elért további eredmények biztosítása érdekében fokozottabb állami támogatásra és főhivatású kutatók, ill. segéderők biztosítására van szükség. A kutatói kapacitás bővítése a szociálpszichológiában (műszerezettség fokozásával együtt) és a gyógypedagógiai pszichológiában indokolt. A kutatás feltételeinek és anyagi ellátottságának javításával együtt szükség van a pszichológián belül világnézeti-tudományos atmoszféra javulására; fokozottabban kell szorgalmazni a marxista filozófia elméleti és módszertani elveinek alkotó alkalmazását, a polgári pszichológiai irányzatok kritikáját.

A pszichológiai kutatások akadémiai koordinálása nem kielégítő, csupán a Művelődésügyi Minisztériummal jött létre erre vonatkozó megállapodás. A többi tárccal és főhatósággal (pl. OMFB) történő koordinációs megállapodás a kutatások finanszírozása és a kutatások tudományos hitele szempontjából egyaránt szükséges. A nemzetközi kapcsolatok nem kielégítőek, kevés (különösen a hosszabb idejű) akadémiai kiküldetés; a különböző tárcák viszont nem minden esetben bírálják el megfelelően a kiküldetéseket. Negatívumként kell megemlítenünk, hogy bizonyos csökkenés mutatkozik a tudományos minősítésre jelentkezők számában. A gyakorlati munkahelyek nem ösztönzik megfelelő mértékben a tudományos munkát.

B) E r e d m é n y e k

A magyar társadalomtudomány kiemelkedő teljesítményeinek sorában külön hangsúllyal kell szólnunk Lukács György akadémikus 1971-ben lezárult életművéről. Ennek a magyar kultúra történetében több korszakot átfogó, hatalmas méretű és marxista korszakában különösen nagy jelentőségű életműnek két utolsó fejezete mindenesetre olyan súlyú szellemi alkotás, amelynek megemlézése nélkül az eredményeinkről szóló beszámolóink nem lenne teljes. Lukács főművere, a magyarul 1965-ben megjelent „Az esztétikum sajátossága” című marxista esztétikai alapvetésére és a társadalmi lét ontológiájának kidolgozásához készült, publikálás alatt levő előtanulmányaira gondolunk. Marxista filozófiai és esztétikai irodalmunk nemzetközi visszhangot keltő, élénk vitákat is kiváltó, de mindenképpen maradandó értékű alkotásai ezek. Termékenyítő hatásuk nemcsak az esztétikai kutatásokban — amelyek ennek következtében a magyar filozófiai kutatások legkiterjedtebb és eddig a legeredményesebb ágazatát is jelentik —, hanem társadalomtudományi életünk egész sor területén már ma is kitapintható.

A történettudomány területén az utóbbi évek kiemelkedő eredményeiként mindenekelőtt a Közép-Kelet-Európa történetének kutatása nyomán elkészült művek érdemelnek említést. Ennek során elsősorban a magyar marxista gazdaság-történetírás legújabb kutatásairól, feltáró-feldolgozó munkáiról kell megemlékeznünk. E gazdaság-történetírás széles körű megalapozásában és úgyszólván iskolává fejlesztésében a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete töltött be központi szerepet. Itt született Berend T. Iván és Ránki György összefoglaló műve Közép-Kelet-Európa XIX—XX. századi gazdaságtörténetéről, amely rövidesen külföldön is megjelenik. Ez az összefoglalás világviszonylatban is az első összehasonlító módszerrel készült marxista kelet-európai gazdaságtörténet. A munka kiterjedt forrásbázis alapján a marxista elemzés és szemlélet következetes érvényrejuttatása révén, a történeti összehasonlítás szakszerű eljárásai, valamint a modern közgazdaságtudomány legújabb módszerei alkalmazásával új megvilágításba helyezi számunkra a megkésett ipari forradalom és az ezt követő tőkés fejlődés számos kelet-európai sajátosságát, ezen országok modern iparának kialakulását, a tőkés agrárfejlődés jelenségeit, a történeti táj sajátos gazdasági, társadalmi struktúrájának változásait a XX. század közepéig bezáróan.

Jelentős eredmények születtek a régió népei fejlődését a társadalom- és politikaitörténet, a kultúrtörténet és az eszmetörténet vonatkozásában bemutató kutatások következményeként is. Itt mindenekelőtt Arató Endre és Niederhauser Emil munkásságát kell megemlítenünk.

E jelentős új eredményeket a hazai és külföldi történész-közvélemény egyaránt elismeréssel fogadta.

A régészet területén igazán kiemelkedő teljesítményként a magyar középkori régészeti kutatások új eredményeit kell megemlítenünk. Ennek során mindenekelőtt beszélnünk kell Magyarország Régészeti Topográfiája munkálatairól, amelynek módszerbeli igényessége nemzetközi elismerést váltott ki. Az elmúlt években Gerevich László MTA levelező tag irányításával folyó újabb kutatások a középkori Magyarország központi területein kialakult gazdasági, kulturális és művészeti tényezők vizsgálatára Pilisszentkereszten és Dömösön folytatott nagyarányú ásatások építészettörténeti és művészeti vonatkozásban (a korai gótika megjelenése Magyarországon), továbbá gazdaságtörténeti (műhelyek, keltezhető szerszámok, félkész áruk stb.) és kultúrtörténeti szempontból egyaránt igen eredményesek voltak. Ennek során talán a legjelentékenyebb művészettörténeti felfedezés Villard de Honnecourt XIII. század eleji világhírű francia mester pilisi működésének bebizonyítása, a művész magyarországi útja történeti körülményeinek részletes tisztázása volt. A felfedezést a francia műtörténetírás is átvette. E kutatásokról tanulmányok jelentek meg, előadások hangzottak el mind a hazai közvélemény előtt, mind külföldi egyetemeken, konferenciákon.

A fentiekben kiemelt témák mellett üléseinken foglalkoztunk az évenként megismétlődő feladatainkkal. Szinte minden ülésen állást foglaltunk a doktori fokozat elnyerése céljából benyújtott kérelmekkel kapcsolatban: 1970-ben 10 kérelemmel, 1971-ben 16 kérelemmel, 1972-ben 9 kérelemmel foglalkoztunk; minden évben két osztályülésen foglalkoztunk (a bizottságokhoz hasonlóan) könyvkiadási ügyekkel; minden évben osztályülésen fogadtuk el osztályunk és a bizottságok éves munkaterveit; évenként foglalkoztunk osztályunk nemzetközi kapcsolatainak kérdésével (1971. májusi ülésünkön tárgyaltuk a tudományos rendezvények hároméves tervjavaslatát; 1972—74), de számos más problémával is.

1.2. Az osztályhoz tartozó bizottságok

1.2.1. Az osztály tudományterületeinek megfelelően 6 tudományos bizottság működik; ezek egy része albizottságokkal is kiegészül, többségük egy-egy feladat megoldására ad hoc bizottságot (munkabizottságot) hoz létre. A bizottságok a klasszikus tudományágakban megfelelően tevékenykednek, kíváncsian azonban nagy tudományterület esetén új albizottságok létesítése, valamint több tudományágot érintő szaktudományban — a szükségnek megfelelően más tudományos osztállyal közösen — komplex bizottság létrehozása. A bizottságok tevékenységének legátfogóbb adatait az alábbi táblázat mutatja.

1.2.2. A bizottságok az elmúlt hároméves időszakban számos jelentős problémáról tárgyaltak. Ezek között szerepeltek az alábbi fontosabb kérdések.

A *Filozófiai Bizottság* 1970-ben megvitatta és értékelte a Filozófiai Szemle 1969—1970-i évfolyamának számait. 1971-ben a Művelődésügyi Mi-

MSZMP KB az állami oktatásra vonatkozó határozataiból adódó feladatok a pedagógiai kutatások számára” témájú előterjesztést. A bizottság 3 albizottsága (didaktikai-metodikai, nevelésméleti, neveléstörténeti) számos ülésén szakterülete fontos kérdéséről tárgyalt.

A *Pszichológiai Bizottság* 1970-ben a pszichológiai tudomány kutatási koncepciójával foglalkozott. 1971-ben az egyetemi pszichológusképzés helyzetét felülvizsgáló bizottság tevékenységét vitatta meg. 1972-ben megtárgyalta a tudományos minősítés tapasztalatait a pszichológia területén, értékelte az Akadémiai Kiadónál 1971—1972-ben megjelent pszichológiai munkákat; foglalkozott a fiatalok és a nők helyzetével a tudományág területén.

A *Régészeti Bizottság* 1970-ben foglalkozott a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti szakfelügyeleti tevékenységével. 1972-ben megvitatta a Magyarországi Régészeti Topográfia köteteinek koncepcióját. A bizottság 5 albizottsága (ősrégészeti, római kori régészeti, klasszika-archaeológiai, népvándorlás-kori régészeti, középkori régészeti) több ülésen vitatta szakterülete jelentős kérdéseit.

A *Történettudományi Bizottság* 1970-ben a leningrádi nemzetközi gazdaságtörténeti és a moszkvai nemzetközi történész kongresszus előkészületeivel foglalkozott. 1971-ben értékelte az előző évi nemzetközi kongresszusok eredményeit; megvitatta a Magyar Történelmi Társulat 1968—1970. évi tevékenységéről készült beszámolót. 1972-ben megtárgyalta a kutatási és reprodukálási lehetőségeinkről az ausztriai levéltárakban témájú előterjesztést, majd e kérdésről részletes javaslatot készített; a történész vegyesbizottságok tevékenységéről készült összefoglaló jelentést vitatott meg. A Vároštörténeti Albizottság a szakmai kérdések sorának tárgyalása mellett 1972-ben megszervezte a Nemzetközi Vároštörténeti Bizottság budapesti ülését (a Budapesti Történeti Múzeummal közösen).

A történész vegyesbizottságok tevékenysége

Mivel az elmúlt beszámolási időszakban (1972 júniusában) mértük fel először a hozzánk tartozó történész vegyesbizottságok tevékenységét, ezért az alábbiakban részletesebben ismertetjük a történész vegyesbizottságok által elvégzett munkát.

I. *Magyar—Csehszlovák Történész Vegyesbizottság*, amely a Magyar Tudományos Akadémia és a Csehszlovák Tudományos Akadémia között 1959. december 16-án létrejött megállapodás alapján működik, 1968-tól 1971-ig nem ülésezett.

1971-ben — hároméves szünet után — a csehszlovák fél kezdeményezésére Pozsonyban zajlott le a 9. ülés. A bizottság ülésén sor került a további együttműködésre vonatkozó szervezési kérdések megtárgyalására,

A bizottságok, albizottságok, ad hoc bizottságok és üléseik száma

	Év	Filozófiai	Műv. tört.	Pedagógiai	Pszichológiai	Régészeti	Tört. tud.-i	Összesen
	Bizottság							
Bizottságok	1970	4	6	6	1	3	4	24
üléseinek száma	1971	4	7	6	3	4	3	27
	1972	6	5	4	6	3	4	28
	1970/72	14	18	16	10	10	11	79
Albizottságok száma	1970/72	—	1	3	—	5	1	10
Albizottságok üléseinek száma	1970	—	1	10	—	15	2	28
	1971	—	1	14	—	20	1	37
	1972	—	1	10	—	15	3	29
	1970/72	—	3	34	—	50	7	94
Ad hoc bizottságok száma	1970	—	1	—	11	—	—	12
	1971	3	2	—	1	—	5	11
	1972	1	—	—	1	—	1	3
	1970/72	4	3	—	13	—	6	26
Ad hoc bizottságok ülései száma	1970	—	1	—	25	—	—	26
	1971	6	2	—	2	—	10	20
	1972	2	—	—	2	—	2	6
	1970/72	8	3	—	29	—	12	52

nisztérium szakbizottságával együtt meghallgatta Mátrai László akadémikus előadását „Az MSZMP X. kongresszusa és a filozófia feladata” címmel; foglalkozott a magyar filozófiai élet nemzetközi kapcsolataival; megvizsgálta az esztétikai kutatások és oktatás, valamint a dialektikus materializmus kutatások helyzetét. 1972-ben áttekintette a Magyar Filozófiai Szemle, a Valóság, a Világosság, a MM Tájékoztató filozófiai publikációs tevékenységét; megvitatta a filozófiai kéaderképzés helyzetét és feladatait.

A *Művészettörténeti Bizottság* 1970-ben foglalkozott a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja első esztendei működésével. 1971-ben a művészettörténeti kutatás jelenlegi helyzetével, feladataival foglalkozó előterjesztést vitatta meg; a Művészettörténeti Értesítő és az Acta Historiae Artium három évfolyamának számait értékelte. 1972-ben a „A magyar képzőművészet két világháború között” című konferenciát rendezte (a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjával közösen).

A *Pedagógiai Bizottság* 1970-ben Comenius halálának 300. évfordulóján tudományos ülésszakot rendezett Budapesten és Sárospatakon. 1971-ben az állami oktatás felülvizsgálatának munkálataihoz kapcsolódva albizottságai-val együtt meghallgatta Kornidesz Mihály, az MSZMP KB Tudományos, Köznevelési és Kulturális Osztálya osztályvezető-helyettesének tájékoztató előadását, a továbbiakban négy témabizottsági jelentés megvitatását tűzte napirendre; foglalkozott a Budapesti Műszaki Egyetemen folyó mérnöktanár és műszaki-tanárképzés helyzetével, feladataival. 1972-ben megvitatta „Az

perspektivikus tudományos program kidolgozására. E program többnyire olyan témaköröket ölelt fel, amelyek valóban a két ország történészei kölcsönös érdeklődésére tarthatnak számot, s ezen túlmenően a választott problémák kölcsönös tisztázása révén jelentős segítséget nyújthatnak mindkét ország történetírásának továbbfejlődéséhez. Ilyenek pl.

1. Eszmei-politikai irányzatok a XIX. századi magyar és szlovák nemzeti mozgalomban.
2. A marxizmus elterjedése Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában.
3. A rendi abszolutizmus a XVI—XVIII. századi Habsburg-monarchiában.
4. A nemzetiségi kérdés a két világháború között.

Az 1971. évi 9. ülészak tudományos programja a magyar és a szlovák feudális nemzeti ideológia fejlődésének problémáit tárgyalta. Annak ellenére, hogy a legtöbb kérdésben eltérő álláspontot képviselt a két fél, a referátumok s a vita azonban egyértelműen bizonyítja, hogy ilyen esetben is lehet tudományos, tárgyilagos, kritikai vitát folytatni. A vitában számos új probléma fogalmazódott meg, s sok olyan történeti tény került felszínre, amely hatással lesz a további kutatásokra is.

1972-ben Budapesten került sor a vegyesbizottság 10. ülészakára. A meglevő programot kiegészítve tervbe vették a jövőre vonatkozóan az általános és középiskolás történelemtankönyvek kölcsönös megvitatását.

Az ülészak tudományos részében került sor „Az eszmei-politikai áramlatok a magyar, szlovák és cseh nemzeti mozgalomban” című téma tárgyalására. A program ugyan némileg módosult, mert a csehszlovák fél a szlovák és a cseh szociáldemokráciáról szóló előadásokat iktatott be, a vita azonban magas színvonalon, a tudományosság követelményeit messzemenően kielégítő módon, a problémákat sokoldalúan megvilágítva, tárgyilagosan zajlott le.

II. *A Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság 1970—1972 között három ülészakot szervezett. Ezek szűkebb körűen, csupán a vegyesbizottság mindkét tagozata tagjainak részvételével zajlottak le. A szervezeti kérdésekkel foglalkozó ülések esetenként értékelték a végzett munkát, rögzítették a két ország történettudománya közötti kapcsolatok fejlődését, és kidolgozták a következő ülészak terveit. Ezen évi rendes értekezletek mellett mindhárom alkalommal tudományos kérdések előadására és megvitatására is sor került.*

1970-ben Budapesten Magyar- és Lengyelország második világháború utáni 25 éves történetének historiográfiai kérdései kerültek napirendre. A referátumok s a hozzászólások is komparatív (összehasonlító) módszerre törekedtek, s végül a magyar és a lengyel népi demokratikus forradalom kutatásának néhány igen fontos elvi-módszertani kérdését tárták fel.

1971-ben Poznanban került sor a „Kereskedelem és kereskedelmi utak Közép-Kelet-Európában a XVI—XVIII. században” c. tudományos ülésre. Magas színvonalú, változatos, új szempontok egész tárházát felsorakoztató előadások és élénk vita jellemezte az ülésszakot, amely valóban közmegegyezésre mindkét ország történelmét érintő, kölcsönös témákat vonultatott fel, és mindkét ország történetírását egyaránt segítő új összefüggéseket is tárt fel.

1972-ben ismét Budapesten a „Lengyel—magyar együttműködés a dualizmus időszakában (1867—1919)” c. téma került napirendre. Különösen élénk vita követte a „Nemzetiségi problémák az Osztrák—Magyar Monarchiában a századforduló táján” című előadást, de ugyancsak nagy érdeklődés fogadta a lengyel fél „Magyar és galíciai politikusok együttműködése a dualista rendszer kialakulása során” című előadását.

Modernkori, minden valószínűség szerint nagy érdeklődésre számot tartó tematikát fogadott el a vegyesbizottság az 1973. évi ülésszakra: „Fasizmus és munkásmozgalom Közép-Európában a két világháború közötti időszakban” — amely téma sokoldalú megközelítését ideológiai és historiográfiai kérdések napirendre tűzése is elő fogja segíteni. A téma egyébként kifejezetten összehasonlító módszert követel, s alkalmas arra, hogy a kétoldalú vegyesbizottsági ülést akár ki is szélesíthetnék, más közép-európai történészek részvételével emelhetnék a tudományos színvonalat, s teremtenék meg a valóban sokoldalú megközelítés minél szélesebb lehetőségét.

III. A *Magyar—Német Történész Vegyesbizottság* 1970—1972 között ugyancsak évente egy ülésszakot rendezett. A bizottsági üléseken — elsősorban informatív jelleggel — sor került pl. az MSZMP 1969. évi tudománypolitikai irányelveinek, valamint a NSZEP Politikai Bizottságának a társadalomtudományok továbbfejlesztéséről hozott határozata megtárgyalására. Rendkívül hasznosnak tűnt a készülő 10 kötetes magyar történet hasonló problémáinak megoldása szempontjából a 12 kötetes német nép története szintézis bevezető munkálatainak ismertetése a német fél részéről. Ugyancsak szűk körű munkaértekezleten foglalkozott a bizottság azzal a kérdéssel: milyen eszközökkel lehetne a két ország történeti kutató-feltáró munkájának eredményeit a jövőben még hatékonyabb módon, szélesebb körök számára is ismertté tenni. Felvetődött a konferenciák kényszerűvé tételének kérdése, a beszámolók kölcsönös megjelentetése stb.

1970-ben a vegyesbizottság budapesti tudományos ülésén az osztrák—magyar kiegyezés és a német birodalmi egység megszűlése közötti történeti összefüggések feltárása, megvitatása került napirendre.

1971-ben Erfurtban ülésezett a vegyesbizottság. A fő témát a német imperializmus, különösképpen a német fasizmus Európa újjárendezésére vonatkozó tervei képezték. Nagyon fontos napirendi pontnak kell minősítenünk azt a kerekasztal-konferenciát is, amelyen az NDK alsó- és középfokú isko-

lának történelmi tankönyveit vizsgálták és vitatták abból a szempontból, hogyan tárgyalják a tankönyvek Magyarország történetét.

1972-ben ismét Budapest volt a vegyesbizottság ülésének székhelye. Témája egyetemes történeti: Az európai erőviszonyok megváltozásának kérdése az 1940-es évek második felében a népi demokráciák létrejötté által. A kerekasztal-konferencia pedig a kultúrtörténetírás tárgyával s a történettudományban elfoglalt helyének problémáival foglalkozott.

Feltétlenül említésre méltó, hogy a vegyesbizottság magyar tagozatának gondozásában, az Akadémiai Kiadó kiadásában közös kiadvány született: K. Obermann (a német tagozat elnöke) „Die ungarische Revolution von 1848/49 und die demokratische Bewegung in Deutschland” c. könyve.

IV. A *Magyar—Román Történész Vegyesbizottság* 1970-ben Bukarestben alakult meg. Fő feladatául a magyar és román történetírás eredményeinek kölcsönös megismertetését, az együttműködés rendszeressé tételét, s az ennek elmélyítésére szolgáló formák kialakítását, kiszélesítését és a közös vállalkozások koordinálását jelölte meg a két fél. Ennek érdekében tervbe vették egymás kölcsönös tájékoztatását a történeti kutatások fő irányairól, módszereiről. Segíteni kívánják a két ország akadémiai és egyetemi könyvtárai közötti könyv- és folyóiratcsere kialakítását, elmélyítését, közös publikációk, monográfiák kiadását. Elősegítik a levéltári kutatómunkát egymás országaiban, javasolni fogják a fiatal kutatók cseréjét, hogy ezáltal is hozzájáruljanak a szaktörténész-utánpótláshoz.

A bizottság első nyilvános ülésére 1972-ben került sor Budapesten. Témája a történetírás fejlődése Magyarországon és Romániában az utóbbi negyedszázadban. A magyar előadás és a korreferátumok legfőbb gondolati mondanivalóját talán így összegezhetjük: a nacionalizmus elleni harc szoros összefüggésben van a nemzetközi látókör kiszélesítésével, ami nemcsak az együttműködésnek, hanem a burzsoá ideológia elleni küzdelemben való együttes részvételnek is egyik legfontosabb feltétele. A román előadások a román történetírás új eredményeit ismertették, majd a nyilvános vitában élénk eszmecserére került sor néhány konkrét történeti, elvi, szemléleti kérdésben.

A bizottság zárt munkamegbeszélésén elhatározták, hogy a tudományos ülészak anyagát külön kiadvány formájában mindkét nyelven megjelentetik, az elhangzott beszámolók mellett az elhangzott viták összefoglalását is publikálják.

1972-ben Bukarestben került sor a vegyesbizottság második ülészakára, amelynek témája „A kelet-európai agrárfejlődés a XVIII—XIX. században” címet viselte.

A román fél referátumai összehasonlító, egyetemes jellegű, a szélesebb nemzetközi összefüggéseket vizsgáló és ennek megfelelő anyagot mozgató előadások voltak, amelyek szemléletükben elütöttek a korábbi, a román fej-

lődés öntörvényszerűségeit túlhangsúlyozó és az egyetemes társadalmi-történelmi folyamatoktól elszakító törekvésektől. A társadalmi fejlődés jelenségeit tették vizsgálódásuk középpontjába. A magyar fél részéről elhangzott előadások pedig tovább differenciálták maguknak a román történészeknek álláspontjait is. Komoly tudományos és politikai sikerként kell értékelnünk a vegyesbizottság 1972. évi ülését.

A bizottság zárt ülése megerősítette azt a korábbi határozatot, hogy a legközelebbi — 1973. évi — ülésszak a történészképzés-történelemoktatás problémáit fogja tárgyalni, és zárt szekció ülések keretében a két országban használt történelemtankönyvek megvitatására kerül sor.

V. A *Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság* 1969-ben alakult meg. Munkáját a nagy jelentőségű komplexitáson (együttműködés a régészet és a néprajztudomány területén) kívül az egymás által rendezett konferenciákon való kölcsönös részvétel, az érdemi koordinálás, néhány kiválasztott közös téma rendszeres gondozása, kutatása jellemzi. A vegyesbizottság szervezeti tárgyalásai általában egy-egy általa, illetve a bizottságtól függetlenül megrendezésre kerülő tudományos konferenciával kapcsolódtak egybe. Ez utóbbi forma eltér a többi bizottság gyakorlatától.

A „Lenin és az Októberi Forradalom általános törvényszerűségei” c. nemzetközi témabizottság magyar tagozata 1970 folyamán bekapcsolódott a magyar—szovjet bizottság munkájába, és azóta is itt tevékenykedik. Rendezvényei a vegyesbizottság éves munkaterveiben szerepelnek.

Az 1970-ben Budapesten rendezett vegyesbizottsági ülésen „Az etnosz és etnoszociális szervezet kérdései” c. téma megvitatására került sor. Két szovjet előadás és húsz magyar hozzászólás indította meg az igen élénk tudományos vitát — különösen az etnikus specifikumok kérdésében. Még ugyancsak 1970-ben Moszkvában „A magyar politikai hatalom jellege a két világháború között” címmel zajlott le tudományos ülésszak. A tanácskozáson a reakciós, konzervatív politikai hatalom és a fasiszmus közti hasonlóság, illetve különbség elemzésére került sor.

1970-ben még Moszkvában, illetve Budapesten a vegyesbizottság közreműködésével tudományos ülésszakok emlékeztek meg a Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentőségéről és Magyarország felszabadításának 25. évfordulójáról. Uljanovszkban ünnepi tudományos ülésszak emlékezett meg Lenin 100. évfordulójáról.

1971-ben Budapesten ülésezett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom témabizottság. Moszkvában tudományos ülésszakot tartott a vegyesbizottság „Az Oszmán Birodalom, a Habsburgok és a magyarok a XVI—XVII. században” címmel.

1972-ben Moszkvában az intervenció háborúban aratott szovjet győzelem ötvenedik évfordulójáról emlékezett meg ünnepi ülés — amelyre a vegyes-

bizottság megszervezte egy magyar küldöttség kiutazását. Ugyancsak Moszkvában került sor a vegyesbizottság tudományos tanácskozására „Az orosz és a magyar falu társadalmi szerkezete a XIX. század második felében és a XX. század elején” című témakörrel. Még ugyanebben az évben került sor budapesti tudományos ülésre is, amelyen az első szekció témája: „A magyar társadalom szerkezetének változásai a századfordulótól 1945-ig. A társadalomtörténeti kutatások néhány elméleti problémája” volt, a másodiké: „A magyar őstörténet kutatásának eredményei és elméleti-módszertani problémái”, a harmadiké pedig: „Az önálló pénzverés és az államiság kezdetei Magyarországon és a kijevei Oroszországban”.

A vegyesbizottság egyéb tevékenységéről szólván, meg kell említenünk a szovjet történészek által elkészített háromkötetes „Magyarország történetét”, amely már meg is jelent. A kötetek végső formájának kialakításában a vegyesbizottság magyar tagjai igen tevékeny szerepet játszottak (szakmai véleményezés, lektorálás). A tízkötetes Magyarország története előkészítésében viszont a szovjet tagozat tagjai nyújtottak (részvételükkel egyes részek vitájában) jelentős segítséget. A vegyesbizottság szovjet tagozata elősegíti magyar történészek szovjetunióbeli levéltári kutatását, dokumentumkötetek megjelentetését. Közös kiadásban jelenik meg Szovjet—Magyar Tanulmánykötet stb.

1.2.3. Az illetékes bizottságok részt vettek a távlati tudományos kutatási tervek előkészítő munkálataiban. A bizottságok megvitatták az osztály tevékenységéről beszámoló előző fejezetben már ismertetett tervtanulmányokat: a Filozófiai Bizottság a tudományos-technikai forradalom témakörével foglalkozott 1970-ben; a Pedagógiai Bizottság az „Iskolai nevelés és társadalmi fejlődés” cíművel (amely rövidesen lekerült a napirendről) 1970-ben; a Történettudományi Bizottság a társadalmunk rétegződése és tudati állapota témakörével foglalkozott (amely rövidesen kettéosztódott és más gondozó szervek kompetenciája alá került) 1971-ben.

Mindegyik bizottság megtárgyalta 1972-ben a tudományterületéről beérkezett kutatási beszámolókat (1969—1971) és középtávú terveket (1972—1975). A Művészettörténeti Bizottság és a Régészeti Bizottság 1971-ben megtárgyalta a múzeumok tevékenységéről szóló beszámoló jelentéseket és középtávú kutatási terveiket (1971—1975).

A társadalomtudományok prognosztizálásának kérdését saját szakterületükön tették vizsgálat tárgyává a bizottságok 1971-ben, így a Pszichológiai Bizottság és a Régészeti Bizottság, illetve tudományága felsőoktatása prognosztizálásának kérdését a Történettudományi Bizottság.

1.3. Az osztály nemzetközi kapcsolatai

Az osztály nemzetközi kapcsolatai alakulására jelentős befolyást gyakorolt az Akadémia testületi része külügyi tevékenységének megszerveződése, az Elnökség Külügyi Titkársága létrejötte és munkája. E tevékenység kibontakozását, intézményes kiépülését és új vonásait mutatják az alábbi összefoglaló táblázat adatai.

Az osztály, valamint a hozzá tartozó bizottságok és társaságok nemzetközi kapcsolatai

Év	Fogadott külföldi vendégek száma	Külföldre kiutazottak száma
1970	9	5
1971	6	14
1972	6	24 17* 10**
1970—1972	21	43 17* 10**

* Nem akadémiai státusú, felsőoktatási, múzeumi szakemberek tanulmányútjai.

** Külföldi tanulmányutak ún. forinttámogatása

Az osztály, valamint a hozzá tartozó bizottságok és társaságok meghívására több tekintélyes külföldi tudós látogatott hazánkba. Magyar tudósok külföldi utazásaira a különböző nemzetközi rendezvények alkalmából, elsősorban az osztály akadémikus tagjai, az illető nemzetközi szervezetek tisztségviselői esetében került sor. A továbbiakban — a teljesség igénye nélkül — következnek a be- és kiutazások konkrét adatai.

1970-ben a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság III. nagygyűlésén részt vett B. F. Lomov szovjet, T. Tomaszewski lengyel, H. Tajfel és R. Piret belga professzor. A Pedagógiai Bizottság meghívására Gaston Mialaret, a caen-i egyetem professzora, míg az osztály meghívására Raymond Klibansky, a montreali egyetem professzora, Shibata Shingo japán professzor volt a vendégünk.

1970-ben Mátrai László akadémikus a Nemzetközi Filozófiai Intézet Helsinkiben tartott közgyűlésére, Zsigmond László akadémikus a dubrovniki diplomáciatörténeti konferenciára, Földes Éva, a Pedagógiai Bizottság elnöke, a Comenius halálának 300. évfordulájára Hollandiában rendezett emlékülésre utazott ki.

1971-ben vendégünk volt Grga Novak akadémikus, a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke, az osztály tiszteleti tagja, továbbá Igor Hrusovszky, a Szlovák Tudományos Akadémia tagja, valamint Nikam indiai filozófusprofesszor, a Nemzetközi Filozófiai Intézet (IIP) alelnöke.

1971-ben Mátrai László akadémikus, a Nemzetközi Filozófiai Intézet elnökségének tagja Amszterdamban részt vett a nemzetközi szervezet közgyű-

lésén és tudományos ülésszakán. Pach Zsigmond Pál akadémikus, a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Bizottság Végrehajtó Bizottságának tagja a bizottság ülésére Bellagióba, Székely György, a MTA Várostarténeti Albizottságának elnöke a Nemzetközi Várostarténeti Bizottság ülésére Barcelonába utazott. „A két világrendszer békés egymás mellett éléséből fakadó ideológiai harc kérdéseivel foglalkozó nemzetközi problémabizottság” Szuhumiban szervezett szemináriumán három tagú, a bizottság berlini ülésén két tagú küldöttség vett részt.

1972-ben G. H. von Wright akadémikus, finn filozófus, az osztály vendége, a szegedi és a budapesti egyetemen is tartott előadást. Cs. T. Frolov, a Voproszi Filozófii főszerkesztője, a MTA Filozófiai Bizottsága lapja, a Filozófiai Szemle szerkesztőségének meghívására látogatott Budapestre. Az osztály meghívására érkezett néhány napra Henry Tajfel professzor a Nemzetközi Szociálpszichológiai Társaság képviselőjében. Dan Berindei, a Román Történeti Intézet igazgatóhelyettese programjának egyeztetése végett érkezett Magyarországra.

1972-ben Mátrai László akadémikus a Nemzetközi Filozófiai Intézet vezetőségi ülésén, Pach Zsigmond Pál akadémikus a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság végrehajtó bizottsági ülésén vett részt. Gerevich László akadémikus a Nemzetközi Régészeti Szövetség hollandiai konferenciájára utazott. Mátrai László akadémikus vezetésével küldöttség utazott Berlinbe a szocialista országok akadémiai filozófiai folyóiratainak szerkesztő bizottsági ülésére. Mócsy András, a régészeti tudományok doktora vezetésével küldöttség utazott Romániába a nemzetközi limes-kongresszusra. A további kiutazások mellett ebben az évben került sor első ízben arra, hogy az Akadémia országos tudományszervező tevékenységének keretében az osztály több felsőoktatási, múzeumi szakember külföldi akadémiai tanulmányútját készítette elő (30 hét európai, 2 hónap ázsiai szocialista országokba, 2 hónap tőkés országokba). Mindezt kiegészítette a tudományos célú, magánútlevelemmel történő külföldi utazások, tanulmányutak ún. forinttámogatása.

Mindez arra utal, hogy a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedése terén jelentős előrelépés történt. Ennek a tudományos munka fogja hasznát látni. Úgy tűnik azonban: a hatókör bővültével nem járt együtt lehetőségeink további lényeges növekedése, az indokolt igények tömeges jelentkezését távolról sem követte az utazási lehetőségek — önmagában természetesen kisebb mértékben is igen öröndetes — gyarapodása.

Az osztályhoz tartozó nemzeti bizottságok száma gyarapodott, tevékenysége jelentősen aktivizálódott az elmúlt három évben.

A Nemzetközi Tudománytörténeti és Tudományfilozófiai Unió magyar nemzeti bizottságainak vezetésében változás történt 1971-ben. A Tudománytörténeti szekció elnöke Mátrai László akadémikus lett, helyébe a Tudományfilozófiai szekció elnöki székébe Kalmár László akadémikus lépett. A moszk-

vai XIII. Nemzetközi Tudománytörténeti Kongresszus előkészítésére két tagú, majd a kongresszusra három tagú magyar küldöttség utazott ki, M. Zemplén Jolán, a fizikai tudományok doktora vezetésével. A IV. Nemzetközi logikai, metodológiai és tudományfilozófiai kongresszuson Bukarestben Kalmár László akadémikus vezetésével vett részt magyar küldöttség.

Az Akadémia Elnöksége határozatával 1971-ben létrehozta a Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottságot. Elnöke: Mátrai László akadémikus, alelnökei: Szigeti József akadémikus és Tőkei Ferenc, az irodalomtudományok doktora; titkára: Novák Zoltán, a filozófiai tudományok kandidátusa.

A Magyar Esztéták Nemzeti Bizottsága 1972-ben alakult meg. Elnöke: Szabolcsi Miklós akadémikus, titkára: Zoltai Dénes, a filozófiai tudományok kandidátusa. A bizottság első feladata az 1972. évi bukaresti Esztétikai Világkongresszuson való magyar részvétel előkészítése volt. A szocialista országok esztétáinak varsói előkészítő értekezletén küldöttel, majd a bukaresti kongresszuson küldöttséggel képviseltette magát.

A Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága 1970-ben — a megfelelő előkészületek további megtétele után — küldöttel képviseltette magát a szocialista országok történészeinek berlini előkészítő értekezletén, majd Nemes Dezső akadémikus vezetésével magyar küldöttség vett részt a moszkvai XIII. Nemzetközi Történészkongresszuson. A szocialista országok gazdaságtörténészeinek előkészítő értekezletét Budapesten szervezték meg, majd Pach Zsigmond Pál akadémikus vezetésével magyar küldöttség utazott az 1970. évi leningrádi V. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Konferenciára. A bizottság megkezdte a következő nemzetközi kongresszus előkészítését. A bizottság titkári posztján változás történt: Ránki György, a történelemtudományok doktora lemondása után Csatári Dániel, a történelemtudományok kandidátusa, majd az ő lemondása után Arató Endre, a történelemtudományok doktora kapott titkári megbízatást.

Az osztály nemzetközi kapcsolataiban fontos helyet foglalnak el a történész vegyesbizottságok, ezek tevékenységét az előző fejezet ismerteti.

1.4. Az osztályhoz tartozó tudományos társaságok tevékenysége

Az osztályhoz tartozó tudományos társaságok tevékenységét számszerű adatokkal összefoglalva az alábbi két táblázat mutatja be.

Az egyes társaságok tevékenységének fontosabb mozzanatai közül is kiváltképpen a következők figyelemre méltóak:

Magyar Numizmatikai Társulat: 1970-ben alakult meg az eddigi Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztályából. Tagjainak száma 510 fő. Az újonnan szerveződött társulat máris igen eredményesen tevékenykedett; az előadások mellett ezt bizonyítja a Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság 1972. évi budapesti tudományos ülésszaka

A tudományos társaságok és szakosztályainak ülései száma

Társaság	Év	Közülések	Választmányi ülés	Eln. titkárs. vezetőségi ülés	Ülések összesen	Szako. bizotts. tagozatok száma	Szako. ülés biz. ülés
Magyar Numizmatikai Társulat	1970	1	3	—	4	—	—
	1971	1	5	—	6	—	—
	1972	1	3	—	4	—	—
	1970/72	3	11	—	14	—	—
Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság	1970	—	—	9	9	—	15
	1971	—	—	9	9	14	19
	1972	1	—	10	11	—	12
	1970/72	1	—	28	29	—	46
Magyar Régészeti és Művészettört. Társulat	1970	1	2	4	7	—	—
	1971	1	1	2	4	—	—
	1972	1	1	3	5	3	—
	1970/72	3	4	9	16	—	—
Magyar Történelmi Társulat	1970	—	2	5	7	—	3
	1971	—	2	7	9	—	1
	1972	1	2	8	11	8	1
	1970/72	1	6	20	27	—	5

A Tudományos társaságok rendezvényeinek száma és látogatottsága

Társaság	Év	Köz-ponti rendezv. konfere-ncia, emlék- és vándor-ÉY.	Társu-lati elő-adás	Átlagos látoga-tás	Szak-osztályi rendezv.	Előadás	Átl. lá-togatás	Összes rend.	Előadás	Átl. lá-togatás
Magyar Numizmatikai Társulat	1970	—	4	—	—	—	—	—	4	—
	1971	—	9	60	—	—	—	—	9	60
	1972	1	13	—	—	—	—	1	13	—
	1970/72	1	26	—	—	—	—	1	26	—
Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság	1970	4	—	—	—	—	—	—	—	—
	1971	3	—	—	34	—	—	38	—	—
	1972	1	—	300	36	—	300	39	—	300
	1970/72	8	—	—	34	—	—	35	—	—
		—	—	—	104	—	—	112	—	—
Magyar Régészeti és Művészettört. Társulat	1970	6	—	—	—	—	—	—	—	—
	1971	8	13	—	6	21	—	12	34	—
	1972	9	24	90	5	17	70	13	41	80
	1970/72	23	26	—	6	23	—	15	49	—
		—	63	—	17	61	—	40	124	—
Magyar Történelmi Társulat	1970	6	—	—	—	—	—	—	—	—
	1971	11	—	—	6	40*	—	12	—	—
	1972	3	—	160	46*	40*	—	17	—	—
	1970/72	20	—	—	11	40*	80	14	—	90
		—	—	—	23	120*	—	43	—	—

* 1 rendezvény — a tanári tagozat tanfolyama keretében elhangzott előadások.

egyik szekciójának megszervezése, valamint 1971-ben a drezdai, 1972-ben a wozdislawi nemzetközi numizmatikai kiállításon való — díjjal jutalmazott — részvétel.

Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság: Tagjainak száma 1970—1971-ben 480 fő, 1972-ben 615 fő. A társaság rendkívül aktív és széles körű tevékenységet fejtett ki a tudományos rendezvények szervezése terén. A társulat központi szervezésében rendezték meg többek között 1970-ben az „Ifjúságkutatás és pszichológia” c. szimpóziumot, a társaság III. tudományos nagygyűlését, a Ranschburg-emlékülést, szociálpszichológiai konferenciát, 1971-ben a „Nevelési ankét” c. tudományos ülést (a Fővárosi Tanács VB Oktatási Főosztályával közösen), 1972-ben szociálpszichológiai munkaértekezletet. A társaságnak 10 szakosztálya (szociálpszichológiai, általános pszichológiai, pedagógiai pszichológiai és fejlődéslélektani, közlekedépszichológiai, üzemi pszichológiai, orvosi klinikai pszichológiai, gyógypedagógiai pszichológiai, kriminálpszichológiai, sportpszichológiai, fegyveres erők pszichológiai szekció), 2 munkacsoportja (reklámpszichológiai, gyermekpszichológiai) és 2 bizottsága (az 1971-ben létrehozott etikai és pszichológiai teszt bizottság) működik. Ezek nagyszámú fontos tudományos kérdés megvitatását szervezték meg.

Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat: Tagjainak száma: 473 fő. A társulat a rendszeres ún. havi felolvasó ülések mellett központi rendezvényként évente vándorgyűlést (1971-ben Pécsen, 1972-ben Szombathelyen), továbbá szakvezetést, illetve tudományos ülésszakot is rendezett. A társulatnak 3 szakosztálya (régészeti, művészettörténeti, iparművészeti) működik. A szakosztályok rendszeresen szerveztek vitaüléseket, tematikus szakkonferenciákat (pl. Pannonia római kori történetének kérdéseiről, a magyarországi kelta-kutatás legújabb eredményeiről vagy a magyar barokk-kutatás helyzetéről és problémáiról). A régészeti szakosztály emellett évente a legfontosabb régészeti feltárásokról ásatási beszámoló üléseket rendezett.

Magyar Történelmi Társulat: Tagjainak száma 1970-ben 749 fő, 1971-ben 827 fő, 1972-ben 844 fő. A társulat központi rendezvényei közül rendszeresen követik egymást a felolvasó ülések és évente szerveznek vándorgyűlést (1970-ben Gyulán a helytörténetírás, 1971-ben Keszthelyen a korszerű történelmi műveltség kérdéseiről). A tudományos rendezvények gazdag sorozatából külön említést érdemel 1971-ben a párizsi kommun, valamint Áchim L. András születése 100. évfordulója, illetve Wesselényi Miklós születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés; továbbá a győri várostörténeti konferencia megszervezése. 1972 kiemelkedő eseménye volt Dózsa György születésének félezer éves évfordulója alkalmából nemzetközi tudományos ülésszak megszervezése (a MTA Történettudományi Intézetével közösen) a XVI—XVII. századi közép-kelet-európai parasztmozgalmak történetéről. A Társulatnak 2 szakosztálya (üzemtörténeti és az 1970-ben alakult helytörténeti szakosztály), 1 tagozata (tanári) és 5 vidéki csoportja (székhelyeik:

Győr, Miskolc, Pécs, Salgótarján, Székesfehérvár) működik. Az általuk szervezett tudományos rendezvények, ankétok, tanfolyam keretében: a fővárosi pedagógusok számára évente tartott előadássorozat és a történelemtanárok nyári akadémiaja (1970-ben és 1972-ben Keszthelyen), valamint a székesfehérvári csoport szervezésében tudományos ülésszak 1972-ben, az Aranybulla kibocsátásának 750. évfordulóján, „A rendi intézmények és a parlamentarizmus történetének nemzetközi bizottsága” évi konferenciája alkalmából. A társulat tevékenységét más társaságokkal, intézményekkel, országos és helyi szervekkel (Hazafias Népfront, TIT, Országos Pedagógiai Intézet stb.) jó együttműködésben fejtette ki. Ezek felkérésére, illetve közösen szervezte a tudományos rendezvények jelentős részét, írt ki pályázatokat, szervezett előadásokat és biztosított történeti kiadványokhoz szaklektorokat.

1.5. Az osztály rendezvényei

1.5.1—2. A tudományos rendezvényeket áttekintve: gyakran nehéz határvonalat vonni abban a vonatkozásban, hogy adott tudományos tanácskozás vagy előadás vajon az osztály rendezvényének tekinthető-e vagy sem. Ilyen esetekben tágabban értelmezzük a rendezvény hovatartozását, s az alábbiakban felsoroljuk azokat is, amelyeket ugyan közvetlenül nem az osztály szervezett, de tudományterületeihez tartoztak, s amelyekben az osztályhoz tartozó bizottság, albizottság, társulat mellett az osztály is tevékenyen részt vett.

Az 1970. év gazdag volt évfordulóiban. Ebben az évben ünnepeltük hazánk felszabadulásának 25. évfordulóját, Engels születésének 150. és Lenin születésének 100. évfordulóját.

Hazánk felszabadulásának 25. évfordulója tiszteletére az MSZMP KB Politikai Főiskolájával, a Párttörténeti Intézettel, a MTA Történettudományi Intézetével és a Magyar Történelmi Társulattal együtt 1970. március 16—17-én tudományos ülésszakot rendeztünk. A tanácskozás plenáris üléssel kezdődött, amelyet Nemes Dezső akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola rektora nyitott meg. A tanácskozás két szekcióban folyt; az első szekcióban, amelynek vitavezetője Szabó Bálint kandidátus, a Párttörténeti Közlemények felelős szerkesztője volt, a magyar társadalom negyedszázados fejlődésének főbb elvi és politikai kérdéseit, a második szekcióban, amelynek vitavezetője Ránki György, a történettudományok doktora, a MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese volt, a magyar társadalom felszabadulás utáni történetének gazdasági-társadalmi kérdéseit vitatták meg.

Az osztályhoz tartozó bizottságok és társulatok is kivették részüket az ünneplésből; egy részük külön szervezett, tudományos ülésszakon emlékezett meg az évfordulóról. Az MTA *Pedagógiai Bizottsága* — a Magyar Pedagógiai

Társasággal karöltve — az V. Nevelésügyi Kongresszus keretében 1970. március 23-án tudományos emlékülést rendezett hazánk felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából. Az ülés elnöke Erdey-Grúz Tibor akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. Az ülés főelőadását Földes Éva, a neveléstudományok doktora, „Neveléstudományunk 25 éve” címmel tartotta. Hozzászóltak: Bajkó Mátyás, Horváth Márton, Benő Kálmán, Ladányi Andor. Az ülés végén az elnöklő Erdey-Grúz Tibor elvtárs mondott zárszót.

Osztályunk Művészettörténeti Bizottsága „A magyar művészettörténetírás 25 éve” címmel rendezett tudományos ülést. Az ünnepi ülést Mátrai László akadémikus, a II. Osztály elnöke nyitotta meg, a beszámolót Pogány Ö. Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója tartotta. Hozzászóltak: Aradi Nóra, Garas Klára, Novák Zoltán, Pamlényi Ervin, Szabolcsi Hedvig, Székely György, Zádor Mihály, valamint Vayer Lajos, aki az ülés tanulságait foglalta össze.

A Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság III. Nagygyűlését szentelte a felszabadulás évfordulójának megünneplésére. A Nagygyűlés plenáris ülését Mátrai László akadémikus, osztályelnök nyitotta meg, majd Kardos Lajos professzor, a Társaság elnöke „A pszichológia 25 éves fejlődése” címen tartott előadást. Az ülésszakon 128 előadás — a Társaságnak több mint egyharmada vett részt előadóként — hangzott el. A hazai pszichológusokon kívül 5 neves külföldi tudós vett részt (B. F. Lomov akadémikus a Szovjetunióból, H. Tajfel professzor a Nemzetközi Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság, R. Piret professzor a Nemzetközi Alkalmazott Pszichológiai Társaság képviseletében; T. Tomaszewsky professzor Lengyelországból, D. Kovács professzor Csehszlovákiából).

A Magyar Tudományos Akadémia és az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1970. május 11—12-én Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére tudományos ülésszakot rendezett, amelyen osztályunk részéről Ránki György, a MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdaságtörténeti kérdései”, Tőkei Ferenc, az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója „Lenin és a kulturális forradalom” címmel mondták el hozzászólásaikat.

Engels születésének 150. évfordulója alkalmából a központi emlékülés 1970. december 2-án volt a Magyar Tudományos Akadémián. Az emlékülésen osztályunk részéről Földesi Tamás, a filozófiai tudományok doktora „Engels, a marxista filozófia klasszikusa”, Tőkei Ferenc, a MTA Filozófiai Intézetének igazgatója „Engels a filozófia jövőjéről”, Mérei Gyula, a történelemtudományok doktora „Engels a történettudós” címmel tartottak előadást.

A Magyar Történelmi Társulat — más intézményekkel együtt — három tudományos emlékülést rendezett I. István király születésének ezredik évfordulója alkalmából. A budapesti emlékülést 1970. augusztus 26-án a MTA épületében Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács helyettes elnöke nyitotta meg, majd Bónis György „Az államalapító István király” címmel tartott előadást. A má-

sik két emlékülésre vidéki városokban került sor. Székesfehérváron az emlékülés előadója Győrffy György, Miskolcon Bartha Antal volt.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970. évi tudományos ülésszakát 1970 novemberében tartotta. A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának, valamint osztályunknak együttes ülése a „Szocialista tudat — szocialista közizlés” c. témakörben volt. Osztályunk részéről Hermann István, a filozófiai tudományok doktora „Katarzis vagy giccs” és Zoltai Dénes, a filozófiai tudományok kandidátusa „A műalkotások befogadásának tipológiája mint esztétikai és mint művelődéspolitikai probléma” témákban tartottak előadást. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya osztályunk közreműködésével „A szocialista elosztás, annak tudati tükröződése és fejlődése” című témakörben két szekcióban tartotta vitaülését. Az A-szekció „Jövedelem — fogyasztás” munkájában osztályunk részéről mint korreferensek Berend T. Iván, a történelemtudományok doktora „A fogyasztás (életkörülmények, szokások) változásai és a tudati tükröződés néhány összefüggése”, Pataki Ferenc, a neveléstudományok kandidátusa „A szocialista elosztási rendszer fejlődésének néhány szociálpszichológiai problémája”, Somogyi Zoltán tudományos munkatárs „Adalékok az érdek értelmezéséhez” előadásokkal vettek részt.

Az 1970-ben Magyarországon tartott és hozzánk tartozó nemzetközi rendezvényekből egy rendezvényt kívánunk kiemelni, a Budapesten és Sárospatakon rendezett Comenius-konferenciát. Az ENSZ közgyűlése az 1970. évet a nevelés évévé nyilvánította: háromszáz évvel ezelőtt halt meg a nagy pedagógus, Comenius. Ebből az alkalomból 1970. november 24—27. közötti ünnepi megemlékezést és tudományos konferenciát rendeztünk Budapesten és Sárospatakon. Az ünnepi konferenciát Mátrai László akadémikus, osztályunk elnöke nyitotta meg. A budapesti ülészak elnöke Maller Sándor, a Magyar UNESCO Bizottság főtitkára, a sárospataki ülészak elnöke Zibolen Endre, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont igazgatója volt. A konferenciára 10 országból érkeztek szakemberek.

A Magyar Tudományos Akadémia 1971. évi közgyűlése keretében a Nyelv- és Irodalomtudományok, valamint a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályaival osztályunk szervezésében együttes ülést tartottunk. Szabó Imre akadémikus, a MTA alelnökének megnyitója után Kulcsár Kálmán, az állam- és jogtudományok doktora „A társadalomtudományok differenciálódása és egysége. Elméleti és módszertani következmények” címen tartotta meg vita-indító előadását. Az előadáshoz hozzászóltak Mátrai László akadémikus, Erdős Péter, a közgazdaságtudományok doktora, Peschka Vilmos, az állam- és jogtudományok doktora, Szabolcsi Miklós, a MTA levelező tagja, Tamás Lajos akadémikus, Újfalussy József, a zenetudományok kandidátusa, Wittman Tibor, a történelemtudományok doktora. A három osztály együttes ülése termékeny és hasznos volt, alkalmas arra, hogy a társosztályok együttműködését e formával is gazdagítsuk.

A nemzetközi tudományos rendezvények lebonyolításának új rendje szerint az osztály két tudományos tanácskozás megszervezésére kötött szerződést. A MTA Történettudományi Intézetével „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom története” nemzetközi témabizottság budapesti ülésének megszervezésére kötöttünk szerződést. A tanácskozásra 1971 márciusában került sor. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kezdeményezésére létrehozott nemzetközi témabizottságnak ez volt az első — sorrendben a negyedik ülése —, melyet a Szovjetunióon kívül rendeztek meg. A MTA Régészeti Intézetével a Nemzetközi Szláv Régészeti Unió Végrehajtó Bizottságának szegedi ülése és az egyidejűleg a Bizottság védnöksége alatt megrendezett, a Kárpát-medence VIII—X. századi benépesedésének kérdésével foglalkozó tudományos ülés-szak megszervezésére kötöttünk szerződést. Mind ez, mind a fentebb említett nemzetközi tudományos ülésszak tartalmi és szervezési vonatkozásban egyaránt eredményesen, sikeresen zajlott le.

1972 folyamán az osztály legjelentősebb önálló rendezvénye az urbanizációval kapcsolatos tudományos ülés volt, amelyet decemberben tartottunk. Az ülés előadója Granasztói Pál, a műszaki tudományok doktora volt, aki „Az urbanizációval kapcsolatos társadalomtudományi kutatások és társadalmi igények problémái; jelentőségük a városépítés számára” címen tartotta meg előadását. Az ülés legjellemzőbb vonása a választott téma interdiszciplináris megközelítése volt, melynek során Berend T. Iván, a történelemtudományok doktora történeti aspektusból, Juhász Pál tszv. egyetemi tanár a klinikuspszichológus szempontjából, Lettrich Edit, a földrajztudományok kandidátusa a településtudomány oldaláról, Perényi Imre, a műszaki tudományok doktora műszaki-építészeti szempontból, Szelényi Iván, tudományos kutató a szociológia szemszögéből vizsgálta a felvetődött kérdéseket.

Az 1972. évi akadémiai közgyűlés keretében az I. és IX. Osztályokkal közösen rendeztük meg tudományos ülésünket az összehasonlító módszerek szerepe a társadalomtudományokban témakörben. Osztályunk részéről Ránki György, a történelemtudományok doktora volt az ülés-szak előadója. A Biológiai Tudományok Osztályával 1972 júniusában rendeztünk együttes tudományos ülést, amelynek előadója D. M. Macknay professzor volt; előadásának címe: Brain and Perception. Az I. és IX. Osztályokkal együtt mi is részt vettünk az Erdei Ferenc-emlékülésen; osztályunk szónoka Ember Győző akadémikus, osztályelnök-helyettes volt.

1972-ben három jelentősebb nemzetközi rendezvényre kötöttünk szerződést: 1) A Magyar Történelmi Társulattal az UNESCO „International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions” 1972. évi rendes ülésére; 2) A Budapesti Történeti Múzeummal és a MTA Várostitörténeti Albizottságával a Nemzetközi Várostitörténeti Bizottság évi rendes ülésére; 3) A Magyar Történelmi Társulattal Nemzetközi Üzemtörténeti konferenciára.

1.5.3. 1970—71-ben három székfoglaló előadás hangzott el nyilvános osztályüléseinken.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970. évi közgyűlésén Pach Zsigmond Pált, a MTA Történettudományi Intézet igazgatóját akadémiai rendes taggá, Gerevich Lászlót, a MTA Régészeti Intézetének igazgatóját és Zsigmond Lászlót, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárát akadémiai levelező tagokká választották.

Pach Zsigmond Pál akadémikus „Közép-Kelet-Európa és a nemzetközi kereskedelem a XVI—XVII. században” címmel 1970. június 1-én, Zsigmond László akadémikus „A kereszténydemokrácia fogalma körüli vita politikai értelme” címmel 1970. december 3-án, Gerevich László akadémikus „A gótikus klasszicizmus és Magyarország” címmel 1971. február 25-én tartotta meg székfoglaló előadását.

1.6. Az osztály könyv- és folyóiratkiadási tevékenysége

1.6.1. Az a törekvés, hogy az osztály könyvkiadási tevékenysége tervszerű legyen: az elmúlt három évben sikeres volt. Az osztály számára előirányzott ívkeret évente 800 kiadói ív volt; ezt a három évben szerényen (200 ív) túlteljesítettük. Ezért indokolt volt, hogy az Elnökség az osztály ívkeretét 1973-ban 970 kiadói ívre emelte.

Lényeges ellentmondás van az osztály tervében szereplő ívszám (operatív terv) és a megjelent ívterjedelem között. Ez az ellentmondás azt jelzi, hogy munkánk javításával, a szerzők, szerkesztők, lektorok és a Kiadó tevékenysége operatívabbá tételével nagy tartalékok tárhatók fel.

E megállapítások konkrét tartalmát az alábbi táblázatok mutatják:

Tudományág	Í v s z á m							
	1970		1971		1972		Három év összesen	
	Évi keret 800 ív		Évi keret 800 ív		Évi keret 800 ív		Keret: 2400 ív	
	Osztály tervében szereplő ívszám	Megjelent ívterjed.	Osztály tervében szereplő ívszám	Megjelent ívterjed.	Osztály tervében szereplő ívszám	Megjelent ívterjedelem	Osztály tervében szereplő ívszám	Megjelent ívterjedelem
Filozófia	149	79,7	224	180	180	23,9	553	277
Történelem	847	596,1	568	569,7	520	419,8	1935	1585,6
Régészet	232	40,6	116	102,8	138	93,8	488	237,2
Művészettörténet	107	39	53	27,8	132	45	292	122,8
Pedagógia	112	81,1	20	10	63	44	195	135,1
Pszichológia	158	46,5	70	62,6	56	127,4	284	236 5
Összesen	1605	883	1051	952,9	1089	753,9	3747	2594 2

Az osztályhoz tartozó tudományágak könyvei 6 műfaji kategóriába sorolhatók. Ezek között a megjelent művek (ívszám és könyvszám szerint) az alábbiak szerint oszlanak meg:

Tudományág	Könyvszám							
	1970		1971		1972		Három év	
	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény
Filozófia	9	5	9	6	10	2	28	13
Történelem	30	18	22	21	23	21	75	60
Régészet	7	1	5	4	4	2	16	7
Művészettört.	4	1	4	3	5	2	13	6
Pedagógia	5	4	1	1	3	2	9	7
Pszichológia	6	2	3	3	3	6	12	11
Összesen	61	31	44	38	48	35	153	104

Műfaji arányok ívszám szerint

Tudományág	Nagyobb feldolgozás			Tanulmány			Lexikon		
	1970	1971	1972	1970	1971	1972	1970	1971	1972
Filozófia	55,5	69,3	21,9	24,2	82,2	2,0	—	—	—
Történelem	161,6	395,3	235,9	302,4	76,1	183,9	—	—	—
Régészet	—	102,8	50,0	—	—	—	40,6	—	43,8
Művészettörténet	39,0	—	42,8	—	27,8	13,2	—	—	—
Pedagógia	20,1	10,0	22,5	61,0	—	21,5	—	—	—
Pszichológia	—	62,6	41,9	46,5	—	62,7	—	—	—
Összesen	276,2	640,0	415,0	434,1	186,1	283,3	40,6	—	43,8

Tudományág	Segédlet			Forrásközlés			Fordítás		
	1970	1971	1972	1970	1971	1972	1970	1971	1972
Filozófia	—	—	—	—	—	—	—	21,9	—
Történelem	—	72,3	—	132,1	26,0	—	—	—	—
Régészet	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Művészettörténet	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pedagógia	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pszichológia	—	—	—	—	—	—	—	—	22,8
Összesen	—	72,3	—	132,1	26,0	—	—	21,9	22,8

Műfaji arányok könyvszám szerint

Tudományág	Nagyobb feldolgozás			Tanulmány			Lexikon		
	1970	1971	1972	1970	1971	1972	1970	1971	1972
Filozófia	4	2	1	1	3	1	—	—	—
Történelem	5	13	10	11	6	11	—	—	—
Régészet	—	4	1	—	—	—	1	—	1
Művészettörténet	1	—	1	3	—	1	—	—	—
Pedagógia	1	1	1	3	—	1	—	—	—
Pszichológia	—	3	2	2	—	3	—	—	—
Összesen	11	23	16	20	9	17	1	—	1

Tudományág	Segédlet			Forrásközlés			Fordítás		
	1970	1971	1972	1970	1971	1972	1970	1971	1972
Filozófia	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Történelem	—	1	—	2	1	—	—	—	—
Régészet	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Művészettörténet	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pedagógia	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pszichológia	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen	—	1	—	2	1	—	—	1	1

Az 1970—1972. években megjelent könyveink

Az 1970. évi ívkeretből megjelent művek:

Nicolai Hartman: Teleológiai gondolkodás

Szigetvári Sándor: Az induktív és deduktív következtetések kapcsolata az empiria síkján

Zoltai Dénes: Ethos und Affekt

Bizám Lenke: Kritikai allegóriák Dickensről és Kafkáról

Jóri János: A vallás kialakulásának kezdetei (megj. Filozófiai Tanulmányok sor. 5. kötet)

A szocializmus útján. A felszabadulást követő negyedszázad kronológiája (Szerk. Szabó Bálint)

Études Historiques 1970. 1—2. kötet

Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások (megj. Értekezések a Tört. tud. Köréből sor. 52. köt.)

Szücs Jenő: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge (megj. Értekezések a Tört. tud. Köréből sor. 51. köt.)

R. A. Averbuch: A magyar nép szabadságküzdelme 1848—49-ben (szerk. Andics Erzsébet)

- Heckenast Gusztáv*: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban (megj. Értekezések a Tört. tud. Köréből sor. 53. köt.)
- Réti László*: A Magyar Tanácsköztársaság központi szervei és pecsétjei
Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből (szerk. T. Mérey Klára; megj. MTA Dunántúli Tudományos Intézet. Értekezések 1969. I. kötet)
- Ádám Magda*: Magyarország külpolitikája 1938—1939-ben (megj. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—45. sor. 3. köt.)
- Buzási János—Felhő Ibolya—Nagy Lajos—Papp Gáborné*: Úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában
- Életek és Korok* sorozat I—VII. kötet (szerk. H. Balázs Éva)
- Hajdú Tibor*: Károlyi Mihály
- Gáthy Vera*: Gandhi
- Jemnitz János*: Jaures
- Niederhauser Emil*: Botev
- Dolmányos István*: Herzen
- Katus László*: Musztafa Kemál Atatürk
- Jemnitz János*: Tom Mann
- Józsa Antal*: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalomban
- Láng Imre*: Nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek kialakulása és tevékenysége a II. világháborút követő években
- A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója (Nemzetközi tudományos ülés-szak, Budapest 1969. III. 17—19.) (szerk. Gábor Sándorné—Mucsi Ferenc)
- Sarlós Béla*: Deák és Vukovics (megj. Értekezések a Tört. tud. Köréből sor. 54. köt.)
- Sipos Péter*: Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Social-Economic Researches on the History of East-Central Europe (angol · orosz, német; Ed. E. Pamlényi; megj. Studia Historica sor. 62. köt.)
- Pölöskei Ferenc*: Kormánypárti politika és parlamenti ellenzék 1910—1914
- Bakay Kornél—Kalicz Nándor—Sági Károly*: Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás (megj. Magyarország Régészeti Topográfiája sor. I/3. köt.)
- Harasztiné Takács Marianna*: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI—XVII. század)
- „A szent, a várt szélvész.” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről (szerk. Mészáros István)
- Balázs Györgyné*: Korkép kialakítása a történelemoktatásban
- Comenius*: Orbis Pictus
- Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1968—70 (szerk. Kiss Árpád)
- Ignatyev—Kolcova—Zamenszkaja—Lukin*: Tanulmányok az iskola előtti és a kisiskolás korcsoport pszichológiájának köréből (megj. Pszichológia a gyakorlatban sor. 18. köt.)

Klein Sándor: Kísérlet egy új típusú intelligenciateszt kialakítására (megj. Pszichológia a gyakorlatban sor. 17. köt.)

A pszichológia módszerei (szerk. *Lénárd Ferenc*; megj. Pszichológiai tanulmányok sor. 12. köt.)

Földrajzi tanulmányok a Dél-Dunántúl területéről (szerk. *Lovász György*) megj. MTA Dunántúli Tudományos Intézet. Értekezések 1969. II. köt.)

Az 1971. évi ívkeretből megjelent művek:

	Kiadói év
<i>Aufsätze über Logik.</i> (szerk. <i>Tamás György</i> (Studia Philosophica sor. 13. köt.)	19,9
<i>Arató Endre.</i> Kelet-Európa története a 19. század első felében	60,0
<i>Bakay Kornél:</i> Scythian Rattles in Carpathian Basin and their Eastern Connections	12,3
<i>Bakács István:</i> Hont vármegye Mohács előtt (A Magyar Orsz. Levéltár kiadványa sor.)	43,7
<i>Boros Ferenc:</i> Magyar—csehszlovák kapcsolatok 1918—1921-ben	22,1
<i>Borosy András:</i> A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat: 60.)	9,6
<i>Dvadcaty pjaty let szvobodnoj Vengrii</i> (A szabad Magyarország 25 éve) (Studia Historica sor. 63. köt.)	26,1
<i>Erdei László:</i> Az ítélet dialektikus logikai elmélete	57,0
<i>Galavics Géza:</i> Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása (Művészettörténeti Füzetek sor. 2. köt.)	
<i>Gál Éva:</i> Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 57.)	6,4
<i>Gerevich László.</i> The Art of Buda and Pest in the middle Ages	37,6
<i>Hársing László:</i> A tudományos megismerés és a plauzibilis következtetések logikája	12,3
<i>Hegel, Georg Wilhelm Friedrich:</i> A jogfilozófia alapvonásai vagy a természetjog és államtudomány vázlata. Fordította, utószóval és jegyzetekkel ellátta: Szemere Samu (Filozófiai Írók Tára, Új folyam 33.)	
<i>Kirschner Béla:</i> Lenin a demokratikus és szocialista forradalomról (1893—1917)	23,6
<i>Kovács Endre:</i> Magyar—lengyel kapcsolatok a két világháború között	37,0
<i>Kun Miklós—Szegedi Márton és mtsai:</i> Az intelligencia mérése	20,5
A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája, 1945—1968 (szerk. <i>Niederhauser Emil</i>)	73,2
<i>Mályusz Elemér:</i> Egyházi társadalom a középkori Magyarországon	36,8

<i>Mályusz Elemér</i> : Az V. István-kori gesta. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 58.)	11,0
<i>Mérei Gyula</i> : A magyar polgári pártok programjai (1867—1918)	26,0
A beállítódás pszichológiája (szerk. <i>Molnár István</i>)	34,2
<i>Mojzer Miklós</i> : Torony, kupola, kolonnád. (Művészettörténeti Füzetek sor. 1.)	9,3
<i>Nagy István</i> : A magyar kamara (1686—1848)	34,5
<i>Obermann, Karl</i> : Die Ungarische Revolution von 1848—49 und die demokratische Bewegung in Deutschland. (Tanulmányfüzet sor. 1.)	5,8
<i>Rácz János</i> : Az üzemi bizottságok a magyar népi demokratikus átalakulásban (1944—48)	15,8
<i>Rókusfalvy Pál—Povázsay Éva—Sípos Kornél—Halmi György</i> : Az affektivitás vizsgálata. A Lüscher-teszt alkalmazási lehetőségei és standardizálása	7,9
Die römischen Steindenkmäler von Savaria (szerk. <i>Mócsy András—Szentlélek Tihamér</i>)	28,0
<i>Salamon Ágnes—Erdélyi István</i> : Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe (Studia Archaeologica sor. 5. köt.)	18,5
<i>Soós Katalin</i> : Burgenland az európai politikában (1918—1921)	24,9
<i>Szabó Júlia</i> : A magyar aktivizmus története. (Művészettörténeti Füzetek sor. 3.)	10,0
<i>Szakács Sándor</i> : A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon (1945—1948). (Gazdaságtörténeti Értekezések sor. 6. köt.)	22,4
<i>Szarka József</i> : A nevelési tapasztalat	10,0
<i>Szekeres József</i> : A magyar bányamunkásság harcai (1934—1944)	21,9
Logikai tanulmányok (szerk. <i>Tamás György</i>)	28,0
<i>Vadász Sándor</i> : Lenin és a zimmerwaldi baloldal	36,0
<i>Varga János</i> : A jobbágyszabadítás kivívása 1848-ban	36,0
<i>Varjas Sándor</i> : Válogatott filozófiai tanulmányok	3,3
Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről (szerk. <i>Spira György</i> : Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 55.)	17,2

Az 1972. évi ívkeretből megjelent művek:

Kiadói év

<i>Makkai Mária</i> : Az erkölcsi tudat dialektikájáról. The Dialectics of Moral Consciousness (megj. <i>Studia Philosophica</i> sor. 14. köt.)	21,9
Szemere Samu 90. születésnapjára	2,0
A népi Magyarország negyedszázada (szerk. <i>Blaskovits János</i> —	

<i>Zsilák András</i>	36,0
<i>Barkóczy László—Mócsy András</i> : A magyarországi római kori feliratok. Die römischen Inschriften Ungarns	18,0
<i>Csépányi Dezső</i> : Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája, 1935—1939	16,5
<i>Dósa Rudolfné</i> : A MOVE, egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet, 1918—1944	25,6
<i>Szentgyörgy Mária</i> : Kővár vidék társadalma. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 56. köt.)	14,1
<i>L. Nagy Zsuzsa</i> : A budapesti liberális ellenzék, 1919—1944. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 59. köt.)	13,5
<i>H. Haraszi Éva</i> : Szerződésszegők. Előjáték a második világháborúhoz. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 61. köt.)	14,4
<i>Gergely András</i> : Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 62. köt.)	11,1
<i>Bónis György</i> : A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 63. köt.)	11,9
Nemzetiség a feudalizmusban. Tanulmánykötet (szerk. <i>Spira György—Szűcs Jenő</i> : Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 64. köt.)	14,0
<i>Szőcs Sebestyén</i> : A kormánybiztosi intézmény kialakulás 1848-ban. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sor. 65. köt.)	14,3
<i>Fehér István</i> : Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944—1946 között	27,5
<i>Kállay István</i> : A szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában	20,1
MTA Dunántúli Tudományos Intézet: Értekezések I. 1970. Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata (szerk. <i>Ruzsás Lajos</i>)	21,5
MTA Dunántúli Tudományos Intézet: Értekezések II. 1970. Komplex földrajzi és történeti kutatások újabb eredményei a Dunántúlon (szerk. <i>Lovász György</i>)	22,9
<i>Nagy László</i> : Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban	19,0
<i>Orbán Sándor</i> : Két agrárforradalom Magyarországon. (Demokratikus és szocialista átalakulás, 1945—1961)	23,1
<i>Palotás Emil</i> : A Balkán-kérdés az osztrák—magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén	22,0
Studia Historica 84	
<i>Jemnitz János</i> : The danger of war and the Second International, 1911.	10,2
<i>Tokody Gyula—Niederhauser Emil</i> : Németország története	33,6

<i>Trócsányi Zsolt</i> : Teleki Mihály	30,5
<i>B. Kutzián Ida</i> : The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin (Archaeologica Hung. sor. XLVIII. köt.)	50,0
Veszprém megye Régészeti Topográfiája I/4. A pápai és zirci járás (szerk. <i>Torma István</i>)	43,8
<i>Gervers-Molnár Veronika</i> : A középkori Magyarország rotundái (megj. Művészettörténeti Füzetek sor. 4.)	13,2
<i>Szabolcsi Hedvig</i> : Magyar bútorművesség a 18—19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések	42,8
<i>Mészáros István</i> : A Szalkai-kódex és a XV. századi sárospataki iskola	22,5
Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1971. (szerk. <i>Nagy Sándor</i>)	21,5
Környezet és tevékenység (szerk. <i>Lénárd Ferenc</i> ; megj. Pszichológiai Tanulmányok sor. 13. köt.)	46,5
<i>Levandel László—Mezei Árpád</i> : Az alkoholista beteg személyisége	26,5
<i>Pataki Ferenc—Hunyadi György</i> : A csoportkohézió	15,4
<i>Ashby, W. Ross</i> : Bevezetés a kibernetikába	22,8
<i>Halász László</i> : Adalékok a műértékelő tevékenység pszichológiai kutatásához (megj. Pszichológia a gyakorlatban sorozatban)	8,1
<i>Kóbor Enikő</i> : Vizsgafeszültség és egyetemi teljesítmény (megj. Pszichológia a gyakorlatban sorozatban)	8,1

1.6.2. Az 1970—1972. években megjelent folyóiratok

Folyóirat	1970		1971		1972	
	Szám	fv	Szám	fv	Szám	fv
Acta Historica	4	30	4	30	4	32
Acta Historica Artium	4	24	4	30	6	38
Acta Archaeologica	4	34	4	30	10	77
Archaeológiai Értesítő	2	18	2	20	1	9
Magyar Filozófiai Szemle	6	70	6	54	2	20
Művészettörténeti Értesítő	4	20	5	28	3	15
Magyar Pedagógia	4	30	4	34	4	30
Magyar Pszichológiai Szemle	4	40	4	40	2	20
MTA Fil. és Tört. Osztályának Közleménye	3	20	4	25	3	25
Századok	6	90	7	97	3	45
Történelmi Szemle	4	40	2	20	—	—

1.7. Az osztály elgondolásai az elkövetkező 3 évre

Az elkövetkező években különösen fontosnak tartjuk, hogy tovább javítsuk munkakapcsolatainkat azokkal a külső szervezetekkel, főhatóságokkal,

intézményekkel, amelyek részt vesznek a hozzánk tartozó tudományterületek gondozásában. Ennek során megkülönböztetett figyelmet kívánunk fordítani a Művelődésügyi Minisztérium illetékes főosztályaival, valamint a Tudományos Minősítő Bizottsággal és a szakbizottságaival való megfelelő kapcsolat kialakítására. Úgy véljük, hogy a kapcsolatok javulása következtében állásfoglalásainkat kellő időben az illetékes fórumok tudomására hozhatjuk, s ezek figyelembevétele esetén munkánk társadalmi hasznossága ugrásszerűen megnőhet.

Az osztály tevékenységének homlokterébe a hozzá tartozó tudományterületek legfontosabb tudományos problémáival való foglalkozást kívánjuk állítani. Megkülönböztetett fontosságot tulajdonítunk az MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága által javasolt középtávú, valamint az országos és tárcaszinten kiemelt kutatási témák figyelemmel kísérésének. Ennek során:

a filozófia területén: szükséges a tudományos-közéleti atmoszféra javítása, a párt politikájának következetes támogatására alapozott eszmei egység megteremtése, mert csak ezen az úton érhető el, hogy a marxista filozófia alkotó módon tudja megválaszolni a társadalmi fejlődésünk által felvetett kérdéseket;

a történettudomány területén: történetírásunk tudományos színvonalának további emelése mindenekelőtt az elvi-módszertani kérdéseknek az eddiginél elmélyültebb vizsgálata alapján, a marxista elmélet és módszer intenzívebb, alkotó alkalmazása révén lehetséges; már a 10 kötetes magyar történeti szintézis munkálatai során is kiderült, hogy milyen fontos a meglevő ún. fehér foltok kutatásának szorgalmazása, mindenekelőtt az ideológia- (eszme-, illetve elmélet-) történet, a kultúrtörténet, a művelődéstörténet területén.

A történettudomány nemzetközi kapcsolatainak, különösen a kelet-európai szocialista országokkal már meglevő jó kapcsolatainak további szélesítése is kívánatos a jövőben. Osztályunk bővíteni fogja vegyesbizottságainak számát, sor kerül a magyar—bolgár történész vegyesbizottság létrehozására;

a régészettudomány területén: szükség van a Magyarország Régészeti Topográfiája és a Régészeti Kézikönyv munkálatainak alaposabb előkészítésére, anyagilag koncentráltabb és tervszerűbb végrehajtására;

a művészettörténet területén: szükség van a tudományterület belső atmoszférájának javulására, a marxista elmélet és módszer alkotó alkalmazásának intenzívebbé tételére, a tudományosan megalapozott kritika elmélyítésére, hogy a művészettörténet a tudományos és kulturális élet gyakorlatából (a közízlés fejlesztése) származó társadalmi igényeknek fokozottabban eleget tudjon tenni. Fontos feladat a nagy magyar művészettörténeti összefoglalás tervszerű előkészítése és végzése;

a pedagógia területén: legfontosabb feladat az oktatásügyi párthatározatból fakadó feladatok felmérése s ennek fényében a neveléstudományi kutatás távlati tervének az elkészítése;

a pszichológia területén: itt is szükség van a világnézeti-tudományos atmoszféra javulására; fokozottabban kell szorgalmazni a marxista filozófia elméleti és módszertani elveinek alkotó alkalmazását, a polgári pszichológiai irányzatok kritikáját. Fontos a kutatás feltételeinek és anyagi ellátottságának a javítása, az elmaradt területek (pl. a munkalélektan) intenzívebb fejlesztése. Javítani kell a pszichológiai kutatások koordinálását.

Az osztályunkhoz tartozó bizottságok, társaságok munkáját intenzívebbé kell tenni; ennek érdekében a bizottsági struktúrán is kell változtatni. Létre kívánjuk hozni az ókortörténeti és a numizmatikai albizottságokat; komplex bizottságok létrehozását fontolgatjuk a határterületek művelésére. Segíteni kívánjuk a IX. Osztályhoz tartozó szociológia fejlesztését, és fokozni kívánjuk az I., II. és IX. Osztályok együttműködését a kutatások tartalmi és módszertani kérdéseiben. Az MTA I. Osztályával szoros együttműködésben létre kívánjuk hozni a Magyar Esztétikai és Művészetkritikai Társaságot.

Az elkövetkező években intenzívebben kívánunk foglalkozni az egyetemeken folyó tudományos kutatómunka kérdéseivel. Fontosnak tartjuk, hogy az MTA Központi Hivatalával és a Művelődésügyi Minisztérium illetékes szerveivel együtt a hozzánk tartozó tudományterületeken megvizsgáljuk a tudományos kutatás feltételeit és az anyagi ellátottság kérdését az egyetemeken, hogy jelentősen javítsuk az egyetemeken a tudományos kutatás lehetőségeit.

A TÍZES ÉS SZÁZAS SZERVEZET*

GYÖRFFY GYÖRGY

A társadalom szervezésének egyik legelterjedtebb módja, a tízes és száz-as egységekbe való beosztás Árpád-kori társadalmunkban is megtalálható.¹ A középkori Európában való elterjedése mögött német tudósok ősi germán intézményt, kelet-európai jelentkezése mögött szláv történészek régi szláv rendezési elvet láttak. Valójában már az ókorban elterjedt a tízes számrendszert használó társadalmakban a tízes és száz-as szolgálati keret, és pedig ott lehetett megvalósítani, ahol erős katonai kísérettel rendelkező központi hatalom nagy tömeget kitévő népek kormányzására (adóztatására, dolgoztatására, esetleg hadba hívására) tartósan berendezkedett.

A tízes számrendszer a fejlettebb időszámítást kívánó öntözőkultúrákban alakult ki, s itt használták fel először társadalomszervezési célra is.² Egyiptomban az előjáró nevét a „száz” szóval fejezték ki. A bibliai Genezis szerint az Egyiptomból népét kivezető Mózeshez Jóthor pap a következő tanácsot intézte: „Szemelj ki magad az egész nép közül derék és istenfélő férfiakat... és tedd közöttük előjárókká, ezredesekké, századosokká, ötvenedesekké és tizedesekké.” (3. Móz. 18. 21.) Az óperzsa királyságban i. e. VI—V. századi gazdasági feljegyzések szerint a szolganép tizedekbe, századokba és ezredékbe volt beosztva.³ A római birodalomban a *centuria* 'század' és *decuria* 'tized' egyrészt hadi egység volt, másrészt a római polgárok szakasz-kerete. A *centuria* főnöke a *centurio*, 'százados', a *decuriáé* a *decurio* vagy *decanus* 'tizedes'.

* E cikk eredeti formájában — jegyzetek nélkül — a szerzőnek István királyról írt könyve egyik fejezetének készült.

¹ A tizedes és százados szervezetre a hazai történetírás már régen felfigyelt és a várszervezettel kapcsolta össze: Bél, M.: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Posonii 1735, 217; Kollarius, A. F.: *Historiae iurisque publici regni Vngariae amoenitates*. Vindobonae 1783, 71; Bárdosy, J.: *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae 1802, 64; Kizsel, P. de: *De priscis servientibus regiis et reginalibus in Hungaria*. Possonii 1813, 21; Pfahler, C.: *Jus georgicum regni Hungariae*. Keszthely 1820, 26; Bartal, G.: *Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae aevi medii libri XV*. Posonii 1847, I. 286; Pesty Fr.: *A magyarországi várispánságok története*. Bp. 1882, 105—109. A kérdéssel behatóan foglalkozik: Kučera, M.: *Historické Studie* 11 (1966) 57—77.

² Bibó I.: *Népünk és Nyelvünk* 6 (1934) 113—140; 7 (1935) 67—95, 152—171.

³ Harmatta J.: *Acta Orient. Hung.* 11 (1960) 210—217; *Das Problem der Sklaverei im altpersischen Reich*. Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt. Berlin 1964, 10.

A magyarokhoz, ugyanúgy, mint a betűvetés tudománya, két oldalról jutott el, egyrészt Közel-Kelet—Nyugat-Ázsia vonalán, már az őshazában, másrészt a római latin kultúra közvetítésével az új hazában.

Az előmagyarság az Ural-vidéken szimbiózisba került olyan steppelakó előirániakkal, akiktől átvette a *tíz* és *száz* számnevet,⁴ sőt mivel *száz* szavunk régi jelentése 'század, száz emberből álló keret' is volt (l. *centuria* *Sceculzaz*, 'székely száz', *agzaz* 'ág-száz'),⁵ lehet, hogy ilyen egységekbe való rendezés kapcsán hatolt nyelvünkbe az iráni szó, kiszorítva egy-egy régebbi finnugor számnevet. Iráni eredetű a magyarban az *ezer* számnév,⁶ végül régi török eredetű *tömény* szavunk, mely a türk *tümen* 'tízezer' szóból ered és még az Árpád-korban is használatos volt 10 000 sókocka jelölésére (oklevelekben latinos *timinus* alakban).⁷

A nomádoknál az ilyenén szervezés gyakorlatát az tartotta ébren, hogy rengeteg jószáguk volt — Ibn Fadhlán 922-ben az úzok földjén azt hallotta, hogy egyeseknek közülük 10 000 lova és 100 000 juha volt⁸ —, s ezek szétosztása ménesekre, nyájakra százas csoportokban történt a magyar szilaj állattartásban is.⁹ A tizedes rendű állatszámllálás utóhatása István törvényeiben a büntetésül kiszabott tinó 5, 10, 50, 110 száma is.¹⁰

Az, hogy a steppén a népek tízes-százas keretekbe való osztása milyen elterjedt volt, legjobban a számnévvel összetett népnevek árulják el. Az iráni *sadagar* népnévben a *sata* 'száz',¹¹ a bolgár—török *onogur* népnévben, melyből *ungar* > *hungarus* nevünk származik, az *on* 'tíz' rejlik, a baskir *ming* nemzet-ségnév jelentése 'ezer', végül a mongol *tümen-tübege*n és *tümet* népnevet a 'tízezer' jelentésű *tümen* számnévvel képezték.¹² Azt, hogy egy ilyen elrendezés hogyan történt, a Dzsingisz kán tetteit nem sokkal halála után elbeszélő Mongolok Titkos Története így adja vissza: „Dzsingisz kán . . . a Kalka folyó mellett táborozott le. Embereit megszámláltatta, és ezresével ezredекbe osztotta, majd kinevezte az ezredeseket, a századosokat meg a tizedeseket . . .” Egy század ember nomád főúr birtokába is jutott, ki azt 800 körüli rovásírásos sírköve szerint manicheus mesterére hagyta.¹³

Az etelközi magyarok fővezére 870 körül, a türk kazároktól való elszakadás után 20 000, azaz két „tömény” lovast állított ki. A steppei katonai

⁴ Bárczi G.: Magyar szófajtió szótár. Bp. 1941. 283. 311; Korenchy, É.: Die iranischen Lehnwörter in der Ob-Ügrischen Sprachen. Bp. 1972, 71.

⁵ Györffy Gy.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 71.

⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1967, 819.

⁷ Bárczi i. m. 316.

⁸ Zeki Validi Togan A.: Ibn Fadlan's Reisebericht. Leipzig 1939, 33.

⁹ Györffy I.: A magyarság néprajza. Bp. [1934], II. 118–119.

¹⁰ I. törv. 15., 25., 27., 25. c., II. törv. 4., 6. c.

¹¹ Harmatta J.: Analecta Orientalia. Bp. 1942, 17–28.

¹² Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930, 29; Ligeti L.: Kőrösi Csoma Archivum I. 375–379; A Mongolok Titkos Története. Bp. 1962, Index.

¹³ Uo. 78.; Ramstädt G. J., Journal de la Soc. Finno-Ougr. XXX/3. 5.

elrendezés hagyományos voltát bizonyítja, hogy a XI. századi harcokban is a fenti keretet mozgósították. A magyar krónika 1074 körüli csataelbeszéléséből megtudjuk, hogy minden várispán alá négy század lovas tartozott, s mivel kb. 50 várispán lépett a korábbi nemzetségfők örökébe, az 50×400 lovas 20 000 lovasból álló sereg mozgósítását tette lehetővé.¹⁴

Ez a berendezés kövesedett meg a székely társadalomban, ahol minden lófő-nem négy ágból állt, s az ágak, mint a lófők középkori *ágszáz* nevéből kiderül, egy-egy századot tettek ki.

Azt, hogy harcos középrétegbeliek a X. században alkalmilag tízes egységben települtek le, Dienes István magyarhomorogi temetőásatásai derítették fel.¹⁵

Mindez kétségtelenné teszi a hadakozók tizedes-százados szervezetének továbbélését, de nyitva hagyja a kérdést, hogy a köznép hasonló elrendezése a XI. században a magyar sereg mintájára vagy nyugati előkép után történt-e. Ha az „ínséget” az óiráni, onogur és türk-kazár együttélés idején alkalmilag be is osztották tízes és százas keretekbe, egy ilyen beosztás nem lehetett hosszú életű, mert a természetes szaporodás és a katasztrófák okozta fogyás megváltoztatta a százas keret létszámát, a hatalom decentralizálásával pedig a nép országos elrendezésének szükségessége is megszűnt. Más oldalról: a jószág folytonos számontartása ébren tarthatta kisebb, törzsi keretekben is a nép megszámolásának gyakorlatát.

A továbbiakban tekintsük át, hogy miben állt a koraközépkor tízes-százás berendezése Nyugaton.

A későrómai tizedes rendszert a limes közelében lakó germánok jól ismerték. Régebben általánosan elterjedt az a nézet, hogy a germánok is hasonló szervezetben éltek és a *huntari* kerületek Svábföldön, a Fríz-földön és Svédországon eredetileg a századokba szerveződött harcos nép települési egységei voltak. Dannenbauer kutatásai óta azonban bebizonyosodott, hogy az ősgermán demokratikus katonai közösségekről vallott elképzelés ábránd, és a *huntari*-k, melyek megfelelnek a német *gau*-oknak s az oklevelek latin *pagus*-ainak, eredetileg kiskirályságok voltak, melyekben egy-egy főúri család katonai kíséretével uralmat gyakorolt az alávetett köznép felett. Ugyanakkor Julius Caesar és Tacitus alapján valószínű, hogy a kíséret, ill. a mozgósított hadi nép századokba volt rendezve. Ami a *huntari* nevet illeti, kétséges, hogy ez a *hundert* számnévből ered. A frank birodalomban meglevő *centena* 'század' szervezetnek semmi köze nincs a *huntari*-khoz.¹⁶

A *centena* valójában a későrómai *centuria*-szervezet átvétele. Centenákba osztották a Meroving-birodalomban a frankok a félszabad *laeti* réteget adóztatás és igazgatás végett. Először I. Chlothar (511–558) törvényei szől-

¹⁴ Györffy Gy.: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics J. Bp. 1963, 47.

¹⁵ Élet és Tudomány 1969/13, 610; A honfoglaló magyarok. Bp. 1972, 26.

¹⁶ Dannenbauer H.: Historisches Jahrbuch 62 (1949) 155–208.

nak az alávetettek centenáiról, századairól, s arról, hogy válogatott *centenarius*-ok, száznagyok, a kíséretbe (*trustis*) is bevétessenek.¹⁷ A frank birodalom kiterjedésével a centena szervezet áterjedt a Rajnától keletre a sváb, frank és bajor hercegségekbe, de a Karoling-uralom után, a X. század első felében elenyészett. A frankoktól függetlenül római alapokon jött létre a félszabad adózók *centena*-szervezete Lombardiában és az Alpok völgyeiben, ahol a centenát *sculdatia*-nak is nevezték, a száznagy neve pedig latinul *centurio*, longobárdul *sculdais* volt. Latinos *scudastius*~*sculdatius* néven még II. Henrik itáliai okleveleiben is szerepelnek.¹⁸

Ez a cím jelenik meg István király 1009-i veszprémi oklevelében *sculdacius* alakban.¹⁹ Ahhoz, hogy az oklevélíró lombardiai volt, kétség nem fér; afelett azonban lehet vitázni, hogy a scriptor az Itáliában megszokott formulával együtt emelte-e be István oklevelébe a "száznagy" lombard nevét, avagy a magyarországi viszonyok láttán. Bár a száznagy olaszos latin *centurio* neve okleveleinkben csak 1075-től szerepel,²⁰ a *centurio* és *decurio* együtt I. László legkorábbi, 1077 körüli törvényében (III. 1 §), a *centurionatus* 'század' pedig Kálmán törvényében (I. 79 §) jelentkezik, ennek ellenére az eladományozott népek összeírásából megállapítható, hogy a vitézek és népek százaz és tízes rendbe tagolása István király idejében is gyakorlatban volt.

A vitézek százaz beosztásáról tanuskodik az István adományát kéthárom emberöltővel utóbb összeíró pécsváradi alapítólevél, mely 200 szabad jobbágy átadásáról emlékezik meg, de azt is hozzáfűzi, hogy közülük 12 tartozott az apátnak kíséretet adni.²¹ A tízes mellett a tizenkettes számítás párhuzamosan jelentkezik István király veszprémvölgyi oklevelének népösszeírásában is. Ebben ui. a király egyrésztől 60 lovas szolgál és Szántó faluban 30 + 20 család, másrésztől, Százberényben 48 füst és 6 halász, Szombatrénvénél 12 halász és valahol 3 ács átadásáról intézkedett.²² A tízesrendű 20—30—60 számsorral szemben a tizenkettes rendű 3—6—12—48 számsor határozottan más rendezési elvre enged következtetni.

Ami a tizenkettes számrendet illeti, ez a holdhónapok megfigyelése nyomán már az ókorban ismertté vált. Kínából terjedt el továbbá a nomád népek között a 12 évet átfogó állatciklus (12 állattal nevezett évkör, pl. tehén év, majom év, kigyó év), mellyel a dunai bolgárok²³ és nyilván a magyarok is számoltak. Ennek ellenére a nomád társadalomszervezésben a 12-es szám nem érvényesült; nagy tömegű állat és ember számontartására nem volt olyan alkalmas, mint a tízes rendszer. Inkább szóhoz jutott a tizenkettes számrend

¹⁷ Uo. 200; vö. MGH. Legum Sect. II. Capit. I. 5—7.

¹⁸ Schneider F.: Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien. Berlin 1924. 116.

¹⁹ Györffy Gy.: Történelmi Szemle 3 (1960) 535.

²⁰ Knauz N.: A Garam melletti szentbenedeki apátság. Bp. 1890, 28.

²¹ Karácsonyi J.: Szent István király oklevelei. Bp. 1891, 80.

²² Czebe Gy.: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Bp. 1916, 16

²³ Bibó i. h.; Mikkola, J. J.: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX/33. 10. kk.

a mezopotámiai és mediterrán kultúrákban. Az akkad 12-es időbeosztástól a római 12 táblás törvényig, a zsidó 12 törzstől Krisztus 12 apostoláig, erősen begyökeresedett az európai művelődésbe, de a kereskedelembe (tucat!) és a társadalomszervezésben (12, 24 tagú tanács!) is szerephez jutott. Ezt tudva, nem lehet egyértelműen magyar viszonyokból magyarázni, hogy Géza fejedelem 973-ban 12 követet küldött Quedlinburgba.²⁴ Abban az időben, amikor végérvényesen szakított a pogánysággal és a kereszténységet elfogadta, inkább a 12 apostol, semmint a keleti állatciklus 12-es száma befolyásolhatta döntését. (12 törzsi vagy területi egységnek nincs nyoma).²⁵ Hasonlóan kell megítélnünk, hogy a pécsváradi apát nem 10, hanem 12 főből álló katonai kíséretet rendszeresített magának, de a keresztény tanácsadók hatása lehet a veszprémvölgyi népek egy részének 12-es számrend szerint való sorolása is. Azt, hogy István szervező munkájában mégsem ennek, hanem a tízes számrendnek adott előnyt, mutatja, hogy 10 püspökséget szervezett, és ahol meg tudjuk állapítani, 10 falut adományozott a főegyházaknak. Ez a begyökeresedett számítás érvényesül a tihanyi alapítólevélben is, hol a különféle állatok száma a 34 méntől eltekintve 100, 700, 100, 50, 50, míg a szolganépeké, nem számítva az 5 alatti értékeket 60, 20, 20, 10, 10, 140;²⁶ a 12-es számrendnek már nyoma sincs. Felvetődött a gondolat, hogy a tízes elrendezés nem I. Endre műve-e, aki alatt a Sarkas-féle összeírás történt.²⁷ Nézetem szerint a család-főket név szerint felsoroló összeírás a tihanyi alapítás után történt, és Sarkas a pogánylázadás alatt megbomlott tízeseket korrigálta, nem pedig újat alkotott.²⁸ A köznép kiscsaládjainak tízesekbe és százasokba való beosztása István műve lehetett;²⁹ ez lépett a felbontott köznepi nagycsaládok kereteinek helyébe.

Honnan vette István a példát ehhez a szervezéshez?

Bajorországban már elhalt a *centuria*; Lombardiában még megvolt a *sculdatius* tisztség, de nem tudjuk, hogy mennyire volt eleven maga az intézmény. Az első magyar adatokkal egy időben jelentkezik a tized és század szláv országokban is:³⁰ 1028-tól Horvátországban a *szetnik* vagy *centurio*,³¹ az ezredfordulótól Kijevben a *szotnik* 'száznagy' és *deszjatnik* 'tizedes'.³¹ Ezek azonban nem azonos szinten helyezkedtek el, mint a magyar száznagy és tizedes. A horvát és orosz száznagy a fejedelmi udvarhoz, ill. a kísérethez tartozott, míg Magyarországon az ispán alárendeltje volt. Feltehető, hogy e szláv

²⁴ SRG. Annales Altahenses maiores. Rec.: Oefele, E. L. B. ab, 1891, 11.

²⁵ Tizenkét nagyobb szállásterületet feltételez László Gy. bizonyítás nélkül: Valóság (1970) 1. sz., 58–59; Arch. Ért. 97 (1970) 166.

²⁶ Bárczi G.: A tihanyi apátság alapítólevele. Bp. 1951, 11.

²⁷ Kučera i. h. 62–62.

²⁸ Bővebben a készülő tíz kötetes magyar történetben okolom meg.

²⁹ Bővebben ismerteti: Kučera i. h. 57–59. — A szöveg tolmácsolását Niederhauser Emilnek köszönöm.

³⁰ Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1967, I. 67. kk.

³¹ A Povjeszt a 996. évnél udvari vendéglátás kapcsán beszéli el, de ez csak a XI. századra bizonyít. A szotnjára l. Grekov, B. D.: Az orosz parasztság története. Bp. 1956, I. 329

országokban nem a kiscsaládok, hanem a kisebb számot kitevő, de nagyobb lélekszámú nagycsaládok voltak tizedes szervezetbe osztva. Látszólag közelebb áll a magyar berendezéshez a lengyel példa; 1155-től számos adat van a „tízes” parasztságra, akiket latinul *decimus* néven neveznek (pl. 1223: *coloni mei decimi rustici*), a XIII. században pedig olyan *centurio*-kra, akiknek falvak vannak alárendelve.³² Bár a lengyelországi *decimus* kifejezés modern 'tizedbe szervezett' értelmezése vitatható, mert a latin szó 'tizedik' jelentése inkább 'katonáskodó tizedik' vagy 'tizedbe adott ember' jelentésnek felel meg (ilyen szolgák Magyarországon kimutathatók Pannonhalmi népei között³³), ma a történészek a *decimus*-t a tízes-százaz rendszer emlékének tartják.

A szláv népek az irániak révén már az ókorban kapcsolatba juthattak tízes-százaz szervezettel, s így olyan régen megismerhették, mint a magyarok. Erdőlakó népek beosztása mindamellett nehezebb lehetett, mint pusztai népeké, mert az erdőlakók az első lovas megjelenésére elrejtőzhettek, és egy ilyen elrendezés csak saját főnökeik oldaláról volt megoldható; a legyőzött nomád viszont nem rejtőzhetett el, és úgy kellett állja a százaz-ezres csoportokra szétszétást, mint azt a Mongolok Titkos Története a legyőzött kereitekről elbeszéli.

Mindezt átgondolva, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a magyar köznép tízekre és százakra való beosztása nem nyugati és nem szláv, hanem igen régi pusztai intézmény, amit a hadi rend mindvégig konzervált, István pedig újonnan (vagy újból) kiterjesztett az egész népre, nyilván annak tudatában, hogy ez a berendezés a keresztény államokban is megvolt.

Hogyan jelentkezik a tízes-százaz rend az Árpád-kori köznép felosztásában?

A Meroving és Karoling centenákra vonatkozó gyér adatok, s ezek közül a Svájc területére vonatkozók azt a benyomást keltették nyugati kutatókban, hogy itt körzetekre való beosztás történt. A kis területi egységekkel nehezen egyeztetethető, hogy azonos rétegbeli emberek összefogó szerve volt a század, s ugyanazon a területen más réteghez tartozók is éltek, akik nem tartoztak a centenához (rabszolgák, nemesek, papok).

A századba tartozó emberek területi megoszlását legjobban a dömösi prépostság népeinek 1138-i összeírása világítja meg, mint arra Szabó Dénes felfigyelt. Dömös eredetileg királyi udvarház volt; Álmos herceg 1108-ban prépostságot alapított benne, és átadta fenntartására a hercegi udvar népeinek egy részét, köztük 8 század udvarnok ínt. Ezeket falvanként és fejenként összeírták, de úgy, hogy minden század végén feltüntették a *maior*-t, a száznagyot, akit egy helyen *centurio*-nak is írtak.³⁴ Az 1138-i összeíráskor a szá-

³² Poppe D.: Kwartalnik Historyczny 64 (1957) 3–31.; Kossmann O.: Polen im Mittelalter. Marburg 1971, 1–82.

³³ Szentpétery, E.: Scriptores Rerum Hungaricarum. Bp. 1938, I. 314; A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bp. 1902, I. 57, 148, 785.

³⁴ Szabó D.: A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Bp. 1954, 4

zas keretek létszáma már megváltozott és egy-egy száznagyság 106, 101, 110, 74, 100, 99, 95 és 112 főt ölelt fel;³⁵ ez — a 74-es egységet nem tekintve — a természetes gyarapodás-fogyás eredménye lehet és nem érinti a falvakban való szétszórtságot. Egy-egy század népe 8, 11, 12, 9, 3, 3, 5, 8 faluban oszlott meg, de úgy, hogy a falvakban más, a századhoz nem tartozó népek is laktak. Az első három század falvai egy csomóban, a tolnai Koppány körül helyezkednek el, a többiek szórtabban, az utolsó pedig a Körös vidék egymástól távol eső falvaiban. Világos ebből, hogy a „száz” nem volt területi egység, hanem az egy szolgálatot ellátó népek összefogó kerete.

Századokba és tizedekbe a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket sorolták, s ilyen keretek adományozás révén jutottak egyházi és világi nagybirtokba. Főúri birtokban Aba Sámuel fia, Péter ispán kezén találunk százastízes keretbe osztott népeket, de ezekről is tudjuk, hogy hercegi adományból jutott hozzá, és ő is egyháznak, az általa alapított százdi apátságnak adta tovább. E monostoralapításnál feltűnik, hogy a donátor 1067 körül négy faluban 104 ínt (*servus*-t) adott az egyháznak, ami egy századnak tekinthető; s így ebből is magyarázható, hogy az alapított egyház neve *Százd* lett (*monasterium . . . construxi quod dictus Zazty*). Emellett 20 magyar és 10 besenyő lovast is kapott.³⁶ Több adatunk van százas keretbe rendezett várnépekre és udvarnokokra (1138—1250),³⁷ de rajtuk kívül említik ilyen szervezetben a királyi udvarnak szolgáló tulokvadászokat (1208), a darócokat (1264),³⁸ az erdőővéket (1256—1284)³⁹ és tálhordozókat (1233),⁴⁰ valamint a váraknak szolgáló őröket (1077, 1270) és csőszöket.⁴¹

Századba, ill. tizedbe voltak szervezve a szőlőművesek várbirtokon (1240), és mint az egyháznak adott udvari népek összeírásaiban a szolgálkerek számából kiderül, az udvari szőlőművesek (1015: 110, 1055: 20, 1091: 60, 1138: 70 *vinitor*), valamint halászok is (1015: 50, 1055: 10, 1090: 30 *piscator*).⁴² A halászok tizedbe szervezését az indokolta, hogy tíz halászból állt egy „bórkor”, amely a nagy kerítő hálót, a gyalmot kezelte az újkori Balatonon is.⁴³

Mindez azt jelenti, hogy a szolgálónépek sokféle fajtája tízes-százas keretben teljesített szolgálatot.

A százakba és tizekbe való beosztás fő oka az adóztatás volt. Kiderül ez olyan esetekből, ahol százanként állapították meg a beszolgáltatást, mint

³⁵ Magyar Nyelv 32 (1936) 56—57, 130—133.

³⁶ Wenzel G.: Árpád-kori új okmánytár. Pest 1860, I. 24—25.

³⁷ Uo. II. 216; Hazai okmánytár. Győr 1865, I. 19, és 1138-ra: 55. jegyz.

³⁸ Regestrum Varadiense. Ed.: Karácsonyi J.—Borovszky S. Bp. 1903, 155—156; Fejér, G.: Codex diplomaticus regni Hungariae. Pestini 1829. IV/3. 195.

³⁹ Hazai okmánytár. Bp. 1876, VI. 85, 303.

⁴⁰ Hazai okmánytár. Bp. 1876, VI. 85, 303.

⁴¹ Wenzel VI. 530.

⁴² Szent László III. törv. I. c.; Hazai okmt. VIII. 127.

⁴³ Vö. a Szentpétery, I.: Regesta regum stirpis Arpadianae. Bp. 1923. szerinti 6., 12., 24., 29. és 63. sz. okleveleket.

⁴⁴ Györffy I.: A magyarság néprajza. II. 74, 78.

pl. Dömösön a méhsert (1138), vagy tizenként a terményadót, mint őr-ház-
népek esetében (1270).⁴⁴

Még világosabban kiderül ez Kálmán törvényéből (I. 79 §), mely ki-
mondja, hogy „a dénárokat, melyeket Magyarország minden részén szednek,
amennyit minden egyes századból (*centurionatu*) összegyűjtöttek”, Szent
Mihály napjáig vigyék Esztergomba, s az ispánok és száznagyok (*centuriones*)
ne vegyék el részüket (az 1/3-ot) a király előtt (akit a 2/3 rész illetett).⁴⁵

Azt a dénáradót, amelynek szedését Kálmán megreformálta, István
király vezette be. E dénáradót latinul többnyire szabad dénároknak (*liberi
denarii*), olykor szabados dénároknak (*libertini denarii*) vagy füstpénznek
(*fumarium*) nevezték; adóalapja, a „füst” már István király veszprémvölgyi
oklevelében előfordul a görög *kapnos* néven.⁴⁶ Mint másutt kifejttem, ez az adó
ezüst súlyban is pontosan megfelelt a bizánci füstpénz (*kapnikon*) adónak, de
szedésének módja eltért tőle. Amíg Bizáncban a füstpénzt a IX. századtól
adókerületenként szedték, s minden adókerületből egy előre megállapított
összeget kellett az adószedőknek begyűjteniök.⁴⁷ addig Magyarországon a dé-
náradó begyűjtése századonként történt és a száznagyokra volt bízva. Mivel
pedig a dénáradó szedését István király tömeges féldénár-verése tette lehető-
vé, az ő művének kell tekintsük a XI—XIII. századi százas szervezet beveze-
tését is. Erre mutat a magyar krónika XI. század végén írt része is, amely
már Péter király idejében említ centuriókat.⁴⁸

A százas szervezet a szabad dénárokkal együtt múlt ki. Ezt jól pél-
dázza a győri szőlőműves várnépek 1240-i szabadságlevele, melyben IV. Béla
kimondja, hogy „e népek nem tartoznak fizetni többé sem szállásadót az ispán-
nak, sem füstpénzt” (*liberos denarios*), sem ökröt, sem „fekéspénzt”, sem ille-
téket a száznagynak (*debitum centurionis*), de ne legyen száznagyuk sem, mint
más várnépeknek van, hanem legyen maguk által választott falunagyuk
(*villicum electum*).⁴⁹

⁴⁴ Magyar Nyelv 36 (1932) 133; Hazai okmt. VIII. 127.

⁴⁵ L.: Eckhart F.: A királyi adózás története Magyarországon 1923-ig. Arad 1908, 14—30;
Hóman B.: Történeti Szemle 1 (1912) 161—184; Erdélyi L.: Az első állami egyenes adó elmélete.
Kolozsvár 1912; Eckhart F.: Történeti Szemle 2 (1913) 439—442; Hóman B. munkái I. Ma-
gyar középkor. Bp. 1938, 287—326; Györffy Gy.; MTA II. Oszt. Közl. 2(1953) 348.

⁴⁶ Czebe i. m. 16, 40.

⁴⁷ Dölger, F.: Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung. Leipzig—
Berlin 1927, 51—52; Ostrogorsky, G.; Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte 20
(1928) 49. kk.; Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1952, 152—154.

⁴⁸ SRH. I. 174, 324.

⁴⁹ Hazai okmt. III. 5.

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (KONFERENCIA AZ AKADÉMIÁN)

KONTHA SÁNDOR

A Művészettörténeti Bizottság és a Művészettörténeti Kutató Csoport rendezésében 1972. november 9–10-én konferencia volt az Akadémián. A magyar képzőművészet a két világháború között címmel szervezett ülésen tíz előadás és hat hozzászólás hangzott el. A célkitűzés a megírandó magyar művészettörténeti kézikönyv vonatkozó kötetének előkészítése, a történeti, korszakolási, elméleti problémák felvetése volt. A széles körben érdeklődést kiváltó konferencián elhangzott előadások megfeleltek a várakozásnak, nagy segítséget nyújtottak a kézikönyv-munkálatok további menetéhez.

A tanácskozást Köpeczi Béla főtítkár nyitotta meg. Beszédében egyebek között hangsúlyozta, hogy ennek a korszaknak, közvetlen múltunknak rendszeres, sokoldalú, az összefüggéseket is kereső feltárása nélkül nem lehet választ adni a mai magyar képzőművészet sokszor nagyon bonyolultnak tűnő kérdéseire sem. Megfogalmazta azt a kérdést: Vajon Magyarország a két világháború között hátra maradt-e a képzőművészeti fejlődésben Nyugat-Európához vagy akár a környező országokhoz képest? S vajon mivel magyarázható, hogy nálunk az új irányzatok oly nehezen törtek előre, ha egyáltalán jelentkeztek, annak ellenére, hogy kiváló festők, szobrászok, iparművészek, építészek hosszú sorát tudjuk említeni? Véleménye szerint nyilvánvaló, hogy a magyarázatot elsősorban az akkori Magyarország társadalmi valóságában, az uralkodó ideológia által terjesztett művészeti eszményekben kell keresni. A társadalmi és a művészi fejlődés közötti párhuzamosságok mellett ugyanakkor figyelembe kell venni azok különbségeit, a haladó gondolatok elterjedését is, amelyek megtermékenyítették a képzőművészetet. Leszögezte, hogy a konzervatizmus és a forradalmiság két pólusa között, amely e korszakban a politikában egyik oldalon az ún. keresztény nemzeti kurzust, másikon a munkásmozgalmat jelentette, átmeneti politikai-ideológiai jelenségek is feltűntek. S ezek hatása jelentkezett a képzőművészetben is. Volt tehát nemcsak a neobarokkra esküdő akadémizmus és vele szemben a szocialista realista művészet, hanem sok olyan irányzat is, amely részben a hagyományos, részben az avantgarde irányzatokhoz kapcsolódott. Megállapította, hogy a kor képzőművészetének tanulmányozása szempontjából jelentős lehet ennek a „közöttek területnek” a megismerése és árnyalt értékelése. Ez a vizsgálódás olyan tanulságokat hozhat, amelyek

mind az eszme-, mind a művészettörténet számára sokat adhatnak, de érdekesek a mai elméleti irodalom számára is.

Az első nap programjában Vayer Lajos, Tímár Árpád, Major Máté, Németh Lajos, Kontha Sándor, Aradi Nóra előadására került sor.

Vayer Lajos a korszak művészettörténet-írásáról szóló referátumában két fő szempont szerint vizsgálta a vonatkozó tudománytörténeti tényanyagot: az eddigi kutatások, közlések és megállapítások túlzásainak, téves ítéleteinek bírálata szándékával, valamint a hazai művészettörténet-írásnak az egyetemes művészettörténet-írásban játszott szerepe meghatározásának igényével. Elöljáróban kitért a korszak három vezető szerepet játszó művészettörténeti kutató helyének — a két egyetemi tanszéknek és a Szépművészeti Múzeumnak — a jelentőségére. Vázolta a művelődéspolitikai által (melyet a korszakon belül egyre inkább a reakciós ideológia érvényesülésének fokozódása jellemez) megszabott kutatási, publikálási tevékenységet és lehetőségeket. Ennek során leszögezte: tervszerű munkamegosztásról, lényegbevágó profil-problémáról, döntő dolgokra való intenzív koncentrálásról, a magyar vagy az egyetemes művészettudományban a hazai kutatásra-kutatókra háruló feladatok konkrét megoldásainak tudatos vállalásáról annak idején nem volt szó — és a mi napjainkról a korszakra visszatekintvén sem beszélhetünk róla.

A korszakot tárgyaló tudománytörténeti irodalmat vizsgálva, az előadó helytelenítette azt az elítélő álláspontot, mely véleménye szerint túlzott jelentőséget tulajdonított Hekler és Gerevich 1921-es, illetve 1923-as akadémiai előadásának, „kurzus-szabta opportunisták megnyilatkozásának”. Kifejtette, hogy ha tárgyilagosan kívánunk közeledni a két egyetemi kutató intézmény tudománytörténeti értékeléséhez, úgy nemcsak a két tanár, hanem a csaknem kétszáz tanítvány végezett munkáját kell majdan behatóan megvizsgálni és az ő kutatásaiknak eredményeit kell együttesen mérlegre helyezni. Ugyancsak helytelenítette a két egyetemi tanszéknek két szomszédvárként szokásos emlegetését. A két tanszék professzorainak és tanítványaiknak munkássága ugyanis lényegében azonos ideológiai alapállást, az anyaggyűjtésnek és adatközlésnek hasonló módszerét, hasonló interpretációs metodikát stb. mutat. Ezzel kapcsolatban leszögezte: a két intézmény munkáját egyrészt a közös ideológiai alap bázisából kiindulva, másrészt az egyéni kutatási teljesítmények sajátos aspektusaiba behatóan lehet és kell értékelni. Továbbmenve a korszakra vonatkozó gyér tudománytörténeti irodalom vizsgálatában, megállapította: szakirodalmunk abba a sajnálatos metodikai tévedésbe esett, hogy tulajdonképpen a kutatás két örökérvényű fázisát, az analitikus elemzést pozitivistának tartotta, és a szintetikus értékelést szellemtörténetinek gondolta. Vulgarizmus volt ez a javából. Sokkal mélyebbre kell hatolnia és sokkal magasabbra kell emelkednie a tudománytörténeti kutatásnak, ha a nemzetközi társadalomtudományi irányzatok érvényesülését a hazai művészettörténet-írásban ki akarja mutatni. Az előadó ezek után rátért a hazai művészettörté-

netírásnak az egyetemes művészettörténet-tudományban játszott szerepe problémájára. Kitért az ellenforradalmi rendszer nagyarányú és súlyos következményekkel terhes művészettörténész-exportjára, Meller Simon, Antal Frigyes, Wilde János, Hauser Arnold és Tolnay Károly idegenben folytatott, nagyjelentőségű munkásságára. Az itthon maradottak vonatkozó tevékenységét így értékelte: A két világháború közötti korszak hazai tudománypolitikája nem igényelte képességeik e téren való kamatoztatását még azoktól sem, akik pedig hivatottak lettek volna egy-egy korszak szintetikus feldolgozására. Ekképpen az itthon dolgozók az egyre csúnyáskább haza végig hűséges szolgálataiban leszámoltak a közviszonyokkal. Miközben a nemzetközi tudományos közélet annak idején és napjainkban is méltán adózik tisztelettel mind az egyetemes művészettörténet területén kifejtett — lényegében attribúciós — munkásságuk, mind a magyarországi művészettörténeti területen végzett analitikus és szintetikus tevékenységük előtt — mi magyar művészettörténészek egyre vagyunk kötelezve: vonjuk le a két világháború közötti korszak művészettörténetírásának tudomány-történeti vizsgálatából azt, ami jelenünkre hordozza következtetéseit.

Tímár Árpád a magyar műkritika főbb tendenciáiról szólt. A rendelkezésre álló keretekhez és a kézikönyv előmunkálatainak eddigi eredményeihez igazodva néhány jól elhatárolható, egymással plasztikusan szembeállítható kritikus életművet vett vizsgálat alá: Gerevich Tiborét, Rabinovszky Máriuszét, Hevesy Ivánét és Bálint Györgyét. Leszögezte, hogy legalább még tíztizenöt hasonló jelentőségű és színvonalú kritikus munkásságának feldolgozására lenne szükség ahhoz, hogy a korszak műkritikájáról tárgyilagos ítéletet mondhassunk.

Gerevich Tibor kritikus tevékenységét az ide tartozó cikkek, bírálatok viszonylag kis száma ellenére az teszi jelentőssé, hogy írójuk több fontos hivatalos funkciót töltött be, azaz a hivatalos kultúrpolitika szószólójaként, sőt egyik aktív formálójaként tevékenykedett. Szemlélete, céljai nem változtak az eltelt 25 év alatt. Programjának főbb elemei — melyek már a húszas évek elején írt cikkeiben is megtalálhatók — a következők voltak: keresztény nemzeti megújulás, korszerű egyházművészet, olasz orientáció. Tímár számos találó idézettel alátámasztva — egyebek között az alábbi jellemző vonásait emelte ki Gerevich kritikai működésének: Gerevich egyik fontos feladatának tekintette, hogy az új képzőművészet létrejöttét elősegítse. A megújulás legfőbb biztosítékának a korszerű egyházművészet létrejöttét, megteremtését tartotta. A korszerűséget azonban egészen sajátosan értelmezte. Élesen bírálta mindazt, ami a modern képzőművészet legjavához tartozott. Stílus eszményét fontolva haladó konzervativizmusának szellemében — normative is megfogalmazta. Gerevich számára a művészeti és társadalmi anarchiából, káoszából csak egy kivezető út látszott: az olasz fasiszta mozgalomhoz, illetve a hozzá kapcsolódó, novecento névvel jelölt művészeti irányhoz való csatlakozás.

Gyakori kultúrpolitikai, művészetszervező tevékenységében arra törekedett, hogy létrehozzon egy ilyen olasz orientációjú művészeti mozgalmat. Kitartó munkával megteremtette ennek szervezeti, oktatási feltételeit is. Eszményeinek legteljesebb megvalósulását Aba Novák művészetében találta meg. Pártfogoltjain kívül más művészekről alig írt. Értékrendje rendkívül szubjektív és egyoldalú volt, ítéletei sokszor teljesen megalapozatlanok, elhibáztak. Politikai elfogultságai gyakran háttérbe szorították, elnyomták szakmai tájékozottságát, tisztánlátását.

A korszak kritikusainak nagy többsége azonban — állapította meg Tímár Árpád —, nem tekinthető a hivatalos kultúrpolitika feltétlen hívének. A napilapok, folyóiratok relatív gazdasági önállósága módot adott arra, hogy a kultuszkormányétól eltérő vagy azzal nyíltan szembenálló véleményeket is közöljenek. Ily módon a polgári szemléletű, progresszív jellegű álláspontoknak viszonylag széles skálája alakulhatott ki. Mennyiségileg és az írások színvonalát tekintve is, ide sorolható a korabeli kritikák java része. Az előadás e derékhadnak két reprezentánsát, Rabinovszkyt és Hevesyt mutatta be. Az előbbiről egyebek között ezeket mondta: ízléséhez, szemléletéhez legközelebb a húszas évek leghaladóbb művészeti egyesülése, a KUT állott. Ennek törekvéseit támogatta, bírálatával segítette. Nem zárkózott el a baloldaltól, szocialista szemléletű művészet megértésétől sem. Az elsők között volt, akik felismerték Derkovits, Dési Huber és Mészáros művészetének jelentőségét. A liberális korszak legpozitívabb tulajdonságainak megőrzése mellett Rabinovszky kritikai egyénisége mélyebb rokonságban van a klasszikus polgárság XVIII. századi műértőivel is. A jó ízlés, a következetesség, a racionális érvelés, a morális pátosz mellett az ízléstelenség és dilettantizmus könyörtelen bírálata jellemzik munkásságát. A polgári kritika balszárnyán elhelyezkedő Hevesy Iván ideáljainak első megvalósulását a Ma körül csoportosultak művészetében találta meg. Legtöbbre Uitz Béla festészetét értékelte. Elveit a Tanácsköztársaság bukása után sem adta fel. Szocialistának, a szükségszerűen eljövő kommunista társadalom hívének vallotta magát. Az ellenforradalom éveiben ugyanazokról írt, ugyanazokért küzdött, akikhez a forradalom idején csatlakozott. Avantgarde környezete és szimpátiái ellenére kritikáinak stílusa, nyelve mindig mértéktartó maradt. Sohasem mondott le a racionális érvelésről, kerülte a meghökkentő nyelvi-logikai furcsaságokat, célja a meggyőzés, az értelemre való hatás volt. Árnyaltan látta, éles bírálattal szemlélte a körülötte kavargó törekvéseket. Távol állt tőle az a fajta modern — ma sem ritka — relativizmus, amelyik az újdonság jegyében mindent nivellál, amelyik minden irányzatot, minden izmust világnézeti indítékaitól, erkölcsi felfogásától függetlenül egyformán értékesnek tart.

A munkásmozgalommal több-kevesebb kapcsolatot tartó, a marxizmus szemléletét alkalmazó kritikusok nem túlságosan népes táborából Bálint Györgyöt emelte ki az előadó. Bálint nem művészettörténészként nyúlt a műalko-

tásokhoz. Az ő szemében a művek nem stílusirányokat vagy művészeti problémák megoldási lehetőségét reprezentálták, hanem aktuális emberi érzéseket, élethelyzeteket, szellemi attitűdöket, erkölcsi magatartásformákat fejeztek ki. Sohasem mondott le arról, hogy a képzőművészet is részt vállaljon a társadalmi harcokban. Bírálata azonban mindig megértő és jóindulatú volt, írásai-ban nyomát sem találjuk a szektás elfogultságnak, türelmetlenségnek. Tevékenysége során szükségképpen szembekerült az avantgardizmus problémáival is, amely a harmincas években rendkívüli módon foglalkoztatta a baloldali és szocialista képzőművészeket. Véleménye nagyon közel állt Dési Huber fel-fogásához, mindketten szükséges fokozatnak, átmenetnek, iskolának tekintették az izmusokat — olyan kísérletnek, amelyben létrejött az új, harmonikus művészet gazdagabb eszköztára.

Major Máté előadása az építészettel foglalkozott. Elöljáróban megállapította, hogy a két világháború közti magyar kultúra e negyedszázada építészetünk történetében nem csupán a szakadatlan átmenetnek egyik, érdekes szakasza, hanem ugrásszerű minőségi változást is hoz, mintegy belerobbanva a meglevőnek, a továbbélőnek világába. Az építészetoktatásról szólva leszögezte, hogy itt még szinte töretlenül élt a XIX. század szelleme. A három építészettörténeti tanszéken elsősorban reprezentatív épületek — templomok, „paloták” — gyakran típusok szerinti történetére oktattak úgy, hogy az építészek mindenféle stílusban tudjanak tervezni. Az építészettörténeti stílus-oktatás megszüntetésére csak az 1918–1919-es polgári, ill. szocialista forradalom idején történt kísérlet egy általános oktatási reform kidolgozása keretében. A Tanácsköztársaság bukásával azonban a reform megvalósítása elmarad, kisebb módosításokat nem számítva, egészen 1948-ig.

A tulajdonképpen csak azután meginduló építészeti tevékenység igen sok arcú. Azonban kivéve az „új építészet” első közvetlen és közvetett megvalósulásait figyelemre méltó építészeti alkotást csak keveset produkál. Az első világháború kirobbanásával ugyan a szecesszió Magyarországon is befejezi pályafutását. Részben a háború miatt csak utóbb befejeződő egyes építkezések, részben a szecesszió továbbélő mestereinek (Medgyaszay István, Málnai, Pogány, Jánszky Béla, Szivessy Tibor, Kozma stb.) tevékenysége következtében bizonyos utóélete mégis van. Mivel a mesterek egy részét a tanácsköztársasági kinevezés és szerep „kompromittálta”, ez a továbbélés emiatt is halványabb. Általában azonban vagy a historizálás „modernebb” változataiba való átcsapással, vagy az „új építészet”-hez való közeledéssel jár. A historizálás eme „új hullámá”-ban van irányzata a neobarokknak (Wälder Gyula), a neoklasszicizmusnak (Hickisch), a neoromantikának (Rerrich Béla) stb.

A húszas évek végén jelenik meg Magyarországon az „új építészet” — a Bauhausban dolgozó magyarok (Moholy-Nagy László, Breuer Marcel stb., de főleg a közülük 1926-ban hazatért Molnár Farkas) révén. A CIAM (Congrès

Internationaux d'Architecture Moderne) két magyar delegátusa (Molnár és Fischer József) körül alakul ki az a kis létszámú magyar csoport, mely véghezviszi az áttörés rendkívül nehéz munkáját. Ez nemcsak szakmai, hanem politikai harcot is jelent. Az ellenfelek a hagyománykövetelés sokféle értelmezésének ingatag szakmai és a keresztény-nemzeti „ideológia” nemkevéssé ingatag politikai bázisain – minden pozícióbeli fölényük ellenére gyengébbnek bizonyultak. Annyira, hogy még közülük is a szakmai maradiság nyűgét érzők (Janáky István, Lauber László, Nyiri István, Rimanóczy Gyula) egyre közelebb kerülnek az „új építészet” legalábbis formai, olykor lényegbeli követéséhez is. Ez utóbbiak a kor végén még megkísérik az „új építészet” elveinek és módszereinek a magyar népi építészet formáival való „magyarítás”-át – de sikertelenül.

E kor építészeti törekvései mögött – kivéve az „új építészet” határozott irányvonalát és ennek elvekben, módszerekben kikristályosodását – csak homályos és zavaros „elméletek” működnek. Ezt a homályt és zavarosságot a művek illusztrálják. Az „új építészet” követői is több gondolati árnyalatot képviselnek, s még a politikai és szakmai ideológiában legfelkészültebbek sem ismerik fel határozottan, hogy építészeti gyakorlatukban a dialektikus valóság-szemlélet elméletének elemei keresik az egésszé egyesülés útját. Azt azonban már látják – és erre az „ötök” (Fischer, Granasztói-Rihmer Pál, Kismarty-Lechner Jenő, Major Máté és Weltzl János) 1944 végén koncipiált deklarációja a bizonyíték –, hogy az „új építészet” elvei és módszere csak egy új, magasabb rendű társadalomban valósíthatók meg.

Németh Lajosnak Stílustendenciák és irányzatok a két világháború közti magyar képzőművészetben című előadása a következő problémákat elemmezte: A stílustörténet mint művészettörténettudományi módszer bírálata, illetve részleges érvénye. A stílus és az egyedi mű viszonya; a stílus mint „modell”, „ideáltípus” és a stílusirány mint reális tényező. A stíluspluralizmus kérdése a XX. századi európai képzőművészetben; a stílus teremtmény erő és a szembenálló erők antagonizmusa; a kor mint egymást kizáró stílusellentétekből alakult struktúra. A korabeli magyar helyzet az európai művészet vetületében; a századelő vezető stílusáramlatainak és irányzatainak továbbélése és módosulása. A hivatalos stílus egységesítő törekvés; a római iskola stílusa. A stílusirányok és az egyéni stílustörekvések viszonya. Az expresszionizmus, a konstruktivizmus, a posztimpresszionizmus és a neoklasszicizmus mint stílusirányzat a két világháború közti magyar képzőművészetben.

Mielőtt az érdemi tárgyalásra rátért volna, az előadó röviden kifejtette, hogy a stílus kategóriákban benne rejlő értékelő mozzanat ellenére a stílushovatartozás még nem értékre vonatkoztatás. Továbbá: hogy a stílusirányzat és a művészeti irányzat fogalma nem teljesen fedi egymást. Találkozunk ugyanis néha olyan irányzattal, amelynél eszmei, műfaji-kompozíciós jegyek ismétlődése miatt ugyan jogosan beszélhetünk irányzatról, stílus egységről azonban

csak nagy fenntartással. Másrészt pedig azonos stílusjegyek ellentétes eszmei tartalmú irányoknál is jelentkezhettek.

A vizsgált korszak hazai képzőművészetének művészeti és stílusirányzatait keresve, az előadó egyrészt a századelő irányzatainak továbbélését, módosulását, illetve megszűntét, másrészt a korabeli európai művészet irányzatait vette szemügyre. E két tényező mellett vizsgálandónak tartotta; vajon a korabeli magyar társadalmi szituációban, a kulturális mezőben, a társadalmi csoportok életvitelében, rítusában megvolt-e a stílussá szerveződni akarás? A stílusalakító erő milyen irányokat táplált, és végül: vajon a művészek között voltak-e stílusalakító, iskolateremtő egyéniségek?

A korszak jelentősebb tömörülései között bővebben foglalkozott a Gresham művészetével. Ez — mint megállapította — olyan festői irányzat volt, amely bizonyos közös jegyeket tartalmaz, mégpedig mindenekelőtt módszer-tani, kompozicionális, képértelmezési jegyeket, és nem csupán felületi-formaiakat. Helyesnek vélte a Gresham művészetét lényegében a nagybányai festőiskola részének tekinteni, mint ugyanannak az impresszionisztikus alapokon nyugvó áramlatnak a későbbi fázisát. Ahogy Ferenczy Károly egyéni stílusát minősíthetjük a nagybányai iskola első fázisa legtisztább képletének, úgy a második periódusban Bernáth művészete minősül annak.

A Nyolcak és az aktivizmus utóirányjaival foglalkozva, egyebek között megállapította: ha a századelő avantgarde-jának a szellemi örököseit keressük, úgy azt mindenekelőtt Derkovitsban, Dési Huberben és a Szocialista Képzőművészek Csoportja munkásságában találjuk meg — anélkül, hogy ez esetben egy meghatározott művészeti irányzat vagy stílusirány továbbéléséről beszélhetnénk. Az említett jelenségek között a kohézió elsősorban eszmei-politikai, társadalmi-tematikai. Bár Derkovits hatására az expresszionista komponálási mód domináns ugyan, az egyéni stíluson túli közös stílusterkvést azonban nemigen találunk. A magyar aktivizmus egyik kifutása volt a Kassák-kör konstruktivizmusa és a Bauhaus felé való orientálódás. Jóllehet a Bauhaus magyar szárnya viszonylag erős és minőségileg rangos volt, mint ahogy a funkcionista építészetnek is kimagasló tehetségű képviselői voltak, mégis a konstruktivizmus és a Bauhaus-eszme a két világháború közti magyar társadalmi szituációban szükségképp elszigetelt maradt, utópiává vált. Képviselőinek vagy emigrálni kellett, és így végső fokon kiszakadtak a magyar képzőművészet fejlődési láncából, vagy pedig tragikus izoláltságba kényszerítve nem tudtak irányzattá szerveződni.

Németh új jelenségnek minősítette a Szentendrei iskolának a korszak végén mutatkozó törekvéseit, mindenekelőtt a Barcsay Jenő és Vajda Lajos fémjelezte két pólus kialakulását. A római iskolát mint a hivatalos művészet stílussá szervezésének eredményét említette. Ez a mozgalom Aba Novákban megtalálta iskolateremtő mesterét, az olasz novecentóban pedig a neoklasszicista, álmonumentális stílusmodellt.

Kontha Sándor előadásában a különböző reakciós politikai-ideológiai áramlatoknak a képzőművészetre, különösen a szobrászatra gyakorolt hatását vizsgálta. Bővebben az emlékműszobrászattal, mint a nacionalista demagógia, az ideológiai fertőzés terjesztésének egyik hatásos eszközével foglalkozott. Az Észak, Dél, Kelet, Nyugat című irredenta szobrok mellett megemlítette a Kapisztrán Szent János-szobrot; s ezek kapcsán utalt az igen fényes keretek között megrendezett szoboravatások funkciójára általában. E ceremóniák kétségtelen előzményét jelentette a kiegyezéstől az első világháborúig tartó időszak számos, külsőségeiben hasonló rendezvénye. Sőt, bizonyos tartalmi folytonosságról is beszélhetünk. A századforduló nagyhatalmi nacionalizmusa, „ünneplő hazafisága” élt itt tovább. Persze az új helyzetnek, új törekvéseknek megfelelően módosulva és kiegészülve, egyértelműbb, kizárólagosan reakciós tendenciák kifejezőjeként. A továbbélésre és módosulásra két példát említett az előadó: a honfoglaló magyarok totemállatának, a turulmadárnak mind egyértelműbb irredenta-soviniszta jelentést hordozó jelképpé alakulását, valamint a közel három évtizeden át készülő millenniumi emlékműnek a tervezett-hez képest történő, nem jelentéktelen változásait.

A turánizmus hosszú pályafutását jelezve, az előadó kimutatta, hogy a zavaros eszme, bonyolult áttételekkel, különböző körülmények és áramlatok találkozása folytán eljutott odáig, hogy igazi alkotások is születhettek a hatására. Bizonyíték erre Csorba Géza, Medgyessy Ferenc, Andrassy Kurta János és mások (főleg Medgyessy tanítványai és követői) jó néhány műve. Az előbbi művek készítői, bármennyire is hangoztatták apolitikusságukat, mindenképpen a rendszert, s végső soron a második világháború katasztrófájához vezető fejleményeket szolgálták, az ehhez szükséges indulatok szításához asszisztáltak. A turánizmus hatását vizsgálva, a nacionalizmus olyan képzőművészeti megjelenésével találkozunk, amely legjobb eredményeit és lényegét tekintve — letagadhatatlanul nacionalista, faji vonásai ellenére — már különbözik a rendszert kiszolgáló művészet sokféle válfajától, sőt azzal szemben (elsősorban németellenességével) bizonyos tiltakozást jelent. Ez már a válságból kivezetőnek hitt „harmadik út” próbálgatása: a magyar típusnak, sőt a magyar őstípusnak ez a keresése, a törekvés a „valódi” magyar művészet megteremtésére: voltaképpen a „népi” írók mozgalmának egyik kísérőjelenése.

Aradi Nóra a képzőművészet és a munkásmozgalom kapcsolatát elemezte. Elsősorban arra keresett választ: hogyan válik a képzőművészeti alkotás — direkt gyakorlati funkciója révén — munkásmozgalmi dokumentummá, és hogyan válhat a kép, grafika, szobor — visszatükröző funkciója révén — történeti forrásanyaggá? Másrészt pedig: milyen nyomot hagy a művészet-történetben a munkásmozgalom, és mennyiben hat a művészettörténeti folyamatra művészek és művészcsoporthoz tartozók személyes részvétele a munkásmozgalomban? Egyebek között megállapította, hogy a téma szempontjából ez a korszak

sokoldalúan feltárt. Viszont az emigráns művészek munkásságának kutatása terén még igen sok adósságunk van.

A korszakot közelebbről vizsgálva, rámutatott arra, hogy annak az 1919-es évvel jelölt kezdete magyar művészettörténeti sajátosság. Nálunk a Magyar Tanácsköztársaság és leverése jelöl szakaszhatárt, miközben a legtöbb európai országban nagyjából 1923-ig tart az 1917-et követő nemzetközi forradalmi hullám művészeti hatása. A munkásmozgalom intenzívebb művészettörténeti szerepe nálunk a húszas évek végétől lett újra érezhető. Dési Huber és Derkovits grafikai sorozatai, Derkovitsnak az évtizedfordulótól mind totálisabb munkássága meghatározó szerepű az 1934-ben létrejött Szocialista Képzőművészek Csoportjának és a velük szoros kapcsolatban levő, vitapartnerként is közreműködő művészek tevékenységében. Az 1930 körüli néhány év egyébként minőségi változást jelöl más tendenciájú magyarországi művészeti mozgalmakban és művészpályákon is. Sőt, meglehetősen általános érvényű európai szakaszhatárnak látszik, habár a minőségi változások fő vonala, iránya országunként igencsak eltér egymástól. Az általános gazdasági válság és a fasiszmus nemzetközi előretörésének országunkénti konkrét hatását összevetve juthatunk csak el az egyidejű művészeti változások ellentmondásainak és eltéréseinek a jobb megértéséhez.

Mint az európai művészet egyik fontos dátumát említette az előadó az 1936–1937-es spanyol polgárháborút. Ez rendezte az elkötelezett, antifasiszta, antimilitarista művészek sorait, szelektálta törekvéseiket, és egyben kiindulópontja lett annak a művészeti aktivitásnak, amely meghatározta a második világháború képzőművészeti tükrözését. A spanyol polgárháború a magyar képzőművészetben is nyomot hagyott, de nálunk az ellenforradalmi rendszer viszonylagos szilárdsága, folytonossága, a diktatórikus tendenciák erősödése következtében az antifasiszta, antimilitarista tartalmú közlésre alkalmas képi formációk részint korábban alakultak ki és közvetlenebb osztályharcos tartalom hordozóiként jelentek meg, részint csak később, a második világháború hatására módosultak, vagy változtak meg. Ezen a ponton is, mutatott rá Aradi Nóra, a világméretű fasiszta fenyegetésre való művészi reagálás történetében tisztázatlan még igen sok nemzetközi vonatkozás. Ez és más tények kívánatosá teszik, hogy a kutatásban növelni kell a nemzetközi összevetés igényét, javítani az egyetemes összehasonlító kutatás feltételeit, mivel másként alig juthatunk túl a következtetések nélküli ténymegállapításokon.

Az előadás további része arról szólt: milyen módon, milyen irányban és mértékben hatott a munkásmozgalom, ezen belül a művészek mozgalmi aktivitása a témaválasztásra, a művészet ikonográfiai, ikonológiai változásaira. Majd összegezte a képzőművészet és munkásmozgalom viszonyának vizsgálatában a korszak kutatói előtt álló legfontosabb feladatokat.

A konferencia második napján hangzott el Mátrai László, Pogány Ö. Gábor, Pogány Frigyes és Körner Éva előadása, valamint több hozzászólás.

Mátrai László szabadon elmondott előadása a korszak magyar esztétikájának történetét foglalta össze. Hangsúlyozta, hogy Magyarországon az esztétikának, eléggé logikátlan módon, mindig kiemelt szerepe volt. Történelmi véletlen folytán Magyarország volt pl. az első ország, amelynek egyetemén esztétikai tanszéket alapítottak. Ugyanakkor sajátossága a magyar esztétikának, mint a magyar kultúrának általában, a filozófiai igénytelenség. Bizonyos értelemben pozitív példa viszont Erdélyi János és Greguss Ágost tevékenysége.

Az előadás az alábbi fő gondolatok köré épült:

Megfelelően az általános társadalmi-történeti összefolyamatnak, az esztétika is tükrözi az ellenforradalmi rendszer uralomra jutásának, berendezkedésének és fasiszmusba torkollásának fő vonalait. Az eltéréseket az esztétika tárgyának, a művészetnek a valósághoz való eltérő viszonya teszi érthetővé.

A kezdetekre jellemző (máig is feldolgozatlan) a szembefordulás a megelőző korszak esztétikai irányzataival, azaz a marxista esztétikai kezdeményekkel, a polgári radikalizmus pozitivistá esztétikájával és művészetpszichológiájával, valamint a korai nyugatosok polgári irracionálisizmusával (Balázs, Lukács, Fülep).

Mindezek „elszigetelése” után a saját esztétikai ideológiai rendszerek megfogalmazásának kísérletei figyelhetők meg a protestáns eklektikában (Mitrovics Gy.), a katolikus idealizmusban (Sík Sándor) és az objektív platonizmusban (Pauler Ákos).

A szellemtörténet balszárnya, harca az egzisztencializmus ellen. Felmológiai és művészetpszichológiai kísérletek. A humanista esszéírás, harca az irracionálisizmus ellen, esztétikai mondanivalója, politikai szerepe. Fasiszta fajelméleti próbálkozások. Parasztromantika. – A „hivatalos” tudomány arcualata, a Bethlen- és Gömbös-szakasz lenyomata a szakma képén. Az esztétika megegyezése és különbözése a korszak általános ideológiai és művészeti jellegzetességeivel.

E szempontok bővebb kifejtése során egyebek között Fülep Lajos munkássága hangsúlyozódott erőteljesebben. Nevezetesen az az intellektuális szerep, amit Fülep játszott azon a sorsdöntő fordulón, mikor minden írástudó ember fölülvizsgálta azt a magatartását, ami 1918-ig volt és amelynek utána kell következnie. Az emlékezetes 1919-es őszi Nyugat-számban jelent meg Fülep cikke Szabó Dezső Az elsodort falujáról. Itt roppant éles kritikai érzéssel tapintott rá arra, hogy ennek a regénynek negatív jelentősége igen nagy. Fülep egész életpályáján ez volt a legnagyobb tett, amivel hozzájárult a magyar haladó gondolkodás kibontakozásához. Az a tény tudniillik, hogy éppen Szabó Dezsőt és éppen kortársi minőségben bírálta, hihetetlenül korai felismerése annak, hogy a világháborúhoz vezető szellemi örökséggel múlhatatlanul szembe kell fordulni. Nem úgy, ahogy a Horthy-Magyarország fordult szembe, amikor megtagadott mindent, ami benne pozitív volt, hanem úgy, hogy meg kell akadályozni a negatív tendenciák folytatását. Fülep az Ady-örökségnek Szabó

Dezső által való eltorzítását a kezdeténél ismerte fel. Ez igen pozitív teljesítménye a Fülep-féle esztétikai-filozófiai életműnek. Olyan mozzanat ez — hangsúlyozta Mátrai László —, amelyből kiindulva kell megmagyarázni Fülep Lajos elméleti rendszerének, álláspontjának, nyitvahagyott problémáinak a tényleges, mai értelmét is.

Pogány Ö. Gábor a Horthy-korszak hivatalos művészetpolitikájáról tartott előadást. Mint kimutatta, a magyar királyi művészetpolitika megfelelt a kötelező ellenforradalmi ideológiának. Haladásellenesség jellemezte, s megkövetelte támogatottjaitól a „keresztény nemzeti kurzus” összes téveszméinek, a paródiává torzult, uralkodó nélküli kismonarchiának a szolgálatát.

A retrográd elvek következetessége mellett a korszak műtörténetileg nagyjából két eléggé elválasztható részre osztható. Az első 1919-től 1934-ig terjed, a másik 1934-től a felszabadulásig. Az első szakaszban a művészeti közélet passzív volt. Az első világháborút és a forradalmakat követően kevés lehetőség nyílt az akkori kultúrpolitikusoknak a kezdeményezésre. A gazdasági és intellektuális válság még a hatalom birtokában sem biztosított számottevő eszközöket a művészek irányítására, foglalkoztatására. Ez a merev maradiság másfél évtizede volt, a rosszemlékű neobarokk feltámasztásáé. Az egyházi és állami megrendelések történeti eklektikát követeltek, a Képzőművészeti Társulat egyfajta anakronisztikus akadémizmust képviselt. Nem szabad viszont elfelejteni, hogy ebben a szakaszban nőtt fel a Képzőművészeti Főiskolán — iszonyatos nélkülözések közepette — egy új, tehetséges nemzedék, mely utóbb képes lett festészetünk, szobrászatunk, grafikánk megújítására. Néhány modern szellemű egyesület is — KUT, UME — nagy nehézségek mellett megkezdte a jó művészet propagálását.

A második szakasz a nemzeti kiállítás megrendezésétől számítható. Ez már az antikomintern paktum ideje, amikor az egymást követő ellenforradalmi kormányok mind szorosabbra fűzték Magyarország diplomáciai kapcsolatait a fasiszta tengelyhatalmakhoz. Hóman Bálint kultuszminiszter — Gömbös miniszterelnök irodalompolitikai terveihez hasonlóan — antibolsevista nemzeti egységbe akarta kovácsolni a képzőművészeket. Az országos demonstrációra meghívta a polgári humanistákat és még a baloldalinak mondható művészeket is. Ez a szovjetellenes, kommunistaellenes vállalkozás nem jár figyelembevehető sikerrel, de mert némi anyagi előnnyel kecsegtetett, fent lehetett tartani a második világháború éveiben is (a kormányzóné segélyakciója formájában).

A harmincas esztendőök folyamán mégsem mutatkozott oly egyértelműen negatívnak a művészetpolitikai helyzet színeképe, mint a forradalmak utáni évtizedben. Pedig a nagypolitika éppen ebben az időben fordult szélsőjobbra, hozta előtérbe az egykori különítményeseket, ébredő magyarokat, kalandor kispolgárokat. Feltehető, hogy ebben a művészeti korszerűsödésben közrejátszott Gerevich Tibor olasz orientációja; a Mussolini-féle fasiszmus eltűrte a modern irányzatokat, novecentója sem maradt olyan kilátástalanul avult,

mint amilyen a húszas években a magyarországi feudális eklektika volt. Az viszont számottevő jelentőségre tett szert, hogy Szekfű Gyula a modernebb polgári áramlatok mellé áll. A Szinyei Társaság, a Gresham-kör humanista szellemű művészeiről elismeréssel nyilatkozott, s ezzel a bürokrácia sáncai közé valamelyest be tudott hatolni a józanabb értékítélet is. Úgy tűnt, hogy a rendszer — a társasági támogatás, személyes mecénatúra módszerével — tolerálja a szelídebb nyugati áramlatok hazai megjelenését. Ennek az engedékenységek, ügyviteli véleménymegosztásnak a második világháború alatt a náciellenes függetlenségi mozgalom is komoly hasznát látta; az igényesebb művészek végül kapcsolatot találtak a kommunisták által indított és vezetett ellenállással.

Pogány Frigyes iparművészetről szóló előadásának fő szempontjai a következők voltak: Milyen társadalmi elvárások, osztályérdekből sarjadó igények és erők hatottak iparművészetünkre? Miként értékelhetjük az eredményeket, sajátos stílustörekvéseinket adott körülményeink és nemzetközi vonatkozásban? S végül: milyen szerepük, jelentőségük volt azon viszonylag keveseknek, akik egyéni kvalitásuk, szemléletük, etikai magatartásuk folytán a kor haladó művészetének reprezentánsai voltak?

A fenti kérdésekre adott részletes válaszában egyebek között megállapította: kétségtelen, hogy az igények és lehetőségek, a piac és kínálat törvényszerű egymásra hatása az iparművészet és az iparművészek fejlődésének gátja volt. Sokkal inkább, mint más művészeti ágakban, hiszen az iparművészet nagyjából — miként az építészet is — a használati cél által determinált; több szállal kötődik az életformákhoz. Meg kell állapítanunk, hogy néhány év leforgása után — a harmincas évek elejére — felnőtt és színre lépett egy új iparművész-gárda, amely vállalkozott a harcra is. Szembeszállt a hivatalos irányzatokkal, és ha le is kellett mondania a kétes értékű ún. magasabb elismerésekről, világszerte mégis becsületet szerzett a magyar iparművészetnek — legalábbis annak egy-egy területén. Ez a viszonylag kisszámú és elszigetelt csoport azonban nem gyakorolhatott lényeges befolyást a hivatalos irányzatokra és magára a közízlésre.

A kortársak által is hiányolt egységes nemzeti stílus megteremtésétől ebben az időszakban — állapította meg az előadó — sokkal távolabb voltunk, mint valaha is történelmünk folyamán. A helyi, nemzeti, népi hagyományokban gyökerező alkotó magatartásnak a fejlődés törvényszerűségeiből következő faktorokkal történő természetes integrációja és ezen belül az igények szerinti differenciálódás helyett széthullás, közös szemléletet nélkülöző parcellálódás jellemezte a korszak második felét. A három fő irányzat — a felszínen reprezentáló eklektika, a túlfűtött nemzeti érzésre apelláló népieskedés és a nemzetközi. élvonalbeli, avantgarde-irány — egymás mellett létezett; integrálódásról aligha lehetett szó.

A különböző irányzatokon belül megfigyelhető törekvések megjelölése után Pogány Frigyes rátért néhány nagyobb művészegyeniség munkásságának

ismertetésére. Kozma Lajos, Kaesz Gyula, Gorka Géza, Kovács Margit, Teván Margit, Árkayné Sztéhló Lily, Mattioni Eszter, Szabó Éva, Lukács Kató, Domanovszky Endre, Pekáry István, Ferenczy Noémi neve különböző aspektusokból került említésre. Befejezésül rámutatott: Ne feledjük, hogy a Tanácsköztársaság bukása után éppen azok a zseniális alkotó egyéniségek voltak kénytelenek elhagyni az országot, akik később oszlopai lettek a nyugat-európai haladó, baloldali, progresszív mozgalmaknak.

Körner Éva Az avantgarde sorsa, szerepe a két világháború között című előadásában az alábbi problémakörök és történeti váz köré csoportosította mondanivalóját: A XX. századi magyar avantgarde, összehasonlítva a különböző európai avantgarde mozgalmakkal. Az 1919-es sorsforduló a magyar avantgarde történetében. A magyar avantgarde az emigrációban 1919–1926 között. Az emigrációban levő avantgarde ideológiája, megoszlása, csoportosulásai, e csoportok szerepe, jelentősége az egykorú magyarországi művészetben. Az 1919–1926 közötti magyarországi kísérletek a tízes évek hagyományának folytatására. A megváltozott politikai helyzetben (1926–1930 között) kísérletek Magyarországon az avantgarde eszme életbentartására. A dogmatikus avantgarde eszme összeütközése a korabeli magyar társadalmi realitással; alkalmazkodási kísérlete, ideológiájának új vonásai, gyakorlata. 1930 – mint az előadás elején körülhatárolt avantgarde mozgalom utolsó kicsengésének éve.

Körner figyelmeztetett arra, hogy az eddigénél alaposabban kell kutatni az itthon maradt művészek, művészeti kezdeményezések, továbbá az emigrációból hazatértek pályafutását. Mindenekelőtt arra a kérdésre kell összepon-tosítani: ki hogyan és meddig volt számottevő tényező a magyar művészet szempontjából. Az emigráció történetét sokkal jobban ismerjük, mint a hazai művészetfejlődés e szakaszát. Nagyobb figyelmet kell szentelni a műfaji eltolódásoknak is, mivel ezeknek meghatározott társadalmi-politikai okai voltak. Különösen hasznos lehet a karikatúra és a fotomontázs vizsgálata.

Nagy Péter hozzászólásában utalt arra, hogy a magyar szellemi élet mind a mai napig irodalom-központú, s ezzel a ténnyel számolni kell. Különösen figyelembe kell venni az irányzatok életében, a tematikák alakulásában, az egyes periódusok szimbolikájának kibontakozásában. Megállapítása szerint a nagyobb hatású, nagyobb tekintélyű kritika is mindig az volt, amelynek valamelyik vezető irodalmi folyóirat adott helyet.

A nemzeti stílustörekvésekkel kapcsolatban felhívta a figyelmet a magyar „art nouveau” sajátos vonására, a keletiességre, mint a két háború közötti magyaros törekvések előzményére. Véleménye szerint a negyvenes évek képzőművészeti ősmagyarkodását is csak akkor érthetjük helyesen, ha látjuk benne a hajdan progresszív kísérlet kifordítását, reakcióra átváltását. Nagyjelentőségűnek tartotta azt a felismerést, hogy a magyar avantgarde mozgalom halála egybeesik a nagy gazdasági válság kibontakozásával. Meggyőződése szerint

itt nemcsak időbeli összeesésnek, hanem okozati összefüggésnek kell lennie. Ebben a vonatkozásban mutatott rá, hogy a munkásmozgalom hatására látnak meg a művészek bizonyos életjelenségeket, amelyek eddig rejtve voltak előttük. Ez nem pusztán tematikai hatás, hanem talán abból kiindulva, de azon túlmenően egy olyan kísérletről van szó, hogy a képzőművészet formanyelvén munkásmozgalmi töltésű szimbolikát, új szimbolizmust dolgozzanak ki. A maga részéről ezt véli felfedezni Derkovitsnál, Dési Hubernél és Mészáros Lászlónál is.

Mátrai László előadásához kapcsolódva rámutatott, hogy a szellem-történet egyaránt lehetett eszköze az ellenforradalmi rendszerbe való besimulásnak meg az ellene való lázadozásnak is. Ez arra figyelmeztet, hogy általában is, a magyar szellemi életben különösképpen egyedi, konkrét analízis alapján lehet csak eldönteni a szellemtörténeti irányhoz tartozás jelentőségét, illetve pozitív vagy negatív megítélését.

Illés László arra hívta fel a figyelmet, hogy az éles kontúrú, a részletekben is gazdag és hiteles kép kimunkálásához további erőfeszítésekre és tisztázó vitákra is szükség lesz. A különböző források feltárásának szükségessége mellett hangoztatta: a szakma művelőinek talán még intenzívebben kellene törekedniük arra, hogy a magyar művészet folyamatait állandó korrelációban vizsgálják az egyetemes művészet vonulataival. Hiszen a magyar teljesítmény vagy elmaradottság, vagy töredezettség egyes esetekben éppen az európai kortárs-művészet összefüggéseiben válhat igazán plasztikussá.

A realizmus és az avantgarde kérdéskörét boncolgatva megállapította: Úgy tetszik tehát, hogy a valóság látszatának és ábrázolásának két olyan egymást kiegészítő, dialektikus kölcsönhatásban egymással felelő és egymást feltételező komplexumáról van szó, ahogy azt már Lunacsarszkij 1931-ben kifejtette. Az imperializmus és a proletárforradalmak által döntően meghatározott kor jellemzője, tehát még jelenkorunké is — amelyben mind a realiztikus, mind az avantgarde ág egyaránt képes az esztétikai realizmus megvalósítására.

Koós Judit az iparművészeti előadáshoz kapcsolódó hozzászólásában az Art Deco néhány sajátosságát ismertette. Azaz a kor egyetemes iparművészeti-tendenciájával s az egyetemes iparművészeti kutatás mai kérdésfeltevéseivel foglalkozott. Kifejtette, hogy a húszas éveknek erre az új irányzatára a névben is kifejezésre jutó új dekorativitás mellett jellemző egy konstruktívabb, összefogottabb formaalakítás, valamint — részben az Art Nouveau ellenhatásaként — egy újabb klasszicisztikus formaalakítás. S a mai iparművészeti kutatásban tanúi lehetünk e korszak feldolgozása felé irányuló intenzív nemzetközi tudományos érdeklődésnek.

Molnár László hozzászólása a herendi porcelánművészet korabeli történetét tekintette át abból a szempontból: hogyan érvényesült a gyár termelésében a rendszer hivatalos művészetpolitikájának hatása. Összefoglalóan megállapította: A két világháború közötti herendi porcelánszobrászat ma is élő művészeti és műkritikai, sőt művelődéstörténeti problémája megoldásra váró

feladat. Nemcsak azért, mert néhány nagyon kirívó darabtól eltekintve a szobrok nagy részét ma is készítik, hanem azért is, mert művészettörténeti kutatásaink nem jutottak még el a sokrétű anyag feldolgozásához és elemzéséhez, a korunk számára is megőrzendő értékeiknek számbavételéhez.

Kubinszky Mihály hozzászólásában néhány gondolatot fűzött a kor magyar építészetének kérdéséhez. Megítélése szerint a Bauhaus- és De Stijl-hatások mellett nem hanyagolható el a húszas évek szovjet konstruktivista építészetének hatása sem. Sajnálatosnak mondta, hogy a politikai gyűlölet szította légkörben a földrajzi közelség ellenére sem voltak nálunk hatástkeltően ismertek a csehországi építészetnek a húszas években élenjáró alkotásai.

K. Nagy Magdának a KMP művészetpolitikájával foglalkozó hozzászólása után Aradi Nóra rövid zárszavával fejeződött be a konferencia.

PÉCHI SIMON VILÁGKÉPÉNEK ELEMEI ÉS FORRÁSAI

DÁN RÓBERT

Az elmúlt évek irodalom- és művelődéstörténeti kutatásai új megvilágításba helyezték a XVI–XVII. századi Erdély radikális antitrinitárius eszmeáramlatait. A korábbi teológiacentrikus vizsgálódások után hangsúlyt kaptak az ideológiatörténeti elemek, és ezáltal számos eddig ismeretlen összefüggés bontakozott ki a kor teológiai irodalmából.¹ Megismerkedhettünk az unitárius felfogás hátterében kibontakozó komplex és forradalminak tekinthető szellemi erjedéssel, amely az 1560-as években fogalmazódott meg, és Dávid Ferenc környezetéből kiindulva rövid idő alatt Erdély vezető ideológiájává vált.

A török és osztrák birodalmak közé szorult erdélyi fejedelemség a XVI. század közepétől sajátos hintapolitikát folytatott — valós vagy látszat függetlenségét megóvandó — az akkori Európa két nagyhatalma között. E kettős érdekelttség ideológiai vetületeként már az 1560-as évek közepe táján felbomlottak a katolikus, majd a korábban radikálisnak tekinthető protestáns teológiai formák. Ezek mellé, sőt bizonyos vonatkozásokban helyükre lépett az unitárius felfogás, amely ebben a szellemi légkörben a szabadabb gondolkodást, a kötetlenebb vizsgálódást képviselte. Legfőbb világi támasza a török segítséggel fejedelemmé választott János Zsigmond volt, aki 1569-ben szép nyilatkozatban jelentette ki, hogy „*a lelki esmeret semmire erőszakkal nem vitethetic*”.² A tolerancia e korai megnyilvánulása megnyitotta Erdély kapuit a külföldről érkező, humanista műveltséggel rendelkező antitrinitárius prédikátorok előtt. Az Erdélybe érkező radikálisok megerősítették és tovább fejlesztették a szabadgondolkodás unitárius normáit. A teológiai radikalizálódási folyamatot G. Blandrata és Dávid Ferenc indították el, de a hetvenes évek elejére tanaik ötvöződtek J. Sommer, J. Palaeologus, majd a heidelbergi menekült M. Veheglirius nézeteivel. Ez utóbbiak erdélyi tevékenysége nem csupán a hagyományos trinitárius dogmáktól való távolodást segítette elő, hanem általánosan

¹ Pirnát, A., Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. Bp. 1961. 1. m. Itk. 1970. 680–684. Helikon, 1971. 363–392. Dán R., XVI. századi irodalmi műveltségünk és az antitrinitárius ideológia héber forrásai. Bp. 1971. (Kand. ért. tézis.) Varjas B. bevezetője. RMKT. V. XVII. sz. Bp. 1970. 5–13.

² A Nagyváradi Disputatio. Kiad. Nagy L. és Simon D. Kolozsvár. 1870. 130–131. l.m. Székely S., Az unitárius vallás története Erdélyben. 66.

elfogadott módszerré emelték a kritikát, a kétkedések megfogalmazását, az ellentmondásokból való következtetést. A XVI. század ideológiatörténeti viszonyai között a teológiai kötetlenségnek és a relatív gondolatszabadságnak ez a megnyilvánulása Európa egyik leghaladóbb tendenciája volt – annak ellenére, hogy lényegében a bibliára korlátozódott. A biblia körül kibontakozó polémiák azonban fellazították a világnézeti és társadalmi problémák kötelékeit is.

E humanistákkal kapcsolatban álló erdélyi főurak udvarházai a század vége felé teológiai vitáktól visszhangzottak, és az eszmecserék során a bibliával azonos bizonyító értékűvé emelkedtek a klasszikus görög filozófusok eredeti vagy nekik tulajdonított kijelentései. Így vált Arisztotelész a materializmus jelképévé, Platón a többszörösen átértelmezett idea-tan miatt a vallásos nézetek zászlajává. Hallatott magáról a sztoicizmus, amely a szemlélődő visszavonultságot hirdette. Egyes gondolkodók pedig, mint a Gerendi János környezetében felbukkanó Ch. Francken, már primitív ateista elveket hangoztattak.³

Az általános szellemi forrongás kohójában, valamikor az 1580-as években, a korábbiaktól lényegesen különböző új ideológia született. Az Eőssi András által megfogalmazott „semijudaizans” szombatosság. Ez a bibliára koncentráló vallás – eredetét tekintve – közvetlenül az unitárius teológiából nőtt ki, felhasználva annak a közös protestáns múltba gyökerező kritikai módszereit az Ó- és Újszövetséggel szemben. Ugyanakkor, egyúttal megtagadta azokat az eredményeket, melyeket éppen az unitárius gondolat hozott napfényre. A radikális antitrinitárianizmus egész története lényegében nem más, mint a bibliai szövegek köré kombinált teológiai tételek tagadása. Dávid Ferenc és említett társai eljutottak odáig, hogy a textusokat igyekeztek első értelemben, minden kombináció nélkül értelmezni. Innét egyenes út vezetett a logikai, történeti, filológiai módszerek alkalmazásával – a szövegek teljes tagadásához. Eőssi András és társai nem ezt az utat választották. Megragadtak egyes módszereket, ezeket az Újszövetség logikailag támadható tételei ellen fordították, azzal a vélt eredménnyel, hogy így igazolták az – Ószövetséget. Naiv teologizálásuk a mózesi Törvény érvényességének dogmáját állította a hitből való „igazulás” tétele helyébe. Ezzel a megoldatlan kérdések egész sora merült fel: úgymint az ószövetségi rituálék, a Jézus-Messiás és a megváltás probléma. Az első szombatos teoretikusok ezekre a kérdésekre meglehetősen bizonytalan válaszokat adtak. Hirdették a „Mózes székében ülő írástudók” igazságainak elméleti adaptálását, beemelték hitelveik közé a chiliaizmust, és változatlanul hagyták a Jézus-Messiás koncepciót.⁴ Lényegében tehát a régi kombinációk

³ *Francken, Ch.*, De incertitudine religionis Christianae. Kolozsvárott írt kéziratát I. Késérő Bálint kísérő tanulmányával (sajtó alatt). *Pirnát A.*, Arisztotelianusok és antitrinitáriusok. Helikon, 1971. 363–392.

⁴ *Kohn S.*, A szombatosok történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkanzellár életére és munkáira. Bp. 1889. I.m. *Varjas B.* i.m.

helyére újakat állítottak, visszavonva az unitárius ideológiának a racionális szemlélet irányába tett engedményeit.

Az erdélyi politikai viszonyok meglehetősen kedveztek ennek az új teóriának, bár a legújabb kutatások azt igazolják, hogy a szombatosság nem specielisan magyar vagy erdélyi jelenség.⁵ Az unitárius kereszténység és a rabbinikus zsidóság közbülső állomásaként értékelhető ideológia azonban, legjelentősebb sikereit Erdélyben érte el. Ami elsősorban az erdélyi viszonylagos vallásszabadsággal indokolható. Másrészt a cselekvés és a politika porondjáról kiszorult vagy háttérbe kényszerített egyének és rétegek gyors csatlakozását jelzi off. A négy „recepta religio” — közöttük a legfiatalabb, az unitárius is — a hivatalos hatalom árnyékában tevékenykedett még a János Zsigmondot követő katolikus fejedelmek idején is. A teológiaiul ultraradikális szombatosság így akarva-akaratlanul a politikai ellenzék szerepébe kényszerült. Ez pedig visszahatott tömegbázisára, és érthetővé teszi a városi, szegényebb néprétegek körében elért befolyását. A főúri udvarokban elméleti síkon „kifundált” ideológia ebben a közegben érlelődött társadalmi erővé.

A szombatosok első szervezett politikai akciójáról már 1595. július 15-én írott bizonyíték tanúskodik. A marosvásárhelyi szombatos polgárok ezen a napon levélben fordultak a katolikus Báthory Zsigmond ellen vonuló Szinán basához. Közölték a török vezérrel, hogy ők is egyistenhívők, disznóhúst és más tiltott ételeket nem esznek. Kifejtik, hogy véleményük szerint az egyisten elveszi a Háromsághívőktől a hatalmat és azt a szultán kezébe fogja adni. Akkor pedig a törökök tegyenek különbséget közöttük és az ellenük harcoló keresztények között. Mert ők „igen jó akarói a hatalmas basának és mind a török nemzetségnek”. E levél bibliai párhuzama (Jos. 2/9—10, 12, 18) nyilvánvalóvá teszi, hogy aláírói nem érznek közösséget a hatalommal, többek között azért, mert az isteni gondviselés annak ellenségeit támogatja. Az akció megíhúsulásakor Báthory tudomására hozták, hogy a szervezők „*ki szöcs, ki szabó, ki ötves, ki pedig egyébféle műves emberek*”.⁶ Más XVII—XIX. századi dokumentumok is igazolják, hogy a szombatosság történetének főszereplői ekkor és a későbbiekben mesterlegények, polgárok, szegény darabontok, parasztok voltak. Kivételt csupán a szekta kialakulása körül tevékenykedő, majd később a hatalommal a hatalomért szembeforduló néhány főúr képviselt. A Gerendiek, Kornisok, Petkiek és maga Eőssi András, a századfordulón és később

⁵ Dán R., *Two Works of Vehe-Glirius and the Early Sabbatarian Ideology in Transylvania*. Armarium, 1974. (Sajtó alatt). A XV. század orosz szombatosairól l. Kazakova, N. A. — Lurije, J. Sz. *Antifeodálnúje ereticszkije dvizsenija na Ruszi XIV. veka*. Moszkva — Leningrad, 1955. A XVI. sz. első felében működő anabaptista szombatosokról l. Hasel, G. F., *Sabbatarian Anabaptist of the Sixteenth Century*. AUSS. V—VI. 1967—1968. 101—121, 21—28. Az európai szombatosság áttekintését l. I. N. Adreus — L. R. Conradi, *History of the Sabbath and the first day of the week*. Washington, 1912. 632—684.

⁶ ETA I. Kolozsvár 1855. 30—32. Kohn i.m. 76. A levél aláíróiról: Borsos Tamás, Vásárhelytől a Fényes Portáig. Szerk. Kocziány L. Bukarest. 1968. Szabó Gáspár Eőssitől vitt kéziratokat, melyeket Vitezul Mihail rendeletére 1600-ban elégették. ETA i.h. 29. Eötvös Miklós és Péter makóiak voltak (!).

Székely Mózes hívei, esetleg a sikertelen hatalomátvételi kísérlet vezetője is. Ez utóbbiak szombatos kapcsolatairól konstantinápolyi emigrációjuk idejéből kapunk hírt.⁷

A felvázolt politikai és ideológiatörténeti háttérből emelkedett ki az iparos szülőktől származó Péchi Simon, aki vagyont és politikai befolyását Eőssi Andrásztól örökölte. A vénségére gyermektelenül maradt vallásalapító benne vélte megtalálni elveinek hordozóját, szektája jövődöbeli vezérét. Péchi teológiájának, zsidózó, rituális szemléletének elemzéséről több szó esett már. Kohn Sámuel teljes életművét, mások egyes ránk maradt irodalmi alkotásait hozták közelebb a modern kutatáshoz.⁸ Eredményeik ismeretében és kritikájával, valamint újabb forrásanyagok segítségével teszünk kísérletet Péchi Simon világképe elemeinek megragadására.

*

Eőssi András valamikor az 1580-as évek végén külföldi tanulmányútra küldte a fiatal Péchit. A kortárs diákokkal ellentétben, kiszemelt utódját nem a híres német egyetemek felé irányította, hanem a török-arab Kelet népes zsidó gyülekezeteit jelölte meg peregrinációja céljául. Péchi talán több mint egy évtizedig úton volt. Járt Konstantinápolyban, Észak-Afrikában és visszatért Nyugat-Európában. A keleti udvarokban töltött évek során szerezhette nagy nyelvismeretét, és minden bizonnyal jártasságra tett szert a politikai élet különféle szövevényeiben. Az sem kizárt, hogy valamiféle diplomáciai megbízatást is kapott Báthory Zsigmondtól, aki türelmetlenül várta úti-beszámolóját 1599-ben.⁹

Mindenesetre, már pályájának első szakaszában meglehetősen ellentmondásos tevékenysége. Mint Eőssi örököse, nyilvánvalóan annak teológiai nézeteit is osztotta. Ugyanakkor a szombatosokkal szembenálló Báthory Zsigmond környezetében találjuk a századfordulón. Később Bocskai egyik titkára lett, Rákóczi Zsigmond is élt szolgálataival. Báthory Gábor megerősítette birtokaiban, majd 1613–1621 között Bethlen Gábor kancellárja volt.¹⁰ Kétségtelen, hogy politikai karrierje mögött nemcsak hatalmas birtokai és Eőssitől örökölt befolyása állt. Sikereihez hozzájárulhattak a magasabb török

⁷ Maróthy György, akit távollétében ítéltek el az 1638. évi szombatosüldözések idején Konstantinápolyban közvetített Székely Mózes és az „Erdélyi Ház” egyes alkalmazottjai között. Bakó Péter diák az ő rábeszélésére circumcizáltatta magát. I. Rákóczy György és a Porta. Szerk. Beke A. – Barabás S. Bp. 1888. 115, 199, 286. Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetéseihez. Bp. 1883. 272–273, 477–478, 292–295. 1639 tavaszán a menekülő szombatosok Konstantinápolyba küldött levelét uo. 554–556.

⁸ Kohn S. i.m., Péchi Simon Psalteriuma. Közzéteszi Szilády Áron. Bp. 1913., Péchi Simon szombatos imádságoskönyve. Közzéteszik: Guttman M. és Harmos S. Bp. 1914. (IMIT. 39.)

⁹ Naplóját utoljára a múlt században, Orbán Elek beszámolója alapján Orbán Balázs és Kohn dolgozták fel. Kohn i.m. 161–163. helyreigazította Kövály László. Ker. Magv. VI. 1876. 37. tévedését a hazatérés dátumát illetően.

¹⁰ Péchi életrajzát és politikai tevékenységét I. Kohn i.m. Adalékokat I. Varga I., Péchi Simon életéhez és munkásságához. ItK. 1971. 476–480.

körökhöz korábban szerzett kapcsolatai, rendkívüli műveltsége és udvaronci simulékonysága. A mindenkori hatalom érdekében tevékenykedő Péchi különösebb aktivitást nem fejtett ki a szombatosság ügyeiben — ezekben az években. Sőt azt is feltételezhetjük, hogy még kapcsolata sem volt Eőssi elveinek őrzőivel. Legalábbis 1621-ig. Annyi bizonyos, hogy ebben az évben Bethlen lefogatta, talán a haimburgi béketárgyalásokkal kapcsolatos hűtlenségi vádak miatt. A kortársak úgy tudták, hogy a fejedelem az ő általa bevezetett „*honestia custodia*” — azaz a főnemesek bizonyítékok nélküli letartóztatásának törvényét alkalmazta vele szemben.¹¹ Ennek a keleti ízű jogszokásnak megjelenése Erdélyben és használatának összekapcsolása Péchi nevével arra utalhat, hogy a kancellár nem örvendhetett nagy népszerűségnek a főnemesek körében. Az sem kizárt, hogy az említett törvényt nemcsak a fejedelmi hatalom, hanem saját érdekében is gyakorolta. Így valószínűnek látszik, hogy ellenfelei az első adandó alkalommal igyekeztek megszabadulni tőle. Ez az alkalom az említett haimburgi béketárgyalások során jelentkezett, de kivitelezésére csak néhány hónappal később kerülhetett sor. Az 1621. ápr. 22-én bezárult tárgyalásokon Ferdinánd ügynökei megkörményezték Péchit; ha a kísérlet nem is járt eredménnyel, maga a tény arra utalhat, hogy Péchi alkalmasnak látszott egy Bethlen-ellenes politikai szervezkedés vezetésére. Letartóztatására 1621. május 23-án reggel 9-kor került sor Váradon, Bethlen utasítására meglehetősen homályos körülmények között és indoklására sohasem került sor. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy Péchit nem vallási okokból, hanem politikai megfontolásból távolította el a hatalomból a fejedelem.¹²

A szombatosság vádja ekkor nem is merült fel ellene, pedig ezzel a jogtalanságnak még a látszatát is elkerülhették volna ellenfelei. Az 1618. évi okt. 4–21. között tartott kolozsvári országgyűlésen ugyanis Bethlen a rendek köteletségévé tette a zsidózás felszámolását, és követelte, hogy „*efféle sectáknak autorit, promotorit*” kutassák fel és „*minden kedvezés nélkül büntetődjenek*”.¹³ Péchi ott ült a teremben, amikor ez a felhívás elhangzott; talán kancellári tisztjénél fogva ő fogalmazta Bethlen beszédét. 1621-ig tehát nem merülhetett fel Péchi ellen a szombatosság gyanúja. Kohn Sámuel két bizonyítékot is hoz annak igazolására, hogy a kancellár aktív szombatos volt ezekben az években. Véleménye szerint ezt támasztják alá azok az énekek, melyek már 1615 előtt neve alatt szerepeltek a szombatosok gyűjteményeiben. Ezek azonban még a századforduló előtt is íródhattak, amikor Péchi Eőssi birtokán és annak védelme alatt élt. Kohn másik bizonyítéka 1616-ból keltezett. Azonban sem az énekek, sem ez utóbbi forrás, amelynek részletes elemzésére visszatérünk, nem győzték

¹¹ Kemény János Ünéletírása és válogatott levelei Bp. 1959. Ker. Magv. XIX. 1889. 353–355. Kemény hazaárulással is vádolta Péchit. Kohn cáfolja, i.m. 177.

¹² Kohn i.m. 174. *Dán R.*, Péchi Simon letartóztatása 1621-ben. Itk. 1973. (Sajtó alatt.)

¹³ EOE. VII. 488–489. Itt jegyezzük meg, hogy Péchi a korábban hozott szombatos-ellenes törvényeket is büntetlenül átélte. Ekkor és a következő években aktívan működött Bethlen kancelláriájának élén. TT. 1879. 240–241. Kohn i.m. 170.

meg magát — Kohnt sem. Más helyen arra a következtetésre jutott, hogy Péchi ezekben az esztendőkhöz az unitárius és a szombatos hit között ingadozott.¹⁴

Az említett második bizonyíték egy 1616-ban Bethlen nevében és Péchi aláírásával kibocsátott hadparancs. A kancellár itt a „*Régi bölcssek mondására*” hivatkozva és utalva a tapasztalatra kifejti, hogy az oktalan hadakozás bűn, de az önvédelmet és a béke érdekében folytatott harcot isten is segíti. Kohn úgy vélekedett, hogy ez a megállapítás egyenesen a Talmudból, mégpedig abból a „Pirké Ávot” című gyűjteményből került Péchihez, amelyet később egészében is magyarrá fordított.¹⁵ Kohn azonban nem vette figyelembe, hogy a hadparancs nem csak ennyiből áll. A kezdő mondat után a kancellár rendelkezik a csapatok elrendezéséről, a tábori élet szabályairól és a harcra való felkészülésről. Mindez pedig az indító mondatnál együtt megtalálható Justus Lipsius: *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. c.* munkájában.¹⁶ Ez az itt kimutatott forrás ismételtén Péchi és az újsztoikus filozófia kapcsolatára irányítja a figyelmet. A Lipsius által népszerűsített antik filozófiai irány hazai képviselőivel Péchi családi körben is találkozhatott. 1608-ban Kornis Judittal kötött házassága révén sógorságba került Petki Jánossal, akinek köréhez csatlakozott.

Az 1621-et megelőző években a hatalomhoz simuló Péchinél éppúgy, mint más erdélyi főurak gondolatrendszerében, a humanizmus és a protestáns felfogás válságát jelezte a Stoa megjelenése. Annak ellenére, hogy mindkét iránnyal jól összeegyeztethetőnek bizonyult.¹⁷ A lélek rendíthetetlen nyugalmát, az erények gyakorlását, az anyagi javak mulandóságát hirdető elmélet, amely passzív békevágyat hirdetett, rezonált a bibliacentrikus Péchivel. Amint láttuk a fentiekben; politikai felfogását a békére, a hatalommal való egyetértésre törekvés jellemezte. A különféle vallásokon levő fejedelmeket sorra kiszolgálta,

¹⁴ Az énekeket 1. RMKT. i.k.no. 87—88. 241—244. Másolta Gábor deák 1615-ben Nagysolymoson. Kohn Péchi szombatosságát állítja annak politikai sikerei idején is, i.m. 181. Ingadozásáról: i.m. 185.

¹⁵ Pirké Ávot 5/20. Péchi fordításában 1620—1621-ből: „Minden szakadás, pártolkodás valamely Isten nevéért van, annak vége megerősítettik, valamely pedig nem Istenért, sem Isten nevéért van annak vége meg nem erősítettetik. Az olyan szakadás az mely Isten nevéért van mint Hillelnek és Samajasnak (vitája) . . .”. MTAK Mf. 633/1. stb. Az utóbbiak talmudi vitapartnerek. Nyilvánvaló, hogy Péchi nem ezt a helyet idézi hadparancsában: „*Régi bölcssek mondása és az experientia is azt mutatja, hogy soha az igaz ok nélkül való hadakozásban semmi jó nincsen, melyet az emberek magok haszna kereséséért csak felfuvalkodásból kezdenek; viszontagság, amely hadakozást kéntelenségért, magok oltalmáért és békességük megmaradásáért kezdenek: Az uristen is mint igaz ügyet segíti és jó végét engedi.*” TT. 1885. 438—442.

¹⁶ Első kiadása: Leyden 1589. Magyarországi és erdélyi hatásáról: Vargha Anna. Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet. Bp. 1942. *Klaniczay Tibor*, Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 304—307. Lipsius hazai recepciójáról újabban: Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása. Szerk. és bev. Klaniczay Tibor. Bp. 1970. 1. m. Kovács S. Iván IrtK. 1971. 373—375. Tarnóc M. bevezetője Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius. Bp. 1970. 13—61. A Péchi által idézett „*Régi bölcssek*”: Cicero, Livius, Seneca stb. vö. Lipsius i.m. Liber V. cap. 3—4. Ezt követi a hadrend és a tábori szabályzat.

¹⁷ *Klaniczay* i.m. 313—314. *Varga* i.m. 476.

és karrierje érdekében meglehetősen eltávolodott egykori patrónusa ráhagyományozott vallásától. Letartóztatása előtt, ha hajlott is az ultraradikálisok felé, mindig hithű unitáriusnak mutatkozott; és pályája vége felé a hatalommal való kényszerű kiegyezésképpen még a református vallást is felvette.¹⁸ Kisebb-nagyobb megalkuvásai tehát személyes érdekeit szolgálták. Magatartása merőben másnak mutatja, mint az a korábban megrajzolt rajongó, vallásalapító Péchi-portréból következne. Sőt, újabban szemügyre vett forrásaink azt látszanak igazolni, hogy Péchi 1621 előtt, megkerülve a szombatosság addig kialakult tanait, olyan vallást keresett magának, amely minden objektív és szubjektív komplikáció nélkül volt összeegyeztethető sztoikus világszemléletével. A Vehe-Glirius elméletéből kinőtt és Eőssi András tollán megmunkált szombatos ideológia lényeges változást mutatott az unitárius ideológiához képest. Míg az utóbbi a gondolkodás relatív szabadságáig jutott el, és lépésről lépésre hagyta maga mögött a hagyományos keresztény dogmákat és rituálékat, a szombatosság lassan visszavonta a racionak tett engedményeket. Vehe-Glirius szerint az Ószövetség változatlanul érvényben maradt az apostolok halála után, mert Jézus messiási küldetése megghiúsult. Ezzel megnyílt a kapu különféle rituális szempontok előtérbe kerüléséhez. A szombatosok tagadták a hitből való üdvözülés dogmáját, a Messiás-Jézus chiliasztikus királyságának tanát hirdették, és elméletileg elfogadták a rabbinikus rituálékat.¹⁹

Ha Péchi ifjúkorában oszthatta is ezt a szemléletében visszahúzódó, de mindennapi gyakorlásában bizonyos aktivitást követelő felfogást, a Bethlen mellett töltött közel egy évtized alatt eltávolodott attól. Sőt, az 1621 tavaszán Johannes Avitushoz írt leveléből és az arra kapott válaszból megtudjuk, hogy milyen karakterű volt a számára elfogadható vallás. J. Avitushoz egy Joachim Rasoribus nevű emberével küldött levélben arra kéri a Wittenbergben tartózkodó antitrinitáriust, hogy küldje el számára Martinus Seidel: *Origo et fundamenta Religionis Christianae* c. 1587-ben készített kéziratát. Avitus a következő szavakkal tér ki válaszában Péchinek hozzáküldött soraira: „*Rediit ad nos ante mensem, post tot viarum ambages et tot discrimina rerum Joachimus Rasoribus, Tuaque retulit nobis non minus pietissima, quam et laudanda vota, quibus ergaveram, omnique fuco liberam, ac puram veri, soliusque Dei fidem ducere, memi-*

¹⁸ Péchi kisebb-nagyobb megalkuvásait jól érzékelteti az a tény, hogy bár hívei Rákóczy elől Székely Mózeshez menekülnek. Rákóczy mellett lép fel — Székely ellen. Bizonyára nem saját jószántából. EOE. IX. 415., X. 244. Kohn i.m. 207. Vallásváltásához: OL. F. 234. EFL. Fasc. 368. VIa/A.

¹⁹ Kohn a szombatos fejlődést három szakaszra bontja: 1588–1621, 1621–1638, 1638–1868. Pirnát szerint Gerendi János környezetében már 1585 előtt gyakorolták a szombatosságot. ItK. 1970. 680. Varjas biztos adat hiányában 1588 tájára és Eőssi András környezetébe helyezi a szekta kialakulását. i.m. 5. Kétségtelen, hogy az említett kritériumok csak Eőssi és hívei tollán jelentkeznek. Vö. a rabbinikával kapcsolatban *Dán R.* ItK. 1971. 370–371. A korszakolás problémáit tovább bonyolítja az a körülmény, hogy Péchi csak 1624 után jelentkezett irodalmi alkotásaival, és csak 1630-tól számítható ortodox szombatosnak. RMKT. i.k. 534. *Dán R.* Péchi Simon Psalteriumának variánsa. MKSze. 1972. 287–292.

nitque impensis verbis desiderium tuum obtinendi illius Manuscripti, cujus principia tua esse, eaque Te perseveranter retenturum, ex interno convictus polliceris.” A folytatásból kiderül, hogy Rasoribus után egy Szegedi nevű fiatal-embert is útnak indított Péchi, akivel küldött újabb levelében már azt írta Avitusnak, hogy Seidel vallását magáévá tette. „*Est ea quidem laudanda Tua diligentia, qua Te in religione, quam jam Tuam fecisse scribis, consolidare quasi intendis*” — szögezi le válaszában Avitus; és beszámol arról, hogy a kért kéziratot átadta Szegedinek, de címlap nélkül, és lapjait fordított sorrendbe ragasztva, nehogy veszélybe sodorja a kancellárt.²⁰ Avitus óvatossága felesleges volt, mert Péchi már a válaszlevél datálása előtt — 1621. július 26. — Bethlen börtönében volt.

Az említett M. Seidel, akinek eredeti kéziratát 1616-ban Nürnbergben nyilvánosan égették el, elvetette az Újszövetséget, de az Ószövetséget sem tartotta érvényben levőnek. A messiástant és a rituális ceremóniákat csak a zsidókra vonatkoztatta és azoknál sem tekintette lényegnek. A keresztények számára elfogadhatónak és követendőnek csak a dekalógust tekintette. Azt sem isteni kinyilatkoztatása miatt, hanem a természet megszentelt törvényének megerősítéseként: „*Caeterum ut sciatis, cujus sim religionis, quamquam id scripto meo, quod habetis, ostenderim tamen eviter hic repetam. Et primo quidem doctrina illa de Messia, seu Rege promisso, ad meam religionem non pertinet, nam Rex ille tantum Judaeis promissus erat, sicut et Canaan, Circumcisio, sacrificia, et reliquae ceremoniae Mosis ad me non pertinent, ista enim non mihi, sed populo Judaico promissa, mandata, data sunt; Neque illa fuere cultus Dei etiam apud Judaeos, sed inserviebant cultui divino, et ad cultum deducebant eos. Verus autem Dei cultus, quem meam religionem appello, est Decalogus, aeterna, et immutabilis Dei voluntas: qui decalogus ideo ad me pertinet, quia est mihi a Deo datus, non quidem per vocem de coelo sonantem, sicut populo Judaico, at per creationem insitus est menti meae. Quia autem insitus decalogus per corruptionem naturae humanae, et pravis consuetudinibus aliqua ex parte obscuratus est, ideo ad illustrandum eum adhibeo vocalem decalogum; qui vocalis decalogus ad me pertinet, ac ad omnes populos quia cum insito nobis decalogo consentit, imo idem ille est. Haec mea est sententia de Messia, seu Rege illo promisso, et haec est mea religio . . .*” — idézi Seidelt J. Martinus.²¹ Péchi tehát 1621 tavaszán ezt a rituáléktól és más ceremóniális, sőt dogmáktól is mentes vallást kívánta követni, ami szembetűnően ellent-

²⁰ A teljes szöveget közölte Kemény József. Mag. f. Gesch. Lit. Siebenbürgen. II. 1846. 423—424. Avitusról l. Nurngroisches Gelehrten-Lexicon. IV. 1758. 114—117.

²¹ Martinus, J., Libros de tribus Elohim. Württemberg 1619. Lib. III. 336. Seidelt Jézusellenes kijelentéseiért már 1581-ben támadta Dudith András. Gillet, J. A., Crato von Crafftheim und seine Freunde. II. Frankfurt a M. 1861. 539. Lengyel kapcsolatairól l. Szczucki, L., Marcin Czechowic. Warszawa. 1964. 86—88. Vehe-Glirius 1590-ben lezajlott perében is szerepelt neve: Rott, H., Neue Archiv f. d. Gesch. d. Stadt Heidelberg u. d. rh. Pfalz. IX. 1911. 13. További irod.: Graetz, H., Geschichte der Juden. IX. Leipzig, 1911. 435—436. A Martinus által idézett szövegtől némi eltérést mutat: Bibl. Frat. Pol. II. 806.

mond a Kohn által feltételezett szombatosságának, de pontosan beleillik sztoikus világképébe.²²

Az Avitus-levél elemzéséből az is kiderül, hogy Péchi csak másodkézből ismerte M. Seidel tanait. Forrását nem lehet egyértelműen meghatározni, mert a német radikálist több oldalról támadták kortársai — és e támadások során számos helyen idézik szavait. Péchi esetleg a fent idézett J. Martinusnak Enyedi Györgyöt támadó munkáját forgatta, ami nagyon is foglalkoztathatta az erdélyieket. Lehetséges az is, hogy F. Socinus: *Miscelanea* c. 1611-ben Rakowban megjelent kötetéből szerezte ide vonatkozó ismereteit.²³

Tartalmi szempontból elsősorban a dekalógus vallás erkölcscentrikus szemléletét érezhette a magáéval rokonnak. Másrészt Seidel felfogása némi kapcsolatot mutatott az unitárius gondolat erdélyi változatával. J. Palaeologus már az 1570-es években minden vallás rituáléit feleslegesnek nyilvánította, J. Sommer a logika alkalmazását vezette be a teológia területén, Ch. Francken életének egyes szakaszaiban a filozófusok érveit állította szembe a bibliai kijelentésekkel. E relatív szabadgondolkodók lendületét és érveit Vehe-Glirius nyomán Eőssi más irányba terelte, a rituálék felélesztése felé. Az Avitus-levél egyértelműen megállapítja, hogy Péchi — legalábbis 1621 tavaszán — nem egykori patrónusa rituálékba merevedő hitét, hanem Seidel elméleti dekalógus vallását követte. A formális megkötöttségek szövevényét tartalmazó szombatosság társadalmi-politikai kirekesztettsége sem lehetett vonzó a hatalom birtokában levő kancellár számára. Seidel vallása viszont külső megnyilvánulást nem követelt, mert lényegénél fogva a belső meggyőződésen alapult, és lényegében azonosult mondanivalója a Stoával. A dekalógus etikai-erkölcsi szemlélete azonban önmagában még nem elégítette ki a nagy tudományú Péchit. Valamikor az 1620–1621-es évek fordulóján egy azonos szemléletű munkát fordított héberről magyarra, amivel „*sok tanulo és jora ügyekező atyafiaknak (hasznára?) esmertem lenni*” — írja előszavában. „Az szent Atyákból kiszedegetett tanulságok” című műve a Talmud „Pirké Ávot” néven közismert fejezeteit tartalmazza, egy azonosítatlan kommentár kíséretében.²⁴ A Péchi által megmagyarított szöveg, csaknem kizárólag morális-etikai kérdésekkel és meghatározásokkal foglalkozik. Teológiai értéke minimális. Később, 1630–1631 táján, amikor Bethlen egykori kancellárja kirekesztve a hatalomból a szombatosság és a rabbinizmus összeegyeztetésén munkálkodott, maga is elégedetlen volt ezzel a munkájával — és újabb fordítást készített, zsidózóbb kommentár átvételével.

²² Kohn i.m. 185.

²³ Socinus, F., i.m. 14–49. l. m. Bock, F.S., *Historia Antitrinitariorum etc.* Regiomonti, 1774. 47. Péchinek Seidel műve iránti érdeklődése nyomán az 1638-ban a szombatosoktól elkobzott „*Az Abraham, Izsák és Jákob istenének tíz szent parancsolatai és annak magyarázati*” c. könyv esetleg seidelianus mű lehetett. EOE. X. 166.

²⁴ A kézitról l. Kohn i.m. 266–267. Thury Zs., A szombatos kódexek bibliographiája stb. Mezőtúr 1912. 49. 120–121.

A két „Pirké Ávot” fordítás között eltelt tíz év döntő változást hozott Péchi Simonnak az erdélyi társadalomban elfoglalt helyét, és ezzel mintegy párhuzamosan, világnézetét illetően. Az egykor befolyásos, nagyhatalmú kancellár 1624 novemberében szabadult ki Bethlen börtönéből. A politikai életből kirekesztve, szenterzsébeti birtokán húzódott meg. Csak ekkor és itt kezdett foglalkozni a szombatosság ügyeivel, vette kezébe a rabbinikus teológiai irodalmat, amelynek hatása a következő évtizedekben meghatározta sorát és világképét. Nyilvánvaló, hogy „álcselekmények” szövevényébe menekül, és ide követik hívei is. A társadalmi kirekesztettség hozta össze Eőssi híveivel, akiknek elismert vezetője lett. Életének ezek az évtizedei alakították ki a korábbi szakirodalomból ismert Péchi-portrét, amely egész életpályájára kivetítette rajongó szombatosságát. Igaz, hogy az elszektásodó szombatosság csak szenterzsébeti irodalmi tevékenységének produktumait vitte tovább, és mindenkritika nélkül. A legújabb kutatások azonban azt igazolják, hogy visszavonultsága is szakaszokra bomlik. Ahogy elszakadoznak a világi hatalomhoz fűződő kapcsolatai, úgy építi ki magának egyre zsidózóbb teológiáját. 1629-ben még Jézus neve is felbukkan akkor készült zsoltárfordításának kommentárjában; hivatkozik Erasmusra, Sebastian Münsterre.²⁵ Az 1630-as évek közepén ezt a művét is átalakítja, elhagyva az újszövetségi hivatkozásokat, és mereven szembefordul még a humanista hagyományokkal is.²⁶ E két zsoltárfordítás és kommentár mellett világképének elemei felbukkannak imakönyv-fordításában és a középkori rabbinikus irodalomból átvett moráliáiban. Az előbbiek a szombatos ideológia rituális szemléletének, az utóbbiak Péchi élete végéig megőrzött újszoitkus filozófiai nézeteinek tükröződései.

E munkáiban elsősorban teológiai kérdéseket tárgyal, de alkalomszerűen belesűríti azokba mindazt az ismeretanyagot, amelyből megismerhető a világ dolgairól alkotott képe.

*

A szombatos ideológiát végső formába öntő Péchi az isten létét, mindenhatóságát az emberi lélek tulajdonságaival példázza. Egyúttal pedig arról is számot ad, hogy mit tart a lélekről. Ez utóbbit isten tisztán adja az embernek, és a halandó kötelessége cselekedeteivel igazolni lelke tisztaságát, megőrzött romlatlanságát. Péchi szerint isten úgy viszonylik e világhoz és természetesen az emberhez, mint az általa adott lélek a testhez. Ahogy a lélek megtölti a testet, úgy isten a világot. Ahogy az eleveníti és táplálja a testet, úgy irányítja és megújítja isten a világot. A lélek elemésztí az ételt és italt, de nem eszik. Így cselekszik az isten is. A lélek lát a testből, de maga nem látszik; isten így látja a világ eseményeit. Azonban sem a lélek helyét a testben, sem az isten

²⁵ Szilády idézett kiadása: Zs. 68/17. jegyzet. 112, 215.; Zs. 12/5. jegyzet. 36.; Zs. 119/127 jegyzet. 242. *Dán R.*, MKSze. 1972. 287–292.

²⁶ *Dán R.* MKSze, i. m. OSZK Okt. Hung. 1166.

helyét a mindenségben nem ismerhetjük meg. Még az isten trónját tartó szent állatok sem látják, csak tudják létét. Végül pedig: ahogyan csak egy lélek van a testben, úgy csak egy isten lehet a mindenségben. E gondolatmenet forrása a Midrás, amelyből más helyeken is merít, és néhány esetben cím szerint is idézi a zsidó folklór e hatalmas gyűjteményét.²⁷ A Péchi által így bizonyított egyisten a semmiből teremtette a világmindenséget. Az univerzumból alkotott képe felvázolásakor megemlíti Kopernikust, de mivel annak természettudományos alapokon álló tétele ellentmond a bibliának, még cáfolatra sem méltatja: „Sok féle vélekedések adnak a Bölcsék között arról, hogy a Napnak hol legyen és mi formán elrendelve az ő útja? Némelyek azt mondják, hogy mivel Isten ez földet a vizeken fundálta, mint egy fundamentumon, a föld úgy áll a vizeken mint ha egy magos kőszálon építené az ember egy házat ezt az . . . okoskodást penigh erősítik Ps. 104 . . . Ezokáért a nap nem forog hanem a föld kerülésein forogdogál. De ez az okoskodás nem állhat meg, mert az föld nem lapos, hanem kerek úgy penigh laposnak kellene lenni. Némelyek azt mondják, hogy a föld forog a Nap körül mint Copernicus, de ennek mivel a Szentírás ellene mond szót sem teszsek felölle. A Bölcs Rabbinusok penigh valóságos leírják, hogy tíz ég vagyon és a tizenegyedik az Istennek és a boldogult lelkeknek lako helye . . . A mely tíz Égen micsoda Planeták forogjanak ebben a példában aki akarja megláthatja . . .” A szöveg melletti ábra centrumában áll a Föld, amely szárazföldre és tengerre oszlik. A Föld „kerek golyóbis formát teszen. Másrészt az ég szüntelen való forgása mozgatja az éltető eget és annak szélét tisztítja.” A Földhöz legközelebb az annál 39-szer kisebb Hold forog. Mögötte helyezkedik el a Mercurius, amely a Föld 22-ed része. A harmadik szférában találjuk a Venust, amely 37-ed része a Földnek. Fölötte levő pályán forog a Nap, amely 170-szer nagyobb a Földnél. Az ötödik bolygó a Mars, 13-szor kisebb a Földnél. A hatodik a Jupiter, amely viszont 95-ször nagyobb. Hetedik a Saturnus, bolygónknál 22-szer nagyobb. A nyolcadik szférában van a csillagos ég, kilencedik a kristályszínű ég, tizedik a „*Primum mobile*”, tizenegyedik „*Az Isten és az angyalok vagy a Boldogult lelkek lakóhelye*”.²⁸ Ez a kabbala tanításaiból merített, Péchi korára meglehetősen elavult kozmogónia lényegében éppúgy biblián kívüli elemekből tevődött össze, mint Kopernikus tétele, természetesen homlokegyenest ellentétes eredménnyel. Péchi a kabbalát fogadja el és Kopernikust elutasítja, mert felfogása szerint a bibliai szöveg legkisebb utalásának is nagyobb érvénye van, mint minden egyéb tapasztalatnak, számításnak. Ez a beszűkült szemlélet ebben és sok más vonatkozásban olyan korlátokat állított Péchi világnézete köré, melyek elzár-

²⁷ Péchi első zsoltárkommentárjának rabbinikus forrásaira vázlatosan utalt Kohn i.m. 267–273. A részletes filológiai vizsgálatokat szándékunkban áll a közeljövőben elvégezni. Addig 1. *Midrás Tehillim (Šchocher Tob)*. Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen von S. Buber. Wilna, 1891. 433. és *Marmorstein, A.*, *The Old Rabbinic Doctrine of God*. I. London 1927. 148–153.

²⁸ „*Psalterium Davidis* . . . melljet . . . Péchi Simon igaz Sido njelvből . . . magyar njelvre fordított . . . Scriptura hujus libelli . . . per Petrum Magyar Anno 1705 . . . 1706. OSZK Okt. Hung. 1166. 33a. *Bischoff, E.*, *Die Kabbala*. Leipzig 1923. 38–39.

ták útját a felvilágosultabb ideológiákhoz. Néhány esetben pedig összefüggéseiből kiragadva, fókuszba állított egyes, a bibliai szövegből kikövetkeztetett morális igazságot.

Péchi a kabbalának az univerzumról szóló tanítását a szefárdi imakönyv fordítása során ismerte meg. A Kippur-napi zsolozsmák csoportjában szerepel: „*Ribbi Salomon Gabirol fia rendelése, kit hívnak Keter malchut, országlás vagy királyság koronájának*”, amelyben több más tétel között találjuk az itt ismertett elméletet.²⁹ Ibn Gabirol — a középkori skolasztikusok tollán Avicebrol, akinek munkáit Duns Scotus, Albertus Magnus, Tomas de Aquino és mások is idézik — jelentősége, hogy felfogásával átmenetet képezett az újplatonisták és az arisztotelianusok között.³⁰ Péchi nem mindenben osztja forrása nézeteit, a „Keter malchut” verses szövegének prózába ültetése során itt-ott kritikai megjegyzéseket tesz. Az egyes planeták forgásával kapcsolatban jelzi, hogy: „*így találom itt ez autorban melyből fordítom, noha gyanakodom hozzá, de nem változtathatom*”.³¹ Ennek ellenére mégis változtatott az eredeti szerkezetén. A forrásként használt imakönyvben és annak fordításában még héber neveiken nevezi a planetákat, és Ibn Gabirol útmutatása alapján a csillagos ég szférájába helyezte a Zodiacus-jegyeket. A kilencedik szférában találjuk az isteni lényeket, a tizedikben: „*Itt az örökség, kinek jóvoltának szépségének nincs vége és itt az igaz tejjel mézzel folyó örökség és annak drága gyümölcse*.”³² Ez a megfogalmazás némileg eltér attól, amit a zsoltárfordítás kommentárjában láttunk.

Péchi világlképében fontos szerepet játszott az újplatonista ideatan. Ezt kapcsolja össze a tizedik szféra „*örökségével*”. Ott már kifejtette, hogy: „*Az testi jók árnyéki az örökkévaló jóknak*.” A zsoltárfordítások során több helyen tanúskodik erről. A Zs. 15/1-hez írt magyarázatában: „*Nincsen semmi kétség ollan correspondentiája vagy az ott fenn való ideáknak, valóságoknak az itt alatt való formákkal . . .*” — a lelki boldogságot illetően. A Zs. 89/6-hoz megjegyzi: „*Semmi nem leszen itt alatt az földön oly dolog és csuda mely az egekben meg nem jelletik az előtt . . .*” A 65. zsoltárhoz írt 3. jegyzetben: „*. . . itt alatt az ott fenn való valóságoknak csak ábrázatja, képe vagy, noha nekünk az tetszik valóságoknak . . .*”³³ Az 1629 előtt készült zsoltárkommentárban Péchi Rabbi Jochananra hivatkozva fogadta el a Midrás és a platonai gondolatrendszer közös motívumát a megszületendő lélek mindentudásáról: „*Ötszer intette Dávid az emberi lelket . . . mely őt intés a léleknek őt világát és őt rendbeli életét mutatja, tanítja az embernek. 1. Az anyjának méhében, ahol igen taníttatik az lélek, hogy az jóban megmaradjon,*

²⁹ Guttman — Harnos i.m. 303 — 333, 452. Thury i.m. 120. Ibn Gabirolnak ez a verses műve a szefardi imakönyvben is szerepel. Péchi valamelyik konstantinápolyi kiadásból vehette át. Ezt bizonyítja a címben szereplő „Ribbi” szócska, az Európában használatos „Rabbi” cím helyén. Latin fordítása: Donato, F., Roma 1618 és 1623.

³⁰ Guttman, J., Die Philosophie des Solomon ibn Gabirol. Göttingen 1889. Kaufmann D., Tanulmányok Salomon ibn Gabirolról. Bp. 1899. Hatásáról: Newmann, I.L., Jewish Influence on Christian Reform Movements. New York 1966. 103 — 106, 113 — 115.

³¹ Guttman — Harnos i.m. 312.

³² Guttman — Harnos i.m. 321.

³³ Szilády kiadása 22, 155, 106.

győzedelmes legyen minden gonoszságok, kívánságok és bűnök ellen. 2. Mihelyt ez világra születik elfelejtve minden jókat, mennyei állapotját, csak test és vérnek találhatik és csak új tanítással, tanulással, anyjának az Isten törvényére való oktatással juthat az jókra . . .” A harmadik és negyedik élete a léleknek a földi lét, illetve a halál utáni számadás, az ötödik a feltámadás és örök boldogság, amely csak a „szenteké, igazaké leszen”.³⁴ Néhány évvel később, kibővített zsolnártárkommentárjában azt is meghatározza, hogy kik és miért juthatnak a pokolra: „A pokol nem egyéb hanem a bűnbeesett Sídóságnak úgy az Isten Törvényére tért pogányoknak is akik bűnbe estek gyötrődésükre az Isten(től) rendeltetett hely amelyben örökkön tűz ég . . . A pokolnak pedig helye nagyon a földnek gyomrában a közepén. Nem készítetett a Pokol a pogányoknak akik mind a barom meghalván csak semmivé lesznek . . .”³⁵ Péchi elmeredő, a rabbinikus rituálék irányába haladó koncepciójában a bűnbeesés elkerülését a Törvény és a „törvénytudók” szabályzatainak betartása biztosítja. Ennek érdekében magyarrá fordította Mose Coucynak a parancsolatokról szóló könyve egyes fejezeteit. A középkori zsidó irodalom a bibliai kijelentésekből 613 szabályt vont le. Ezekből 365 ún. tiltó, a többi valamilyen cselekvést követel. Péchi a „ne tedd”-re vonatkozó fejezeteket vette át. Kohn rámutatott arra, hogy a „tedd” parancsolatokat azért nem fordította le, mert nem várhatta, hogy hívei a zsidó vallás összes rituáléit valaha is megtarthassák.³⁶

A filozófiai-teológiai problémák mellett a szenterzsébeti „remete” szót ejt az emberi testről és az azt körülvevő természetről, sőt bizonyos társadalmi kérdésekről is. A maga nemében egyedülálló irodalmi tevékenysége során saját tapasztalatait, forrásainak kijelentéseit és a szombatos koncepcióból következő megállapításokat sorakoztatja fel e vonatkozásokban. Szubjektív élményei alapján állapítja meg, hogy a tenger a partoknál magasabban helyezkedik el, ha a hajóról nézzük a szárazföldet. A föld gömbalakjának ezt a bizonyítékát több helyen is említi. Megállapítja azt is, hogy a tengerek nagyobbak, mint a szárazföld.³⁷ Véleménye szerint — természetesen bibliai forrás alapján — maga az isten bocsátja az esőt a földre, mivel annak megoszlása, ereje és ideje a legfontosabb az emberek számára. A dörgést és villámlást ezzel szemben természeti úton próbálja magyarázni: a Nap sugarai és a vízzel telt felhők ütközéséből. Felismeri e két természeti jelenség kapcsolatát és azt is megemlíti, hogy a hang lassabban érkezik fülünkhez, mint a fény. Egyszerű példát is ad: „. . . ha az tüzes vasat az vízbe veted nagyot csendül, így gondolkozzál a vizes felhők között lévő tüzes hévségről.”³⁸ A földet benépesítő élővilágból elsősorban azok

³⁴ Szilády i.m. 181. Forrása: *Midrás Tehillim* i.m. 432. Péchi újplatonizmusához közvetlenül a talmudi irodalomból is kaphatott párhuzamokat. Vö. Scheiber, S., *Antikes und Aggada*. Acta Ant. XVII. 1969. 449–457. Itt köszönöm meg Scheiber Sándor szíves felvilágosításait, útbaigazításait.

³⁵ OSZK Okt. Hung. 1166. Zs. 30/j. jegyzet.

³⁶ Kohn i.m. 276–277.

³⁷ Szilády i.m. 39, 186–187.

³⁸ OSZK Okt. Hung. 1166. 27/b és Szilády i.m. 187.

a növények és állatok keltették fel figyelmét, melyek szerepelnek a bibliában. Valós és mesemotívumokat jegyez fel ezekről, érdeklődéssel mesél életmódjukról.³⁹

Az emberről biológiai és pszichológiai vonatkozásokban is aprólékosan kidolgozott elméletet vallott. Forrásai itt is a középkori rabbinikus irodalomból kerülnek ki. Érdeklődése ezen a területen sem terjed tovább a szombatos koncepció keretein.

A fogamzás tényét nem köti isteni közreműködéshez; nem beszél arról, hogy a más helyeken részletesen elemzett lélek mikor és hogyan kerül a magzatba. A fogamzáshoz a coitus után hétórás nyugalmi időt feltételez; ha ez idő alatt nem éri bántódás a magot a női nemiszervben, akkor megindul a magzat kialakulása. Előbb a szív formálódik meg majd a főtagok csírái, és a 49. napon a teljes magzat. Ekkor ez lábaival felfelé fordul és a méh alsó rekeszéből előbb a középsőbe, majd a felső rekeszbe jut. Mindhárom helyen három hónapig tartózkodik. A kilencedik hónapban felülről szakad le. Végighalad a rekeszeken és elhagyja az anya testét. A rekeszeken való áthaladás adja a szülési göresöket — vallja Péchi; és nincs szava a bibliai bűnbeeséskor elhangzott átokról. Az emberi test szerint két összetevőből áll: „*mivel a férfiúnak fajzó magzatja fejér, az asszonyi állaté pedig veres és vérből vagyon, valami fejér az emberben, úgymint csontjai, agya veleje, inak és porczogo, szeme fejtérje, körme, mind a férfiú magvából terem. A szíve, húsa, haja, szeme feketéje az asszonyállat magvából. Ez okon a természetnek inkább a szű után kell menni, mely az asszonyé, a fogadás is övé és első elevenedő, utolszor meghaló tag az emberben.*”⁴⁰

Péchinek az emberről alkotott biológiai rendszere funkciók szerint is osztályozza a testet: „*Első a gége a szólásra. 2. Felső küsebb gyomor, ventriculus az táplálásra, emésztésre. 3. Máj az haragodásra. 4. Az tüdő az ivásra, léleket-vevésre. 5. Epe a bosszuságra, irigységre. 6. Az nagyobb közép gyomor, bendő az alvásra. 7. A mag táská alsó gyomrocscsa az őrlésre, köszörülésre. 8. Lép, a kaczagásra, nevetésre. 9. Vesék, a tanácskozásra. 10. Az szű mindennek kezdő, végző oka...*”⁴¹ A szív és az agyvelő működésében a hőmérsékletnek, a nedvességnek és szárazságnak egyensúlyát feltételezte, amelyeket az étel és ital révén pótol a szervezet. A biológiai egyensúlyra hatással vannak a planeták is, és az állandó küzdelemben levő anyag hat óránként más erő hatalmába kerül: „*Éjjél után 3 órakortól fogva 9 óráig a sanquis, vér uralkodik, 9 órától fogva délután három óráig az cholera, sárga sár, három órától fogva éjjeli 9 óráig melancholia, fekete sár: éjjeli 9 órától fogva meg hajnal előtt való három óráig az phlegma, nedves takony, nyál...*”⁴²

³⁹ Szilády i.m. 36, 74, 97, 137, 188–189, 282. l. m. az OSZK pl. megfelelő helyeit.

⁴⁰ Szilády i.m. 181–182, 118, 267, 220.

⁴¹ Szilády i.m. 182. Forrása: *Midrás Tehillim* i.m. 431.

⁴² Szilády i.m. 177. 266.

A különféle embertípusokról és azok pszichés tulajdonságairól Péchi a Talmud „Pirké Ávot” című gyűjteményének alapján adott tanítást híveinek. Ezt a rabbinikából jól ismert morális tartalmú szentenciagyűjteményt kétszer is lefordította. Előbb 1620–1621-ben; majd tíz évvel később, Kolozsvárott kezébe került ugyanaz, de Jozsef Chájjun magyarázataival. Második fordításában ezt a kommentárt is megmagyaráította. Az ötödik fejezetben foglalkozik az emberek magatartásával és értékelésükkel: „*Négy féle természetben találtnak az emberek. Egyik a ki azt mondja; Az enjim csak enjim; az tied is csak tied. Ezek a közép mértékletes természetben vadnak, de némelyek azt mondják, hogy ez az Sodomiták természete. Más a ki azt mondja; Az enjim tied az tiedis enjim . . . közönséges nép szokása. Igazabb a ki azt mondja; Az enjim tied, az tiedénál. Szent az; Az enjim is enjim az tiedis enjim. Lator az.*” A tulajdonhoz való viszonyulás e meglehetősen idealizált értékelése után, forrását követve, ugyan csak négy típust különböztet meg az indulatok és a tanulás vonatkozásaiban.⁴³

Az ember boldogságának kérdéseit a középkori zsidó polemikus-exegeta, David Kimhi nyomán boncolja. A boldogság sok összetevőből áll, ezeket az isten nyújtja az embernek. Választ próbál adni a „gonoszok” földi szerencsésének teológiai ellentmondására: „*. . . valamikor szerencsés az istentelen, ne gondold azt, hogy Isten jóvallóna az ő dolgait, hanem vagy az hívekre ostorul bocsájtott bűnökért, avagy nem bűnökért, hanem állhatatosságának próbájáért, avagy csak azért magasztalnak feljebb, hogy nagyobbbat essenek, mikor földhöz sújtatnak . . .*” Máshol úgy vélekedik, hogy: „*Ezt a földi boldogságot vagy a földön való uralkodást az Isten adja meg az embernek a Törvény megtartásáért.*”⁴⁴

A Törvény az 1630-as években Péchi centrális élménye. Annak rezdüléseit nyomozza, rejtett mondanivalóját igyekszik megfogni. Ezért szektásodó felfogása a bibliai könyvek mellett azonos értékrendbe sorolta a postbiblikus rabbinikus tételeket. Ezzel magyarázható a hazai és külföldi kortársak között is páratlan fordítói aktivitása. Másrészt: a rabbinikát összeegyeztethetőnek tartotta a Stoa-val, és ezekben az években a rituális tárgyú munkák mellett héber moráliákat fordított magyarra. A valóság periferiáján való búvárkodás „pótcselekvése”: mindkét általa követett világnézet mondanivalójával meg egyezett. Sőt, kölcsönösen alátámasztották egymást. A Stoa a filozófiai háttért biztosította, a rabbinikából megismert optimális erkölcsi magatartási szabályok pedig vallásos köntöst vontak a Stoa képleteire.

1632. okt. 24-én fejezte be Jisrael Alnakava: Menorat Hámáor c. művének fordítását. Alnakava könyvének szövegkiadásában talált további morália-gyűjteményekből is kiemelt részleteket. Forrása 1593-ban jelent meg Elijáhu

⁴³ MTAK Mf. 357/III. Sectio V. Vö. Pirké Ávot V/13–15. Jozsef Chájjun, Mile d'Ávot. Konstantinápoly. 1578., Velence. 1605. Chájjunról l. JE. V. Berlin 1930. 199–200. Kohn i.m. 274–275.

⁴⁴ Szilády i.m. 4., OSZK Okt. Hung. 1166. Zs. 1/A jegyzet.

de Vidas: Résit Chochmá c. munkájával kolligálva.⁴⁵ De Vidás az alapműben részletesen, de meglehetősen elvont formában tárgyalta az istenfélelem, a szeretet, a megtérés, a szentségek stb. kérdéseit. Péchi felismerte, hogy egyszerű hívei számára ez a forma megérthetetlen. Ezzel szemben az itt talált Alnakavamű rövid és világos pontokba szedett magatartási szabályzata érthetően fogta össze a Stoa pietas, cultus, fatum, constantia, probitas, prudentia, iustitia stb. fogalmait. Alnakava mindezt a Törvény, az ifjúság nevelése, a kereskedelem, a jog, az emberi kapcsolatok viszonylatában és példákkal illusztrálva tárgyalja. A teológiai párhuzam mellett Péchi az általa optimálisnak tartott, ellentmondásoktól mentes társadalomképet is megtalálhatta Alnakava munkájában. A filozófiai meggyőződés után itt vallási keretbe építve hirdette, hogy: „*A Gazdag és bővülködő gazdaságában mindenkor igen szemérmes és alázatos legyen . . .*”, köszönje istennek javait és „*ingyen adományával segítse a szegényeket*”.⁴⁶ Péchi világképében csak az istentől várható a szegények sorsának jobbra fordulása. Ezért: „*Az szegény legyen engedelmes és vidám mindenkor az ő szegénységében és várja nagy hittel, jó reménységgel az örök Istennek szabadítását . . .*”⁴⁷ Ezt a passzivitást, a sors — azaz isten — akaratába való belenyugvást és annak igazságosságát mintegy megkérdőjelezi Ibn Gabirol: Mivhár Hápeninim c. aforizmagyűjteményének egyik átvett helyével. Az arab-zsidó szerző erkölcsi szempontú tanításai közül ugyanis Péchi kiemelte a következő megállapítást: a világ bajainak egyik forrása, hogy az egyik ember többet, a másik kevesebbet kap, mint amennyire szüksége lenne.⁴⁸

Az isteni akarat befolyásolására egyik eszköz a Törvény és kombinációinak megtartása, a másik a becsületes, erkölcsös élet. Ennek érdekében propagálja híveinek a rabbinikus rituálékat — és a magatartási szabályokat. „*Árus és kalmár embereknek*” a szavahihetőséget és a becsületes mértéket, az iparosnak a lelkiismeretességet és pontosságot.⁴⁹ Minden ember számára a munkát. Ez utóbbival a „Pirké Ávot” kommentátor, Joszef Chájjuntól átvett hosszabb elmélkedésben foglalkozik Péchi. A talmudi szöveg szerint: „*Szeresd a munkát, gyűlöljed az urasságot, ne ismerkjed hatalmasokkal.*” Péchi Chájunnal vallja, hogy a munka, bár gyötrődéssel, fáradtsággal jár, magában hordja jutalmát. Ez pedig nemcsak anyagi, hanem erkölcsi, pszichológiai, sőt társadalmi természetű is. Példaként a nehéz paraszti munkát említi. A mezőn végzett szántásvetés robotjáért kárpótol a termés betakarításának nyugalma, a learatott termék nyújtotta biztonságérzet. A munka „*megszabadít a szűnek álnokságától . . .*

⁴⁵ Eljahu de Vidasról JE. V. New York-London 1906. 132. Megállapításunk szerint Péchi a krahkói 1593. évi kiadást használta. 364—418. Jiszrael Alnakavaról: Enelow, H. G., New York 1929—1931.

⁴⁶ OL. Sectio R. 226/607. 119—120.

⁴⁷ uo. 120.

⁴⁸ uo. 153. Kohn i.m. 282. Kutatásaink szerint Péchi a velencei 1546. évi kiadást használta, amely Jedidjá Hápenini: B'chinát olám c. művével kolligálva jelent meg Gabirol nevének említése nélkül. Péchi ezért tartotta Jedidjá Hápenini munkájának.

⁴⁹ OL.R. Sectio 226/607. jelzetű kézirat a 125—130. oldalakon hiányos.

sok bűnöktől, gonoszságoktól . . . menti oltalmazza az embert sok gonosz gyanakodásoktól”. Mindebből következik, hogy az atyák fontos kötelessége mesterségre tanítani fiaikat. „Eoreökké tanítassa ember gyermekeit koennjü és tiszta mesterségekre.” A talmudi alapmondat második feléhez fűzött magyarázatban az uraskodás bűneit sorolja fel és szembeállítja azokat a munka erényeivel.⁵⁰

A kancellári hatalmától megfosztott Péchi saját udvari tapasztalataival egybehangzók Chájjun kommentárjának az idézett talmudi szentencia zárószavaihoz írt megjegyzései. A hatalmasoktól való függetlenség megfogalmazását Péchi kissé kiegészítette. Kéziratában többszörös áthúzások után a következő olvasható: „ne . . . magadat az szabados fejedelemnek”. Majd Chájjunt követve válaszolja az udvari ember sorsát. Élete és vagyona a király szeszélyeitől függnék; nincs se testi, se szellemi szabadságuk. Azonos tartalmú mondásokat emelt ki Alnakava és Ibn Gabirol munkáiból is.⁵¹ A becsületes és tisztelt királyt, a bölcs tanácsurakat, az igazságos bírakat azonban a föld fundamentumának, a hatalmaskodók ellenpólusának nyilvánítja. Ez utóbbiakat egy megjegyzésben fenevadaknak titulálja.⁵²

A nyugalmat és visszavonult szemlélődést hirdető Péchi 1638 júliusáig terjeszthette tanait. I. Rákóczy György a déési terminuson nehéz börtönre íteltette őt és híveit. Az egykori sikeres udvaronc személyes szabadsága érdekében még egy megalkuvást elfogadott. 1639. febr. 7-én aláírta reformátussá konvertálásának és kezeseinek rávonatkozó megállapodásának iratait. Arról, hogy valóban változtatott-e nézetein, nincsenek adatok. Halálának pontos dátumát sem ismerjük.⁵³

*

Péchi Simon világképe elemeinek ismeretében megállapíthatjuk, hogy sajátos szemléletének kialakulásában három tényező játszott döntő szerepet. A XVI–XVII. század fordulóján az erdélyi főúri körökben népszerűvé váló újsztoikus filozófia. A radikális antitrinitárius ideológia eredményeivel, de azok szellemétől idegen eszközökkel kialakított szombatosság. Végül, de az előbbiekkal azonos hatásfokkal, személyes sorsának tragikus fordulatai.

Életművének és irodalmi tevékenységének jelentőségét nem a kor haladó eszméihez való csatlakozás vagy tudománytörténeti értékű megállapítás jellemzi. Sőt, Péchi a szombatosságnak a rabbinika merevebb irányzatával való

⁵⁰ MTAK Mf. 357/III. 36–38. Chájjun hosszú elemzése a Talmudból merített érvekkel támasztja alá, hogy az emberi tevékenységek között első a munka. Vö. Hevesi S. — Blau L. — Weisz M., Etika a Talmudban. Bp. 1920. I. 81–91.

⁵¹ Péchi szubjektív megjegyzéseire Kohn is felfigyelt: i.m. 275.

⁵² Guttman — Harmos i.m. 330.

⁵³ Feltehetően 1643-ban halt meg. Varga Imre i.m. 478. Utolsó éveinek vázlatos történetét l. Kohn i.m. 314.

kibővítésével a lazább keresztény hitdogma rendszerből a kötöttebb zsidó rituáldogma világba vezette híveit — azt hirdetve az egyetlen megoldásnak a világi ellentmondások feloldására.

A szombatos ideológia aprólékos kimunkálása során azonban, európai vonatkozásban is egyedülálló héber nyelvtudással, olyan magyar nyelvű irodalmat adott hívei kezébe, amely 250 évig hatott az erdélyi szegényebb néprétegek körében. A Törvény szavaihoz tapadó teológiai mondanivalója egyenlőségjelet húzott a biblia rituális és társadalmi felfogása közé. A középkori forrásokból átvett magatartási szabályokban a keleti társadalom idealizált képét vetítette az olvasó tudatába, átértékelve a születési, egyházi és papi előjogok Erdélyben érvényes rendszerét. Egyszerre kérdőjelezte meg így módon az egyházak által hirdetett vallások és azok mögött húzódó feudális társadalmi viszonyokat. Művei közül imakönyve több mint 30 példányban maradt ránk. Zsoltárkommentárjának utolsó, ma ismert másolata 1705—1706-ban készült — és XVIII—XIX. századi „*olvastam, ezt is olvastam*” stb. bejegyzések igazolják népszerűségét. Moráliafordításait 1705-ben másolták újra, az utolsó posszeszor 1815-ben írta rá nevét. Thury Zsigmond 61 szombatos kódex adatait sorolta fel; ezekből 153 eredeti szombatos éneket tett közzé Varjas Béla.⁵⁴ Ürmösi Sándor 1855-ben még személyes tapasztalatairól számolhatott be a Küsmöd partján levő Bözödújfalú szombatosairól készült munkájában. Alkalma volt olvasni könyveiket, melyeket Péchitől származtattak a helybeliek. Hallotta Péchiről szóló legendáikat, és feljegyezte, hogy a nép kollektív emlékezete szerint a parasztok azért vették át vallását, mert könnyített az adóterheken.⁵⁵

Talán ez utóbbival magyarázható, hogy az évszázados üldöztetések, testi és lelki gyötrelmek sem tántorították el a szombatos hívőket attól a vallástól és világszemlélettől, melyet Péchi írásaiból ismertek meg. Megőrizve ezzel egy különleges képességű, sajátos szemléletet hirdető egyéniség emlékét a magyar és az egyetemes művelődéstörténet számára.

⁵⁴ Thury i.m. 59. Egyik-másik könyve utat talált nem szombatosokhoz is. MKSzle. 1922. 172. Thury 197 éneket sorolt fel. Varjas további kutatások alapján ezt a számot 153 db-ra szűkítette. Elterjedésükről l. RMKT. i.k. 12—13.

⁵⁵ Ürmösy Sándor, Székely magyar szombatosok Erdélyben. 1855. MTAK Kézirattár. Irod. 4r 396. l.m. Dán R., A szombatos kódexirodalomhoz. ItK. 1972. 194—197., Szombatos szokások és legendák. MIOK Évkönyv. Szerk. Scheiber S. Bp. 1972. 206—218.

ISMERTETÉSEK, RECENZIÓK

A NÉPI ÍRÓK BIBLIOGRAFIÁJA

VARGA RÓZSA—PATYI SÁNDOR: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom. 1920—1960. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 940. p.

Az utóbbi években a társadalomtudományok, így az irodalom — és a történettudomány területén is fokozódott az érdeklődés a közelmúlt évtizedeinek ideológiai vonatkozású öröksége iránt. Az önmagában is öröndetes jelenség más okból is üdvözlendő: a mába nyúló különböző eszmei, ideológiai irányzatok marxista feldolgozása, értékelése azzal az eredménnyel jár — szinte elkerülhetetlenül és minden erőltetett aktualizálási szándék nélkül —, hogy számos, ma is élő társadalmi, politikai probléma történeti gyökereinek megismerését segíti elő.

A társadalomtudományi kutatás területén számos olyan munka folyik, amelynek célja az ideológiai örökség iránt megnyilvánuló érdeklődés kielégítése. E tevékenység eredményességéről ezúttal nem egy tanulmány, monográfia vagy éppen tanulmánykötet, hanem sajátos módon egy nagyszabású bibliográfia tanúskodik: Varga Rózsának és Patyi Sándornak A népi írók bibliográfiája címen az Akadémiai Kiadónál 1972-ben megjelent munkáját üdvözölhetjük — joggal — a hiánypótlónak nevezhető művek sorában.

A szerzők kötetük közrebocsátásával nagy szolgálatot tesznek az irodalom- és a történettudománynak egyaránt. E tudományágaknak továbbra is feladatuk, hogy a két világháború közötti Magyarország legjelentősebb szellemi áramlatát elemezzék, és ideológiai, történeti, irodalomtörténeti értékelését teljessé téve, a még nyitott kérdésekre választ adjanak.

A vállalkozás időszerűségét csak fokozza és értékét növeli, hogy a népi írók mozgalma nem csupán az ellenforradalmi Horthy-rendszer időszakának egyik, mindmáig legtöbbet vitatott szellemi mozgalma és nemzetközi viszonylatban ritka történeti hagyatéka. A mozgalom hatással volt a második világháború utáni évekre, mindenekelőtt a népi demokratikus átalakulás első éveire; majd a mozgalom harmadik utas, retrográd ideológiája, különösen ennek egyes elemei — mindenekelőtt a nacionalizmus —, az 1950-es, évek közepén újra termelődött. De hogy mába nyúló, áttételesen mindmáig ható ideológiai örökségről van szó, azt bizonyítják azok a — helyenként nyílt fórumokon is felbukkanó nacionalista tünetek, amelyek a nemzeti kérdés körül zajló évtizedes vitában, illetve az ún. nemzeti sorskérdésekhez kapcsolódva kerülnek felszínre a konzervatív népiességből táplálkozván.

A népi írók mozgalmáról, politikai tevékenységéről, ideológiájuk jellegéről és hatásáról már a mozgalom megszületésével egyidőben sok időt álló megállapítást tettek a politika, az irodalom és a történettudomány képviselői. A példa kedvéért hivatkozhatunk olyan korai, ma is alapvetőnek számító marxista számvetésre, mint Révai József és Kállai Gyula nagy jelentőségű írásai. Az 1956-os ellenforradalmat követően — különösen 1958 után — fokozódott a szaktudományok érdeklődése a népi írók mozgalma iránt. Nagy lendületet adott a kutatómunkának az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség 1958 júliusában közzé tett „A népi írókról” c. állásfoglalása. Az évek során több hézagpótló munka született, s ezek segítségével gazdagodhattak ismereteink a mozgalom egészéről.

Éppen ezért úgy véljük, hogy a szerzők megfontolhatták volna, hogy a gyűjtő kört kiterjesszék az 1960-as évtizedre is. A kötet technikai előkészítését sem veszélyeztette volna, ha a 60-as években megjelent írások címanyagát legalább a kötet végén külön mellékletben közlik.

Ismereteink gyarapodása ellenére is ki merné állítani — különösen ha valamelyest járatos is a népi írók mozgalma problémájában —, hogy már mindent tudunk a mozgalmat megelőző és azzal rokon-vonásokat mutató csoportosulások, irányzatok tevékenységéről, fejlődési útjáról. Egyetérthetünk a szerzőkkel abban, hogy kevésbé ismert a népi írók mozgalmával párhuzamosan tovább élő, vele többször rokonságot, esetenként különbséget mutató politikai, szellemi, irodalmi irányzatoknak a népi írókhoz való viszonya. Nem eléggé tisztázott azonban azoknak a személyiségeknek — íróknak, művészeknek, tudósoknak, politikusoknak — a népi írók mozgalmához fűződő kapcsolata, akik egyes időszakokban együtt haladtak a mozgalommal, majd eltávolodtak attól, s később újra együttműködtek azzal; sőt a mozgalom bizonyos szakaszainak, az egyes népi írók teljes életművének feltárásában is mutatkoznak hiányok — még a kiemelkedő alkotók esetében is.

A szerzők vállalt célkitűzése az volt, hogy az 1920-tól 1960-ig terjedő időszakon belül a népi írókkal és mozgalmukkal kapcsolatos összes írásos dokumentumot felkutassák és rendszerezzék. Megállapíthatjuk, hogy vállalt kötelezettségüknek maradéktalanul eleget tettek. Ugyanis a két szerző olyan rendszerezésben teszi hozzáférhetővé a népi írók mozgalmának dokumentumait a szaktudományi kutatás számára, amelynek segítségével a mozgalom egészének értékelése mellett — lehetővé válik az előzményekkel, a rokonmozgalmakkal való összefüggések, részkérdések, az egyes korszakok és reprezentáns szerzők 1960-ig terjedő munkásságának tudományos igényű feldolgozása.

A bibliográfia alapanyaga a népi írók irodalmi munkássága. Ennek feltárása során a szerzők a gyűjtőkörbe forrásként bevonták a különböző kiadásokat és periódikákat. A közölt jegyzék alapján megállapítható, hogy csak az utóbbiakból — a nagyszámú önálló kiadásokat nem számítva — a szerzők

részben vagy egészében több mint 280 folyóiratot és hírlapot, valamint 293 gyűjteményes kötetet és bibliográfiát dolgoztak fel.

A szerzők a kötet belső szerkezetének kialakításánál az eligazodás, az áttekinthetőség optimális biztosítására törekedtek. A bibliográfia négy fő-fejezetén belül — A népi írók művei; Irodalom a népi írókról; A mozgalom; Előzmények és rokonmozgalmak — a műfajilag, illetve tartalmilag jól tagolt alfejezetek nyújtanak eligazítást. Egyik-másik esetben talán még túlzott is a tagolás.

A bibliográfia élén a szerzők a népi írók mozgalmának problematikájában tartalmilag, a kötet szerkezetében, keretében pedig módszertanilag jó eligazítást biztosító bevezetője áll. S a kötetet a praktikus kezeléshez nélkülözhetetlen gazdag névmutató zárja.

A népi írók mozgalmának helyét, szerepét, fejlődésének fő tendenciáját egyébként kifogástalanul felvázoló bevezetőnek csupán egyik megállapításához kívánunk megjegyzést fűzni.

A történeti irodalom teljes hitelességgel bizonyítja, hogy a földreform politikai és technikai előkészítését és lebonyolítását a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt végezte el. E közös tevékenységben — elismerve a Nemzeti Parasztpárt történeti érdemét — a domináns erőt vitathatatlanul az átalakulás vezető pártja, a Magyar Kommunista Párt képezte. Ezért pontosításra szorul a bevezetőnek az a megállapítása, mely szerint a nagybirtok felosztásával, a földreform végrehajtásával járó politikai és gyakorlati munka nagy részét a népi mozgalom tábora végezte el (33 oldal).

A kezdő recenziens hálás szerepe, hogy benyújtja a hiánylistát. Nyilván találunk és rámutathatnánk még a mozgalommal összefüggésben egy-két olyan műre, határesetre, amelynek helyet lehetett volna adni a kötetben. De egyet nem lehet elvitatni a szerzőktől: a nem kis gondot okozó gyűjtési kör terjedelmének meghatározása egészében véve jól sikerült, a fő vonulatot — tartalmilag és terjedelmileg egyaránt — minden fejezeten belül teljes szélességében sikerült bemutatniuk.

Ismételten hangsúlyozhatjuk, hogy nagy szolgálatot tett az Akadémiai Kiadó a szaktudományos kutatásnak, az ideológiai életnek, amikor a Varga Rózsa és Patyi Sándor évtizedes gyűjtő és rendszerező munkájának eredményeként megszülető bibliográfiát az MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában közrebocsátotta.

Tóth István

REPERTORIUM FONTIUM HISTORIAE MEDII AEVI

MÁLYUSZ ELEMÉR

Két évtizede, 1953-ban a római olasz középkori történeti intézet, az Istituto Storico Italiano per il Medio Evo azzal ünnepelte alapításának hetvenedik fordulóját, hogy a középkori kútfők tanulmányozása kérdéseinek megbeszélésére nemzetközi konferenciát hívott össze. Az ötnapos ülészakon a legismertebb medievisták tájékoztatták a résztvevőket részint országonként, részint problémakörönként, hogy a források feltárása és közzététele terén milyen a helyzet. Előadásaik a következő évben kötetbe összegyűjtve megjelennek nyomtatásban, s így a fiatalabb generációk ma is megállapíthatják: milyen jelentős színvonalon volt a középkorkutatás. Az előadások tárgya és hangvétele szerint a történeti fejlődés egészét kell állandóan minden kutatónak szem előtt tartania, a forráskiadás pedig nem öncél, hanem alkalom, hogy a középkor sokoldalú tanulmányozása minél tágabb és szilárdabb alapokon nyugodjék. Bár e felfogás uralkodóvá válásában döntő része volt az intézet igazgatójának, Raffaello Morghen professzornak, egy személyben az Accademia dei Lincei főtitkárának, az ő széles látóköre, a művelődési jelenségek iránti fogékonysága magában nem tudta volna a látszólag érdektelen forráskiadói tevékenységnek az elismerést, sőt tekintélyt megszerezni, ha nem támogatja a világ történészeinek helyeslése. A felismerés általánossá válása, hogy a medievisztika terén a nemzetek közti együttműködés biztosítása éppen úgy az idők követelménye, mint a források számbavételének, kiadásának és tanulmányozásának a megillető helyre emelése, a konferencia maradandó eredménye lett.

Sem a Szovjetunió, sem a népi demokráciák képviselői nem nyertek meghívást a konferenciára, következésképp nem is számolhattak be forráskiadói tevékenységükről. Helyettünk H. F. Schmid bécsi egyetemi tanár, az Institut für osteuropäische Geschichte und Südostforschung igazgatója összefoglaló referátumot készített.¹ Ebben bámulatos pontosan ismertette forráskiadványainkat, s mint hazánk régi barátja, nem leplezett rokonszenvvel.

¹ Megjelent a konferencia elé terjesztett jelentések között: Relazioni al Convegno di Studi delle Fonti del Medioevo Europeo in occasione del 70° della fondazione dell'Istituto Storico Italiano (Roma, 14–18 aprile 1953). Roma 1954, 141–210. A Magyarországról szóló rész a 166–174. oldalon olvasható.

Bár „csodálatosan gazdagnak” nevezte forrásirodalmunkat, új törekvéseinkről már nem volt módjában tudomást szerezni, s így azokról nem is szólhatott. Mint hiányokat sorolta fel a XIV—XV. századi kiadatlan okleveleink szám-bavételének és közzétételének, a jogi emlékek, az adólajstromok és hasonló feljegyzések megjelentetésének elmulasztását. Nem tudta tehát, hogy referátuma elhangzása előtt másfél évvel a Zsigmond-kori oklevelek közül hatezer-nél többnek regesztája egy kötetben már megjelent nyomtatásban, további kötetek pedig sajtókészen állanak.

A konferencia egyéb tervek felvetése mellett — mint a III. Incétől V. Mártonig terjedő korszak pápai okleveleinek, a világ bármelyik levéltárá-ban őrizték is azokat, számba vétele és regesztázása vagy az arab kútfők latin fordításait tartalmazó kéziratok katalógizálása — oly vállalkozás meg-indítását is elhatározta, amelyről eleve lehetett látni, hogy csak valamennyi nemzet részvételével valósulhat meg. Schmid ettől fogva kötelességének érez-te, hogy a kelet-európai államok történettudományát megnyerje a közös mun-kában való részvétel gondolatának. Fáradhatatlan rábeszélésének eredményéül döntött úgy Történettudományi Intézetünk s velünk együtt a moszkvai, var-sói, prágai, szófiai, bukaresti, zágrábi, hogy vállalja a terheket, amelyek a munkában részvétellel járnak.

A nagy terv, amelyet az 1953-i konferencia elhatározott, s amelynek megvalósításán a világ medievistái immár a második évtizede fáradoznak, az első pillanatra szerénynek és problémamentesnek látszik. A Repertorium ábécé rendben hivatott tartalmazni valamennyi középkori elbeszélő kútfő címét egészen rövid, lehetőleg pár szavas magyarázattal, azután a kéziratok és kiadások, továbbá a fordítások, valamint a fontosabb kritikai tanulmányok, könyvek pontos bibliográfiai adataival. Tehát nevéhez hűen egyszerű jegyzék. Hozzá nem is új kezdeményezés eredménye, hanem közel száz esztendő s munká, az August Potthast német könyvtáros által először 1862-ben, majd 1896-ban immár két kötetben kiadott „Bibliotheca historica medii aevi” átdolgo-zott kiadása. Potthast annak idején könnyen használható, gyors tájékozódást biztosító útmutatót óhajtott a középkor kutatóinak kezébe adni, segítve őket, hogy eligazodhassanak a XVII—XVIII. századi Scriptores-gyűjteményekben, a XIX. században közkedvelté lett Monumentákban és a Migne-sorozatok-ban, valamint a szétszórtan, valamennyi európai országban megjelent kiad-ványok rengetegében. Ember feletti szorgalom gyümölcse volt a munka, s megérdemelten tette szerkesztőjének nevét fogalommá. A Bibliotheca ma is nélkülözhetetlen mindazon források esetében, amelyekről a Repertorium még nem szól.

A feladattal, amelynek elvégzésére Potthast még egyedül mert vállal-kozni, ma tekintélyes létszámú szervezet foglalkozik. Az irányítás a Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age kezében van. Ezt Róma székhellyel Morghen professzor intézete, valamint a római

régészeti, történeti és művészettörténeti intézetek szövetsége 1954-ben alakították meg. A Comité egyrészt biztosította a vállalkozás sikeréhez az anyagi eszközöket, másrészt az ugyancsak Rómában, 1955-ben megtartott X. Történettudományi Kongresszussal elismertette és megerősítette működését. Az egész vállalkozás ily módon végső fokon a Comité International des Sciences Historiques ellenőrzése alá került. Közvetlenül a Végrehajtó Bizottság a felelős. Tagjai Rómában élő vagy ott huzamosan tartózkodó medievisták, akik hetenkénti megbeszéléseiket Morghen professzor intézetében szokták tartani. Utóbb egy központi igazgató bizottság is alakult, fele részben nem római tagokkal, bizonyára a felelősség megosztása érdekében. Rómában azonban csak az irányítás és a szerkesztés folyik; a tulajdonképpeni munkát országonként alakult nemzeti bizottságok végzik. A magyar bizottság a Történettudományi Intézet medievistái, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárai, budapesti levéltárosok és kézirat-tárosok részvételével 1957-ben alakult meg, s addig, amíg érdemleges munka folyt, gyakrabban, újabban azonban csak a szükséghez képest gyűl össze tanácskozássra. A nemzeti bizottságok képviselőit 1956 óta a Végrehajtó Bizottság minden év őszén két napra Rómába közgyűlésre szokta összehívni, egyrészt jelentésének meghallgatására, másrészt a felmerült problémák megtárgyalása és határozathozatal végett. A résztvevők száma harminc körül szokott mozogni. Vannak, akik soha egyetlen alkalmat el nem mulasztanak. Az olaszokon kívül mindig jelen volt pl. a párizsi Institut de Recherche et d'Histoire des Textes megbízásából J. Vialard, a belga akadémiaéból F. Vercauteren, s ugyancsak rendszeresen részt vesz a tanácskozásokon a Jugoszláviát képviselő zágrábi M. Kurelac; J. Macek mindaddig, amíg a prágai Történettudományi Intézet igazgatója volt, megjelent a konferenciákon. Viszont a szófiai I. Dujčev, aki az első évtizedben egyszer sem jött el, mostanában oly rendszeresen vesz részt a tárgyalásokon, hogy az igazgató bizottság tagjává is megválasztották.

Magyar részről a két évtized alatt hatszor sikerült kiutaznom, és pedig a következő években: 1956, 1957, 1959, 1961, 1964, 1972. Az első, egymást sűrűbben követő részvételeket indokolta, hogy azok tárgya a munkát irányító szabályok megszerkesztése volt, és érdekünkben állott különleges viszonyaink tekintetbe vételének szükségességét elfogadtatnunk. A legfontosabb oly határozat kieszközlése volt, hogy magyar vonatkozásban, akár mint Csehszlovákia és Jugoszláviát illetően, a korhatár, ameddig terjedőleg a Repertoriumba források felvehetők, ne 1500, hanem 1526 legyen. Simán ment a kedvező döntés kieszközlése. Hivatkoznom lehetett ugyanis egyrészt a körülményre, hogy 1526-ban szűnt meg a középkori független magyar állam, másrészt a történeti fejlődésnek a Kelet- és Nyugat-Európa közt húzódó átmeneti zónában — ahová Magyarország is tartozik — jellemző tüneteire, amelyek azt mutatják, hogy itt később kezdődött a latin nyelvű oklevelek kibocsátása, az okleveles gyakorlat lassabban lett általános; az iskolák, egyetemek alapí-

tására, a történetirodalom, valamint a teológiai és humanista irodalom virágzására is később került sor, mint Nyugat-Európában, ugyanígy a nemzeti nyelv használatára. Ennélfogva az 1500-as korhatár érvényesítésével olyan magyar eredetű források is kimaradnának, amelyeknek megfelelő, tehát azonos gazdasági, társadalmi és kulturális fokon álló nyugati munkák helyt nyernek a kiadványban. Másik, ugyancsak elfogadásra talált kérésem az volt, hogy az egyes kútfők valamennyi fordítását fel lehessen sorolni. Az első határozat még úgy szólt, hogy csak oly fordítások vehetők figyelembe, amelyek valamelyik világnyelven (angol, francia, német, olasz, spanyol) közlik a forrás szövegét s amelyek önmagukban is tudományos értékűek. Ezt a felfogást sikerült a következő érveléssel megváltoztatni: A fordítások nem egyszerűen csak segédeszközök a szövegek megértéséhez és magyarázatához. A munkák, amelyek jegyzékét a Repertorium tartalmazza, a középkor szellemi művelődésének emlékei. Ha egy nemzet közülük egyeseket jónak látott a XIX. vagy XX. században a saját nyelvére lefordítani, ezzel tanúságot tett arról, hogy vonzódik a munkában kifejeződésre jutó szellemi tartalomhoz, másrészt arról a hitéről, hogy ő is örököse a kulturális értékeknek. Végül a fordítások tanuskodnak az egyes szerzők utóéletének jellegéről, intenzitásáról is. A nagy nemzetek történései előtt a fordításoknak ez a jelentősége nem tűnik fel, mivel a kérdéses auctor az ő közösségük gyermeke, életműve pedig teljes egészében az ő művelődésük tartozéka. A kis nemzetek azonban, amelyek a maguk specifikus, régibb népi műveltsége feladása során lettek az egyetemes európai műveltség birtokosai, élénken érzik, hogy mily vonzalmak és elhatározások voltak az egyes fordítások kiindulópontjai. Önmagában is tanulságos az összeállítás: mely nemzetek körében és mikor merült fel az elhatározás egy-egy szerzőt fordításban közel hozni magukhoz. A Repertorium a fordítások felsorolásával megkönnyítené azon kutatók munkáját, akik a szerzők jelentősége iránt történeti forrás jellegükön túl is érdeklődnek, s alapot teremtené olyasféle munkák megírásához, amilyenek az ókortudomány művelői előtt, mint Zielinski: Cicero im Wandel der Jahrhunderte c. könyve bizonyítja, régóta ismeretesek. — A végső szabályzat azzal, hogy elhagyott minden megszorítást a fordítások felsorolásánál, teljesítette kívánságunkat. Forráskritikai irodalmunk eredményeinek szélesebb körökben ismeretessé válása érdekében örömmel üdvözlöttük azt az engedélyt is, hogy magyar címek latin fordítása zárójelben éppenúgy közölhető, mint bármely szláv nyelven megjelenteké. A felhatalmazásban rejlő előnyt akár mint — legkövetkezetesebben — a moszkvai nemzeti bizottság, igyekeztünk kihasználni, ami — az Anonymus-irodalmat kivéve, amelynél a szerkesztőség hatalmi szóval kihagyta a latin fordítást — sikerült is. Bár a latinra fordítás munkatöbbletet jelent, ezt a fáradságot vállalnunk kellett, mert a közérthetővé vált címek sok esetben magukban is alkalmasak tájékoztatni a szakembereket egy-egy tanulmány, sőt könyv tartalmáról.

A nemzeti bizottságok munkáját támogatni s ennek egyöntetűségét biztosítani hivatott szabályzat ismételten átdolgozásra került. A nyomtatott szöveg, amelyet francia, olasz és német kiadásban 1956-ban Rómában megkaptam, véglegesnek látszott, s ezért munkánkat szigorúan annak elvei szerint végeztük el. Legelső dolgunk a Potthast-féle Bibliotheca magyar vonatkozású anyagának átdolgozása volt; ide értve az elavult bibliográfiai adatok kiselejtezését és az elmúlt félévszázad eredményeinek számbavételét. Mivel ebbe a kútfőcsoportba tartoznak krónikáink, 1957-ben átnyújtott kéziratunk forráskritikai irodalmunk jelentős hányadának számbavételét tartalmazta. Munkánkat megkönnyítette, hogy a bennünket terhelő feladat eltörpül a nyugat-európai bizottságokra váró mellett. Számszerűen is értékelhetjük a különbséget, mivel a Végrehajtó Bizottság első feladatának a régi Potthast címszavainak szétosztását tekintette és pontosan felmérte az egyes nemzeti bizottságokra váró munkát. Az összeállítás szerint a régi Potthast 9581 címszavából a franciára 2261, az olaszra 2158, a németre 1738, az angolra 658, a belgára 481, az osztrákra 369, a spanyolra 276, a svédre 246, a svájcra 145, a hollandra 112 jutott; bizánci kútfő gyanánt 517-t számoltak össze, kelet-európainak 438-t, dán—izland—norvégnek 27-t s végül a Végrehajtó Bizottság részben az észak-amerikai bizottság, részben más munkatársak segítségével 147 címszó revízióját vállalta magára. Reánk feladatul a bolgár, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, orosz, román anyagból (438) mindössze 46 címszó kidolgozása hárult. Oly kis munka, hogy illet is már a legközelebbi alkalommal (1957) elvégzését jelentenünk.

Ugyanekkor kiderült, hogy felesleges volt sietnünk, mivel ennek a konferenciának érdemleges munkája még mindig a szabályzat átdolgozására korlátozódott. Sőt, véglegesnek csak a harmadik, az 1958-i szövege bizonyult. A változtatások méretét jelzi a francia kiadás terjedelmének növekedése: 39, 60, 67 l. Az újabb követelményekhez illően átjavított kéziratunknak csak annyi szerep jutott, hogy jószándékunkról tanúskodhatott. Feleslegesnek természetesen nem bizonyult munkánk, mert elég volt, az új szabályzat rendelkezéseit figyelembe véve, kéziratunkat újra legépeltetnünk. Egyidejűleg határozotunk, milyen új címszavak felvételét javasoljuk a Repertoriumba. Zsinórmértékül a konferencia azon irányelve szolgált, hogy elsősorban a társadalmi fejlődést tükröző jogi munkák kerülhetnek nyilvántartásba, valamint a filozófiai, teológiai, misztikus, tudományos, technikai munkák, továbbá a történeti tartalmú költemények, amennyiben a korra jellemzőek. Az első csoport jellegét a selmechányai és budai jogkönyvek, a Hármaskönyv, a tárnoki cikkek, a formuláskönyvek alkalmasak illusztrálni, a másodikét Gellért püspök Summája vagy a XIII. századi Iohannes Lemovicensis zirci apát művei. Pontos összegezés szerint az új Repertorium 3609 címszóval lesz terjedelmesebb a régi Potthastnál. A kiegészítések feldolgozása túlnyomórészt Németországra (627), Franciaországra (487), Olaszországra (451) és a Szovjetunióra (272) vár.

A magyar bizottságot csak 85 új címszó kidolgozása terheli. Ez abszolút értelemben nem nagy szám, de összehasonlítva a 91 belgával, 84 spanyollal, 60 svédde, 32 lengyelrel, 3 finnrel, azt mutatja, hogy igyekeztünk felhasználni a lehetőségeket, a megállapított keretek közt felkutatni valamennyi kútfőnket, amely csak számbajöhet — s így múltunk minél sokoldalúbb megismerését lehetővé tenni.

A nagy figyelmet és sok gondot kívánó feladat elvégzésére, amivel a régi Potthast címszavainak átdolgozása, valamint az újak megszerkesztése járt, sikerült három kitűnő medievistánkat megnyernem: Bónis Györgyöt, Kumorovitz Lajost és Mezey Lászlót. Látva, mily sok tudást igénylő, magas színvonalú munka szükséges az egyes cikkek megfogalmazásához, megpróbáltam a szerkesztősséggel elfogadtatni javaslatomat, hogy az egyes szerzőkre a címszavak kidolgozásából háruló felelősséget érzékeltetni kellene. Egy ideig a római megbeszélések során úgy látszott, hogy minden címszó végén közölhető lesz, esetleg kezdőbetűkkel jelezve, a feldolgozó neve, a döntő elhatározásnál azonban győzött R. Fawtier felfogása, amely szerint az egyes nemzeti bizottságoknak egyetemlegesen kell a felelősséget vállalniuk. Ennek a döntésnek megvolt az az előnye, hogy kéziratunkat ismételten revideálni kényszerültünk, s ez javára vált munkánknak. Ugyanakkor hátrány, hogy csak nagy általánosságban jelezhetjük, mint osztotta meg feladatát három szakértőnk. A munka során a hazai elbeszélő kútfőkről szóló cikkeket Kumorovitz Lajos, a külföldiekét Mezey László, a jogi vonatkozásúakat Bónis György vette gondjába. Kegyelettel kell megemlékeznem két kitűnő latinistánkról, a közben elhunyt Holub Józsefről és Juhász Lászlóról, akik főleg a magyar könyvcímek latinra fordítása és a stílus revíziója terén nyújtottak szakértelmükkel nagy segítséget.

Elvégzésre váró munkánk egyik fázisában sem volt jelentősnek mondható, s így nehéz megértenünk, miért húzódott el a kiadás megindulása 1962-ig, amikor végre az első kötet megjelent. Fel kell tennünk, hogy a három legjelentősebb nemzeti bizottságra a miénkhez viszonyítva aránytalanul nagy feladat hárult, s ez a vártnál szokatlanul terhesebbnek bizonyult. Mintha a munkatársak maguk is közben eszméltek volna rá: milyen kemény fába vágták fejszéjüket. Erre kell gondolnunk az első kötet megjelenését megelőző tervezetések alapján. A kötet 819 lapon a nagy forráskiadványok könyvészeti leírását nyújtja, a címrövidítésekkel együtt, s azzal a rendeltetéssel, hogy az utalásoknál segítsen jelentős helyet megtakarítani. Mindez az első értelmes kötet bevezető részéül volt szánva, vagyis mintha a legilletékesebb szakemberek sem tudták volna: milyen óriási könyvtárt töltenek meg a sorozatok önmagukban is.

A bibliográfiai adatokat tartalmazó rész után újabb öt év múlva, 1967-ben látott napvilágot az A és B betűs auktorok adatait felsorakoztató II. kötet. Ennek korrigálása közben, mivel az egész kefelevonatot, a többi nem-

zeti bizottsággal együtt mi is megkaptuk, véglegesen tisztázódtak és meghatározódtak a követelmények, amelyeknek eleget téve, kell munkánkat a következő kötetek sajtó alá rendezése során végeznünk. Feladataink a következők: 1. A magyar címszavaknál, amelyeket tehát mi dolgoztunk ki, először is pótolnunk kell a kéziratunk átadása és a korrektúra megérkezése közti időben megjelent irodalom adatait. Tekintve az élénk érdeklődést, amelyben kutatóink és kiadók elbeszélő kútfőinket részesítik, már néhány év az irodalom számottevő gyarapodását jelenti. Pl. az Anonymus-bibliográfia 1960-tól 1966-ig terjedőleg nyolc tétellel (Eckhardt, Karsai, Gerics, Csóka, Melich, Györffy, Horváth, Solyom) volt kiegészíthető. 2. Azoknál a magyar címszavaknál, amelyek kidolgozására a Végrehajtó Bizottság más bizottságot kért fel, legjobb tudásunk szerint meg kell adnunk a felvilágosításokat, pótolva a hiányokat. Esetleg a címszót teljesen újra kell írunk, mint Blasius de Zalka esetében, aminek feltétele, jóformán ismeretlen kútfőről lévén szó, a forrásszöveg elolvasása, áttanulmányozása. 3. A nem-magyar címszavaknál a magyar vonatkozású irodalmat pótolnunk kell. Főleg a Gombos-féle Catalogus kívánja meg, hogy anyagára történjék hivatkozás. Egy külföldi kutató számára sem érdektelen ugyanis tudni, hogy ha pl. az Annales Altahensesszel foglalkozik, ennek a kútfőnek összes magyar vonatkozású helyeit hol találja meg összegyűjtve. Az egyszerű utalás elkészítését nehezíti az a körülmény, hogy egyrészt a Potthastnál közölt cím sokszor nem egyezik Gomboséval, s ily esetben az azonosítás utánjárást igényel (pl. az Arnpeck címszó anyaga Gombosnál Vitus alatt található), a kutatás esetleg nem is vezet eredményre; másrészt Gombos a Mon. Germ. SS sorozatát minden esetben Pertz névével idézte, ami a valószínű kiadók megállapítását teszi szükségessé. Az akadályokról, amelyek a kútfőkre vonatkozó magyar szakirodalom beiktatásánál felmerülhetnek, foglalat ad, ha utalunk, hogy az Assises de Jérusalem címszóhoz Divéky 1932-i akadémiai értekezése (Az aranybulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya) volt beosztható.

A hazai vonatkozású adatok egyszer könnyebben, máskor utánjárással szedhetők össze. Vannak külföldön őrzött és ott ismeretessé lett források, amelyek egy-egy magyar tanulmányíró jóvoltából annyira benne élnek irodalmi köztudatunkban, hogy nevüket az átlagos iskolázottságú kutató is mint ismerőst üdvözölheti. Ilyen a burgundi Bertrandon de La Brocquière útleírása. Horváth Mihály lenyomatta szövegét a Brüsszeli Okmánytárban, Szamota István lefordította magyarra: s egy doktori értekezés részletesen elemezte adatait. Ennyi elég is volt, hogy a magyar vonatkozású részek általánosan ismertekké legyenek, s akár a szegedi lóvászárokról, akár Belgrád megerősítéséről vagy a magyar lovagi bajvívásról essék szó, hivatkozás történjék rá. Oly irodalmi művek, mint a Carmina Burana, a Chanson de Roland vagy az Edda címszavai valószínű ellenállhatatlanul ösztönöznek a magyar fordítások feljegyzésére s annak bizonyítására, hogy világnézetük fordítókat

és vásárló-olvasókat egyaránt ösztönzött megismerésükre. Az is önkéntelenül eszünkbe jut, hogy oly nevek, mint Diomedes Carafa, Konrad Celtes, Chrodegangus hallatára milyen munkákra gondoljunk. Megint máskor a *Chronica Jadratina*-ról szóló bibliográfia teljessé tételére a Dalmácia XIV. századi viszonyait ismertető történetirodalom figyelmeztet. Viszont arra, hogy Piero de' Crescenzihez beiktassuk Wenzel Gusztávnak a kalocsai kódexre utalását, már csak a véletlen emlékezés volt segítségünkre. Éppen a kötetről kötetre erősödő tapasztalatok arra intenek, hogy az esetleges felismerés és az ugyanily magától értetődő figyelmen kívül maradás között próbáljuk a tudományos munkához egyedül illő középutat megtalálni. A megoldás történetirodalmunk régóta érzett nagy hiányának pótlását jelentené, oly bibliográfia összeállítását, amely felsorolja hazai világtörténeti irodalmunk termékeit. A világtörténeti problémák iránti érdeklődés öröndetes megerősödése, a hungarocentrikus szemlélettel szakítás magában is indokolná oly bibliográfiai kézikönyv kiadását, amely eligazítaná az olvasót: mily világtörténeti problémákról találhat magyar nyelven eredeti vagy fordított tanulmányt, könyvet — s amely természetesen a középkori vonatkozású könyvészeti adatokat is tartalmazná. Elkészítésére a Történettudományi Intézet éppenúgy vállalkozhatna, mint az ELTE világtörténetész-professzorai kezdeményezésére a Szabó Ervin Könyvtár. Jelenleg egyedül ismereteimre és emlékezetemre vagyok utalva, ha el kell döntenem, hogy egy-egy középkori elbeszélő forrás esetében van-e érdemleges magyar munka, amelyre hivatkozni lehet. Nem kétséges, hogy ez a helyzet megérett a sürgős változtatásra. Bibliográfiával kezünkben előre fel tudnánk készülni a várható korrektúra-ívek fogadására, s akkor kevesebb meglepetéstől kellene tartanunk. Most nem a címszavak feltűnése, hanem elmaradásuk okoz problémát. A nevek még csak rávezetnek a pótlásra váró magyar adatokra, ha azonban nem kapunk figyelmeztetést, az egész címszóról megfélemlünk. Így jártunk Hieronymus Balbi névvel. A nálunk jól ismert író az olasz humanista-kutatás mint XVI. századi auktort már nem tekinti középkorinak, nem szól tehát róla a *Repertorium* sem, s mert nem volt anyag, amihez hazai adatainkat fűzhettük volna, mi is elmulasztottuk javaslatot tenni pótlására, és nem kértünk engedélyt a címszó kidolgozására. Így kétségtelenül érzékeny hiány támadt, amelyet majd utódainknak kell, az egész munka megjelenése után, pótolniok.

A Végrehajtó Bizottság és a szerkesztőség minden körülmekintő gondoskodása, hosszú tárgyalásai ellenére sem sikerült a munka egyöntetűségét teljes mértékben biztosítani. A kötetek tanulmányozói következetlenségnek fogják érezni, hogy a *Repertorium*ban helyet nyernek magyar vagy Magyarországon hosszabb-rövidebb ideig élt XVI. századi szerzők, ha működésük, akár csak részben is, Erdélyhez kapcsolódott. Közülük a II. és III. kötetben a következők névvel találkozunk: Bánffy Gergely, Baranyai Decsi (Czímor) János, Bódog Józsa, Borsos Sebestyén, Brutus Johannes Michael, Centorio Ascanio,

Chanadi Demetrius. Címszavaik kidolgozásából a magyar bizottság attól a meggondolástól vezettetve, hogy Magyarországon a középkor az 1526. évvel zárul, nem vállalt részt; az összeállítás teljes egészében a román bizottság rendkívül gondos munkája. Örülünk, hogy előre láthatóan összesen mintegy ötven címszó fogja növelni magyar nyelvű bibliográfiai adataival hazai történetirodalmunk seregszemléjét, s köszönettel tartozunk román kollégáinknak, hogy megértették: miért nem vállalkoztunk a feladatra. Felfogásunk különbözőségének az a magyarázata, hogy országainkban a középkort eltérő időpontig terjedőnek látjuk. A Repertorium első kötetének általános bevezetése 1962-ben a lépcsőzetes határidőt így rögzítette: Magyarország, Csehország és Jugoszlávia esetében 1526, Litvániánál 1569, Havasalföldet és Modvát illetően 1601, Oroszországról szólva 1648.² A felsorolás, amelyet az 1956-i szabályzat még nem tartalmazott, fokozatosan nyerte ezt a megfogalmazást. Az 1957-i szabályzat az orosz középkort az 1598. évvel zárulónak fogta fel, Romániáról pedig mint történetileg egységes államról szólt. Az irányadónak tekintett francia kiadás szerint: 1598 pour la Russie, 1601 pour les pays de la Roumanie.³ Az 1958-i, az utolsó szabályzat, amely valamennyi nemzeti bizottságnak zsinórmértékül szolgált, módosította a fogalmazást: 1598 pour la Russie moscovite, 1601 pour la Valachie et la Moldavie; vele egyezően járt el az olasz változat.⁴ Ellenben a német minden módosítás nélkül, betűről betűre, sajtóhibástul megismételte előző évi szövegét. A szerkesztőség figyelme pillanatnyi ellankadásának következményéül állott tehát elő a helyzet, hogy a magyar és a román nemzeti bizottság eltérő elveket követett.

A figyelmetlenség, amelynek kihatását rajtunk kívül mások aligha veszik észre, természetesen a legkevésbé sem kockáztatja a vállalkozás sikerét. A Repertorium már most is a medievisták nélkülözhetetlen kézikönyve. Ezt a jellegét az előkészületek során ismételten kiemelték a vállalkozás résztvevői és munkatársai. Meggyőződésüket igazolta az általános érdeklődés. Az első kötet, amely kétezer példányban jelent meg, ma már nem kapható a könyvpiacon. Vajon mi a célravezetőbb, merült fel ekkor a kérdés: új kiadást rendezni sajtó alá s ezzel tovább terhelni a szerkesztőségi apparátust, vagy pedig minden energiát a befejezésre fordítva a teljes munka megjelenése utánra halasztani a második kiadást. Szerencsés megoldásul a Végrehajtó Bizottság közbülső utat választott azzal, hogy az első kötet új kiadásának előkészítését

² Aetas quam opus amplectitur intra annos circiter CCCC et MD terminatur. Finis autem dilata est ad a. MDXXXVI pro regno Hungarico et Bohemico atque regionibus Slavorum meridionalium; ad a. MDLXIX pro magno ducato Lithuaniae; ad a. MDCI pro regionibus Valachiae et Moldaviae; ad a. denique MDCXXXXVIII pro Russia Mosquensi. (IX. 1.)

³ Règles pour la rédaction du Répertoire (Nouvelle édition). Roma 1957, 4. Ugyanígy az olasz változat (1598 per la Russia, 1601 per i paesi della Romania). — Ellenben a német kiadás (Richtlinien für die Bearbeitung des Repertoriums. [Zweite Auflage]. Roma 1957, 4.) nyilvánvaló sajtóhibával: 1598 für Russland, 1606 für die Länder des heutigen Rumänien.

⁴ 1598 per la Russia moscovita, 1601 per la Valacchia e la Moldavia.

O. Capitani bolognai egyetemi tanár vezetése alatt külön bizottságra bízta; ennek feladatául tűzve ki, hogy az első kiadás anyagát minden vonatkozásban egészítse ki, tehát elsősorban az új sorozatokat s a régiek új számait iktassa be, ugyanakkor a pótlásokat a kötet végéhez csatolt részben együttesen tegye közzé. A megoldás jelentősen egyszerűsíti a nyomda munkáját, amennyiben a sokszorosító eljárás igénybevételével feleslegessé teszi a teljes kötet újraszédését és a nyomda költséges foglalkoztatását.

Az új kiadás azon felül, hogy mindennapi használatra alkalmas kézikönyvet ad a medievisták kezébe, remélhetőleg tovább fokozza a kutatók szélesebb köreinek érdeklődését a középkorkutatás problémái iránt, ugyanakkor viszont a megnövekedő figyelem a szerkesztőséget munkája gyorsítására és a folytatólagos kötetek mielőbbi kiadására fogja ösztönözni.

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS KÉRDÉSEI

(A 2. MÁTRAFÜREDI SZIMPOZION)

BENDA KÁLMÁN

A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és Irodalomtudományi Intézete 1972. október 2—5 között rendezte meg Mátrafüreden második szimpozionát a kelet-közép-európai felvilágosodás kérdéseiről. (Az első, 1970-es szimpozionról szóló beszámolót l.: MTA II. Oszt. Közl. 1972. 103—109.) A mintegy 50 résztvevő (majdnem fele-fele arányban hazai és külföldi szakember) ezúttal is az akadémiai üdülő vendége volt. A kitűnő adminisztrációs és gazdasági előkészítés (az Irodalomtudományi Intézet nemzetközi kapcsolatok osztályának és gazdasági hivatalának munkája) nagyban hozzájárult a szimpozion sikeréhez. Bár ez még csak a második mátrafüredi felvilágosodáskori szimpozion volt, mégis több vonatkozásban már kialakult hagyományokról beszélhetünk. Ilyen hagyomány, hogy bár a jelenlevők többsége ezúttal is az irodalomtörténezsékből került ki, nem hiányoztak a korszakkal foglalkozó többi társadalomtudomány képviselői sem, így mindenekelőtt a történészek, továbbá a filozófusok, a nyelvészek és a művészettörténészek. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy az ugyancsak hagyományosan francia nyelven folyó vitákat mindvégig elevenség és sokoldalúság jellemezte. Az 1970-ben jól bevált módszert követte a rendezőség abban is, hogy — eltérően a hazai konferenciák legtöbbszörétől — egy napra csak egy téma megbeszélését ütemezte be, így aztán bőven maradt idő a széles körű eszmecserére, az álláspontok kifejtésére és megvitatására. A történelmi tájanként, országokként gazdagon ömlő tényanyag, az egyes tudományágak eltérő problémafölvetése, az egy szakmán belül is különböző kutatási szempontok és álláspontok megismerése, sőt vitában való szembesülése azonban nemcsak a látókört tágította, nemcsak az információs anyagot bővítette, hanem nagyban hozzájárult a lényeges kérdések tisztázásához is. A következőkben ezekről a lényeges kérdésekről kívánunk röviden beszámolni, most is elsősorban közvetlenebb érdeklődési területünk, a történettudomány szemszögéből.

Köpeczi Béla, a MTA főtitkára elnöki megnyitója után a szimpozion ezúttal is történeti témával indult, október 2-án, hétfőn kora délután: „Társadalom, nemzet és kultúra a kelet-közép-európai felvilágosodásban.” A témának — egyenként 20 perces előadásban — három előadója volt, felszólalási sorrendben: Niederhauser Emil, H. Balázs Éva és a beszámoló írója. Az elnöki

tisztet a téma megvitatásának egész idején (tehát másnap délelőtt is) Walter Markov professzor (Lipcse) látta el.

Niederhauser előadása bevezetésében egyrészt emlékeztetett az előző szimpozion megállapodására: Kelet-Közép-Európán azt a történelmi tájat értjük, amely nagyjából a német-római császárság és az orosz birodalom közt terült el, s amelyen a XVIII. században a Habsburg-monarchia, a dunai román fejedelemségek, Lengyelország, a balkáni részekben pedig a török birodalom osztozott. Másrészt jelezte, hogy előadásában nem szól az osztrák fejlődésről, mivel azt közelebbről nem ismeri, viszont összehasonlításként bevonja az oroszot.

Niederhauser három társadalmi típust különböztetett meg. Az elsőbe — amelyet nemesinek nevezett — sorolta a lengyelt, a magyart, a horvátot, a dunai fejedelemségek románjait és az oroszot. Ezekre a társadalmakra az volt a legjellemzőbb, hogy saját feudális, nemesi uralkodó osztállyal rendelkeztek, s a politikai hatalmat ez tartotta kézben. A polgárság gyöngye volt, s a parasztsággal együtt még középkori keretek közt élt. A felvilágosodás szempontjából lényeges csekély számú értelmiség zömében nemesi, ritkábban polgári származású volt.

A második típusba, amelyet polgárinak nevezett, sorolta a cseheket és a görögöket. Ezeknél az idegen uralkodó osztály mellett, viszonylag erős polgárságot találhatunk, belőle került ki az értelmiség is. A cseh polgárság elsősorban az iparban tevékenykedett, a görög viszont kereskedelemmel foglalkozott, s éppen ebben az időben építette ki pozícióit egyrészt a török birodalomban, másrészt — a diasporában élő görögség — a Földközi-tenger egész vonzásterületén.

A harmadik típust nem-nemesinek nevezte. Idetartoztak a Habsburg-monarchia kisebb népei, az ausztriai szlovének, a magyarországi románok, szerbek és szlovákok. Közös jellemvonásuk, hogy nem volt feudális uralkodó osztályuk, de polgárságuk sem (vagy legföljebb éppen csak alakulóban), s többségüket a jobbágy parasztság tette ki. Értelmiségük zöme a papságból állott.

A három típust bizonyos mértékig egybefogta, hogy modern értelemben vett burzsoáziával egyik sem rendelkezett. Ennek az lett a következménye, hogy mindegyikre elsősorban a felvilágosodás mérsékelt iránya hatott. A radikális eszmék csak kivételesen és csak szűk körben találtak köztük visszhangra.

Ami most már a nemzetet illeti, a modern értelemben vett polgári nemzet kialakulása éppen hogy megkezdődött ezen a tájon. A nemesi nemzeteknél a feudális uralkodó osztály csak magát tekintette nemzetnek; illetve egyes csoportjai ekkor kezdtek azon gondolkozni, nem kellene-e a jogtalan néposztályokat is bevenni a nemzet kereteibe. A polgári és nem-nemesi típusoknál a nemzeti egység valamilyen halvány tudata a nyelvhez és az etnikumhoz kötődött. Az orosz és a korszak végéig a lengyel nemességnek is megvolt a saját állama, a másik három nemesi nemzet azonban csak részben birtokolta

az államhatalmat. A polgári nemzetek politikai jogokkal nem rendelkeztek, míg a nem-nemesi nemzetek elnyomott sorban éltek, az államhatalom alig vett tudomást róluk.

A társadalmi szerkezet és a politikai helyzet kihatott a kulturális törekvésekre is. A nyelvkérdés lényege a magyaroknál, lengyeleknél (de az oroszoknál is) a meglevő irodalmi nyelvnek az új korszak igényeihez való alakítása volt. A cseh és a görög fejlődésben egy középkori szinten megrekedt nyelvet kellett modernizálni. A horvátoknál, románoknál és a szlovákoknál viszont meg kellett teremteni a nem létező irodalmi nyelvet. A nyelvkérdéssel együtt jártak különböző más kulturális törekvések is; a társadalmi viszonyokon való változtatás gondolata azonban ekkor még nem merült fel. A nemesi nemzeteknél egyre hangsúlyosabb a parasztság társadalmi helyzetének valamilyen reformja. A felvilágosodás tehát rést ütött a rendi nemzeti öntudaton, de nem számolta azt fel. Így — a társadalmi és politikai adottságokhoz alkalmazkodva — a felvilágosodás kulturális vonatkozásban is népenként változó arcot mutatott.

Míg Niederhauser a történelmi tájban végbemenő általános fejlődés típusait rendszerezte, H. Balázs Éva a „magyar modell”-t ismertette. A társadalmi szerkezetre Magyarországon a nemesség nagy százalékos aránya (4—5%) s a polgárság kicsiny és erőtlén volta (1,5%) jellemző. A társadalom azonban a főbb osztályokon belül sem volt egységes. Tájanként változó gazdasági érdekek színezték, nemegyszer formálták politikai felfogásukat; nemzeti és vallási különbségek tagolták őket egymással ellentétes csoportokra. Ezek a csoportok különbözőképpen viszonyultak az uralkodóházhoz, az államhoz és végső soron az egész felvilágosodáshoz.

A nemzet és az állam viszonyával részletesen foglalkozott az előadó, mivel ez — mondotta — a magyar fejlődés egyik jellegzetes és fontos kérdése. Vázolta Magyarország helyzetét a Habsburg-monarchiában, utalt a Habsburg—magyar viszony történelmi előzményeire, amelyek szembeállították a nemzetet képviselő nemességet az udvarral és az állammal, s kölcsönösen bizalmatlanságot szültek. A nemesség jelentős része minden politikai változtatást elutasított, hogy feudális előjogait töretlenül megtarthassa. Mária Terézia és főleg II. József alatt az udvar részéről kezdeményezett reformokkal azonban végül a felvilágosult nemesség is szembefordult, mert a birodalmi központosítástól, a német nyelv hivatalossá tételétől az ország különállását és autochton kultúráját féltette (nem is minden ok nélkül). A felvilágosodásból táplálkozó magyar reformterveket pedig az udvar gáncsolta el, mert mögöttük függetlenségi eszméket gyanított (ugyancsak nem minden ok nélkül). A magyar modellnél tehát társadalmi tagozódás, a politikai erővonalak, a felvilágosodásból fakadó reformtörekvések egyaránt igen bonyolult képet mutatnak. Ugyanez mondható a magyar felvilágosodás művelődésügyi vonatkozásairól is. Ez Bécs közvetítésével indult, de már kezdettől, Bessenyei első

fellépésétől kezdve szembefordult a német nyelvet propagáló hivatalos rendelkezésekkel.

A harmadik előadás azt vizsgálta: hogyan hatott a francia forradalom a kelet-közép-európai népekre, a felvilágosodás hol és hogyan torkolt forradalmi megmozdulásokba, s milyen körülmények közt találkoztak, illetve nem találkoztak a nemzeti és a társadalmi törekvések.

Eszerint a Niederhauser által nemesinek nevezett társadalmakban (lengyel, horvát, román, szerb, magyar) a nemesség mindenütt szembefordult a birodalmi kormány (Habsburg, porosz, orosz vagy török) politikájával, s a feudális nacionalizmus talaján állva bizonyos nemzeti követeléseknek hangot adott (politikai önállóság, nemzeti intézmények stb.), bár mozgalmuk nem voltak azonos erősségűek. Ugyanakkor egyező vonás a nemesi megnyilatkozásokban, hogy mindenütt szembeszálltak a polgárság vagy az értelmiség által képviselt társadalmi reformtörekvésekkel. Kivétel az osztrák nemesség, amely — nem lévén osztrák nemzet — nem képviselt semmilyen nemzeti álláspontot; a társadalmi változtatásoknak azonban a többihez hasonlóan ellentmondott.

A társadalmi reformtörekvéseket mindenütt a részben nemesi, részben polgári származású értelmiség fogalmazta meg és tette politikai programmá. Az osztrák és cseh burzsoáziánál a társadalmi törekvések a politikai életből az irodalomba szorultak. Legmesszebb a magyar és az osztrák jakobinus mozgalomban tömörült értelmiségi csoport ment. Programjuk egyszerre kívánta megvalósítani a nemzeti és társadalmi követeléseket, amikor meghirdette a feudális állam és társadalom szétrombolását és a polgári kialakítását. Mivel azonban sem a polgársággal, sem pedig a parasztsággal kapcsolataik nem voltak, tömegbázis nélküli mozgalmuk bukásra volt ítélve.

A jakobinus szervezkedések elfojtása, 1795 után a demokraták egy része kívülről, Napóleontól várta a támogatást saját uralkodó osztálya ellen. Várákozásukban azonban csalódniuk kellett. Kelet-Közép-Európa népei számára sem az I. konzul, sem a császár csapatai nem hozták el a polgári átalakulást.

A vita terminológiai kérdésekkel indult. Albert Soboul (Párizs) megkérdőjelezte a „feudális nacionalizmus” kifejezést, mondván, hogy a nacionalizmus a polgári forradalom terméke. W. Markov a „nemzet” megjelölést vélte korainak, rámutatva, hogy a nemzetek — főleg a Niederhauser-féle 2. és 3. kategóriában — még csak alakulóban vannak ekkor. Irodalomtörténeti oldalról többen szűknek érezték a felvilágosodás történeti definícióját, s az irodalmi stílusirányzatok bevételeit is javasolták.

A Niederhauser Emil által felállított társadalmi tipológiát a résztvevők általában elfogadták, inkább egyes részletek és elnevezések körül volt vita. Fölmerült: vajon az osztrák társadalom hogyan illeszthető a tipológiába, hiszen „nemesi”, mert saját uralkodó osztálya van, másrészt „polgári”, abban az értelemben, hogy viszonylag erős burzsoáziával rendelkezik (Hans Wagner,

Salzburg). Ugyanakkor arra is rámutattak, hogy az osztrák polgárság erős volta még a történelmi tájon belül is csak viszonylagos (Grete Klingenstein, Bécs). A. Soboul a „nem-nemesi nemzet” helyett a „paraszti nemzet” elnevezést javasolta. Mások azonban ezt nem helyeselték, mondván, hogy ez megtevésztő, mert úgy tűnik a kifejezésből, mintha ezekben a társadalmakban a parasztságból került volna ki az uralkodó osztály is, pedig ez értelmiségi volt (Köpeczi Béla, Niederhauser). Paul Cornea (Bukarest) nem értett egyet az erdélyi és fejedelemségbeli románok külön típusba sorolásával, mondván, hogy az államhatárok ellenére a román nép egységes közösségi tudattal rendelkezett. (A második téma vitájában Gáldi László erre az egységre több XVIII. század végi irodalmi megnyilatkozást idézett.)

Élénk eszmecserét váltott ki az állam helye és szerepe a felvilágosodásban, ezen belül a felvilágosodott abszolutizmus (illetve, ahogy többen kifejezték, helyesen: felvilágosodott despotizmus) jellege. Többen úgy vélték — éppen az előadásban bemutatott „magyar modell” alapján —, hogy a nyugati típusú fejlődéshez viszonyítva az állam és a társadalom sajátos viszonya az egyik lényeges eltérés: míg Nyugaton a XVIII. században mindvégig az állam áll az előtérben, ezen a tájon fontosabb a nemzet (Soboul, Niederhauser, H. Balázs, Gáldi, Markov). Az állam szerepének megítélésében azonban jelentős véleménykülönbségek mutatkoztak. Azokkal szemben, akik úgy vélték, hogy a felvilágosodott államvezetés a monarchia és az arisztokrácia szövetségén nyugodott, és célja a feudalizmusnak reformokkal való átmentése volt (Soboul, Benda), Hans Wagner II. Józsefnek a burzsoáziával való együttműködésére hozott példákat. Szerinte a felvilágosodott despotizmus célja nem a feudalizmus konzerválása volt, hanem éppen reformok útján történő fellazítása. Grete Klingenstein rámutatott, hogy az 1780-as években már nem egységes a cseh—osztrák arisztokrácia. Egy részük odahagyta falusi birtokát, Bécsbe költözött és hivatali nemességgé lett; az államból élt, annak hű kiszolgálója, és támogatja a felvilágosodott despotizmus reformtörekvéseit is. Az arisztokrácia másik része, a feudális nagyurak viszont élesen szemben állanak Józseffel, s végső soron közrejátszanak reformjai megbuktatásában. A felvilágosodást sem a gyöngye polgárság képviseli elsősorban, hanem az államhatalom és hivatalnokai. — Paul Cornea is úgy vélte, hogy a sematikus alkalmazott társadalmi kategóriák a román fejlődésben sem tükrözik a valóságot. Moldvában és Havasalföldön egyaránt az volt a helyzet, hogy míg az arisztokrácia oligarcha módra viselkedett, a jómodú nemesség rokon-szenvezett a francia forradalom eszméivel, és a felvilágosodás érveivel küzdött saját fölemelkedéséért. Abban igazat ad Benda Kálmánnak, hogy ez a nemesség nem gondolt a feudalizmus megdöntésére, de módosítani akarta annak politikai és társadalmi arányait. Magatartása mindenképp pozitívabb a kereskedő polgárságénál, amely megtalálta számítását a feudális viszonyok

közt, s nemcsak hogy megváltoztatására nem törekedett, de a felvilágosodásnak sem vált szócsövéné.

Egyben azonban egyetértettek a vitázók, abban, hogy az állam és a társadalom szembekerülése 1790-ben a reakciót segítette nyeregbe a Habsburg-monarchiában. Ellenkező irányú fejlődés ment végbe Lengyelországban, ahol ugyanekkor közeledett egymáshoz az állam és a társadalom. Ez tette lehetővé az 1794-es felvilágosodott alkotmány megszületését s a lengyel felvilágosodás politikai és kulturális felvirágzását (Zofia Libiszowska, Lodz).

Sok szó esett a felvilágosodásból fakadó nemzeti és társadalmi törekvésekről is. Adrian Marino (Kolozsvár) kétségbe vonta: egyáltalában lehet-e a kettő közé határvonalat húzni. Az erdélyi románok történelméből hozott fel példákat arra, hogy a nemzetinek látszó követelések (Supplex Libellus Valachorum) mögött társadalmi törekvések húzódtak, s a szociális változásokért harcoló Horia—Closca-parasztfölkelés hátterében a nemzeti motívumok sem hiányoztak. W. Markov viszont úgy vélte, hogy ha a nemzeti és a társadalmi törekvések keverednek is, a történész feladata a fő tendencia megállapítása, s a két törekvés arányainak meghúzása. Ugyanez volt a véleménye Zofia Libiszowskának is, aki a lengyel fejlődésben mutatta meg: hogyan keveredik a két törekvés, hogy hámozható ki mégis a fő tendencia, amelyik egyébként koronként és osztályonként változik.

Mindezek alapján joggal merült fel a kérdés, hogy vajon a felvilágosodás azonosan hatott-e a társadalmak egészére, azaz beszélhetünk-e egységesen meghatározható és azonosan érvényesülő felvilágosodásról. A hozzászólásokból kirajzolódtak egyes felvilágosodási típusok: Wellmann Imre Tessedik Sámuel életútján keresztül az értelmiségi felvilágosító alakját mutatta be, Némedi Lajos Bessenyeiben a köznemesi típust. Roland Mortier (Brüsszel) a belga fejlődés alapján arra hozott példákat, hogy mennyire másként hatott a felvilágosodás a parasztságra és a városi polgárookra vagy a papságra. Annyira, hogy Belgiumban valósággal külön paraszti, polgári stb. felvilágosodásról beszélhetünk, amelyek egymás mellett futottak. A felvilágosodás európai egységét, a történelmi tájanként érvényesülő különbözőségeket és a táji egységeken belül az osztályonkénti színeződést emelte ki A. Soboul is — hozzátéve, hogy bár valóban több felvilágosodási áramlatról beszélhetünk aszerint, hogy melyik osztály volt hordozója, a történelmi fejlődés szempontjából azonban a leglényegesebb a két fő irány: a nemesi és a polgári. A kelet-közép-európai felvilágosodás egységét és különbözőségét hangsúlyozta Köpeczi Béla is, kiemelve a külső és belső, ideológiai és társadalmi hatások egyformán fontos voltát.

Végül is azonban milyen vonások, jellegzetességek alapján kategorizálhatók az egyes mozgalmak, s mi radikalizmusuk fokmérője? A. Soboul az előadóval szemben — aki a nemzeti és társadalmi követelések arányát vette mércének, s jakobinusnak mondotta azokat, akik mind a társadalmi átala-

kulást, mind a nemzeti függetlenséget azonos hangsúllyal írták zászlajukra — úgy vélte, a jakobinizmusnak fő feltétele: szövetség a polgársággal és a parasztsággal a parasztfelszabadítás programja alapján. Szerinte tehát a jobbágysághoz való viszony az a kardinális pont, amelyik választóvonalat von mozgalom és mozgalom közé, az, hogy programba vették-e az agrárforradalmat. „Ahol a parasztforradalom nem került napirendre — mondotta —, ott megrekedt a fejlődés az állami reformizmusnál, s forradalom helyett maradt a megalkuvás, a mérsékelt felvilágosodás, a porosz út. A felvilágosodás teljes megvalósítása csak a francia úton volt lehetséges: a parasztság teljes felszabadításával.”

Az előadók egyetértettek A. Soboullal abban, hogy Kelet-Közép-Európában a felvilágosodás sehol sem hozott teljes megoldást, s hogy radikalizmus éppen az agrárkérdésben volt a legkritikusabb. Abban, hogy mindez így történt, véleményük szerint közrejátszott egy Franciaországban ismeretlen momentum is: a nemzeti kérdés. H. Donnert (Berlin) ehhez azt tette hozzá, hogy ha teljes megoldás nem is született, ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna, akik ezt programba vették, s a jakobinusokról ez többé-kevésbé elmondható. Köpeczi Béla viszont arra mutatott rá, hogy a kelet-közép-európai jakobinus mozgalmak egyike sem tudta maga mellé állítani a parasztságot. Így céljaik paraszti vonatkozásban, de általánosságban is utopisztikus elgondolásokká lettek. Az itteni felvilágosodás számára a társadalmi adottságok következtében csak egy járható út maradt: a megalkuvás, a több-kevesebb reform.

Október 3-án délután Jacques Voisine (Párizs) professzor elnöklete alatt került sor a szimpozion második témájára: Eszmei, irodalmi és művészeti irányzatok a kelet-közép-európai felvilágosodásban. Előadója: Sziklay László volt.

A nagy anyagismeretet tükröző előadás történelmi szempontból legérdekesebb része az volt, amelyben végigkísérte a nyugati felvilágosodás eszméinek itteni útját, első irodalmi megjelenésüktől kezdve, s jellemezte azt a folyamatot, amelynek során a táji, nemzeti, társadalmi adottságokhoz hozzáidomultak. Ez volt az előadást követő vita egyik központi kérdése is: az egyes országokban mikor, milyen formában jelentek meg a felvilágosodás eszméi, hogy és miben simultak a nemzeti hagyományokhoz, s az egységesen érvényesülő időbeli lemaradottságon belül hogyan alakult a lépcsőzetes belső elterjedés. A vita különben gazdag és szétágazó volt. Periodizációs kérdések mellett stílus- és eszmeáramlatok összefüggéseiről esett talán a legtöbb szó. Nem lebecsülendő az az információs tényanyag sem, amelyet a lengyel (Zofia Sinka, Varsó), az orosz (Ulrich Focht, Moszkva), a német (Günther Klotz, Berlin) vagy a román (Paul Cornea) felvilágosodás irodalmáról, az iskoladramákból az egész tájon ekkor kibontakozó színészet jelentőségéről (Hopp Lajos), vagy a különböző esztétikai irányzatok és a felvilágosodás kapcsa-

latáról (Jacques Roger, Párizs) elhangzott. Nagy vita alakult ki az irodalom a költészet és a politika viszonyáról. Mindeddig ugyanis alig vizsgálták, hogy kihez szóltak a felvilágosodás írói: a néphez vagy az értelmiséghez? És milyen hatással? Volt, aki úgy vélte: az irodalom mozgósító szava közvetlenül érvényesült még a parasztfelkelésekben is (Helmut Grasshoff, Berlin). Mások viszont az irodalmi hatást csak szűkebb, sőt szűk körben vélték felismerhetőnek (Mortier, Soboul, Benda). Többen is rámutattak az intézmények, mindenekelőtt az oktatási intézmények: iskolák, egyetemek, jelentőségére a felvilágosodás gondolatainak elterjesztésében. Grete Klingenstein szerint az osztrák felvilágosodás elterjedése nem érthető meg a Mária Terézia által újjászervezett bécsi egyetem tevékenysége és hatása nélkül. Állításait magyar viszonylatban is többen megerősítették, kiemelve Sonnenfels és Martini tanáinak, tankönyveinek jelentőségét (Némedi Lajos, Tarnai Andor, Benda). Zofia Libiszowska ugyanakkor a lengyel fejlődésben az egyetemekkel szemben a különböző tudós társaságok jelentőségét hangsúlyozta.

A vita azt bizonyította, hogy a kelet-közép-európai felvilágosodás egysége mögött országonként, népenként igen jelentős különbségek találhatók, s ez a konkrét tartalom mellett az irodalmi stílusokban, formákban is megmutatkozik. Az irodalom-történetírás régi nagy vitatémája: a különböző stílusáramlatok megjelenése, egymásutániséga, keveredése, a nemzeti hagyományokkal és a felvilágosodás eszméivel való telítődése itt is szinte minden hozzászólásban felbukkant, s nem egy esetben éles eszmecserét váltott ki (Nagy Péter, Vajda György Mihály, Baróti Dezső, Bíró Ferenc, Szegedy-Maszák Mihály és mások).

A szimpozion negyedik napján (október 5-én reggel) Nagy Péter, majd délután Köpeczi Béla elnöklete alatt került sor a harmadik téma megvitatására: Egyezések és különbségek az európai tájak felvilágosodásában. A vita-indító előadást Roland Mortier, a brüsszeli szabadegyetem tanára tartotta: Egység és különbség a nyugat-európai felvilágosodásban.

Az előadás az irodalommal foglalkozott, s mindenekelőtt azt vizsgálta: miben hozott újat a felvilágosodás a megelőző korszakhoz képest. A XVII. századdal szemben új elem az irodalom fogalmának kitágulása (a politikai röpiratok, újságok, lexikonok, a közgazdaságtan, a természettudományok ekkor válnak az irodalom részévé), jellegének módosulása (célja többé nem kizárólagosan a szórakoztatás, hanem a közgondolkodást, a társadalmat akarja megváltoztatni) és a kritikai szellem uralomra jutása. Mindez a felvilágosodásra egységesen, mindenütt jellemző. Ugyanakkor sorra véve a francia, olasz, angol, német és más népek irodalmát, az előadó igen jelentős különbségekre mutatott rá, nemcsak a stílusban, a kifejezési formákban, hanem a propagált eszmék radikalizmusában, megfogalmazásában, a helyi hagyományokhoz való illeszkedésében is.

A vita elsősorban nem az egyező sajátosságokról, hanem a különbségekről

ről folyt. Az előadást kiegészítették osztrák, német, spanyol, orosz és balkáni vonatkozásban (H. Wagner; Hans Kortum, Berlin; Daniel-Henri Pageaux, Rennes; Focht; Németiné Sargina Ludmilla; Niederhauser), majd éppen a vitában elhangzottak alapján is fölvetődött néhány fontos kérdés. Kitűnt a hozzászólásokból, hogy az európai perifériákon (Spanyolország, Svédország, Kelet-Európa) a felvilágosodásban másutt hiába keresett, azonos jelenségek bukkannak fel, akár az állam szerepét nézzük, akár a felvilágosodás tendenciáit vagy hordozóit vizsgáljuk, s hogy ezek azok a területek — és csak ezek —, amelyeken a felvilágosult despotizmus megjelenik (H. Balázs, Pageaux). Ez viszont azt sejteti, hogy a fejlődésben nem nemzeti jellegzetességek állnak az előtérben, hanem inkább különböző irányokkal van dolgunk (Jacques Roger), s egyoldalúság volna a felvilágosodást kizárólagosan mint polgári mozgalmat értékelni (Mortier, Wagner).

Az irodalmi és stílusirányzatokkal összefüggésben itt is számos fogalmi vitára került sor (neoklasszicizmus, preromantika), s olyan problémák merültek fel, mint a felvilágosodásra jellemző mentalitás (Baróti), az irodalomban mindenütt felbukkanó öntudat, a modernizálódás tudatos vágya (Mortier) és ezzel összefüggésben a teljes változásra való törekvés (Versini) vagy a kozmopolitizmus megjelenése (Roger). Ekkor emelkedik jelentőségre a tömegekhez szóló másodvonalbeli irodalom (kalendáriumok, népkönyvek, ponyvák stb.), a század első felében nyugaton, a másodikban már minálunk is (Vörös Károly) — és ezzel egészen új helyzet áll elő az irodalom szabadságát, olvasók és írók viszonyát illetően. Végül is nem közömbös tudni: mennyire kötötte meg a cenzúra a különböző országokban az írók kezét (Wagner, Klingenstein, Mortier); azt írták-e, amit gondoltak, vagy csak azt, amit lehetett, azaz hogy munkáik maradéktalanul kifejezik-e a felvilágosodás programját, vagy csak áttételesen, a sorok között olvasva (Cornea)? Ahogy az sem közömbös, hogy mi volt ennek az irodalomnak a hatósugara és mozgósító ereje.

A vita végére egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy lényeges és alapvető dolgokban még csak a kérdésfeltevésnél tartunk, s ahhoz, hogy ezekre válaszolhassunk, alapos kutatásokra van szükség. Ahogy Köpeczi Béla elnöki zárszavában összefoglalta: a szimpozion feladata nem az volt, hogy megoldja, lezárja, végleges válasszal elintézzé a felvilágosodás problematikáját. Jelentősége abban állt, hogy az egymástól távol élő kutatók találkoztak és megvitatták a kutatás során fölmerült közös problémáikat. A szimpozion eredményes volt — mondotta Köpeczi Béla —, mert túl az információk kicserélésén (aminek jelentőségét senki sem becsüli le) rámutatott a problémák összefonódott voltára, a nemzetközi összehasonlító kutatások elengedhetetlen fontosságára, módszerbeli útmutatást adott, és felvetett egy sor alapvetően fontos kérdést, amely válaszra vár. Kitűnt a vitákból, hogy a felvilágosodás korának ideológiája is több tendenciából tevődik össze, s hogy a felvilágoso-

dási törekvések hordozója nem mindenütt ugyanaz az osztály. Ahol a polgárság a fő képviselője, mint Nyugaton, ott sor kerül a feudalizmus megdöntésére, ahol a nemesség és az állam, ott a felvilágosodás megreked a reformoknál. A műveltség ugyan itt is laicizálódik, a tömegek nevelése és kulturális fölemelése itt is programmá válik, de az agrárforradalom elmarad, a feudalizmus — többé-kevésbé reformált alakban — tovább él. Végül pedig nem jelentéktelen eredménye a szimpozionnak, hogy a felvilágosodás egységére és különbözőségére is rámutatott. Több szó esett a különbségekről, az egyes nemzeti jelenségekről, mint az egységes nemzetté válás nagy folyamatáról, de ez érthető, hiszen az általánosra csak a speciális ismeretében következtethetünk.

Mindehhez tegyük még hozzá: az sem jelentéktelen, hogy a mátrafüredi szimpozionok az összehasonlító, nemzetközi felvilágosodás-kutatás egyik központi fórumává váltak. Fórummá, amelyen a legkülönbözőbb országok és tudományszakok emberei ismertetik kutatásaikat, kicserélik nézeteiket, amelyen értesülnek egymás eredményeiről, megvitatják a módszertani és elvi kérdéseket, s amelyik már eddig is jelentősen hozzájárult a nemzetközi kutatások koordinálásához és elmélyítéséhez.

Nem volna teljes beszámolóink, ha egy mondatban nem emlékeznénk meg arról a kétnapos kirándulásról, amelyet a szimpozion résztvevői Kelet-Magyarországon tettek. Október 6-án részt vettek a Bessenyei György nevét fölvevő Nyíregyházi Tanárképző Főiskola névadó ünnepságán (Voisine professzor a szimpozion nevében rövid beszédben is üdvözölte az ünneplő főiskolát), majd másnap megtekintették Bessenyei sírját, a nyírbátori templomot, Debrecen és a Hortobágyot. Október 7-én, szombaton este Budapesten ért véget az egyhetes szimpozion, s a résztvevők azzal búcsúztak, hogy két év múlva, 1974-ben újra találkoznak Mátrafüreden, hogy megvitassák az alábbi témákat: A felvilágosult despotizmus rendszere; A felvilágosodás stílusa; Kultúra és közönség a felvilágosodás korában.

A HAZAI RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIAI MUNKA ELSŐ EREDMÉNYEI

CSORBA CSABA

Magyarország Régészeti Topográfiája. Sorozatszerkesztő Gerevich László. 1. Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás. Írta Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Szerkesztette Sági Károly. Bp. 1966. — 2. A veszprémi járás. Írta Éri István, Kelemen Márta, Németh Péter, Torma István. Szerkesztette Éri István. Bp. 1969. — 3. A devecseri és sümegi járás. Írta Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Szerkesztette Bakay Kornél. Bp. 1970. — 4. A pápai és zirci járás. Írta Dax Margit, Éri István, Mithay Sándor, Palágyi Szilvia, Torma István. Szerkesztette Torma István. Bp. 1972. (Valamennyi kötetet az Akadémiai Kiadó jelentette meg.)

Egy évtized munkájának eredményeként 1972-ben megjelent az első olyan magyar régészeti topográfia, amely egy teljes megye — Veszprém — anyagát öleli fel. Tehát több mint ötezer km²-nyi területről vannak pontos, helyileg rögzített adataink.

Túlzás nélkül írhatjuk le már egyetlen megye munkálatainak befejezése után is, hogy ez a vállalkozás jelentőségében páratlan a magyar régészet eddigi útját tekintve. Legfeljebb a magyar régészeti mozgalom múlt század közepi tudományos megalapozása és megszervezése időszakához, Rómer Flóris, Pulszky Ferenc és társaik hősi korszakához hasonlítható.

Maga az alapgondolat nem új. Már az 1860-as években felmerült a rendszeres régészeti nyilvántartó munka terve. Sőt nemcsak a régészek, hanem a történészek is célul tűzték ki azt, hogy a fővárosi gyűjtemények átbúvárlásán túl, végigjárva az ország területét, valamennyi vidéki történeti gyűjteményt (levéltárat) felkutatnak, átnéznék.

Az új, tudományos alapok lerakásának időszaka volt a XIX. század második fele minden téren. A földrajztudósok és térképészek pontról pontra bejárták az addig még ismeretlen vidékeket is, új adatokat gyűjtöttek, kiigazítva a régebbi pontatlanságokat, eltüntetve a fehér foltokat. A magas hegyek birodalmát merész turisták kis csapata hódította meg. A társadalomtudomány a szelídebb lankákon és rónákon munkálkodott. Sorra tartották a történészek vándorgyűléseiket az ország legkülönbözőbb vidékein. A résztvevőkből egy-egy terület levéltárai átnézésére bizottságot küldtek ki, akik az átnézett

anyagról jelentést tettek. Ezek a Századok hasábjain megjelent rövid tudósítások sokszor — sajnos — egyetlen forrásaink nem egy azóta elpusztult levéltárról.

A régészek gyalog, szekéren, majd vonaton járták hazánk tájait. Legtöbbet talán Rómer Flóris utazott. Jórészt nyomtatásban is megjelent beszámolóí, úti feljegyzései (vázlatrajzokkal) a korai időkből a mai topográfiához módszereikben igen közel állanak. Az 1876-os Budapesten tartott nemzetközi régészeti és antropológiai kongresszusra már tetemes anyagról adhatott számot a magyar régészet; kiderül ez az akkori lelőhelyek térképes ismertetőjéből is. Sorra alakultak a vármegyei történeti-régészeti egyletek. Ezek többkevesebb módszerességgel arra törekedtek, hogy vidékük régészeti anyagát lehetőleg teljesen felgyűjtsék.

Az első nagy lehetőséget az összegzésekre 1896, a millennium kínálta. A megyei monográfiák sorra jelentek meg. Ezek régészeti részénél nem egy esetben jól felismerhetők a topografikus célok. A legmagasabb szintre Wosinszky Mór jutott el. Tolna megye településtörténetét az őskortól a honfoglalásig feldolgozó kétkötetes hatalmas műve — melynek gerincét az adattár (valaképpen topográfia) teszi ki —, máig nélkülözhetetlen, alapvető. Hasonló nagy munkát végzett pl. Erdélyben Téglás Gábor, ill. elsősorban építészeti-néprajz-történeti vonatkozásban — de régészetileg is! — az immár szinte legendássá vált Orbán Balázs. Lehoczky Tivadar Bereg vármegye vonatkozásában szerzett elévülhetetlen érdemeket. De sorolhatnánk tovább a neveket...

A két világháború között félbeszakadt a munka. Egyetlen kivételt talán Banner János Hódmezővásárhely környéki ásatainak sorozata és gyűjtőtevékenysége jelentett. Ő tett kísérletet egy régészeti kataszteri intézet létrehozására is, de a terve teljes közönybe fűlt. Csak a régészeti szakirodalom bibliográfiai munkálatait indíthatta meg, de ez is csak 1945 után teljesezhett ki.

A felszabadulás után lassan érlelődtek a feltételek a topográfiai munka megindítására. Középkori viszonylatban Méri István tett kísérletet az Alföldön nagyobb terület aprólékos bejárására és ennek folytatásaként tervszerű ásató munkára. Soha vissza nem térő alkalom volt ez! Akkor még középkori falvak pontos kiterjedését, nem egy esetben még egyes házak helyét is lehetett látni. Ma már — a mélyszántás miatt — alig akad falu, amit egyáltalán érdemes feltárni! A felszínen általában csak az eke által messzire elhordott cseréptöredékek láthatók. Mindez nem lenne annyira tragikus, ha Méri István egykori nagy munkája nem ütközött volna annak idején mellőzésbe, szakmai meg nem értésbe, irigységbe, s anyagi eszközök hiánya miatt a tervezett nagy munka torzó nem marad. A tanítványok közül Kovalovszki Júlia végezte a legnagyobb munkát: elvégezte Szentés környékének terepbejárását mint egyetemi hallgató. (Szakdolgozata 1957-ben jelent meg — Régészeti Füzetek 5. sz.)

Méri István munkájának rendszerére és módszereire a tiszalöki, ill. túr-

kevei, majd orosházi ásatásainak publikációiból következtethetünk elsősorban (Archaeologiai Értesítő 1952., ill. 1954.; továbbá önálló kötetben: Rég. Füz. II. 12).

Később a budapesti és a szegedi egyetem régészeti tanszéke kísérelte meg a topográfiai munka megszervezését. Kovalovszki Júlia említett szakdolgozatán kívül pl. Valter Ilona bodrogházi, Torma István Tolna megyei, Kozák Éva nógrádi, Horváth István Komárom megyei, Horváth Jolán zalai és mások munkája feltétlenül nagy nyereséget jelentett ugyan, de önmagában kevés volt. Hiányzott a módszertani és területi összehangoltság, s az anyagok publikálatlansága felhasználásuk körét minimálisra szűkítette.

Az 1960-as évek elején vetődtek fel újra egy országos akció körvonalai. A MTA Régészeti Kutató Csoportja (azóta Régészeti Intézet) lett a munka irányítója és koordinálója. Elsőnek Veszprém megye régészeti topográfiájának elkészítésére adtak megbízatást, 1962-ben.

A „kísérleti megye” feldolgozása elé nagy várakozással tekintettek nemcsak a régészek, hanem a rokonszakok kutatói is. A négy kötet körülbelül harminc munkatársa (régészek, geodéta, fényképészek, rajzolók stb.) tudása legjavát nyújtva: felülmúlta jóval az előzetes elképzeléseket. Pedig időközben derült ki, hogy mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás a tervezettnél sokkal fáradtságosabb, több buktatót rejt magában.

A feldolgozás során a régészeti topográfiai munka gyakorlatának a következő fő jellemzői kristályosodtak ki:

1. A régészek a terület katonai térképével járták be az egyes falvak határát, s a lelőhelyeket pontosan bejelölték a térképekre, s összegyűjtötték a jellemzőbb felszíni leletanyagot.

2. A mesterséges terepalakulatokat (pl. földvárak, sáncok), ill. kő- és téglalapítményeket általában geodétával fölmérették, s igyekeztek a már meglevő felméréseket is összegyűjteni.

3. Összegyűjtötték a területre vonatkozó írásos forrásokat, az ábrázolásokkal, régi térképekkel együtt, különös tekintettel a helynevekre, melyek az egykori — azóta elpusztult — középkori településekre stb. vonatkoztak.

4. Összegyűjtötték a teljes szakirodalmat, mely a területre vonatkozott, s az említett lelőhelyeket igyekeztek azonosítani.

A topográfia köteteinek beosztása a következő volt: a járasonkénti tagoláson belül a községek ábécé sorrendben követték egymást. Az adattár az illető község határtérképének ábrájával kezdődött. Erre bejelöltek *valamennyi* lelőhelyet, 1-től növekvő sorszámmal. (A leletek jellegére, korára a számok mellett geometrikus, ill. betűjelek utaltak.) Ezt követte a községek belső, ill. külső területének rövid leírása, majd sorra leírták a lelőhelyeket. Ahol épületmaradványok kerültek elő, azok régebbi vagy újabb alaprajzi felmérését is közölték. Minden lelőhelynél feltüntették a terepbejárást végző nevét és a terepbejárás időpontját. Minden lelőhelynél megadták a vonatkozó irodalmat

is. A kötetek elején a *teljes* felhasznált irodalom rövidítésjegyzékét megtaláljuk, ami a hivatkozások visszakeresését biztonságossá és könnyűvé teszi. (Ezt a módszert tudományos könyvek és cikkek-tanulmányok esetében megfontolandó lenne általánosan kötelezővé tenni!) Végül meg kell említenünk a mutatókat helynevek, korok, ill. lelettípusok, gyűjtemények stb. szerint. Függeléként fotó-, ill. rajzos táblákon a legjellegzetesebb, ill. a kiemelkedő fontosságú leletek képét is megtaláljuk. Végül egy-egy színes térképsorozat is tartozik a kötetekhez, korok szerinti tagolásban tartalmazva a lelőhelyeket.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a szerkezeti felépítés világos, következetes, egészében kitűnő. Van ugyan néhány vitatható megoldás, ill. a gyakorlatban néhány következtetlenség (néhányat a következőkben megemlítünk), de ezek a munka értékét egyáltalán nem csökkentik.

Sorrendben haladva: az első problémát a térképek jelentik. Ezek ugyan méretarányosak — lépték feltüntetésével —, de a szintvonalak, utak és más — a tájékozódást segítő — tereptárgyak jelölése elnagyolt, ill. teljesen hiányzik. Ez a lelőhelyek pontos helyének meghatározását a terepbejáráson részt nem vevők számára sok esetben szinte lehetetlenné teszi. Ez a fogyatékoság nem a szerzők „bűne”, hanem a réges-régen elavult katonai megköltéseké. A színes térképek elnagyoltsága a szövegköztiéknél még elképesztőbb (mésze elmaradnak még a turistatérképektől is). Így dekorációnál alig jelentenek többet, legfeljebb némi homályos összképet adnak. Az írásos forrásanyagok gyűjtésében is föllelhetők hézagok. A középkori oklevélanyagnak pl. csak a *kiadott* részére támaszkodtak. Igaz, hogy Veszprém megye ebből a szempontból viszonylag szerencsés helyzetben van, de mégis kár volt mellőzni pl. a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának oklevélregesztá gyűjteményét. Csánki Dezső történeti földrajzában említett oklevelek átnézése és kicédelése is bizonyára sokat jelentett volna. Az Országos Műemléki Felügyelőség irat- és tervtára is hasznos anyagokat tartalmaz, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

A munka egészének sokat használt volna, ha a térképeken jelölték volna pontosan a *ténylegesen bejárt* területeket a faluhatárok térképén. Így kiderült volna, hol maradtak még régészetileg át nem vizsgált részek, figyelemztetve arra, hogy azok megfigyelése sem hanyagolható el.

Részben nyomdai okokból, részben a szerkesztés apróbb változásainak köszönhetően az eddig megjelent négy kötet nem teljesen egységes. Ez önmagában még nem volna baj, ha a változások minden esetben jó irányba, a tökéletesedés felé történtek volna. Azonban utóbbiról nem mindig beszélhetünk.

A jelkulcs túlzott bonyolultságát és időnkénti logikátlanságait már az 1—3. kötetről megjelent ismertetésekben is felrótták. Az 1. kötethez képest a 2-ban tematikus csoportokba osztották a jeleket, a 3-ban az előzőre tértek vissza, majd a 4. újra a 2. kötetet követte.

A lelőhelyek leírásánál is vannak következetlenségek, főleg település- és szórványleletek szétválasztásánál. Ez azonban magából a kérdés bonyolultságából is adódik. Saját tapasztalatunkból tudjuk, mennyi a határeset.

A kötetvégi mutatók is vitákra adhatnak alkalmat. A kutatói mutató helyeselhető. Az azonban, hogy csak az 1. és 3. kötetben van teljes helynév-mutató (községnevek és dűlőnevek is), sajnálatos. A 2. és 4. kötetben csak a középkori helynevek mutatóját találjuk. Az 1—2. kötetben szereplő történelmi személynév mutatót (az 1526 előtti birtokosok nevét) a 3—4. kötetben hiába kerestük. A tárgyi anyag korok szerinti mutatója is egyenetlen. A 2—4. kötetben pl. a középkori anyag megfelelő bontása hiányzik. A 4. kötetben örömmel fedeztük fel az egyházi rendekre vonatkozó anyag mutatóját. Az előzőkből miért hiányzott ez?

Meggondolandó lenne a továbbiakban a lelőhely- és kormutató kétnyelvűsége, ami sokkal többet jelentene a külföldi kutatónak a bevezetőnél!

A Veszprém megyei kötetek sikere, magas szintje kétségtelenné teszi, hogy ha a magyar régészetet, ill. településtörténetet a kor megkívánta színvonalra akarjuk fejleszteni, a sorozatot nemcsak folytatni kell, hanem a tempó gyorsítása is elengedhetetlen (akár más munkák rovására is!).

Már utaltunk arra, mennyi szakember volt szükséges az első négy kötet létrehozásához. Ilyen munkatársi gárdával legtöbb megyénk nem rendelkezik. Önálló — a MTA Régészeti Intézete támogatása nélküli — kutatásra és feldolgozásra legfeljebb a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. a Budapesti Történeti Múzeum kollektívája vállalkozhat (utóbbi a budapesti topográfiát készíti is).

Az egységesség és a magas szint tartása miatt célszerű, sőt nélkülözhetetlen az eddigi munkálatokban tapasztalatokat szerzett kutatók segítségével egyes megyék munkájában.

A Régészeti Intézet anyagi és személyi feltételei nem teszik lehetővé a kezdeti támogatás fokozását, sőt — kényszerítő okokból — egyre inkább csökkenéssel számolhatunk. Ez semmiképpen sem előnyös. Megoldást talán az jelentene, ha a Magyar Nemzeti Múzeum is tevékenyebben részt vállalna, hiszen legtöbb megyénkben nincs elegendő régész a munkához (gondolunk elsősorban Zala, Nógrád, Tolna megyére, de Békés esetében is az oroszánrészt a Régészeti Intézet vállalta).

Kétségtelen, hogy legalább egy őskoros, egy római- egy népvándorláskoros, ill. honfoglalás- és középkoros régész szükséges a munkához. Középkori településtörténeti kérdésekben egy-egy történész konzultáns (társszerző) is bővíthetné a kollektívát.

Jelenleg nagyobb intenzitással Vas, Komárom, Pest, Békés megyében és Budapesten folynak topográfiai munkák, Hajdú-Biharban is jelentős kezdeményezések történtek. A sor nagyon is rövid. Pedig, ha meggondoljuk, hogy a terepbejárás akkor lehet igazán eredményes, ha irodalmi, adattári gyűjtés stb. előzte meg, akkor nyilvánvaló, hogy a többi megye is legalább ebbe

belefoghatna! Elengedhetetlen feltétele egy topográfiának a raktári és adattári anyag naprakész volta, legalábbis rendezettsége, kicédulázása.

A topográfia teljes elkészítése minden régész- és rokonszakmában dolgozó közös érdeke. Éppen ezért nagy felelősség terheli a Budapesten dolgozó kutatókat (ők teszik ki az ország régészeinek nagyobbik felét!), hogy a megyéket a lehető legmaximálisabban támogassák mind pénzbelileg, mind személyileg.

A topográfiai munka várható elhúzódása megfontolandóvá teszi azt is, hogy az eddig elkészült részmunkákat is érdemes lenne kiadni.

A régészeti topográfiát nem lehet önmagában szemlélnünk. Egyrészt tisztában kell lennünk azzal, hogy az őskortól a XVII. század végéig terjedő időszakban a Kárpát-medence földrajzi és történelmi egységet képezett. Tehát, amíg a szomszédos országok a magyarhoz hasonló topográfiát nem készítettek, addig a mi anyagunk a teljes gyűjtés befejezése után is szükségszerűen csonka lesz. Sajnos, az eddigi kapcsolatfelvételi kísérletek mind kudarcot vallottak — tudomásunk szerint.

Hazai viszonylatban sem minden tisztázott. A régészeti kezdeményeknél régibb a művészettörténeti topográfia terve (az első kötet 1948-ban jelent meg). Ebben a sorozatban eddig Esztergom I. kötete, Sopron környéke, Pest megye I—II. „Budapest I—II. (befejezetlen), Nógrád megye és Heves megye I—II. jelent meg. A munka jelenlegi tempóját látva: a sorozat befejezése rendkívül elhúzódik. Az első kötetek máris részben elavultak! Jelentős az átfedés is a régészeti és a műemléki topográfia között. Meggondolkoztató lenne az, hogy a művészettörténeti topográfia csak a XVIII. századdal kezdődjön.

Sokat jelentene az is, ha a Genthon-féle háromkötetes topográfia anyagát felfrissítenék, kibővítenék és revideálnák, hogy legalább részben pótolják a hiányzó — talán évtizedek múlva megjelenő — nagy köteteket. Gerecze kitűnő századeleji jegyzékét sem hasznosítják eléggé.

Középkori tekintetben a történeti földrajz és a régészeti topográfia együtthaladása is kívánatos lenne. A Hunyadiak korát bemutató vállalkozás befejezetlen, Győrffy György példátlan anyaggyűjtésen alapuló történeti földrajzából is csak az első kötet jelent meg. Aligha található arra magyarázat, hogy az utóbbi évtizedben miért nem követte az elsőt további kötet. Úgy látszik: a magyar társadalomtudomány a befejezetlen, ill. generációkon át húzódó vállalkozások korából még nem lábalt ki.

Jelentős forráscsoportot alkotnak a földrajzi nevek is. Ezek gyűjtése kezdődött meg legkésőbb. Eddig csak a Zala megyei anyag jelent meg. Ez topográfiailag alig használható, mivel a térképeken a helynevek által jelölt terület határvonalai nincsenek feltüntetve! Több megyében folyik jelenleg földrajzi névgyűjtés (Somogy, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén stb.), s reméljük, jobb módszerekkel.

Új kezdeményezésnek számít a helytörténeti lexikonok sorozata. Ilyen Veszprém megyéről és Budapestről, ill. a főváros egyes kerületeiről jelent meg eddig. A legmagasabb színvonalú a Veszprém megyei. Egyelőre a többi megye nem követi a példát.

Sok hasznát veheti a régészeti bibliográfia az egyes tájak, városok, községek helytörténeti bibliográfiájának is. Azonban éppen a bibliográfiai vonal az a helytörténetírásban, amely egyre inkább háttérbe szorul. Talán mert kevésbé látványos, viszont jóval munkaigényesebb, mint egy-egy sokszerzős monográfia.

Látható, hogy a topográfia értékelése egész kérdéssorozatot indíthat el. Hol kuszáltan, hol világosabban sok szál kapcsolódik össze. A különböző jellegű munkák között a kooperálás, munkamegosztás döntő jelentőségű lehet a tudományos színvonal szempontjából. A tudományszakoknak a meglevők-nél állandóbb, meg nem szakadó s nem csak személyekhez kötött kapcsolata elengedhetetlenül szükségessé vált.

A régészeti topográfia a középkori történeti földrajzzal együtt a településtörténet legmagasabb fokú adattára. A munka előrehaladása önmagában meghatározza településtörténeti kutatásaink szintjét.

A Veszprém megyei négy kötetet remélhetően gyorsabban követi a többi, megtartva a jelenlegi magas színvonalat. Így lehetővé válik, hogy ugrásszerűen megnőjön a régészeti forrásanyag áttekinthetősége. Célszerű lenne az is, ha az új kutatások eredményeit, újabb lelőhelyek felbukkanását stb. időről időre az Archaeologiai Értesítőben közölnék, pótlékként. A topográfia nem lehet a munkák lezárása, hanem éppen fordítva, a *tervszerű* munka megindulásának kezdete, alapfeltétele.

L. NAGY ZSUZSA: A BUDAPESTI LIBERÁLIS ELLENZÉK. 1919—1944

[Értekezések a történeti tudományok köréből. 59. Budapest 1972, 177 l.]

Várakozással és örömmel vettük kézhez legújabbkori történelmünk szorgos kutatójának újabb munkáját. Hiszen olyan téma első átfogó feldolgozását nyújtja, amely nem jelentéktelen „fehér foltja” volt eddigi történetírásunknak. Az értekezés — címéből is kitetszően — a budapesti liberális ellenzék Horthy-korszakbeli históriáját tárgyalja, de ez — hazai specifikus viszonyainkból fakadóan — lényegében a magyarországi liberális ellenzék történetének megragadását jelenti.

Az ellenforradalom győzedelmeskedését követő első esztendőkből a rendszer korifeusai ádáz gyűlölettel szórták szitkaikat a „bűnös” Budapestre, amelynek okait a szerző okosan és frappánsan foglalja össze. A bethleni konszolidáció a fővárosban az országosnál később, de a liberálisok számára országos helyzetüknél erőteljesebb pozíciókat hozóan következett be. A változást talán legplasztikusabban Ripka Ferenc főpolgármesternek az 1925-ben megválasztott közgyűlés alakuló ülésén mondott szavai fejezik ki, mely szerint „a magyar nemzet szellemi és anyagi fegyvertárának legértékesebb darabja Budapest”. (72.)

A liberális ellenzék a húszas években érte el — a jelzett időszakban — a legjelentősebb „községi”, azaz fővárosi befolyását, legnagyobb sikereit. A kormányzat fővárosi vezetéssel szemben követett politikájának egyik fő törekvése az autonómia megnyirbálása, mind szűkebb határok közé szorítása volt. E törekvés a harmincas években mindinkább valósággá vált, és ez egyúttal a liberálisok lehetőségeit is egyre szűkebb határok közé szorította. Ha jellemzésül csupán azt említjük meg, hogy a közgyűlésnek 1920-ban 240 választott és 22 delegált tagja volt, az 1935-ös (a korszakban utolsó) választáson pedig csupán 108 mandátum sorsáról dönthettek a szavazók, viszont 50 delegált egészítette ki a törvényhatósági bizottságot, akkor már e néhány adat önmagában is érzékletesen szemlélteti a változást. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a liberális képviselők száma 73-ról 18-ra csökkent (1920-as, ill. 1935-ös adat), ráadásul az 1939: IV. tc., az ún. második zsidótörvény végrehajtása nyomán 24, zömében liberális várospatyát fosztottak meg mandátumától, akkor kellően megalapozottá válik a szerző megállapítása: a liberálisoknak a politikai életben való szerepléséről „1939-től kezdve szinte már egyáltalán nem lehet beszélni”. (155.)

Kik voltak a liberálisok, hol letek elsősorban társadalmi bázisra? Vázsonyi Vilmos Nemzeti Demokrata Pártja volt az a párt, amely mögé a főváros liberális polgárságának, kispolgárságának zöme tömörült. A másik jelentősebb képződmény a nevét többször változtató Rassay-párt volt. A köznyelv Vázsonyiékat demokratáknak, Rassayékat pedig általában liberálisoknak nevezte. L. Nagy Zsuzsa a két párt programját, politikai célkitűzéseit, tevékenységét, a mögöttük levő tömeges társadalmi összetételét bemutatva jelzi, hogy e megkülönböztetés nem fejez ki valóságos különbséget. Természetesen a két párt között számos eltérés volt, ezeket a szerző gondos alapossággal mérlegeli, de — mint írja — ezen diszkrepanciák a liberalizmus eszmekörén és e gondolatrendszer meghatározta politikán, politikai eszköztáron belül mozogtak. A szerző e két párt mellett a kisebb liberális csoportosulások történetét sem téveszti szem elől.

A munka érdemét témaválasztása, a bőséges forrásbázis széles körű feltárása, annak körültekintő és alapos feldolgozása, tárgykörének a fővárosi politikai élet egészébe, valamint az országos társadalmi-politikai helyzetbe való szükséges beágyazása, elfogultságoktól mentes higgadt előadásmódja adja meg. Ismét hangsúlyozni kell a vállalkozás úttörő jellegét, hiszen a szerző (korábbi előmunkáitain és egy közel két évtizede megjelent munkán kívül) szakirodalmi feldolgozásokra nem támaszkodhatott. Ez pedig összességében azt eredményezi, hogy a más témakörök feldolgozása során érintőlegesen tárgyalt liberálisokról összeálló képnél pozitívabb értékelés bontakozik ki előttünk e könyv lapjain. Több ízben hangsúlyoztatik, hogy a liberális pártok, kiváltképp a Nemzeti Demokrata Párt (ellentétben azzal a felfogással, amelyet a korabeli nemegyszer dühödt antiszemitizmus, a hazai liberálisok származási összetételét, felekezeti hovatartozását messze elrajzolvá, szított) a mögöttük levők speciális érdekeinek védelmezésén túl széles társadalmi rétegek elégedetlenségének adtak hangot, váltak érdekeik védelmezőivé; és így egészében véve 1944 végéig progresszív programot képviseltek. (176.) Ugyanakkor — és ez a könyv egyik szellemi eredménye — miközben egy árnyaltságában újszerű képet hoz be történetírásunkba, történeti gondolkodásunkba a liberálisokról, mindezt úgy teszi, hogy nem fér hozzá kétség: a liberális ellenzék szerves részévé vált az ellenforradalmi rendszernek, ellenzékiisége csak addig a határig terjedt, ameddig az a rendszer létét nem veszélyeztette. Sőt meglétére, elsősorban külpolitikai megfontoltságokból, a húszas években a konszolidáció folyamatában, majd kiváltképp a Kállay-kormány „hintapolitikája” idején magának a kormánynak is szüksége volt. A liberális sajtóról írott fejezetek — amelyek a könyv legszínesebb, legélvezetesebb lapjai közé tartoznak — konkrét adatokat hoznak fel ennek bizonyságául.

Az értekezés egy másik erénye az, hogy L. Nagy Zsuzsa nem elégszik meg az egyes állásfoglalások, rendelkezések, törvények ismertetésével, értékelésével, de — jól tudván, hogy gyakorta milyen számottevő a különbség

az azokban testet öltött elhatározás és a megvalósulás között — nyomon is követi, hogy miképpen mennek át azok a gyakorlatba. Így például foglalkozik a bothüntetés bevezetését elrendelő törvénnyel, de hozzáteszi, hogy „Ilyen büntetés kiszabására és végrehajtására azonban nem került sor”. (23.) Részletesen foglalkozik az 1939: IV. tc. fővárosi végrehajtásával, és ez ugyancsak számos vonatkozásban gazdagítja eddigi ismereteinket.

Az elfogultságoktól mentes előadásmód jó példajaként említhetjük azt, ahogyan Szendy Károly 10 éves (1934–1944) polgármestersége bemutatást nyer. Szendy mérsékeltén liberális politikát folytatott, amely éppen a legnehezebb esztendőekben kedvezően érezte hatását. A szerző több eset példáján keresztül villantja fel e politikának a Horthy-korszakbeli városháza urai magatartásától elütő jellegét. Az egyéni tevékenységet azonban nem önmagában, hanem társadalmi meghatározottságában vizsgálja — és így általánosítható érvényét keresi. Válasza erre kettős, szerintünk a lényegét plasztikusan tükröző. Egyrészt óv a túlzott következtetésektől, rámutat Szendy tevékenysége elszigetelt voltára, de mégis meglátja e jelenség általános érvényét. Nevezetesen abban, hogy „a viszonyok nem tették lehetetlenné az ilyen fel fogás kifejezésre juttatását”. (139.)

Ami hiányérzetet kelt az olvasóban: az az, hogy eszmetörténetileg igen szerény, amit a könyv nyújt. Még ha figyelembe vesszük is, hogy L. Nagy Zsuzsa két korábbi tanulmányában számba vette az 1918–1919-es forradalmaknak a liberális ellenzékre gyakorolt hatását, illetve bemutatta ezeknek a liberálisoknak a fasizmusról alkotott felfogását, ami nyilvánvalóan e kérdéskör két legfontosabb meghatározó komponensét jelenti. Azért szívesen olvastunk volna arról részletesebben, hogy a XX. században, a monopolkapitalizmus korában, az ellenforradalmi Magyarországon mit is jelentett a liberális gondolkodás, mennyiben tekinthető a XIX. századi klasszikus gondolatrendszer továbbélésének. Egyáltalán lehet-e itt egységes világnézetről beszélni; képviselőinek világnézeti-filozófiai műveltsége milyen forrásvidékekről táplálkozott?

Némi kétkedéssel olvastuk azt a megállapítást, hogy a „nemzeti” jelzőnek a Vázsonyi-párt nevébe a forradalmak utáni bekerülése „elsősorban az új viszonyokhoz való alkalmazkodást jelezte, s nem azt, hogy a párt magáévá tette az ellenforradalom ’nemzeti’ programját”. (25.) Úgy véljük: a kérdés ennél valamivel bonyolultabb. Egyrészt maga a liberalizmus is mint a nemzeti mozgalmak velejárója jelentkezett, attól századunkban sem szakadt végképpen el. Másrészt a liberális tömegek jelentős részének asszimilációs törekvése sem jelentette e „nemzeti” program mindenfajta összetevőjével szembeni tartózkodást. Azonban az NDP-nek az ellenforradalmi rendszerbe való beépülése tényét sem tekinthetjük úgy, mintha az ebben a tekintetben csupán a formális alkalmazkodást hozta volna meg. Világos, hogy teljes azonosulásról korántsem lehet beszélni, de a teljes szembeállításon talán finomítani kellene.

Indokolt lett volna a Nemzeti Demokrata Párt és a Rassay-párt mögött felsorakozó tömegek finomabb elhatárolása, mint ezt L. Nagy Zsuzsa végzi: „Budapesten főként ügyvédek, orvosok, szabadfoglalkozásúak, értelmiségiek, újságírók, de kiskereskedők kisiparosok is, túlnyomórészt kispolgári kategóriák állnak mögötte (ti. a Rassay-párt mögött — P. P.); közülük azonban azok a csoportok, amelyek a demokratáktól távol maradtak.” (30.) Ebben a felsorolásban ugyanis elmosódnak a két párt karaktere között meglevő tényleges különbségek — annak tükröztetése, hogy ezek a különbségek mennyiben eredeztethetők az eltérő társadalmi bázisból.

Néhol precízebb fogalmazásra, gondosabb kifejezésre lett volna szükség, mert rontja az értekezés egészének szépen megformáltságát.

Befejezésképpen megemlítjük: örömmel konstatáltuk, hogy az értekezés szövegíveit negyedívnyi képmelléklet egészíti ki, amely nemcsak ismeretterjesztő, de (mint itt is látható) tudományos munka esetében is hasznos szemléltető eszköz lehet. Ellenben nem tudtuk felfedezni a képek elhelyezésében a szerkesztői szándékot, és — éppen e munka sugallatára — úgy véljük, hogy talán helyes lett volna Szendy Károlyt ábrázoló fotót is a kötetbe felvenni.

Pritz Pál

A II. OSZTÁLY TAGJAINAK 1971. ÉVI TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓI

ANDICS ERZSÉBET

Le conservatisme russe de la seconde moitié
du XIX. siècle. [Felszólalás]
Le Congrès des Historiens à Moscou le 16–23
aout (1970).

— Acta Historica Academiae Scientiarum
Hungaricae XVII (1971) 381–384. p.

Metternich és az 1830-as évek magyar
reformmozgalma

— Századok 105 (1971) 2. 272–310. p.
A kelet-európai konzervativizmusról (A
moszkvai történetzkongresszus magyar fel-
szólalásából)

— Századok (1971) 1247–1249. p.
Politikai küzdelmek a magyar közlekedésügy
fejlesztése érdekében a reformkorban

— Magyar Tudomány 16 (1971) 3. 146–
161. p.

Metternich, Napóleon és a magyar kérdés
— Valóság. (1971) 1. sz. 63–71. p.

ELEKES LAJOS

Matthias I. Corvin, roi de Hongrie in
Hommes d'État Célèbres

Paris. 1971. L. Mazenod
Hunyadi János (Jean de Hunyad)
in

Hommes d'État Célèbres
— Paris. 1971. Mazenod
Étienne I. Saint, roi de Hongrie
in

Hommes d'État Célèbres
Paris. 1971. I. Mazenod
Ankét a korszerű történelmi műveltségről
— Magyar Nemzet 27 (1971) 156. 8. p.

EMBER GYÓZÓ

Ungarns Aussenhandel mit dem Westen um
die Mitte des XVI. Jahrhunderts
86–104. p. in

Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–
1650.

Köln–Wien. 1971. I. Bog
Beszámoló a Magyar Országos Levéltár
1969-ben végzett munkájáról

Összeáll.: —.

— Levéltári Szemle 21 (1971) 1/3. 203–
244. p.

Összefoglaló statisztikai táblák Magyar-
országról a XVIII. század végén

— Statisztikai Szemle 49 (1971) 12.
1256–1267. p.

A magyarországi és az erdélyi postaigazgatás
a XVI–XVII. században

— Philatelica 1 (1971) 1. 2–18. p.

On methodology of archives-history. Acta
Historica Academiae Scientiarum Hunga-
rica 16 (1970) 1/2. 171–192. p.

Ism.: Sulitková, L.: Historický Časopis 19
(1971) 3. 437. p.

Despre statistica historică. Istoria-Arheologie,
Revista de Referate și Recenzii 8 (1971) 2.
194–205. p.

Fordítás az Études historiques 1970. 1.
kötetéből a 149–156. p. alatt közölt Über
die historische Statistik c. tanulmányból

GEREVICH LÁSZLÓ

The art of Buda and Pest in the Middle
Ages

Bp. 1971. Akadémiai Kiadó, 146 p. 70 t.
A középkori régészet metodikai kérdései
in

Középkori régészeti tudományos ülészak
(Bp. 1970. dec. 8–10.)

Bp. 1971. Magyar Nemzeti Múzeum, 142 p.
|Régészeti füzetek. Ser. II. 13 [a]| Sok-
szorosítás

A gótikus klasszicizmus és Magyarország
— MTA Filozófiai és Történettudományi
Osztályának Közleményei 20 (1971) 1/2.
55–73. p.

Villard de Honnecourt Magyarországon
— Művészettörténeti Értesítő 20 (1971)
2. 81–105. p.

Gerevich László 60 éves
— Archaeologiai Értesítő 98 (1971) 2.
141–142. p.

Gerevich Lászlóról: László Gerevich a 60 ans
(Entz Géza cikke)

— Acta Archaeologica Academiae Scien-

tiarum Hungaricae 23 (1971) 1/4. 247–249. p.
 Gerevich László megtalálta Merániai Gertrud sírhelyét a pilisi apátság romjai között.
 Riporter: Dutka Mária
 — Magyar Nemzet 27 (1971) 66. 4. p.

MÁTRAI LÁSZLÓ

Practice, knowledge and science
 Liverpool 1971. 9 p.
 A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) 1971. évi Liverpoolban tartott kongresszusán elhangzott előadás Sokszorosítás
 Einige ideengeschichtliche Probleme der Aufklärung
 A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései. Kollokvium. Mátrafüred, 1970. november 3–5.
 Bp. 1971, Akadémiai Kiadó, 125 p.
 Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei.
 5. kötet. 1970. Szerk. — —, Tóth András, Vértessy Miklós
 Bp. 1971, Szegedi ny. 382 p., illusztr.
 Filozófus halálára. In memoriam Georgii Lukács
 — Kortárs 15 (1971) 8. 1179–1181. p.

LUKÁCS GYÖRGY

Történelem és osztálytudat
 Bp. 1971, Magvető, 750 p.
 [Lukács György összes művei.]
 Az igaz és a hamis Hegel ontológiájában.
 1. kötet
 — Magyar Filozófiai Szemle 15 (1971) 1/2. 56–89. p.
 Az igaz és a hamis Hegel ontológiájában. 2.
 — Magyar Filozófiai Szemle 15 (1971) 3/4. 395–424. p.
 Bartók és a magyar kultúra
 — Magyar Zene 12 (1971) 3. 230–231. p.
 A munka mint teleologikus tételezés
 — Korunk 30 (1971) 11. 1615–1626. p.
 Béla Bartók. On the 25th anniversary of his death
 — New Hungarian Quarterly 12 (1971) 41. 42–55. p.
 Beszélgetés Leninről és a forradalmiság mai tartalmáról. Riporter: Kovács András
 — Új Írás 11 (1971) 8. 10–19. p.
 A munka
 — Valóság 15 (1971) 11. 1–13. p.
 A társadalmi lét antológiája c. mű részlete
 A magyar filmekben felvetett problémák érvényesek az egész világon. Kovács András interjúja
 — Filmkultúra (1971) 1. 82–85. p.
 Lukács György a futurologiáról. Interjú.

Riporter: Jutta Matzer (Társszerző: Jánossy-né Holló Mária, Jánossy Ferenc)
 — Valóság 15 (1971) 11. 14–20. p.
 Napoleon és a matematika. Interjú
 — Nemzetközi Szemle 15 (1971) 2. 66–69. p.

Méltatások. Egyes munkák

Lichtenheim, George: Georges Lukács. New York 1970. Viking [Modern masters series.]
 Ism.: Arató András (Andrew): The Journal of Modern History 43 (1971) 3. 526–527. p.
 Lukács György válogatott művei. 3. kötet: Magyar irodalom — magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Bp. 1970. Gondolat
 Ism.: Czigány Lóránt: Slavic Review 30 (1971) 3. 688–689. p.
 Arvon, Henri: Georges Lukacs ou le Front populaire en littérature. Paris 1968. Segers
 Ism.: Máté Gábor: Studia Universitatis Bolyai. Ser.: Philologia 16 (1971) 2. 119–129. p.
 Lukács György: Kunst og kapitalisme. Udg. med. en efterskrift af Bente Hansen [Gyldendals Uglebøger.]
 Ism.: Ølsen, Henning. — Bogens Verden (1971) 10. 680–681. p.
 Lukács György: Estetica. Vol. 1–2. Torino 1970. Einaudi
 Ism.: Pullega, P.: Lingua e Stile 6 (1971) 2. 340–342. p.
 Lukács György: History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics. Cambridge. 1971. M.I.T.Pr.
 Ism.: Schacht, R.: The Quarterly Review of Economics and Business 11 (1971) 4. 69–79. p.
 Lukács György Werke. Frühschriften. Geschichte und Klassenbewusstsein. Neuwied — Berlin 1970, Luchterhand, 733 p.
 Ism.: Then, Oswald — Die Neue Bücherei (1971) 4/5. 435. p.

Általános

Kardos Pál: „Lázadás” Lukács György ellen
 — Alföld 22 (1971) 6. 70–79. p.
 Almási Miklós: Egy magatartás testámentuma
 — Élet és Irodalom 15 (1971) 24.4. p.
 Eörsi István: A valóság fanatikusa
 — Élet és Irodalom 15 (1971) 24.5. p.
 Déry Tibor: Emlékek Lukács Györgyről.
 Riporter: Tasi József
 — Élet és Irodalom 15 (1971) 52. 3. p.
 Köpeczi Béla: Lukács György emlékezete (1885–1971)
 — Helikon 17 (1971) 2. 123–124. p.
 Fenyő István: Lukács György (1885–1971)
 — Irodalomtörténeti Közlemények 75 (1971) 4. 539–541. p.

Kerényi Károly: A Thomas Mann — Lukács György történet végszáva

— Irodalmi Újság (Paris) 22 (1971) 9/10. 4. p.

Rákos Péter: Lukács György esztétikájának summája

— Irodalmi Szemle (Bratislava) 14 (1971) 8. 676—684. p.

Mátrai László: Filozófus halálára. In memoriam Georgii Lukács

— Kortárs 15 (1971) 8. 1179—1181. p.

Könczöl Csaba: Lukács György 1885—1971. — Könyvtáros 21 (1971) 7. 319—421. p.

Sarkadi László: Lukács György (1885—1971) — Köznevelés 27 (1971) 13. 14. p.

Kenyeres Zoltán: Lukács György és a magyar kultúra

— Kritika 9 (1971) 3. 4—15. p.

— — — Lukács György. 1885—1971.

— Kritika 9 (1971) 7. 64. p.

Lukács György: Utam Marxhoz c. cikkéhez. Almási Miklós: Régi és új

— Kritika 9 (1971) 9. 1—8. p.

Kovács Győző: Lukács György

— Látóhatár 21 (1971) 5/6. 552—557. p.

Bizám Lenke: Lukács György esztétikájáról — Magyar Filozófiai Szemle 15 (1971) 3/4. 456—471. p.

Friss István: Lukács György. 1885—1971.

— Magyar Tudomány 1971. 8. 473—476. p.

— — — Lukács György. 1885—1971.

— Magyar Zene 12 (1971) 3. 228—229. p.

Hermann István: A történelem tükré. Lukács György emlékére

— Nagyvilág 16 (1971) 8. 1269—1271. p.

Déry Tibor: György Lukács. 1885—1971. — New Hungarian Quarterly 12 (1971) 43. 22—24. p.

Kaposi Márton: Lukács György útja a marxizmushoz

— Tiszatáj 25 (1971) 9. 862—866. p.

Caramore, Gabriella: Il biennio 1918—19 nell'evoluzione di György Lukács

— Ungheria d'Oggi 11 (1971) 4/5. 3—12. p.

Tőkei Ferenc stb.: Lukács György |1885—1971|

— Új Írás 11 (1971) 8. 3—19. p.

Hanák Tibor: A marxizmus szellemi központja. Lukács György halálára

— Új Látóhatár (München) 14—22 (1971) 4. 369—373. p.

Rácz Győző: Lukács György |1885—1971| — Utunk (Kolozsvár) 26 (1971) 24. 1—10. p.

Kohn Hillel: Találkozások Lukács Györggyel — Utunk (Kolozsvár) 26 (1971) 31. 9. p.

Dér Zoltán: Lukács György és Kosztolányi — Úzenet (Subotica) 1 (1971) 1. 9. 59—71. p.

Hegyí Béla: A fiatal Lukács György

— Vigilia 36 (1971) 9. 609—618. p.

— — — Lukács György |1885—1971|

— Népszabadság 29 (1971) 132. 3. p.

Lukács György Lenin egyéniségéről. Részletek egy posztumusz televíziós interjúból.

Riporter: Kovács András

— Népszabadság 29 (1971) 135. 6—7. p.

— — — Lukács György |1885—1971|

— Népszava 99 (1971) 132. 3. p.

Georg Lukács (1885—1971)

— AIMS News-Letter 8 (1971) 4. 1. p.

Georg Lukács' letztes Interview

— Arbeit und Wirtschaft 26 (1972) 2. 27. p.

Prestipino, Giuseppe: Filosofia e prospettiva politica nell'ultimo Lukács

— Critica Marxista 9 (1971) 5/6. 280—297. p.

Urban, George: A conversation with Lukács

— Encounter 37 (1971) 4. 30—36. p.

— — — György Lukács

— Estetika 8 (1971) 3. 288. p.

Barbérís, Pierre: Lukács et nous

— Europe 49 (1971) 510. 208—215. p.

Perić, Branko: Lukač i Solženjicin: a traganju z Lukačevom sociologijom literature

— Izraz 15 (1971) 10. 366—374. p.

Friss István: György Lukács. 1885—1971

— Labour Monthly 53 (1971) 10. 464—468. p.

— — — György Lukács

— Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft 11 (1971) 1/2. 110—111. p.

Déry Tibor: Georg Lukács

— Neues Forum 20 (1972) 218. 63. p.

Kozyr-Kowalski, Stanislaw: György Lukácsa krytyka rozumu mieszczańskiego

— Studia Filozoficzne (1972) 5. 109—123. p.

Steiner, George: György Lukács ve şeytan'la anlaşmaşı

— Türk Dili 20 (1971) 234. 662—674. p.

— — — György Lukács (13. IV. 1885—5. VI. 1971.)

— Twórczosc 27 (1971) 10. 149—151. p.

— — — Pamjati D'erdjja Lukácsa

— Voproszű Filozofii (1971) 11. 179—181. p.

MORAVCSIK GYULA

Menandros: Epitrepontes. — Ítéletkérők. Komédia. Ford. és bev. Devecseri Gábor.

Sajtó alá rend. és szerk. — .

Bp. 1971. Akadémiai Kiadó, 119 p.

|Görög és latin írók. Scriptores Graeci et Latini 15.]

— — — munkásságáról és a magyar byzantológiáról — Irmscher Johannes: Reflexionen zur Stellung der Byzantinistik im Wissenschaftssystem

— Études Balkaniques 7 (1971) 3. 139—142. p.

Clasicisa in istoriografia bizantină

— Litteratura bizantului, Studii (Bucureşti) 1971. 153—166. p.

Moravcsik Gyula: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó
Ism.: Matschke, Klaus Peter: Zeitschrift für Geschichtsforschung 19 (1971) 9. 1222—1223. p.
Ism.: Naštural, Petre S.: Südost-Forschungen 30 (1971) 387. p. Winter, E.: Deutsche Literaturzeitung 92 (1971) 9. 786—787. p.

NEMES DEZSÓ

Chapters from the revolutionary workers' movement in Hungary. 1956—1962. (szerk.)
Bp. 1971. Felsőokt. Jegyzetellátó, 133 p.
Sokszorosítás
A történelem tanulságai és a mai békeharc — Béke és Szocializmus 14 (1971) 7. 36—45. p.
Otto Kuusinen elvtárs és a magyar kommunista mozgalom.

p. in

O. V. Kuusinen-émlékkönyv
1971.
Études historiques. 1970. 1/2. tom.
1. tom. Comité de réd.: — —, Zsigmond Pál Pach.
Bp. 1970. Akadémiai Kiadó
Ism.: Demény, Ludovic: Ostorie-Arheologie. Revista de Referate și Recenzii 8 (1971) 2. 135—140. p.
Az SzKP 24. kongresszusa
— Népszabadság 29 (1971) 91. 3. p.

PACH ZSIGMOND PÁL

Les problèmes de l'Europe du XVIIe siècle. Intervention en qualité d'expert au rapport de St. Skalweit. Intervention au rapport de J. Topolski
— Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 17 (1971) 331—336, 338—340. p.
25 let vengerszkoj isztorieseszkoi nauki
— Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 63 (1971) 315—339. p.
Magyarország nyugati gyapjuszövet-behozatala XV. és XVI. sz. közepén
— Történelmi Szemle 14 (1971) 1/2. 24—34. p.
A kelet-európai „Gutswirtschaft” problematikájához: robotmunka és bérmunka a földesúri majorságokon a XVI—XVII. századi Magyarországon
— Agrártörténelmi Szemle 13 (1971) 1/2. 1—20. p.
Európa problémái a XVII. században
— Századok 105 (1971) 2. 302—406. p.
A társadalomtudományi kutatómunka ideológiai kérdéseihez
— Magyar Tudomány 16 (1971) 4. 219—222. p.

Zur Problematik der osteuropäischen Gutswirtschaft: Fronarbeit und Lohnarbeit auf den ungarischen Herrngütern im 16—17. Jahrhundert

— Studia Historica in honorem Hans Kruus, Tallinn (1971) 154—175. p.
Le développement agraire en Hongrie aux XVI et XVII. siècles
— Recherches Internationales à la lumière du Marxisme (1970) 63/64. 214—252. p.
L'historiographie hongroise au cours du dernier quart de siècle
— Nouvelles Études Hongroises 6 (1971) 110—130. p.
Agricoltura e sviluppo del capitalismo
— Atti del Convegno organizzato dell'Istituto Gramsci. Roma, 20—22. aprile 1968. Roma 1970, 444—455; 592—596; 602; 607; 698—699. p.

SZIGETI JÓZSEF

Bevezetés a marxista—leninista esztétikába
2. bővített kiadás
Bp. 1971. Kossuth Kiadó, 479 p.
[Korszerű társadalmi ismeretek könyvtára.]
Bevezetés a marxista—leninista esztétikába
2. bővített kiadás
Bp. 1971. Kossuth kiadó, 479 p.
A társadalmi élethelyzetek és magatartásformák tipikája és az esztétikai minőség-kategóriák
— Magyar Filozófiai Szemle 15 (1971) 3/4. 485—529. p.
Marxizmus és relativitáselmélet
Opponensi vélemény Elek Tibor doktori értekezéséről
— Magyar Filozófiai Szemle 15 (1971) 5/6. 729—737. p.
Kép és jelenség [adekvát és inadekvát] viszonya a műalkotásban
— Kritika 9 (1971) 7. 2—15. p.

ZSIGMOND LÁSZLÓ

Új és legújabbkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény
3. kötet: Nyugat-Európa, az Egyesült Államok és a nemzetközi helyzet 1945—1955. Szerk. — —.
Bp. 1971. Tankönyvkiadó, 518 p.
[Egyetemi segédkönyv]
Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Bp. 1969. okt. 10.
Zsigmond László hozzászólása
Bp. 1971. Akadémiai Kiadó, 249 p.
[Ertekezések a Történelmi Tudományok köréből U. S. 55.]

A kereszténydemokrácia fogalma körüli vita
' politikai értelme

— MTA Filozófiai és Történettudományi
Osztályának Közleményei
1971. 1|2. 31—51.

|Akadémiai székfoglaló előadás|

Gondolatok a történelemoktatás korszerű-
sítésének kérdéseiről

— Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Évkönyve 1970, 47—53. p.

A Párizsi Kommün helye a francia politikai
gondolkodás történetében

— Századok 105 (1971) 1185—1204. p.
Egy háborús főbűnös önéletrajza. A technok-
rácia és a fasizmus

— Népszabadság, 1971. október 2.

DISSZERTÁCIÓS VITÁK

Horváth György „A tankönyvek pszichológiai struktúrájának objektív vizsgálatára szolgáló logikai és matematikai módszerek” c. kandidátusi értekezését a Moszkvai M. V. Lomonosov Állami Egyetem Pszichológiai Karának Tudományos Tanácsa előtt 1971. június 29-én védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította és Horváth Györgynek a pszichológiai tudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Kanizsai Dezső „Logopszichológia” tárgykörében kifejtett munkássága téziseit 1971. október 11-én védte meg. Opponensek voltak: Kardos Lajos, a pszichológiai tudományok doktora, Réthy Aurél, az orvostudományok doktora és Illyés Sándor, a pszichológiai tudományok kandidátusa.

A bírálóbizottság megállapította:

a jelölt értekezéséért — a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 12/1970. (V. 5.) számú rendelete és az MTA Elnökének 1/1970. MTA-E (A. K. 13.) számú utasítása alapján, munkásságának eredményeit összefoglaló téziseket nyújtott be. A bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt fontos gyakorlati munkásságára alapuló tudományos kutatómunkát és fontos tudományos szervező és nevelő tevékenységet végzett a logopédia területén. Több beszédhibának (pl. a dadogásnak) a kóroktanát feltárta, és ennek alapján sikeres terápiás eljárásokat javasolt, melyek a gyakorlatban beváltak. Ezzel a magyar logopédiának a rokonszalmak képviselői előtt és külföldön is tekintélyt szerzett.

Tudományos kutatómunkájában a megfigyelő, leíró jellegű tevékenység mellett figyelemre méltó kísérleti munkát is végzett állapotokon olyan célból, hogy választ kapjon arra, hogy a megfelelő módon alkalmazott sajátos terápiára miként reagál a hallástól véggéppen megfosztott fül. Tudományos megállapításainak jelentős része a beszédpatológiával foglalkozó tudományok alapismeretévé vált, s megállapításainak egy része még ma is előremutató.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kanizsai Dezsőt a pszichológiai tudományok doktorává minősítette.

Bíró Viktorné „Az általános iskolai 4. osztályos tanulók erkölcsi tudatosságának vizsgálata és alakíthatósága az oktatónévelő munka során” c. kandidátusi értekezését 1971. december 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Lénárd Ferenc, a pszichológiai tudományok doktora és Petrikás Árpád, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A kandidátusi disszertáció teljes egészében beleillik abba a társadalmi mozgásba, amely ifjúságunk megismerésének, fejlesztésének feladatát egyre intenzívebben előtérbe helyezi. A jelölt olyan témát választott, amely a fiatalok egy meghatározott viszonyát két legfontosabb oldalról közelíti meg: a tudatosság és az alakíthatóság oldaláról.

A tanulmány eredményesen járul hozzá a 4. osztályos tanulók erkölcsi tudatosságának megismeréséhez; intenzív elemző munkával tárja fel ezen belül a konkrét és az általános, a köznapi és a tudományos, a negatív és a pozitív erkölcsi fogalmak jelentkezésének arányát és változásának folyamatát. Alapos kutatómunkával mutatja be a leggyakrabban használt etikai fogalmakat, a fiúk és a lányok fogalmi rendszerének jellegzetességeit, a gyermekek erkölcsi ítéleteinek típusait és a típusok változásait. Meggyőző tényanyag alapján von le következtetéseket a gyermekek általánosító, konkretizáló, differenciáló, analízis és absztraháló képességének szintjéről és az erkölcsi szituációk elemzése során.

A disszertáns folyamatosan és következetesen szem előtt tartotta az erkölcsi tudatosság vizsgálatában azt, hogy a morális cselekedet előkészítő belső tevékenység nem csupán intellektuális vonatkozású, hanem különféle pszichikus tényezők működnek közre az egyén erkölcsi magatartásának

kialakulásában. A racionális összetevőket vizsgálva alapos elméleti felkészültséggel és jó pedagógiai érzékkel végezte el az etikai fogalmak kialakulásának, a normák általánosításának, egymás alá- és fölérendezésének, alkalmazásának vizsgálatát. Folyamatában kutatta az ítélő-, az értékelő- és a döntési képesség formálódását, valamint az erkölcsi problémák megoldására irányuló gondolkodás fejlődését. Az emocionális összetevők vizsgálata elsősorban úgy érvényesült mint az erkölcsi meggyőződés alkotóelemének feltárása – összhangba hozva az ismeretkör bővülésével. A racionális elemek értékelésében a jelölt helyesen mérített a tantárgyi oktató munka tapasztalataiból.

A disszertáns differenciált kutatási metodikát alakított ki és alkalmazott. A bizottság újszerűnek értékeli a sajátos, de a mindennapi iskolai életbe szervesen beépíthető pedagógiai kísérleti helyzet megteremtését. Megállapítja, hogy a jelölt új vonásokkal gazdagította a szabad asszociációs, a definíciós és a konkretizálási vizsgálatok tartalmát és azok alkalmazását. Különösen értékesnek tartja a morális történetekkel végzett állásfoglaláskutatást. A kísérleti és a kontrollosztályok hatféle vizsgálati móddal 58 feladatot oldottak meg a vizsgálat során – szám szerint 185 tanuló. Ebből a számból is következik, hogy a vizsgálatok főleg intenzív jellegűek voltak. A kutatási eredmények feldolgozása mind mennyiségi, mind minőségi szempontból korszerűnek és mintaszerűnek tekinthető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bíró Viktorné a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Ranschburg Jenő „A negatív és a pozitív érzelmek megjelenése az azonnali és a késleltetett emlékezésben” c. kandidátusi értekezését 1971. december 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Forrai Tiborné és Illyés Sándor, a pszichológiai tudományok kandidátusai voltak.

A bizottság véleménye:

A dolgozat az érzelmek pszichológiája terén egy rész kérdés kifejtését és részletes vizsgálatát ígéri. A jelölt azonban feladatának tekintette az érzelmekutatások és érzelmelméletek főbb megállapításainak összefoglalását és ennek alapján az érzelmek keletkezésére és lényegére vonatkozó önálló magyarázat kidolgozását is. Elképzelései egy modell megfogalmazásához vezetnek el, mely túlmutat a jelölt eddig végzett experimentális munkáján, és egy hosszú távú kísérleti munka alapját és lehetőségeit rejt magában. Kísérleteiben azt a kérdést vizsgálja, hogy az emóciók hogyan viselkednek az emlékezés során, van-e különbség e tekintetben a pozi-

tív és negatív emóció között, rövid periódusú és hosszabb emlékezeti megőrzés között, valamint különböző életkorú csoportok között. Ez elméletileg és a gyakorlat szempontjából is fontos kérdés. Vizsgálatait több korosztályon, többféle módszerrel, a különféle kísérleti feltételek módszeres variálásával végezte. Eredményeit korszerű matematikai-statisztikai módszerekkel ellenőrizte. A jelölt az opponensi bírálatokra és a vitában felmerült kérdésre kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Ranschburg Jenőt a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Varga János „Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban (1556–1767)” c. doktori értekezését 1971. december 20-án védte meg. Az értekezés opponensei Pach Zsigmond Pál akadémikus, Makkai László és Szendrey István, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A disszertáció a kései feudalizmus magyarországi 16–18. századi formáinak problematikáját a társadalmi és jogi fejlődés sokáig meglehetősen elhanyagolt oldaláról ragadta meg.

Lényeges és maradandó értéket alkotott, kivált a szabadmenetelű jobbágyrétegek kialakulásának és fejlődésük megrekedésének bemutatásával, valamint a kérdésnek a második jobbágyság magyarországi rendszerébe való beillesztésével.

A munka kiemelkedő érdeme – mint minden opponens megállapította – az igen nagy, túlnyomó részben kiadatlan, ismeretlen vagy alig felhasznált levéltári forrásanyag megmozgatása és éles elméjű analízise, nem különben kiemelkedő érdeme az a bizottság, amellyel több évszázadon át ívelő problémáját egységbe fogja. Módszerének igen tanulságos vonása a jogi normáknak és a tényleges, gazdag változataiban regisztrált gyakorlatnak a szisztematikus konfrontálása, az alapvető gazdasági-társadalmi meghatározók figyelembevételével.

Külön figyelmet érdemel az a módszeres forráskritikai eljárás, amellyel egyes alapvető jogforrások hagyományos téves értelmezését kügazította, az opponensek egyértelmű elismerését ezen vonatkozásban is kiérdemelve.

Munkájának eredményeképpen az eddigénél teljesebben ismerhető meg a magyarországi kései feudális fejlődés nem egy nagy fontosságú, ám eddig alig vagy egyáltalán nem tanulmányozott jelensége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Varga Jánost a történelemtudományok doktorává minősítette.

Büchler Róbert „A mozgás szerveződésének pszichológiai vizsgálata” c. kandidátusi értekezését 1971. december 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Hepp Ferenc és Illyés Sándor, a pszichológiai tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A disszertáció a vizuális és a kinezetikus rendszer viszonyának fejlődésére vonatkozóan eredeti kísérleti anyagot dolgozott fel, melynek általános jelentősége van a fejlődéslélektanban és a mozgásoktatásban. Fontos adalékkal szolgált a vizuo-kinezetikus nagyságérzékelés mechanizmusára. Eredeti kísérleteket végzett továbbá a mozgásleállítás jelenségekéről, távolságok optikus és mozgásos reprodukciójára. A jelölt e téren bizonyos összefüggéseket világosan kimutatott és ezek elméleti jelentőségét is helyesen megadta.

Kutatása kísérleti jellegű. Kísérleti eljárásai korszerűek, a kérdésfeltevések adekváltak. Az eredmények] feldolgozása körültekintő és pontos.

Az opponensek és a felszólalók által felvetett kérdésekre a jelölt kielégítő választ adott, melyet mind az opponensek, mind a bizottság tagjai elfogadtak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslati alapján Büchler Róbertet a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Hahn István „Appianos és helye az antik történetírásban” c. doktori értekezését 1972. január 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Mócsy András, a történelemtudományok (régészet) doktora, Szádeczky-Kardos Samu, az irodalomtudományok doktora és Sarkadi János, a történelemtudományok doktora voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Hahn István doktori értekezése „Appianos” történeti forrásértékének vizsgálatát új alapokra helyezi, a szerző történetírói egyéniségét árnyaltan rajzolja meg. A munka lényeges új eredményei a következők: Appianos a művében tárgyalt eseményekkel egykorú szerzőket részesítette előnyben. Az egyes részekben a felhasznált fő forrásait nem követi szolgáiban, mellékforrásokat is használ, saját véleményeket is hangoztat. Ezeket a nyilatkozatait lényegesen meghatározza alexandriai görög öntudata, társadalmi helyzete és a birodalmi politikával szemben bizonyos kívülrállása, ami gyakran — hol burkoltabb, hol nyíltabb — Róma ellenes állásfoglalásban jut kifejezésre. Mindezek alapján Hahn Istvánnak sikerült igazolnia azt, hogy Appianos sajátos, a római történetet alexandriai, görög és egyetemes birodalmi nézőpontból vizsgáló és értékelő történetírói egyéniség, aki a sokszínű forrásanyagot messze-

menő írói önállósággal és tudatossággal dolgozta fel, s akit történetírói adottságai és érdeklődésének iránya nem annyira az események pontos rögzítésére, mint inkább összefüggésüknek és hátterüknek feltárására, a politikai lépések elemzésében az „anyagi alapokig” való lehatolására tették alkalmassá.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslati alapján Hahn Istvánt a történelemtudományok doktorává minősítette.

Szűcs Jenő „A gentilizmus — A barbár etnikai tudat kérdése” c. kandidátusi értekezését 1972. február 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Mályusz Elemér és László Gyula, a történelemtudományok doktorai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Szűcs Jenő értekezése nemcsak gondolatokban, hanem adatokban is gazdag ideológiai és történeti munka, amely a magyar történelem egyik terjedelmes korszakára úgy vet fényt, hogy az európai és a hazai fejlődést egymással összefonva mutatja be. Gondolatgazdagsága a problémakör további vizsgálatára ösztönöz, ugyanakkor pontos adatszűrűsége a további kutatásokhoz szilárd alapot biztosít. Magában is jelentős, egyézersmind az érdeklődés középpontjában álló problémakört szigorú módszerességgel ismertet meg. Ennek valamennyi elvét készen nem vehette át a külföldi szakirodalomból, hanem részben magának kellett azokat kialakítani.

A mű érdeme, hogy a későantik és középkori „nép” fogalmakat s a rájuk vonatkozó kifejezéseket egyeztetve a mindenkori történeti valósággal, fejlődésében követte nyomon a történeti változások okozta jelentéstani változatokat. Világosan felrajzolta a birodalmi vagy világegyházi méretekben való gondolkodás és a nemzeti tudat színeváltozását, a kettő ellentétének dialektikus alakulását. A magyarság néppé alakulásának kérdésében meggyőzően jutott el jóval a honfoglalás előtti időkhöz.

Rendkívül részletes nép- és államtörténeti korszakelemzés alapozza meg elmélet-, illetve eszmetörténeti részeit. Erős oldala, hogy a keleti és nyugati fejlődés tényanyagát eddig egyedülálló méretben és mélységben állítja egybe és veti össze. Mégsem csupán összegezés, hanem számos fontos önálló eredményekhez jut a részletekben is, bírál és vitatkozik. Egyebek között régészeti, néprajzi, nyelvészeti eszközöket is alkalmaz, és ezeknek a tudományzakoknak egyes eredményeit is helyesbíteni igyekszik.

A Bírálóbizottság javasolja a munka magyar és angol nyelvű kiadását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslati alapján

Szűcs Jenőt a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Almási Miklós „A látszat” c. doktori értekezését 1972. március 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Hermann István, a filozófiai tudományok doktora, Mészáros Vilma és Simonovits Istvánné, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A jelölt értekezése a marxista filozófia által középpontba helyezett lét és tudat problematika egyik fontos aspektusát tárgyalja. Az ideológia kérdéseiben legújabbban lezajlott viták általában beleütköztek a hamistudat fogalmába, a látszat kategóriáját azonban általában vagy nem tárgyalták, vagy meglehetősen felszínesen. Almási nagyon helyesen, jelenség és látszat összefüggéseit választja gondolatmenete kiindulópontjához, és igen széles körű irodalomból merít.

Sikeresen törekszik arra, hogy a kategóriának mind ontológiai, mind ismeretelméleti (s ezen belül esztétikai) dimenzióit feltárja, bemutassa gondolati előtörténetét. Egyet kell érteni azzal, hogy új kérdésfeltevéssel közeledik a látszat tárgyasult formáinak, cselekvésmódjainak (közvetlenség, manipuláció) a tartalmához. (A „tárggyátévés” fogalmával pl. a manipuláció, a „háttértudat” és hamistudat szembesítésével a látszat hatalomra konstituálódását tárgyalta stb.) Vitára adhat alkalmat a marxista filozófia egyes kategóriáinak értelmezése és fejlődési időszakainak jellemzése. E viták is termékenynek ígérkeznek. Almási gondolatébresztő módon próbál ezen a téren is a továbbkonkritizálásban előrelépni. A bírálóbizottság a doktori fokozatnak a jelölt számára való odaítélését összefoglalóan a következő megfontolások alapján javasolja:

1. Az értekezés problémaérzékenysége miatt, mellyel ezt a szubjektum—objektumviszony egészét átható kategóriát vizsgálat alá veszi;

2. Az értekezés marxista, kritikai módszeréért, mellyel tárgyát a társadalmi totalitás konkrét dinamizmusában vizsgálja és elemzi;

3. Gondolati eredményeiért, melyek jelentősen elősegítik a látszat kategóriájának valóban értelmes kategóriává tételét, tényleges fogalmi szintre emelését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Almási Miklóst a filozófiai tudományok doktorává minősítette.

Gábori Miklós „A neandervölgyi ember anyagi kultúrája az Alpok és az Ural között” c. doktori értekezését 1972. március 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Harmatta

János MTA lev. tag, Kretzói Miklós doktor és Bánesz László kandidátus voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Gábori Miklós értekezésének témaválasztása korszerű. Kivételesen nagy területet fog át, s ezen a téren úttörő a teljességre törekvő és historikai igényű szintézis létrehozásában.

Módszerében az eddigi legjobb iskolákhoz kapcsolódik, de a saját kutatásait továbbfejlesztve az ismert iskolák eredményeit lényeges pontokon túlhaladta.

Elsőnek sikerült e mozgalmas időszak kulturái közötti bonyolult genetikai kapcsolatokat ismereteink mai szintjén áttekinteni. Elsőnek kísérletezte meg Európa e térségében az etnikumok időbeni és térbeni mozgását, továbbá egymás közti kapcsolatát felvázolni, mely munkáját a paleolitikus kutatás hasonló kísérletei közül is méltón kiemeli. Munkájából igen gazdag, új részeredményeket is tartalmazó jelentős új történeti koncepció bontakozik ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gábori Miklóst a történelemtudományok (régészet) doktorává minősítette.

Gáspár László „Az össztársadalmi gyakorlat és az általános nevelés tartalmi és szerkezeti összefüggéseinek problémái” c. kandidátusi értekezését 1972. április 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Székely Endrének és Petrikás Árpád, a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Gáspár László tudományos tevékenységét, kutatásmetodikai felfogását részben a *nevelésfilozófiai kutatások* kiterjesztésének és intenzitása fokozásának, részben pedig a nevelési folyamat valamennyi lényeges mozzanatát átfogó, komplex pedagógiai kísérletek folytatásának igénye vezérelte.

Nevelésfilozófiai kutatásának fő módszere az *elméleti analízis*, melynek során az egész nevelés folyamatára befolyással bíró pedagógiai kategóriák és azok kölcsönviszonyainak, tartalmának megfogalmazását széles körű interdiszciplináris megközelítésben vetette fel, a filozófia, a politikai gazdaságtan, a szociológia, a nyelvtudomány és a pszichológia számos új eredményére építette. Kutatásai során a marxista neveléstudománynak a nevelés társadalmi természetére, feladat- és eszközrendszerére, valamint alapvető módjára vonatkozó álláspontját folytonosan egybevetette a marxizmus gyakorlatfelfogással. A kutatás célkitűzése s ennek megfelelően a vázolt nevelésfilozófiai rendszer kísérletet kíván. Ennek az igénynek tesz eleget Gáspár László figyelemre méltó egyéni vállalkozásával, amikor jelenleg a Baranya megyei Szentlőrincen

iskolaigazgatóként egy olyan évtizedre tervezett pedagógiai kísérletet irányít, amelynek célja az új nevelőiskola- (munkaiskola-) modell kialakítása. Ezzel a törekvéssel a mai átlagos iskolapedagógia színvonalát kívánja meghaladni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gáspár Lászlót a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Haulisch Lenke „A szentendrei festészet kialakulása, története és jelentősége a felszabadulás előtt” c. kandidátusi értekezését 1972. április 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Kontha Sándor és Molnár László, a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Haulisch Lenke dolgozatában a két világháború közötti hazai képzőművészetnek olyan területét vizsgálja, amely a felszabadulás utáni és a jelenkori művészet alakulásában fontos szerepet játszik.

A disszertáció széles körű anyaggyűjtésére és forráskutatására támaszkodva vizsgálja a választott témát. Ismert és már publikációkban tárgyalt művészek életművének adatait teszi teljesebbé, egyszersmint számos, a szakirodalomban eddig nem publikált művészeti munkásságot ismertet. A tanulmány az adatok és a műelemzések alapján a későbbi monografikus feldolgozásokhoz is nagy segítséget nyújt. A hazai képzőművészet általános jellemzői mellett az európai képzőművészet analógiáit is figyelembe veszi.

A mű tudományos eredménye hitelt érdemlő anyaggyűjtés és a dialektikus történeti módszerrel történő feldolgozáson túl fontos elméleti és esztétikai megállapítások közlése. Mindezzel jelenlegi művészettörténeti írásunkat gazdagítja.

A jelölt az opponensek véleményére adott válaszában a felmerült bírálatokra kielégítő válaszokat adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Haulisch Lenkét a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

Unger Máttyás „A történelmi tudat alakulása középkorai tankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig” c. kandidátusi értekezését 1972. június 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Pamlényi Ervin és Szabolcs Ottó, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Unger Máttyás disszertációja hűzágpótló munka. A szerző az elméleti és gyakorlati szakember hozzáértésével, biztonságával emeli ki és értelmezi a történelemtanköny-

vekben megmutatkozó legdöntőbb szemléleti elemeket, a történelmi tudat egyik meghatározóját. A disszertáció a századfordulótól kezdve a második világháborúig terjedő több, mint 50 év történelemtankönyveinek kitérő elemzését nyújtja. A témát tág értelmezésben fogja fel, nem korlátozódik csupán a tankönyvekre és tantervekre, hanem részletesen ismerteti a körülöttünk lezajlott vitákat is, s levéltári forrásokra is támaszkodik. Helyesen ábrázolja azokat a tényezőket, amelyek a tankönyvek, illetve a tankönyvszerzők szemléletére hatottak. Így a tanterveket, utasításokat s a mögöttük meghúzódó kultúrpolitikai koncepciókat. A disszertáció módszertanilag kiértékelt alkotás, következtetései sokoldalúak és egzakta. Előnyére válik, hogy a szerző időben és térben is a címbe jelzettől jóval szélesebben értelmezi. Eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy megállapíthassuk: a felszabadulás idején Magyarországon élő generációk jelentős rétegei milyen történet szemléleti örökséget kaptak a múlttól. A szerző stílusa igen olvasmányos.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Unger Máttyást a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Seres László „Somló Bódog társadalom- és történetfilozófiai tanai” c. kandidátusi értekezését 1972. június 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Gedő András, a filozófiai tudományok doktora és Bencze László, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A filozófiai gondolkodás magyarországi tradícióinak relatív szegényessége és a magyar filozófiatörténet kidolgozatlansága mellett a polgári radikalizmus ideológiájának, a pozitívizmusnak és a neokantiánizmusnak szívóssága és továbbélése is növeli annak jelentőségét, hogy a disszertáció a magyar polgári gondolkodás és jogfilozófia egyik jelentős képviselőjének társadalom- és történetfilozófiai tanait választotta témájául.

Seres László disszertációjának eredetisége és érdeme, hogy a témát lényegében filozófiai szempontból közelíti meg. Somló munkásságának filozófiai alapjait kívánja vizsgálni, ugyanakkor a filozófiai problematikát összekapcsolja Somló jogelméletének koncepciójával. A szerzőnek az is érdeme, hogy nem korlátozódik Somló teóriáinak vizsgálatára, hanem a téma taglalásába bevonja e teóriáknak az egyidejű hazai és nemzetközi ideológiákkal való kapcsolatát, valamint Somló eszméinek utolsó életét a Horthy-korszakban. Az értekezés a forrásanyagok gondos tanulmányozása alapján, a témára vonatkozó marxista irodalom lelkiismeretes felhasználásával és önálló elemző-

készséggel íródott. Alapjában véve sikerrel oldja meg a maga elé tűzött feladatokat.

A Tudományos Minősítő Bizottság Seres Lászlót a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Bajkó Mátyás „A főbb iskolakollégiumok belső életének fejlődése a reformkorban” c. kandidátusi értekezését 1972. június 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Földes Éva, a neveléstudományok doktora és Orosz Lajos, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A jelölt munkájában arra törekedett, hogy a reformkori iskolakollégiumok nevelésügyét kellő megvilágításba állítsa. Meggyőzően bizonyította: 1. hogy a protestáns kollégiumok oktatási-nevelési rendszere kiemelkedő szerepet töltött be a reformkor művelődéstörténetében, 2. hogy ez az intézménytípus ebben az időben igen alkalmas volt arra, hogy a kor nagy eszméit, a polgári haladást, a nemzeti művelődést, az anyanyelvi oktatást, a munkára nevelés gondolatát magáévá tegye és oktató-nevelő tevékenységében alkalmazza, 3. hogy a kollégiumok — a maguk szerény keretei között — törekedtek új tudományos és gyakorlati koncepciók megállapítására, 4. hogy a reformkor „nagy nemzedéke” javarészt a kollégiumok nevelőműhelyeiből került ki, 5. hogy a kollégiumok autonómiája a legalkalmasabb eszköz volt arra, hogy felkészítse a növendékeket a közéleti tevékenységre. A feltárt történeti anyag tanulságos lehet, és segítséget nyújthat a mai diákközhöz, kollégiumok nevelése számára is. A kutatómunka több mint egy évtizedes múltat tekint vissza. A jelölt nagy irodalmi anyagra, bőséges, csak kéziratban hozzáférhető levéltári, iskolatörténeti dokumentumokra alapozta munkáját. A nagy anyaggyűjtés mind tartalmilag, mind terjedelemben megfelel a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott kutatómódszertani követelményeknek. Sokoldalúan — a tantervek, tankönyvek, tanárok és az ifjúság oldaláról — mutatja be a kollégiumok életét és működését az eredeti dokumentumok tükrében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bajkó Mátyást a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Fülep Ferenc „Sophiane története” c. doktori értekezését 1972. június 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Harmatta János levelező tag, Mócsy András, a történelemtudományok (régészet) doktora és Barkóczy László, a történelemtudományok (régészet) kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Fülep Ferenc Sophiane ókori történeténelem feltárását tűzte ki témául, ami az helyes és sikeres volt, mivel e téma nélkülözhetetlenül fontos központok történetének alapos ismerete egész Pannónia történeti konstrukciójában. Sophiane kutatása olyan kérdés megválaszolására is lehetőséget nyújtott, mint pl. az évszázados vita kereszt-tüztében álló kontinuitás problémája.

A disszertáció legfontosabb alapját a jelölt csaknem két évtizedes alapvetően fontos forrásanyagot nyújtó ásatása, továbbá a korábban előkerült s általa hitelesített gazdag leletanyag alkotta. Ezt példamutató dokumentáció kísérte. A régészeti kutatás módszereivel elért eredményeket tudatosan és sikeresen használta fel a történeti rekonstrukció megvalósításán.

Az új forrásanyag alapján meggyőzően sikerült tisztázni Sophiane topográfiájának legfontosabb kérdéseit. Meghatározta a város keletkezésének időpontját és történeti vonatkozásait, és lényegesen újszerű helyzetet rajzolt történeti fejlődéséről. Az értekezés helyesen tárt fel új adatokat a pannóniai kereszténység történetére vonatkozóan.

Fontos új megfigyelésre és megállapításokra jutott Sophiane későrómai lakosságának továbbélésének és ókeresztény épületének további funkciójával kapcsolatban.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú véleménye alapján Fülep Ferencet a történelemtudományok (régészet) doktorává minősítette.

Salamon Jenő „A gyakorlati problémamegoldás ontogenezise a 6—14 éves korban” c. doktori értekezését 1972. június 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Bartha Lajos és Kelemen László, a pszichológiai tudományok doktora és Szarka József, a neveléstudományok doktora volt.

A bírálóbizottság megállapította:

Salamon Jenő jelentős, korszerű téma feldolgozására vállalkozott. A doktori értekezésben feldolgozott kérdéskör: a gyakorlati problémamegoldás ontogenezisének vizsgálata doktori szintű téma, hiszen a megismerés és a cselekvés kölcsönhatásának alapvető problematikájával van kapcsolatban. Társadalmilag igen hasznos a téma kutatása, mivel szorosan kapcsolódik az iskolai oktatás gyakorlatához és tanulságai felhasználhatók az életszerűbb és gyakorlatibb tanítás-tanulás kialakításában.

A disszertáció jelentős új eredményeket tartalmaz mind a konvergens, mind a divergens jellegű problémamegoldás fejlődésére vonatkozólag. Oktatás-pszichológiai kísérletek fontos megállapításai elsősorban az előzetes tájékozódás problematikájával kapcsolatosak. Részleges adatokat szolgáltat a fej-

lődés folyamatosságára, illetve szakaszosságára vonatkozó vitához. Részletesen bemutatja a konvergens, illetve divergens feladatmegoldás meneteiben a csomópontokat, szakaszokat és ugrásokat.

Eredményei közül kiemelendő: a tárgyi cselekvésnek mint a fejlesztés eszközének életkori lokalizálása s a magasabb szint optimális életkori meghatározása; pedagógiai hatékony eljárások pozitív transferhatásának vizsgálata és egzakt adatokkal való igazolása; mindezek pedagógiai következményeként az egyoldalú verbális tanulás pozícióinak gyengítése egy komplexebb, teljesebb személyiségfejlesztés lehetőségeinek pszichológiai oldalról való megerősítése. A disszertáció komoly értéke a sokoldalú és színvonalas, precízen kidolgozott vizsgálati metodika. A saját eredeti kísérleti metodikáját továbbfejlesztette a divergens gondolkodás tanulmányozására. Mintaszerű a divergens feltétet variáló oktató kísérlete. A statisztikai értékelések korszerűek, és gazdag anyagokat szolgáltatnak a következtetések levonásához.

A vitában felvetődött kérdésekre a jelölt részletes és meggyőző válaszokat adott, melyeket mind az opponensek, mind a bírálóbizottság tagjai elfogadtak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Salamon Jenő a pszichológiai tudományok doktorává minősítette.

Bóna István „Magyarország régészete és története a római uralom végétől a honfoglalásig” c. doktori értekezését 1972. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei: Györffy György és Hahn István, a történelemtudományok doktorai és Kovrig Ilona, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította: Bóna István doktori értekezése időben széles kort ölel fel, térben messze túllépi a Kárpát-medence határait, és témaválasztása a tárgyalta korszak szinte minden jelenségére kiterjed. E széles ismeretanyagot a régészeti és történeti források alapján vizsgálta. A forrásanyag és irodalom széles körű ismeretéhez járul kitűnő kritikai érzéke. A gazdasági alapok és a társadalmi szerkezet vizsgálatát marxista igényekkel közelíti meg. Munkája a tárgyalta korszak számos kérdésében, így a longobardok és a IX. század történetére vonatkozóan különösen elmélyült szintézist nyújt. A bizottság a beadás óta megjelent irodalommal kiegészített kéziratnak mint a szakirodalmunkban hézgapótló műnek a kiadását javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bóna Istvánt a történelemtudományok (régészet) doktorává minősítette.

Bábosik István „Az erkölcsi tudatosság és a magatartás kapcsolata (12–14 éves tanulók körében végzett vizsgálatok alapján)” c. kandidátusi értekezését 1972. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szarka József, a neveléstudományok doktora és Bíró Viktorné, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Bábosik István disszertációjában mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából kiemelkedően fontos összefüggés vizsgálatát végezte el imponálóan érett pedagógiai kultúráltsággal, önálló alkotó tevékenységgel teremtett metodikával. Kitűzött feladatait következetesen, nagyfokú tudományos fegyellemmel oldotta meg. A munka tartalma, világos szerkezete a szerző biztos tudatos témakezeléséről tanúskodik, aki ezen erénye mellett még kiváló irodalmi tájékozottsággal, szociológiai, pszichológiai ismeretekkel, magas fokú kutatómódszertani felkészültséggel is rendelkezik.

Összegezésként a Bírálóbizottság megállapítja, hogy neveléstudományunk egy kiemelkedően fontos, a társadalmi igényeknek is megfelelő kutatási témában elért kiváló kutatói eredménnyel gyarapodott. A produktum azért is megkülönböztetett figyelmet érdemel, mert nevelési gyakorlatunk számára fontos orientáló szempontokat nyújt; tiszta, világos kutatómódszertani logikája pedig a mások általi megismételhetőséget is lehetővé teszi.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bábosik Istvánt a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Gedai István „A magyar pénzverés kezdete” c. kandidátusi értekezését 1972. szeptember 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Györffy György, a történelemtudományok doktora és Kubinyi András, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Az értekezés lényegesen különbözik a szokott disszertációktól, amennyiben nemcsak a megadott téma újszerű feldolgozását adja, hanem egy nagy felfedezést is publikál. Ténylegesen itt olvashatunk először az évezredünk első éveiben elrejtett nagyharsányi kincsről, amely 40 db érmet tartalmaz a legelső magyar pénzből, István királyunk eddig ismeretlen veretéből. Ez a páratlan jelentőségű lelet önmagában is megérdemli, hogy pénzverésünk kezdetéről írt monográfia középpontjába állíttassék. Még idősebbé teszi ezt az a vita, amely a magyar pénzverés kezdeteiről az utóbbi időben idehaza és külföldön kialakult. A lelet tudományos jelentőségét emeli: alkalmas arra, hogy a vitát eldöntse. Gedai István átlátva a lelet kulcs-

jelentőségét, a vita lezárásának céljával írta meg művét, és célját jelentős mértékben sikerült is valóra váltania. A nagy felfedezés kitűnő pénztörténeti kiértékelés keretében nyerte el feldolgozását. Dolgozatának témája és annak sikeres feldolgozása aktuális és hasznos a régészet, az éretnen és általában az egész kelet-európai történettudomány számára.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gedai Istvánt a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Lukács Antal „Az esztétikai visszatükröződés sajátosságai a filmművészetben” c. kandidátusi értekezését 1972. szeptember 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Hermann István, a filozófiai tudományok doktora és Nemes Károly kandidátus voltak. A bírálóbizottság megállapította:

Lukács Antal kandidátusi értekezése figyelemre méltó munka a hazai filmtudományi kutatásban. Rendkívül fontos kérdés szakmailag elmélyült vizsgálatára vállalkozik: általános esztétikai szemléletünk fogyasztóságán a szakesztétikák, ágazati esztétikák kialakulatlanságán is kíván segíteni azzal, hogy a filmművészet speciális visszatükrözési problémáit választotta értekezése tárgyául.

A szerző rendkívül széles irodalmi és élő filmanyagot dolgoz fel, a filmkészítés gyakorlati kérdéseiben is otthonosan mozog, s elkerüli a valóságtól, a történelmi fejlődéstől elszakított eszmefuttatásokat. Különösen jól oldotta meg a legmodernebb filmművészeti elméletek bemutatását és kritikáját, valamint a filmalkotói gyakorlat vitás kérdéseiben való állásfoglalás és esztétikai alapelvek kapcsolatának kérdését.

Elemzése bebizonyította a marxizmus elméletének, a marxizmus esztétikai módszerének fölényét a polgári megközelítési módok felett. A disszertáció erőnyei mellett meg kell említenünk, hogy a problémák kifejtése helyenként vázlatosnak látszik, különösen a modern film filozófiai-esztétikai kategóriáinak vonatkozásában.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Lukács Antalt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Ágoston György „A pedagógia alapfogalmai és a nevelési célrendszer” c. doktori értekezését 1972. szeptember 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Földes Éva és Kelemen László, a neveléstudományok doktori és Széchy Éva, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

Ágoston György értekezése figyelemre méltó hozzájárulás a marxista pedagógia

filozófiai és fejlődéstörténeti szempontú vizsgálatához. Elméleti értékei mellett segítséget nyújt időszzerű oktatáspolitikai problémák megoldásához is.

Előrevív kísérletet tesz a pedagógiai alapkategóriák korszerű tartalmi meghatározására, finomabb elhatárolására, az alapkategóriák közti összefüggések struktúrájának megmutatására. Lényeges problémákat vet fel a nevelés felépítmény jellegének differenciáltabb elemzésével kapcsolatban is.

Gazdagítja a polgári oktatásügyre vonatkozó ismereteket, elemezve néhány főbb pedagógiai irányzat reprezentatív művét. Különösen értékes a permanens nevelés és az akceleráció kérdéseire vonatkozó burzsoá álláspontok kritikai áttekintése.

Fontosak azok a megállapítások, amelyek a disszertációban a szocialista közoktatásügy szerkezetének alakítására, távlati építésére vonatkoznak. A jelölt helyesen hangsúlyozza, hogy gondosan számba kell venni a konkrét gazdasági, termelési színvonalat, a továbbfejlesztés reális szükségleteit és racionális ütemét.

A kommunista nevelés célrendszerét elemezve, figyelemre méltók azok a gondolatai, melyeket e nevelés lényegére, a személyiségfejlődés determináltságára és a fejlődés törvényszerűségeire vonatkozóan kifejt. Új szempontokkal gazdagítja a célrendszer belső struktúrájának elemzését és a nevelési feladatoknak a kultúra tartományai, továbbá a pszichikus alapfolyamatok szerint újszerű felsorolását adja.

A disszertáció értékei mellett a következő problémákat veti fel:

- A nevelés alapfogalmainak elemzésekor nem kap kellő hangsúlyt a marxista személyiségelmélet azon lényege, hogy az ember a környezet átalakítása folyamatában termeli meg önmaga átalakításának feltételeit.

- Nem eléggé meggyőzőek a pedagógia felépítmény és nem felépítmény jellegéről kifejtettek sem. Nem fogadható el az a következtetés, mintha a nevelés kevésbé szorosan kötődne az alaphoz, mint más felépítmény jelenségek.

- A sokoldalúan (minden oldalán) fejlett marxi eszményének tárgyalásában a marxi nézetek elemzését nem követi Lenin nézeteinek tárgyalása, és nem kellő mértékben használja fel a szerző a marxista emberkonceptió lényegére vonatkozó újabb viták eredményeit sem.

Mindhogy a jelölt nagyon időszzerű és a doktori értekezés követelményeinek megfelelő átfogó és a tudomány alapproblémáit érintő kérdéseket vizsgál, a bizottság a teljesítmény egészét pozitívan értékeli.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Ágoston

Györgyöt a neveléstudományok doktorává minősítette.

Kislégi Nagy Dénes „Émile Durkheim és iskolája” c. doktori értekezését 1971. október 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Sándor Pál, a filozófiai tudományok doktora, Kulcsár Kálmán, az állam- és jogtudományok doktora és Judi István, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Kislégi Nagy Dénes Émile Durkheim egykori személyes tanítványa, s mint ilyen, a szociológia egyik hazai úttörője.

A magyar szociológia ma is igényli a klasszikus polgári szociológusok fő műveinek elmélyült, bíráló elemzését. A szerző Durkheimről és iskolájáról írott monográfiája számottevő új tudományos eredményt hozott. Durkheim és iskolája szociológiai teljesítményének, módszerének elemzése és összevetése más áramlatokkal, ill. a polgári közgazdaságtannal, statisztikával, jogtudománnyal stb. házagpótló nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalomban is. Feltáró jellegű Durkheim posztumusz műveinek és az iskola későbbi termékeinek magyar nyelvű ismertetése és elemzése.

A szociológia és a társadalmi nevelés kapcsolatának durkheimi felfogása, az erkölcszociológiai megközelítés, s ennek összefüggése a munkamegosztással — megfelelő marxista bírálat mellett — sok kutatási probléma és módszer méltánylására vezethet, amelyek mindeddig hiányosak a magyar szociológiában. Ehhez is értékes hozzájárulás nevezett munkája.

Bár kétségtelenül hiányolható a durkheimi életmű társadalmi alapjainak részletes vizsgálata, az egész mű tárgyi gazdagsága és az az általános irányzata, hogy a polgári szociológiában a marxizmus irányába mutató törekvéseket és eredményeket helyezi előtérbe és becsüli meg leginkább, elégséges alapot ad a doktori fokozat odaítéléséhez.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kislégi Nagy Dénest a filozófiai (szociológiai) tudományok doktorává minősítette.

Vörös Károly „Budapest legnagyobb adófizetői (1873–1917)” c. kandidátusi értekezését 1972. október 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Erényi Tibor és Katus László, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A szerző eddig fel nem dolgozott tárgyat választott kutatási témájáról, Budapest legnagyobb adófizetőinek társadalomtörténeti vizsgálatára vonatkozó eredményei így egészében újszerűek.

Számszerűen kimutatja többek között,

hogy a régi, 1848 előtti polgárság a századfordulóra hogyan szorul ki a vezető pozíciókból, milyen új rétegek — értelmiségi, köz-tisztviselői elemek, gazdasági szakemberek — jelennek meg a virilisták körében, hogyan formálódik ki egy viszonylag stabil vezetőréteg.

A társadalomtörténeti vizsgálatok mellett képet kapunk a tőkés vagyon forrásairól, felhalmozódása és áramlása útjáról is. Rámutat a szerző arra, hogy a virilista réteg vagyoni alapjaiban kiemelkedik az ingatlan-vagyon, kimutatja a kereskedelem, ipar, szabadfoglalkozás stb. változó jelentőségét és arányait.

A disszertáció egyrészt a tőkeképződés mechanizmusára von le országos jelentőségű következtetéseket, másrészt polgárosultabbnak tekinti vezetők rétegeinket; a dzsentri réteg szerepét viszont kisebbnek véli, mint azt eddig gondoltuk. Ez utóbbi megállapítások országos érvényét azonban még további kutatásoknak kell tisztázni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vörös Károlyt a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Kanyar József „Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig (1920–1949)” c. kandidátusi értekezését 1972. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Mészáros Károly és Szakács Sándor, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Kanyar József disszertációja figyelemre méltó helytörténeti szakmunka. Külön kiemelendő az értekezés komplexitása (agrártörténet, politikatörténet, hadtörténet), gazdag és sokoldalú forrásanyaga, amelynek alapján a szerző új tudományos eredményeket mutat fel. Átfogó képet nyújt a számos sajátossággal rendelkező Somogy megye agrárviszonyairól, a megye felszabadulásáról az osztály- és pártküzdelmekről, a felszabadulás és a fordulat éve közötti agrárpolitikáról, az agrárfejlődésről. Figyelemre méltóak azok az eredmények, amelyeket a megye agrártársadalmának igazgatásában 1945 után szerepet játszott hivatalok és intézmények történetének feltárásában ért el. Ugyanakkor a dolgozatnak vannak hiányosságai is. Nem sikerült minden esetben megoldania a helytörténet és a köztörténet problematikájának összekapcsolását, a Horthy-korszakról szóló rész vázlatos, a szerkezet és a megformálás helyenként egyenetlen.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kanyar Józsefet a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Gál Andrásné „Társadalmi aktivitásra való felkészítés az általános iskola felső tagozatán” c. kandidátusi értekezését 1972. november 3-án védte meg. Az értekezés opponensei Gordosné Szabó Anna és Orosz Sándor, a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Szocialista nevelésünk egyik lényeges feladatának a mainál eredményesebb megoldására keresett módokat a tényleges iskolai feltételek között. Az értekezés jelentősen hozzájárul a 10–14 éves korosztály társadalmi aktivitásra való felkészítése pedagógiai, munkaszervezeti modelljének kidolgozásához. Kutatási eredményét az általános iskola nevelési programjának kiegészítésére és az iskolában folyó nevelés korszerűsítésére jól fel lehet használni. Modelljével elősegíti a nevelési mikrokörnyezet formáinak kialakítását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Gál Andrásné*t a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Fügedi Erik „A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása” c. kandidátusi értekezését 1972. november 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Bónis György, az állam- és jogtudományok doktora és Kubinyi András, a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A jelölt széles körű forrásanyagra támaszkodva és differenciált forráskritika alkalmazásával kíséri végig értekezésében a 15. századi magyar társadalom politikailag vezető legfelső rétegének összetételét, alakulását és e változás mozgató erőit. Eddig nem kellőképpen értékesített forrástípusokat hasznosít új szempontok alapján. Megoldáshoz segíti a korszak politikai történetének nem egy központi kérdését, mindenekelőtt az uralkodói politika módosulását. Módszere az archontológia és a geneológia újszerű felhasználását gyümölcsözően kapcsolja össze a történeti statisztika és a szociológia alkalmazásával. Szemléletesen mutatja be az életpályákat, a tárgyalt kor arisztokráciájának életmódját és tudatviszonyait. A mintaszerűen alkalmazott módszernek, valamint a szerző anyagismeretének és történetírói felkészültségének találkozásából olyan munka született, amelynek eredményei időtállóan épülnek be mindabba, amit marxista történetírásunk eddig elért. Megállapításait különösképp az uralkodó osztály rétegződésének (nem utolsósorban vagyoni rétegződésének) és címhasználatának vonatkozásában lehet még tovább finomítani, ugyanígy a korábbi hazai társadalomtörténet és intéz-

ménytörténet (Szilágyi L. és Hajnal I. munkái) eredményeinek felhasználásával.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Fügedi Erik*et a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Ludassy Mária „A felvilágosodás filozófiájától — a francia forradalom ideológiájához” c. kandidátusi értekezését 1972. november 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Almási Miklós, a filozófiai tudományok doktora és Mészáros Vilma, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Olyan problémakör elemzését tűzte ki célul, amelyet a múltban már gyakran vizsgáltak, és ennek ellenére új értékeléseket képes nyújtani a 18. század Franciaországának ideológiai és társadalmi jelenségeiről. Ezt részben az teszi lehetővé, hogy új anyagokat von be elemzésébe, hogy a régibb anyagokat új szempontok alapján analizálja. Másrészt az, hogy vizsgálódásának módszere a marxizmus konkrét-dialektikus történelemszemlélete. Külön érdeme az értekezésnek, hogy a filozófiai gondolatvilág vizsgálata során differenciált képet rajzol olyan bölcseletről (pl. Rousseau-ról, Diderot-ról), akiknek képe eddig igen sommás ítéleteken nyugodott. További fontos értéke az értekezésnek, hogy kellő mélységgel figyelembe vette az adott kor gazdasági viszonyait.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ludassy Mária*t a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Balogh Sándor „Parlamentari és párharcok Magyarországon a felszabadulás után (1945–1947)” c. doktori értekezését 1972. november 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Arató Endre, Berend T. Iván, a történelemtudományok doktorai és Korom Mihály, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Balogh Sándor doktori értekezése a magyar marxista–leninista történetírás egyik kiemelkedő jelentőségű s maradandó értékű teljesítménye. Olyan teljesítmény, amely témájánál, anyag-gazdagságánál, feldolgozásának színvonalánál és tanulságainál fogva méltán tarthat számot a hazai tudományos élet és a hazai közvélemény mellett a külföld érdeklődésére is.

Az értekezés először ad részletes és átfogó képet a magyar társadalomnak a felszabadulás után újjászerveződött politikai erőiről és azok küzdelméről az 1947-es országgyűlési választásokig bezárólag. A kor politikai eseményeit, a magyar népi demokratikus forradalom folyamatait, a pártok befolyását, állásfoglalásait, tevékenységét, egymás közti

kapcsolatait és ellentéiteit s nem kevésbé az egyes pártok belső helyzetét, csoportjait és vezetőik magatartását a maguk ellentmondásosságában, rendkívül árnyaltan mutatja be.

A szövevényes és bonyolult magyar belpolitikát Magyarország külpolitikái és gazdasági helyzetének alakulásával kölcsönhatásban rajzolja meg. Az igen széles hazai és külföldi forrásbázis alapján s a vonatkozó történeti és memoárirodalom felhasználásával nemcsak az események és a helyzet részletei tekintetében tár fel igen sok új összefüggést, hanem a nagyobb kérdés-csoportokról — köztük a korábbi irodalomban már jól feldolgozottokról — úgyszintén a tárgyalt történelmi folyamat egészéről is tud jelentős új dolgokat mondani. Különösen kiemelendők az 1945. évi választásokról, a köztársasági törvényjavaslat és a köztársaság védelméről szóló törvényjavaslat vitájáról, a koalíció válságairól, a Baloldali Blokk és a Kiszgazdapárt viszonyáról 1946 nyarán és őszén, a béke előkészítéséről, a párizsi békeszerződésről, a Magyar Közösség-i összeküvés pártpolitikai háttéréről és hatásáról s a fakultatív hitoktatás bevezetése körüli küzdelemről szóló részek, s mindvégig a munka egészen át a pártközi tárgyalások és a parlamenti bizottságok vitáinak anyagának kritikai elemzése.

A szerző a maga véleményét a disszertációban főleg a tények, események alapos bemutatásával, megfelelő csoportosításával s az eseménytörténetbe szőtt megjegyzéseivel juttatja kifejezésre; de általában a fejezetek végére illesztett elemző összefoglalók végén is.

A kézirat terjedelmének bizonyos csökkentésével egyrészt kiküszöbölődnek az a kifogás, amely részletek túl bőséges leírására vonatkozik, másrészt továbbfejleszthetők lennének az elvi, elméleti és nemzetközi összehasonlító elemzések, amire a szerző rendkívül gazdag anyagismerete lehetőséget nyújt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Balogh Sándort a történelemtudományok doktorává minősítette.

Niederhauser Emil „A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában” c. doktori értekezését 1972. december 4-én védte meg. Az értekezés opponensei Arató Endre és Berend T. Iván, a történelemtudományok doktori és Dolmányos István a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Niederhauser Emil — a nemzetközi tudományos irodalomban is kivételes teljesítményként — doktori értekezésében 15 nemzet polgári átalakulásának politikai és esztétörténeti szféráit fogta át, kivételes

nyelvtudására támaszkodva oly módon, hogy közvetlenül épített az illető nemzetek történetkutatásainak eredményeire. sőt az alapvető — rendkívül széleskörű — forrásanyag használatára is. Munkájának legfőbb, marxista módszertani vonása mély társadalomtörténeti alapozottsága, ami igényes, komparatistikus eljárással, ugyanakkor a tudományos szintetizálás feltételeinek szakszerű megteremtésével és kiaknázásával ötvöződik. Az értekezés legfőbb eredménye, hogy a polgári átalakulás és a nemzeti törekvések közötti kölcsönhatás-viszonyok tisztázását messzemenően előmozdította, mégpedig számos sajátosság és a kölcsönös feltételezett-séget átszövő jellegzetes elletmondás feltárása révén is.

A bírálóbizottság a felmerült vitakérdések közül kiemeli a gazdasági meghatározók művelődéstörténeti érvényesítésének, továbbá a nemzeti fejlődésben mutatkozó fáziskülönbségek magyarázatának módszertani vonatkozású problémáit.

Az opponensek egybehangzó igényét a gazdasági meghatározók erőteljesebb tárgyalásba vonására a bírálóbizottság a jelölt válaszában vállalt mértékig javasolja az általában véve politikai ideológiatörténeti munkában érvényesítendőnek.

Az indokolt tematikai korlátozás keretei közt is ajánlja a bírálóbizottság, hogy a jelölt további kutatásai során a nemzeti fejlődés fáziskülönbségeinek magyarázatát mélyítse el, s ugyanakkor tegye egyértelműbbé az orosz fejlődés vonatkozásában is azt: mit tekint a polgári átalakulás elemének, illetve szerves előzményének, és mit csupán a feudális struktúrán belüli korrekciós törekvésnek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Niederhauser Emilt a történelemtudományok doktorává minősítette.

Knoll Józsefné Teleki Éva „Nyilas uralmi rendszer Magyarországon 1944. október 16-tól 1945. április 4-ig” c. kandidátusi értekezését 1971. december 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Lackó Miklós és Korom Mihály, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Teleki Éva „Nyilas uralmi rendszer Magyarországon” c. kandidátusi értekezése történetírásunkban eddig feldolgozatlan kérdést tárgyal, jórészt eddig ismeretlen forrásanyag alapján, tárgyszerűen jó elemző készséggel, marxista kritikával. Kitűnő, részletes képet nyújt a nyilasok állami, gazdasági, katonai és közigazgatási tevékenységéről, a nyilas „őrségváltásról”, a nyilas párt és fegyvereseinek tevékenységéről. Budapest feláldozásáról, a kiűrtés kérdé-

séről, a zsidóság elleni irtóhadjáratról, az állam „hungarista” átszervezését szorgalmazó — sokszor minden racionális megfontolást nélkülöző — kísérletekről, s a végső bomlás és összeomlás lefolyásáról. A disszertáció vizsgálati eredményei néhány kérdésben az eddigieknél árnyaltabb, pontosabb álláspont kialakítását teszik lehetővé történettudományunkban a magyar ellenforradalmi korszak ezen utolsó időszakáról. Ilyen kérdések a következők: A magyarországi kormányzati rendszerben bekövetkezett változások 1944 márciusa és októbere után; a német megszállás, illetve a német uralom sajátosságai, összevetve más országok megszállása formájával, mechanizmusával, a nyilasok és szövetségeseik kapcsolata a fasiszta Németországgal, a nyilasok „önálló” magyar fasiszta elképzelései és tervei; a német fasiszta hatalmi gépezet különböző részeinek (SS, külügyminisztérium stb.) viszonya Szálasi rendszeréhez stb.

Az opponensek és a bírálóbizottság úgy látta, hogy a disszertáció helyenként túlságosan statikusan, szilárd politikai rendszernek ábrázolta a nyilas uralom ténylegesen meglehetősen labilis, kifejezetten csak a német szuronyokon alapuló voltát. Az opponensek és a bírálóbizottság tagjai kritikai megjegyzéseket tettek március 19. és október 15. jelentőségének, egymáshoz való viszonyának ábrázolására; hangsúlyozva, hogy e tudományos probléma még továbbhi, a disszertáción túlmenő tisztázásra, kutatásra szorul. Egyébként a bizottság megállapítja, hogy Teleki Éva az opponensek és a bizottság tagjai által feltett kérdésekre színvonalas, kielégítő válaszokat adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Knoll Józsefnét a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Erdős Konrád „A szocializmus elemi társadalmi viszonya fejlődésének dialektikájáról (módszertani aspektus)” c. kandidátusi értekezését a Leningrádi A. A. Zsdanov Állami Egyeten Filozófiai Kara dialektikus materializmus tanszékének Tudományos Tanácsa előtt 1972. december 14-én védte meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fozkozatot honosította és Erdős Konrádot a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Rózsahgyi Tiborné „A cél” c. kandidátusi értekezését 1971. december 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Kiss Artúr és Lick József, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Nevezett disszertációjában arra vállalkozott — mint ezt a dolgozat alcíme is

jelzi —, hogy megvizsgálja a marxista teleológia alapkérdéseit. Ennek a feladatnak imponáló alapossággal, elmélyült felkészültséggel, heható — a probléma széles körű nemzetközi irodalmára kiterjedő — irodalom- és tárgyszeremmel tesz eleget.

Tárgyvázlatása a filozófiában nagyon fontos, de a marxista—leninista filozófiai irodalomban mind ez ideig kidolgozatlan, sőt tartósan háttérbe szorított témakörre irányult. A disszertáció fő érdeme: alapkoncepciója. Az a felismerés, hogy nem maradhatunk meg a cél eszméje jellegének ismeretelméleti megközelítésénél, hanem azt ontológiai oldalról kell vizsgálnunk.

Az értekezés középpontjában az emberi cél kérdéskör áll, de ehhez a szerves cél-szerűség teljesen újszerű vizsgálatával jut el. Jelentős új gondolatokkal járul hozzá a szerző a marxista szükségletelmélet meg-alapozásához is.

Jó lett volna viszont, ha a disszertációban tárgyalt kardinális kategóriákra, különösen pedig a disszertáció címadó kategóriájára: a cél fogalmára adott volna egy többé-kevésbé zárt meghatározást, és a szükséglet fogalmat is egyértelműbben adta volna meg.

A disszertáció magas színvonalát jól mutatja az az imponáló biztonság, amellyel a szerző a témához kapcsolódó szaktudományos (fejlődéslelektani, néprajzi, biológiai, pol. gazd.) ismeretanyagokat felhasználja és filozófiailag értelmezi is.

A jelölt igen alapos filozófiatörténeti felkészültséggel rendelkezik, s témája filozófiatörténeti előzményeinek vizsgálata közben figyelemre méltó eredeti gondolatokat is felvet Arisztotelész, a mechanikus materialistát és Kant értékelésével kapcsolatban.

Az összegezés, a tárgyalási mód világos, jól komponált, koncepciójának szisztematikus és koherens kifejtését jelenti. A disszertáció egészében és részleteiben is logikus, jól felépített. Nyelvezete színes, plasztikus. Az értekezés a formai követelményeknek is mindenben megfelel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Rózsahgyi Tibornét a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Ancsel Éva „A szabadság dilemmái” c. kandidátusi értekezését 1972. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Farkas Endre és Kéri Elemér, a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

Az értekezés alaptémája: a szabadság, a forradalmiság és felelősség dilemmáinak elemzése következetesen marxista—leninista és úttörő jellegű kérdésfeltevés és megoldás.

A disszertáció érdeme, hogy a tárgyalt problémákat beágyazza a közelmúlt eleven

tapasztalataiba, valóságos élethelyzeteket, azok valóságos dilemmáit teszi elemzés tárgyává a mozgalom szenvedélyes védelmének és állandó bírálatainak dialektikus egységében.

A tudományos minősítés eddigi gyakorlatában viszonylag ritka és ezért szokatlan, hogy a jelölt nem a hagyományos értekezésformában készítette el és nyújtotta be dolgozatát, hanem esszé formájú és szélesebb közönséghez szóló munkát nyújtott be elbírálásra.

A bizottság üdvözlöi a műfaji kereteknek ezt a kiszélesítését, mivel véleménye szerint ez növeli a marxista—leninista filozófia hatékonyságát. Ugyanakkor ebben a formában kevesebb lehetőség nyílik a tudományos munka műhelyproblémáinak megvilágítására. Így pl. a tárgyalat disszertációból hiányzik a feldolgozott szakirodalom kritikai elemzése. Az egész munkán azonban implicite átvonul és érződik a nagy tudományos apparátus, amellyel a szerző rendelkezik és dolgozik. Ezt bizonyítja a jelöltnek az opponensi véleményekre adott alapos és tudományosan argumentált válasza is.

Az értekezés értékes hozzájárulás a marxista etikai elmélet további fejlődéséhez. A vitában azonban felmerültek olyan nyitott kérdések is, amelyek a munka folytatását kívánnák. Válaszaiban a jelölt ilyen irányban máris lépéseket tett. Ez is bizonyítja, hogy világosan látja munkájának lehetőségeit és korlátait és képes lesz az elkezdett értékes munka folytatására és elmélyítésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Ancsel Évát a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Sárközi István „Az ellenforradalmi rendszer népiskola-politikája Magyarországon 1919 augusztusától 1944-ig” c. kandidátusi értekezését 1972. december 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Unger Mátyás, a történelemtudományok kandidátusa és Simon Gyula elvtárs (Országos Pedagógiai Intézet) voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A disszertáció a témáját tekintve a történeti irodalomban első ízben tárgyalja a korszak alsófokú oktatási rendszerét. Értékes levéltári forrásanyagokat használ, különösen jól ismeri és hasznosítja a nyomtatott kútfőket: a történeti és pedagógia-történeti tanulmányokat, jogszabálygyűjteményeket, statisztikai feldolgozásokat, tankönyveket és tanterveket.

A szerző tárgyát elsősorban kultúrpolitikai s azonbelül nevelés-politikai szemszögből vizsgálja. Elemzi a népiskolára vonatkozó terveket, az elképzelések nyomán létrejött

törvényeket és rendeleteket, majd a kormányzati döntések megvalósulásának eredményeit és ellentmondásait. Helyesen mutat rá a klebelsbergi iskolapolitika bizonyos modern, a tökéletes termelés érdekeinek megfelelő vonásaira. Új mozzanatokat tár fel a népiskolai oktatás szervezeti fejlődésére és nevelési célkitűzéseire vonatkozólag.

A munka szemléletét a pártosság jellemzi, és alapjában véve helyesen alkalmazza a marxista történeti módszert.

A gazdag anyagot a szerző azonban még nem uralja teljesen. A disszertáció szerkezetének kialakításában, különösen a periodusok kijelölésében, valamint a kronológus ill. a tematikus rendezői elv alkalmazásában bizonytalanság észlelhető. Vitatható egyes vezető kultúrpolitikusok és pedagógiai gondolkodók tevékenységének értékelése. Pontosabban kellene megfogalmaznia a tanítóság és az ellenforradalmi rendszer viszonyának bonyolult problémáit. Előadásmódjában jobban törekedjék a világosabb gondolatvezetésre, a konkrétságra és szabotosságra.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Sárközi István részére a történelemtudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Vida István „A Független Kiszgazdapárt politikája, 1944—1947” c. kandidátusi értekezését 1972. december 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Balogh Sándor és Szakács Sándor, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította:

A disszertáció a jelölt biztos tárgyismeretét, szakértelmét tükrözi, alapjában véve megbízható, színvonalas áttekintést nyújt a koalíció legnagyobb s egyben annak jobboldalát képező Kiszgazdapárt felszabadulás utáni tevékenységének, politikájának főbb kérdéseiről. Vida István munkája fontos hozzájárulás a magyar politikai történet 1945—1947 közötti nagy történelmi jelentőségű szakaszának jobb megértéséhez. Értékét növeli a nagy mennyiségű és igen sokrétű forrásanyag, amelyre mondanivalóját építve, az eddigi immár jelentős irodalmat új tudományos eredményekkel gazdagítja. Különösen sikerültnek mondhatók a FKGP újjászervezéséről, a párton belüli csoportosulásokról, az 1945. évi választásokról, a párton belüli ellentétek 1946. tavaszi—nyári kiéleződéséről, az 1947. évi országgyűlési választásokról és tanulságairól szóló fejezetek, továbbá azok a részek, amelyek a párt összetételéből, politikájából szükségsszerűen következő széthullás folyamatával foglalkozna. A bírálóbizottság ugyanakkor úgy véli, hogy a jelölt egyes esetekben bizonytalan a paraszti rétegek megítélésében és azoknak

a Kiszgazdapárt politikájához való viszonyában. Szükség lett volna továbbá a gazdasági és társadalmi folyamatokkal való kapcsolódások következetesebb figyelembevételére, ami számos esetben világosabbá tette volna a valóságtól gyakran elszigeteltnek látszó pártpolitikai küzdelmeket, a felső politikai szférában folyó csatározásokat. Elismerés illeti Vida István törekvését, hogy hozzá-

járuljon a köztársaság-ellenes összeesküvés mind teljesebb feltárásához. Azonban a korábbi egyoldalúságok ellen küzdve, maga nem tudta az ellenkező végletű egyoldalúság hibáját teljesen kikerülni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Vida Istvánt a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sós Attila

A kézirat nyomdába érkezett: 1973. IV. 6. Terjedelem: 13,65 (A/5 fv)

73a4893 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 30,— Ft

TARTALOMJEGYZÉK

A Szovjet állam 50 éves évfordulója	1
Nemes Dezső: Ünnepi megnyitó	1
Bromlej, Ju. V.: A Szovjetunió nemzeteinek mai fejlődése	7
Az Osztály 3 éves beszámolója	17
Györffy György: A tízes és százas szervezet	57
Kontha Sándor: A magyar képzőművészet a két világháború között	65
Dán Róbert: Péchi Simon világképének elemei és forrásai	81

ISMERTETÉSEK, RECENZÍÓK

Varga Rózsa—Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom. 1920—1960. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1972. 940. p.	99
Mályusz Elemér: Repertorium fontium historiae medii aevi	103
Benda Kálmán: A kelet-közép-európai felvilágosodás kérdései	113
Csorba Csaba: A hazai régészeti topográfiai munka első eredményei	123
Pritz Pál: L. Nagy Zsuzsa, A budapesti liberális ellenzék. 1919—1944	131
Akadémikusaink 1971. évi irodalomjegyzéke	135
Disszertációs viták	140

Megjelent 1973. X. 30.

Index: 26.502

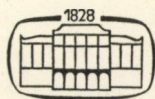
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XXII. KÖTET

3. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1973

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai:

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

NOVÁK ZOLTÁN

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., MÜNNICH FERENC U. 7.

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értéke-zéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészet-történet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában három füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Münnich Ferenc u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

A Közlemények előfizetési ára 40 Ft, Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (1363 Bp. V., Alkotmány u. 21. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—11488). Külföldön terjeszti a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H—1389 Budapest, Postafiók 149.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: 1052 Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: 1014 Budapest I., Űri utca 51—53.

Tájékoztató

az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályáról, valamint a hozzá tartozó bizottságok, társulatok és a tudományterületein tevékenykedő TMB szakbizottságok újjáválasztásáról.

A Magyar Tudományos Akadémia 1973. évi közgyűlése rendes taggá választotta Elekes Lajos és Gerevich László levelező tagokat, levelező taggá választotta Arató Endre, Berend T. Iván, Garas Klára, Mérei Gyula, Mócsy András és Székely György tudományok doktorait, tiszteleti taggá Kedrov Bonifatij Mihajlovics és Leontyev Alekszej Nyikolajevics elvtársakat, a Szovjet Tudományos Akadémia tagjait.

A Filozófiai és Történettudományok Osztályának 1973. június 4-i ülése az osztály elnökévé Mátrai László akadémikust, elnökhelyettessé Ember Győző akadémikust választotta meg.

Ez az osztályülés tanácskozási jogú tagjaivá választotta:

Bencze Lászlót, a filozófiai tudományok kandidátusát, Hahn Istvánt, a történettudományok doktorát, Juhász Pált, az orvostudományok kandidátusát, Lukács Józsefet, a filozófiai tudományok doktorát és Szarka Józsefet, a neveléstudományok doktorát.

A Filozófiai és Történettudományok Osztálya 1973. június 29-i ülésén megválasztotta az osztályhoz tartozó bizottságokat, a Tudományos Minősítő Bizottság 1973. szeptember 26-i ülésén szakbizottságait.

II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya

1361 Budapest, Pf. 6 (Münnich Ferenc u. 7.) Tel.: 186—045

Az osztályhoz tartozó tudományágak: filozófia, történettudomány, művészettörténet-tudomány, neveléstudomány, pszichológia, régészettudomány.

Az osztály tagjai:

Osztályelnök: Mátrai László

Osztályelnökhelyettes: Ember Győző

Rendes tagok:

Andics Erzsébet
Elekes Lajos
Ember Győző
Gerevich László
Mátrai László
Nemes Dezső
Pach Zsigmond Pál

Levelező tagok:

Arató Endre
Berend T. Iván
Garas Klára
Mérei Gyula
Mócsy András
Székely György
Szigeti József
Zsigmond László

Tiszteleti tagok:

Fedoszejev Pjotr Nyikolajevics
Kedrov Bonifatij Mihajlovics
Leontyev Alekszej Nyikolajevics
Novak Grga

Tanácskozási jogú tagok:

Bencze László, a filozófiai tudományok kandidátusa
Hahn István, a történettudományok doktora, tszv. egy. t.
Juhász Pál, az orvosi tudományok kandidátusa, egy. t.
Lukács József, a filozófiai tudományok doktora, tszv. egy. t.
Szarka József, a neveléstudományok doktora, az Orsz. Ped. Int. főig.

*Tudományos bizottságok;**Magyar Esztéták Nemzeti Bizottsága:*

(Az I. és a II. Osztály közös bizottsága)

Elnök: Szabolcsi Miklós

Titkár: Zoltai Dénes

Tagok: Almási Miklós
Aradi Nóra
Bizám Lenke
Granasztói Pál
Király István
Hermann István
Maróthy János
Mátrai László

Miklós Pál
Nemes Károly
Németh Lajos
Novák Zoltán
Pándi Pál
Pogány Frigyes
Szerdahelyi István
Szigeti József
Ujfalussy József

Filozófiai Bizottság:

Elnök: Szigeti József lev. t.

Titkár: Fukász György, a fil. tud. dr., tszv. főisk. t.; Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola,
1061 Bp. Liszt Ferenc tér 8. Tel.: 224—827

Tagok:

Ágh Attila, a fil. tud. kand.
Balogh István, MSZMP KB Társ. Int. csopv.
Bencze László, a fil. tud. kand.
Erdei László, a fil. t. dr., tszv. egy. t.
Földesi Tamás, a fil. t. dr., tszv. egy. t.
Görgényi Ferenc, az MTA Fil. Int. ügyv. igh.
Hermann István, a fil. tud. dr., tszv. egy. t.
Jóri János, a fil. tud. kand.

Kónya István, a fil. tud. kand., tszv. egy. t.
Kovács Ferenc, a fil. tud. kand.
Lukács József, a fil. tud. dr., tszv. egy. t.
Mátrai László r. t.
Novák Zoltán, a fil. t. kand., egy. doc.
Székely Sándor, a fil. tud. kand.
Szigeti Györgyné
Tőkei Ferenc lev. t.
Wirth Ádám, a fil. tud. kand., tszv. egy. t.
Zoltai Dénes, a fil. tud. kand., tszv. egy. doc.

Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság:

Elnök: Mátrai László r. t.
 Alelnökök: Szigeti József lev. t., Tőkei Ferenc lev. t.
 Titkár: Novák Zoltán, a fil. tud. kand., egy. doc.
 Tagok: A Filozófiai Bizottság tagsága

Művészettörténeti Bizottság:

Elnök: Garas Klára lev. t.
 Titkár: Kontha Sándor, a művtört. tud. kand.; MTA Művészettörténeti Kutató Csoport,
 1014 Bp. Úri u. 62. Tel.: 160—160

Tagok:

Aradi Nóra, a művtört. tud. dr., az MTA
 Művtört. Kut. Cs. ig.
 Bodné Bobrovsky Ida, az MTA Műv. Kut.
 Csoport tud. mt.
 Dercsényi Dezső, a művtört. tud. kand.
 Gerevich László r. t.
 Gombos Károly, a Kelet-ázsiai Múzeum ig.
 Granasztói Pál, a műsz. tud. dr.
 Harasztiné Takács Marianne, a művtört. tud.
 kand.
 Kádár Zoltán, a művtört. tud. kand., egy.
 doc.
 Molnár László, a művtört. tud. kand., egy.
 doc.

Novák Zoltán, a fil. tud. kand., egy. doc.
 Pogány Ö. Gábor, a művtört. tud. kand.,
 M. Nemzeti Galéria főig.
 Radocsay Dénes, a művtört. tud. dr., az
 Iparműv. Múzeum főig.
 Rózsa György, a művtört. tud. kand., az
 MNM Tört. Arcképcsarnok vez.
 Sarkadiné Hárs Éva, a művtört. tud. kand., a
 Baranya megyei Múzeum ig.
 Szabolcsiné Margules Hedvig, a művtört. tud.
 kand.
 Székely György lev. t.
 Vayer Lajos, a művtört. tud. dr., tszv. egy. t.
 Zádor Mihály, a műsz. tud. kand., egy. doc.

A Bizottság albizottságai:

Közművelődési Albizottság:

Elnök: Pogány Ö. Gábor, a művtört. tud. kand., a Magyar Nemz. Galéria főig.
 Titkár: Zádor Mihály, a műsz. tud. kand., egy. doc.; BME Építészettört. és Elméleti Int.,
 1111 Bp. Műegyetem rkp. 3. Tel.: 664—011

Mai Magyar Művészet Albizottság:

Elnök: Aradi Nóra, a művtört. tud. dr.
 Titkár: Timár Árpád tud. mt.; Művtört. Kut. Csoport, 1014 Bp. Úri u. 62.

Ókortudományi Komplex Bizottság:

(Az I. és a II. Osztály közös bizottsága)

Elnök: Harmatta János lev. t.
 Társelnök: Hahn István, a tört. tud. dr.
 Borzsák István, a ny. tud. dr.
 Mócsy András lev. t.
 Titkár: Tóttóssy Csaba, a ny. tud. kand.

Tagok:

Barkóczi László, a törttud. kand.
 Boronkai Iván tud. mt., Ókortud. K. Cs.
 Castiglione László, a törttud. kand.
 Falus Róbert, a ny. tud. kand.
 Fitz Jenő ig.
 Hegyi Dolores, a ny. tud. kand.
 Horváth János, az irod tud. kand.

Kákossy László, a törttud. kand.
 Komoróczy Géza egy. adj.
 Maróth Miklós tud. mt., Ókortud. Kut. Csop.
 Maróti Egon, az irod tud. kand.
 Mayer Erika egy. adj.
 Ritoók Zsigmond, az irod tud. kand.
 Sarkady János, a törttud. kand.
 Szádeczky Kardoss Samu, a ny. tud. dr.
 Szilágyi János György, a törttud. kand.

Pedagógiai Bizottság:

Elnök: Szarka József, a nevtud. dr., az Orsz. Ped. Int. főig.
 Titkár: Fekete József, a pszich. tud. kand.; BME Tanárképző és Pedagógiai Int. ig.
 1111 Bp. Egri József u. 1. Tel.: 452—567

Tagok:

Ábent Ferenc, a nevtud. kand., egy. doc.
 Ágoston György, a nevtud. kand., tszv. egy. t.
 Faludi Szilárd, a nevtud. kand.
 Földes Éva, a nevtud. dr.
 Gáspár László, a nevtud. kand.
 Horváth Márton, a nevtud. kand.
 Jausz Béla, a nevtud. kand., ny. tszv. egy. t.
 Jőboru Magda, a nevtud. kand., az Orsz. Széchenyi Kt. főig.
 Kiss Árpád, a nevtud. kand., tszv. főisk. t.
 Kőte Sándor, a nevtud. kand., tszv. főisk. t.
 Nagy Sándor, a nevtud. dr., tszv. egy. t.

Petrikás Árpád, a nevtud. kand., tszv. egy. doc.
 Salamon Zoltán, a nevtud. kand., egy. doc.
 Széchy Éva, a nevtud. kand.
 Székely Endréné, a nevtud. kand.
 Takács Etel egy. adj.
 Tóth Gábor, a nevtud. kand., egy. doc.
 Vajó Péter, a nevtud. kand., az MTA Ped. Kut. Csop. ig.
 Vendég Sándor, a nevtud. kand.
 Veress Judit, a nevtud. kand.
 Zibolen Endre, a nevtud. kand., a Felsőok. Ped. Kutközp. ig.

A Bizottság albizottságai:

Didaktikai-metodikai Albizottság:

Elnök: Veress Judit, a nevtud. kand.
 Titkár: Köves József, főisk. t., 1204 Bp. Kossuth Lajos u. 62. Tel.: 479—954

Nevelélméleti Albizottság:

Elnök: Horváth Lajos, a nevtud. kand., egy. doc.
 Titkár: Mihály Ottó, a nevtud. kand.; MTA Ped. Kut. Csop., 1014 Bp. Úri u. 62. Tel.: 160—160

Neveléstörténeti Albizottság:

Elnök: Zibolen Endre, a nevtud. kand.; a Felsőok. Kutközp. ig.
 Titkár: Mészáros István, a nevtud. kand.; ELTE Ped. Tsz., 1052 Bp. Pesti B. u. 1. Tel.: 180—960

Pszichológiai Bizottság:

Elnök: Kelemen László, a pszich. tud. dr., tszv. egy. t.
 Titkár: Hódos Tibor, a pszich. tud. kand.; Orsz. Munkaügyi Int., 1450 Nagyváradi tér 2.
 Tel.: 334—730

Tagok:

Ádám György lev. t.
 Ákos Károly, az ELTE Könyvtárának tud.
 főmt.
 Duró Lajos, a pszich. tud. kand., egy. doc.
 Garai László, a pszich. tud. kand.
 Grastyán Endre, az orvostud. dr., egy. t.
 Horváth László Gábor, a pszich. tud. dr.,
 a KPM Közúti és Vasúti Alkalmasságvizsg.
 Int. ig.
 Hunyady György, a pszich. tud. kand.
 Juhász Pál, az orvostud. kand., egy. t.

Kardos Lajos, a pszich. tud. dr., ny. egy. t.
 Kun Miklós, az orvostud. kand., egy. doc.
 Lénárd Ferenc, a pszich. tud. dr.
 Mátrai László r. t.
 Moussong Kovács Erzsébet, az orvostud.
 kand.
 Pataki Ferenc, a nevtud. kand.
 Popper Péter, a pszich. tud. kand.
 Salamon Jenő, a pszich. tud. dr.
 Tomka Imre, az orvostud. kand., az MTA
 Pszichol. Int. ig.
 Vitányi Iván, a pszich. tud. kand., a Nép-
 műv. Int. ig.

Régészeti Bizottság:

Elnök: Gerevich László r. t.
 Alelnök: Fülep Ferenc, a törttud. dr., az MNM főig.
 Titkár: Kubinyi András, a törttud. kand.; Bp-i Tört. Múz., 1250 Bp. Pf. 4. Szent György tér 2.
 Tel.: 160—141

Tagok:

Barkóczi László, a törttud. kand.
 Bartha Antal, a törttud. kand.
 Bóna István, a törttud. dr., egy. doc.
 Castiglione László, a törttud. kand.
 Dienes István, a Szabolcs-Szatmár megyei
 Múz. ig.
 Entz Géza, a művtört. tud. kand.
 Erdélyi István, a törttud. kand.
 Gábori Miklós, a törttud. dr.

Gedai István, a törttud. kand.
 Fitz Jenő, a Fejér megyei Múzeumok ig.
 Holl Imre, az MTA Rég. Int. tud. mt.
 Korek József, a törttud. kand.
 Kovrig Ilona, a törttud. kand.
 Kutzián Ida, a törttud. kand.
 László Gyula, a törttud. dr., tszvv. egy. t.
 Mócsy András lev. t.
 Patek Erzsébet, a törttud. kand.
 Trogmayer Ottó, a törttud. kand., a Csongrád
 megyei Múz. ig.

A Bizottság albizottságai:

Ősrégészeti Albizottság:

Elnök: Patek Erzsébet, a törttud. kand.
 Titkár: Kalicz Nándor, a törttud. kand.; MTA Régészeti Int., 1014 Bp. Úri u. 49. Tel.: 160—160

Ókori Régészeti Albizottság:

Elnök: Mócsy András lev. t.
 Titkár: Soproni Sándor tud. fnt.; Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Bp. Múzeum krt. 14—16.
 Tel.: 134—400

Kora Középkori Albizottság:

Elnök: Kovrig Ilona, a törttud. kand.
 Titkár: Bóna István, a törttud. dr., egy. doc.; ELTE Régészeti Tsz., 1052 Bp. Pesti B. u. 1.
 Tel.: 180—960

Középkori Albizottság:

Elnök: Gerevich László r. t.
 Titkár: Nagy Emese ov.; Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Bp. Múzeum krt. 14—16.
 Tel.: 134—400

Numizmatikai Munkabizottság:

Titkár: Gedai István, a törttud. kand.; Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Bp. Múzeum krt.
14–16. Tel.: 134–600

Interdiszciplináris Munkabizottság:

Titkár: Kutzián Ida, a törttud. kand.; MTA Régészeti Int., 1014 Bp. Úri u. 49. 160–160

Történettudományi Bizottság:

Elnök: Nemes Dezső r. t.

Titkár: L. Nagy Zsuzsa, a törttud. kand.; MTA Törttud. Int., 1014 Bp. Úri u. 51–53.
Tel.: 160–160

Tagok:

Andics Erzsébet r. t.
Arató Endre lev. t.
Balogh Sándor, a törttud. dr., egy. t.
Berend T. Iván lev. t.
Csatári Dániel, a törttud. kand.
Elekes Lajos r. t.
Ember Győző r. t.
Erényi Tibor, a törttud. kand.
Esti Béla, a M. Munkásmozg. Múz. főigazg.
Katus László, a törttud. kand.
Kerekes Lajos, a törttud. kand.
Kovács Endre, a törttud. dr.
Laczkó Miklós, a törttud. kand.
Lederer Emma, a törttud. dr., ny. tszv. egy. t.
Liptai Ervin, a törttud. kand., a Hadtört.
Int. ig.
Mérei Gyula lev. t.
T. Mérey Klára, a törttud. kand.

Molnár János, a törttud. kand.
Mucsi Ferenc, a törttud. kand.
Nagy József, a törttud. kand.
Orosz István, egy. adj.
Pach Zsigmond Pál r. t.
Pamlényi Ervin, a törttud. kand., a Századok
fel. szerk.
Pölöskei Ferenc, a törttud. dr., tszv. egy. t.
Ránki György, a törttud. dr., egy. t.
Sinkovics István, a törttud. kand., tszv. egy. t.
Szabó Bálint, a törttud. kand.
Székely György lev. t.
Szűcs Jenő, a törttud. kand.
Tokody Gyula, a törttud. kand., tszv. egy. t.
Varga János, a törttud. dr., Levéltári Igazg.
R. Várkonyi Ágnes, a törttud. dr.
Vass Henrik, az MSZMP KB Párttört. Int. ig.
Zsigmond László lev. t.
Zsilák András, a törttud. kand.

Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága:

Elnök: Nemes Dezső r. t.

Titkár: Arató Endre lev. t., egy. tanár; ELTE BK, 1052 Bp. Pesti B. u. 1. Tel.: 180–960

Tagok: a Történettudományi Bizottság tagsága

Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottság:

(A II., III., IV., VII. és X. Osztály közös bizottsága)

Elnök: Berend T. Iván lev. tag

Alelnök: Mátrai Zemplén Jolán, a fiz. tud. dr., tszv. egy. t.

Titkár: Biró Gábor, a fiz. tud. kand.; BME Kísérleti Fizika Tsz., 1111 Bp. Budafoki út 8.
Tel.: 664–011

Tagok:

Abonyi Iván, a fiz. tud. kand., egy. doc.
Barta György lev. t.

Czére Béla, a közltud. dr., a Közl. Múz. főig.
Endrey Walter, a törttud. kand.
Görgényi Ferenc, az MTA Filozófiai Int.
ügyv. igh.

Lengyel Béla r. t.
 Makkai László, a törttud. dr.
 Mátrai László r. t.
 Osztrovski György lev. t.
 Pamlényi Ervin, a törttud. kand., a Századok
 fel. szerk.
 Paulinyi Oszkár, a törttud. kand.
 Rados Kornél, a műsz. tud. dr., egy. t.

Szabadváry Ferenc, a kém. tud. dr.
 Szabó Árpád, az irod tud. dr.
 Szakasits D. György, a közgtud. kand.
 Szénássy Barna, a mat. tud. kand., egy. doc.
 Szőkefalvi-Nagy Zoltán, a kém. tud. kand.,
 főisk. t.
 Varga József, a műsz. tud. dr., tszv. egy. t.

Történész Vegyesbizottságok magyar tagozatai:

Magyar—Bolgár Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Perényi József, a törttud. kand., tszv. egy. t.
 Titkár: Palotás Emil, a törttud. kand., egy. doc.; ELTE, 1052 Bp. Pesti B. u. 1. Tel.: 180—960

Tagok: Godó Ágnes, a törttud. kand.
 Hegyi Klára, az MTA Törttud. Int. tud. mt.
 Bóna István, a törttud. dr., egy. doc. Komjáthy Miklós, a törttud. kand.

Magyar—Csehszlovák Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Arató Endre lev. t.
 Elnökhelyettes: Niederhauser Emil, a törttud. dr.
 Titkár: Ádám Magda, a törttud. kand.; MTA Törttud. Int., 1014 Bp. Uri u. 51—53.
 Tel.: 160—160

Tagok: Kemény G. Gábor, a törttud. kand.
 Kővágó László, a törttud. kand.
 Benczédi László, a törttud. kand. Somlyai Magda, a törttud. kand.
 Dolmányos István, a törttud. kand., egy. doc. Varga János, a törttud. dr., a Levéltári Ig. v.

Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Székely György lev. t.
 Titkár: Szokolay Katalin, a törttud. kand.; MSZMP KB Párttört. Int., 1054 Bp. Alkotmány u.
 2. Tel.: 115—659

Tagok: Makkai László, a törttud. dr.
 Petneky Áron, az MTA Törttud. Int. könyv-
 tárosa
 Kovács Endre, a törttud. dr.

Magyar—Német Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Tokody Gyula, a törttud. kand., tszv. egy. t.
 Titkár: Gyimesi Sándor, a törttud. kand.; MKKE Gazdtört. Tsz., 1093 Bp. Dimitrov tér 8.
 Tel.: 186—286

Tagok: Ságvári Ágnes, a törttud. kand.
 S. Vincze Edit, a törttud. kand.
 Kerekes Lajos, a törttud. kand.

Magyar—Román Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Elekes Lajos r. t.
 Titkár: Csatári Dániel, a törttud. kand.; MSZMP KB Párttört. Int., 1054 Bp. Alkotmány u. 2.
 Tel.: 115—659

Tagok:

Szász Zoltán, az MTA Tört. Int. tud. mt.
Szabó Ágnes, a törttud. kand.

Mócsy András lev. t.

Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság:

Elnök: Pach Zsigmond Pál r. t.

Elnökhelyettesek: Zsigmond László lev. tag, Sinkovics István, a törttud. kand., tszv. egy. t.

Titkár: Bartha Antal, a törttud. kand.; MTA Törttud. Int., 1014 Bp. Uri u. 51—53.

Tel.: 160—160

Tagok:

Liptai Ervin, a törttud. kand., a Hadtört. Int. ig.

Arató Endre lev. t.

Mucsi Ferenc, a törttud. kand.

Balogh Sándor, a törttud. dr.

Niederhauser Emil, a törttud. dr.

Berend T. Iván lev. t.

Orbán Sándor, a törttud. kand.

Ember Győző r. t.

Ortutay Gyula r. t.

Erdélyi István, a törttud. kand.

Pamlényi Ervin, a törttud. kand., a Századok fel. szerk.

Kónya Sándor, a törttud. kand., az MTA Társ. Főo. vez.

Perényi József, a törttud. kand.

L. Nagy Zsuzsa, a törttud. kand.

Ságvári Ágnes, a törttud. kand.

Zsilák András, a törttud. kand.

Tudományos társaságok:

Magyar Numizmatikai Társulat (1970)

1085 Bp. Csepreghy u. 4. Tel.: 131—058

Elnök: Csillag Ferenc, a törttud. kand.

Főtitkár: Gedai István, a törttud. kand.

Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság (1962)

1124 Bp. Meredek u. 1. Tel: 260—663

Elnök: Kardos Lajos, a pszich. tud. dr.

Főtitkár: Salamon Jenő, a pszich. tud. dr.

Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat (1878)

1088 Bp. Múzeum krt. 14—16. Tel.: 134—400

Alelnökök: Fülep Ferenc, a törttud. dr., Entz Géza, a művtört. tud. kand.

Főtitkár: Soproni Sándor, a törttud. kand.

Titkár: Kovács Tibor, az MNM mt.

Magyar Történelmi Társulat (1867)

1014 Bp. Uri u. 51—53. Tel.: 160—418

Elnök: Ember Győző r. t.

Főtitkár: Szabolcs Ottó, a törttud. kand.

A Tudományos Minősítő Bizottság szakbizottságai:

Filozófiai Szakbizottság:

Elnök: Hermann István doktor

Titkár: Kovács Ferenc kandidátus

Tagok:

Kiss Arthur kandidátus

Kiss István kandidátus

Kovács László kandidátus

Lukács József doktor

Papp Sándor kandidátus

Szabó András György kandidátus

Szigetvári Sándor kandidátus

Tőkei Ferenc levelező tag

Almási Miklós doktor

Ágh Attila kandidátus

Egerszegi Ferenc kandidátus

Fodor Judit kandidátus

Hársing László kandidátus

Judi István kandidátus

Katona Péter kandidátus

Felelős TMB-tag: Földesi Tamás doktor

Történettudományi Szakbizottság:

Elnök: Elekes Lajos rendes tag
Titkár: Pamlényi Ervin kandidátus

Tagok:

Balogh Sándor doktor
Hahn István doktor
Józsa Antal kandidátus
Ormos Mária kandidátus
Sinkovics István kandidátus
Somlyai Magda kandidátus
Szabad György doktor

Szakács Kálmán kandidátus
Szántó György kandidátus
Tilkovszky Lóránt kandidátus
Tokody Gyula kandidátus
Várkonyi Ágnes doktor
S. Vincze Edit kandidátus
Zsilák András kandidátus
Egy további tag megválasztására később kerül sor.

Felelős TMB-tag: Mérei Gyula levelező tag

Művészettörténeti, építészettörténeti és régészeti Szakbizottság:

Elnök: Mócsy András levelező tag
Titkár: Molnár László kandidátus

Tagok:

Aradi Nóra doktor
Bóna István doktor
Castiglione László kandidátus
Erdélyi István kandidátus
Fülep Ferenc doktor
Garas Klára levelező tag
Gerevich László rendes tag

S. Hárs Éva kandidátus
Kalicz Nándor kandidátus
Kontha Sándor kandidátus
Miklós Pál kandidátus
Pogány Ö. Gábor kandidátus
Radocsay Dénes doktor
Raszler Károly kandidátus
Zádor Mihály kandidátus

Felelős TMB-tag: Gábor László levelező tag

Pedagógiai Szakbizottság:

Elnök: Horváth Márton kandidátus
Titkár: Ábent Ferenc kandidátus

Tagok:

Ágoston György doktor
Balogh István kandidátus
Fekete József kandidátus
Földes Éva doktor
Köte Sándor kandidátus
Nagy László kandidátus
Nagy Sándor doktor

Pais István kandidátus
Petrikás Árpád kandidátus
Széchy Éva kandidátus
Székely Endréné kandidátus
Székely Tibor kandidátus
Vajó Péter kandidátus
Varga Lajos kandidátus
Zibolen Endre kandidátus

Felelős TMB-tag: Domján Károly kandidátus

Pszichológiai Szakbizottság:

Elnök: Salamon Jenő doktor
Titkár: Duró Lajos kandidátus

Tagok:

Barkóczy Ilona kandidátus
Bartha Lajos doktor
Gödöny József kandidátus
Grastyán Endre kandidátus
Hódos Tibor kandidátus
Illyés Sándor kandidátus
Juhász Pál kandidátus

Kun Miklós kandidátus
Kürti Istvánné kandidátus
Lénárd Ferenc doktor
Pataki Ferenc kandidátus
Rókusfalvy Pál kandidátus
Tánczos Zsolt kandidátus
Tóth Béla kandidátus
Váriné Szilágyi Ibolya kandidátus

Felelős TMB-tag: Domján Károly kandidátus

Akadémiai Díjasaink

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége kiemelkedő tudományos tevékenységükért az 1973. évi közgyűlés keretében Akadémiai Díjjal tüntette ki az Osztályunk tudományterületein tevékenykedő tudósok közül a következőket:

1. Magyarország története IV. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. 1849—1918. Tankönyvkiadó, Bp. 1972 (663 oldal) c. kiadvány szerzői és szerkesztői kollektíváját.
2. Szemere Samut, a filozófiai tudományok doktorát — életművéért.
3. Mályusz Elemért, a történelemtudományok doktorát a Thuróczy-krónika és forrásai c. munkájáért.

Az alábbiakban Akadémiai Díjasaink tevékenységét méltatjuk.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE IV. AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A DUALIZMUS KORA. 1849—1918

Tankönyvkiadó., Bp. 1972, 663 old.

Az egyetemi tankönyv negyedik kötete, mely az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában, Hanák Péter szerkesztésében (Erényi Tibor és Szabad György közreműködésével) jelent meg, a történetkutatás két évtizedes eredményeinek nemcsak kiváló szintetizálása, de mint minden igazán jó szintézis, számos új eredményt is nyújt. Rövid ismertetés keretében természetesen lehetetlen lenne a vaskos kötet minden újdonságát akárcsak említeni is. De sokkal jelentősebb és biztatóbb minden részleteredményénél, hogy szerzőknek és szerkesztőknek sikerült valóban mindent átfogó komplexitást biztosítani, mégpedig nemcsak a fejezetek egymásutániségében, s ezzel végül is a kötet egészében, hanem a fejezetek egymásra épülésében, tartalmi, mi több: szemléleti kapcsolódásában is. A gazdaság, a társadalom, a bel- és külpolitika, pártok és osztályküzdelmek, a nemzetiségi kérdés és — ezt külön is hangsúlyozni kell — Horvátország önálló történetének beépítése (ez a megoldás a történetírás régi adóssága a dualizmus vizsgálatában) a vizsgált korszak főbb periódusainak tagolásában kerül tárgyalásra. A kötetben példamutatóan sikerült leküzdeni azt a gyakorta kísértő szemléletet, ami az abszolutizmus és dualizmus tárgyalásánál tradicionálisan alapjában közjogi ihletésű, s amit

az sem számolt fel, hogy úgyszólván különálló „betétként”, idegen testként, gazdaságtörténeti, munkásmozgalmi fejezetek iktatódtak a tárgyalás szövegébe. A tankönyv új kötetében végre sikerült megszabadulni ettől a rossz hagyománytól. A történeti tárgyalás módszeresen gazdaságtörténeti alapokra épített politikai történet, ami kiválóan ötvöződik a társadalomtörténeti elemzéssel. Ebben a tárgyalásban valóban egyik elem épül a másikra, egyik következik a másikból. A logikai és történeti levezetés a fejezeteket nemcsak egymás mellé illeszti, hanem tartalmában is összekapcsolja.

Ezt az eredményt nemcsak azért kell kiemelni, mert immár évszázados megrögzöttséggel szakít, de azért is, mert eredményesnek bizonyítja a történetírói eszköztár megújítását. A gazdaságtörténeti fejezetek felhasználják mindazt, amivel az elmúlt évtized hazai kutatásai a növekedési elméletek közgazdasági, módszertani eredményeinek hasznosításával is gyarapodtak. A társadalomtörténeti kezdemények eddig is s a kötetben is következetesen használják a szociológiai módszerek eszköztárát. S mindez termékenyítő hatású a politikai és munkásmozgalm-történet vizsgálatára is. Ugyanúgy, ahogy az egyetemes, illetve külpolitika-történeti elemzések legfőbb eredményei is hatással vannak az országon belül lejátszódó folyamatok szemléletére.

Kár, hogy a szemlélet egysége és a történeti folyamatok tárgyalásának komplexitása csak az abszolutizmus korára vonatkozóan terjed ki a kultúra és a tudomány történetére, s — a megfelelő kézirat késedelve miatt — a dualizmus korára végül is nélkülözni kellett a kultúra-, művelődés- és esztétikátörténet gazdaság-, társadalom- és politikatörténettel összekapcsolódó folyamatainak vizsgálatát. Az ilyen irányú teljesség pótlása sürgető igény.

A tankönyv IV. kötete tehát rég várt, korszerű munka, s átfogó jellege révén nemcsak a tankönyv, hanem a készülő tízkötetes szintézis megfelelő köteteinek megjelenéséig általánosan forgatott kézikönyv feladatát is betöltheti.

Az olvasó talán nem is tulajdonít neki nagyobb jelentőséget, szakmai berkekben azonban nem kis fontosságú, hogy a kötetet 11 történész írta. Hadd írjuk ide a szerzők nevét: Diószegi István, Dolmányos István, Erényi Tibor, Galántai József, Hanák Péter, Katus László, Kolossa Tibor, Pölöskei Ferenc, Szabad György, Szász Zoltán és S. Vince Edit.

A sok szerző között — a helyenként eltérő felfogás ellenére is — példás volt az együttműködés. (Különálló periódusról pedig csak Szabad György és Galántai József írt, az abszolutizmus, illetve az I. világháború korszakának történetét.) A kollektív vállalkozás tehát megoldható, s igazolni látszik a készülő tízkötetes szintézis hasonló módszerét. De ez nemcsak azért öröm, mert metodológiai siker. Azért is, mert a Történettudományi Intézet és az ELTE Bölcsészeti Kar, valamint az MSZMP Párttörténeti Intézet keretei között, tehát *különböző intézményekben* működő történészek szakmai együttműködésének sikerét is hozta, s — mondjuk ki nyíltan — közöttük olyanokét, akik az

elmúlt évek szakmai vitáiban nemegyszer szemben álló vitapartnerek voltak. Ez a kötet tehát a színvonalas szakmai viták sikere és eredménye is, és bizonyosság arról, hogy az elvi, szakmai vita és az elvszerű szakmai együttműködés nem zárja ki egymást, hanem nagyon is együtt járhat. Már ezért is érdemes volt megírni a kötetet.

Az Akadémia valóban minden szempontból arra érdemes munkát jutalmazott 138. közgyűlésén.

Budapest 1973. május 29.

Berend T. Iván

NEMZEDÉKEK TANÍTÓJA

Egy életművet jutalmazott Nagydíjjal az Akadémia. Ez az életmű a század elejétől egészen a máig ível. Tartalma, gazdagsága közismert mindazok számára, akik Szemere Samu, a filozófiai tudományok doktora életművét akárcsak hézagosan is ismerik. A kilencszázas években az akkor fiatal tudóst lenyűgözte a magyar haladó filozófia legnagyobb alakjainak életműve, és úgy látszik, megfogadta magában, hogy ezt fogja töretlenül folytatni. És keveseknek sikerült az, hogy két világháború annyi társadalmi változása, forradalmak és ellenforradalmak közepette megőrizzen egy irányvonalat, soha annak lényegével ne szakítson, hanem a kor követelményeinek megfelelően továbbvigye. Ezen kivételek közé tartozik Szemere Samu.

Mi volt az, amihez Szemere csatlakozott? Az a munka, melyet Alexander Bernát és Bánóczy József kezdtek el, akik megindították a filozófiai gondolat beáramlását Magyarországra, akik megteremtették a magyar filozófiai nyelv alapjait, és megalkották a Filozófiai Írók Tárát. Éppen Szemere Samu írja le, hogy mennyire problematikusnak tűnt ez a vállalkozás a múlt század második felében. Sokan arra hivatkoztak, hogy akiket a filozófiai kérdések érdekelnek, azok eredeti nyelven fogják elolvasni a filozófia klasszikusait, és nincs szükség a klasszikus művek magyar fordítására. Alexander és Bánóczy vállalkozása meglepő sikerrel járt, hiszen a filozófiai fordítás önmagában is felkelti az érdeklődést a filozófiai lényeges gondolatok iránt, s egyúttal egyedüli lehetősége annak, hogy egy nemzeti kultúra asszimilálja a filozófia valóságos fejlődését. Igaz, a szakember visszanyúl az eredeti szöveghez. De visszanyúlása is annak jegyében történik, hogy a filozófia már egyszer megszólalt magyarul.

A nemzeti kultúra és elsősorban a haladó nemzeti kultúra számára a filozófia nélkülözhetetlen. Ez volt az a meggyőződés, mely elindította pályáján Alexandert, s ennek a meggyőződésnek továbbvivője és fejlesztője Szemere Samu életműve. Ezért dolgozott már régebben is a Filozófiai Írók Tára számára, és mikor a felszabadulás után a Filozófiai Írók Tára új folyamát Mátra Lukács és Fogarasi Béla kezdeményezésére az Akadémia megindította, ennek

az új folyamnak léte elválaszthatatlanul összefűződött Szemere Samu munkásságával. Szemere teremtette meg a magyar Hegelt, neki köszönhető, hogy Hegel csaknem minden lényeges műve magyar nyelven olvasható. Ugyancsak neki köszönhetjük Spinoza műveinek kiváló magyar fordítását és mindezzel együtt a modern, ma is életképes magyar filozófiai nyelv megteremtését. Igaz, hogy a marxizmus klasszikusainak fordításai nagymértékben hozzájárultak ennek a filozófiai nyelvnek kialakításához, ez azonban nem feledteti azt, hogy eme fordításokkal együtt főként a latin és hegeli eredetű kategóriák Szemere által nyújtott fordítási megoldása a maga módján önállóan és alkotóan járult hozzá a filozófiai nyelv kialakításához. Ebben az értelemben is lekötelezettje több nemzedék, a ma élő filozófusgeneráció és minden bizonnyal a jövő filozófusgenerációi is Szemere Samu átfogó tudásának, gondos és belsőleg megvívott harcainak a magyar filozófiai nyelv kialakításában.

A filozófus sorsa mindig problematikus. Szemere Samu filozófiai hatása legtöbbször nem a látványos hatások közé tartozik. Tanulmányai, Giordano Brunóról szóló fiatalkori és Thomas Mannal kapcsolatos esztétikai problémákkal foglalkozó időskori tanulmánya, monográfia jellegű írása nem kaptak megfelelő visszhangot a magyar filozófiai közéletben. A visszhangtalanság azonban nem azt jelenti, hogy a magyar szellemi élet nem tanult volna ezekből a munkákból. Soha nem került bele abba a protokollba, amely tudományos életünk egyik legproblematisabb pontja, és ami azt jelenti, hogy illik tőle idézni. Nem idézték írásait, vagy csak ritkán tették azt, de ha valaki kritikailag áttekinti például az utolsó évtizedekben született szatíráról és komikumról szóló írásokat, akkor ott vagy fölfedezi Szemere Samu régebben írt tanulmányának visszhangját, vagy ha nem, akkor meglepve veszi észre, mennyivel messzebbre jutott volna a szerző, ha ezeket a tanulmányokat ismeri. Ugyanez vonatkozik az értékfilozófiáról szóló, Szemere Samu által írt esszékre is, amelyekben Windelband Preludien című művét, valamint Rickert kérdésfeltevéseit hallatlan világossággal és épp a jövő számára leghasznosabbnak bizonyuló oldalait kiemelve mutatta be a magyar közönségnek.

Ez a nem csengő, de mégis lényeges visszhang, ez a rejtett, alig érzékelhető, de mégis meglevő hatás szintén hozzátartozik ahhoz, hogy Szemere Samu több nemzedék filozófiai nevelőjeként értékeljük. Van azonban az ő filozófiai munkásságának még néhány olyan vonása, mely ezt a jellemzést megerősíti. Szemere állandóan foglalkozik egy olyan problémával és különösen egy olyan személyiséggel, akinek élete, gondolatvilága mindig is nevelő példaként állott a szellemi élet emberei előtt. Giordano Brunóról van szó. Nem itt van a helye annak, hogy most Szemere Bruno-monográfiáját, mely a Brunóról szóló nemzetközi irodalomban is igen előkelő helyen áll, behatóbban elemezzük és ismer-tessük. Azonban érdemes felidézni ennek a Bruno-monográfiának befejező sorait: „Egészében azt mondhatjuk, hogy Bruno filozófiája, ha különböző részei nem ítélték is egyformán élőknek, mégsem pusztán történeti jelentő-

ségű. Egyes tanai annyira meggyökereztek a tudományos gondolkodásban, vagy a tudomány újabb eszközei által is igazolva annyira az objektív tudás formáját öltötték, hogy egészen elvesztették személyes jellegüket. Ilyen az ész autonómiájának, a filozófia szabadságának eszméje, ilyenek kozmológiájának fő gondolatai. Kapcsolatuk Bruno nevével a köztudatban meglazult, szinte egészen feloldódott; mintegy a levegővel szívjuk őket magunkba. Más tanai viszont épp személyes bélyegüknek köszönik ma is élet- és hatóerejüket. Áll ez mindenekelőtt vallási, művészi és vitalisztikus indítékoktól áthatott világ-szemléletére, optimisztikus világértékelésére, heroikus eszményiségére. Az erkölcsi entuziazmus és a fantázia, amely e tanokat áthévíti és oly egyénien színezi, soha el nem múló esztétikai varázst biztosít számára.”

A figyelmes olvasó ebben a gondolatsorban, mely egy monográfia záróakkordja, észreveheti a szerző személyes kötöttségét mindazokhoz a gondolatokhoz és célokhoz, melyeket itt Bruno kapcsán elemez. S ez az a kötöttség, mely Szemerét mindig átemelte különböző koráramlatok kisztílú és igaztalan befolyásain és vádaskodásain, mert meggyőződése volt, hogy a tanító visszhangja nem csillogó ugyan, de annál mélyebben hatol be egy nemzeti kultúra fejlődésének levegőjébe. Ezért nem volt Szemere csupán szakfilozófus soha, hanem számára a filozófus magatartása, a filozófus hozzászólása a kultúra általános fejlődéséhez, esztétikai kérdésekhez akár újságcikkeken keresztül is komoly feladatnak tűnt. Nincs olyan rövid újságcikke, amelyben ne a legnagyobb gonddal dolgozná ki a felvetett problémát. A Horthy-korszak idején is ébren tudta tartani e cikkek segítségével a humanista filozófia nagy hagyományait, és mint polgári humanista tudós, előadásain, fordításain és átfogó tanulmányain keresztül egyaránt olyan magas kulturális igényt érvényesített önmagával szemben, amelyet meg kell tanulnia a ma és a jövő marxista filozófus nemzedékeinek is.

Aki tehát ma olvassa Szemere írásait, aki közel kerül a spinozai vagy hegeli gondolatokhoz fordításai segítségével, feltétlenül adósa az ő munkásságának. De ennek a jellegzetesen polgári humanista életműnek egyik legfőbb tanulságát mégiscsak az adja, hogy a valóságos értékek akkor kelnek új életre, hogyha a filozófiai fejlődés kontinuitását és jelentőségét a nemzeti kultúra egésze szempontjából oly mélyen átlátjuk, mint Szemere tette, és azokból a gondolatokból, melyeket az ő művei megtestesítenek, nem szűnünk meg átvenni mindazt, ami ilyen szempontból hasznosítható. Ő maga idézi azt a Goethe-verset, melynek egyik sora így hangzik: „Im Innern ist ein Universum auch.” Vagyis a benső világban is egy univerzumot lelhetünk fel. S ha szabad ezt a goethei gondolatot Szemere életművére alkalmazni, azt mondhatjuk: ennek az életműnek benső szövedékében is megtalálunk egy univerzumot, s most már az a feladat, hogy értékeit az új, a modern idők univerzumában érvényesítsük.

Hermann István

MÁLYUSZ ELEMÉR:

A THURÓCZY-KRÓNICA ÉS FORRÁSAI

(Tudománytörténeti Tanulmányok 5. Magyar Történelmi Társulat.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1967, 207 old.

A magyar medievisztika nesztorának, Mályusz Elemér professzornak akadémiai díjat nyert munkája tulajdonképpen egy szovjet megbízásból készülő forráskiadvány bevezetése lett volna. Az ötvenes évek elején ugyanis a Szovjetunióban ki kívánták adni a közép- és kelet-európai népek középkori történetére vonatkozó legfontosabb forrásokat orosz fordításban, illetve, amennyiben a forrásnak modern kritikai kiadása nem áll rendelkezésre, eredeti formájában is. Tudományos bevezetés és részletes kommentár járult volna a szöveg mellé. Ebbe a vállalkozásba — melynek több kötete meg is jelent — az MTA Történettudományi Intézete 1956 elején kapcsolódott be. Közlendő magyar forrásként Thuróczy János királyi ítélőmester első ízben 1488-ban kiadott — és röviddel azelőtt elkészült — krónikáját ajánlotta, mint amelyik magába olvasztotta a korábbi magyar krónikák jelentős részét, és így kritikai kiadása alkalmassá tette volna a középkori magyarországi történetírás problémáinak jobb megismerését. Utolsó kiadása a XVIII. században jelent meg, és így újabb közlése már amúgy is a magyar történetírás fontos feladatává vált. Ezt a javaslatot a szovjet fél elfogadta, majd ezek után a kiadás munkájával az Intézet Mályusz professzort, tudományos főmunkatársát bízta meg, aki munkáját elvégezte. Bevezető tanulmányát az Intézet 1961. június 5-én vitatta meg, majd a Tudománytörténeti Tanulmányok sorozatában 1967-ben kiadták. A forráskiadás sajnos, azóta sem jelent meg.

Thuróczy János a szerző tudományos pályafutása kezdetétől érdekelhette, hiszen Turóc megye kialakulásának monográfusa már 1922-ben megjelent könyvében szembetalálkozott a krónikaíró őseivel. Bizonyára az ítélőmester származása hozzájárult ahhoz, hogy 1944-ben már róla, illetve krónikájáról írjon tanulmányt. Így hát Mályusz olyan feladat elvégzésére vállalkozhatott, amely érdeklődési köréhez szorosan kapcsolódott. Ezek az előzmények bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy munkáját a benne feldolgozott imponálóan hatalmas adatanyag ellenére viszonylag gyorsan befejezhette. A könyv magán viseli Mályusz most már több mint félévszázados történetírói munkásságának minden erényét, így pontosságát, témájának széles, nemzetközi és hazai össze-

függésekbe állítását, valamint különösen a társadalomtörténeti vonatkozások kidomborítását. Ez utóbbiban a marxista történetírás módszere különösen előnyösen befolyásolta feldolgozásában. Hasonlóképp régebbi munkáira is jellemző, hogy bele tudta magát élni a középkori emberek gondolkodásába, fogékony volt kultúr- és irodalomtörténeti kérdések iránt is, gondolunk pl. a Boldog Margitról, a Toldi-mondáról vagy akár a középkori pálos rendről írt munkáira. Ugyanezt találjuk most Thuróczy, valamint krónikaíró ősei esetében is.

Könyve három nagy részre oszlik. Előzmények címen tulajdonképpen a Thuróczy előtti középkori magyar történetírás történetét foglalja össze, majd Thuróczy életkörülményeit és krónikája három részből történt létrejöttét ismerteti, hogy végül az ítélmester történetírói tevékenységét értékelje. Terjedelmileg az első rész a leghosszabb, ami egészen természetes is. Nem csupán azért, mert Thuróczy művében magába olvasztotta a korábbi magyarországi történetírás egymást követő szerkesztéseit, Anonymus kivételével, hanem azért is, mert ez az a kérdés, amely hazai középkorkutatásunkat szinte kezdeteitől fogva a leginkább foglalkoztatta. Akár az Anonymus-kérdést, akár az ősgesta problematikáját, vagy más hasonló témákat vegyünk, szinte évről évre új és más szempontokkal a kérdést megközelítő tanulmányok jelennek meg. Tulajdonképp igaza van annak a negyedszáz évvel ezelőtt az egyetemisták között járó mondásnak: csak kétfajta magyar középkorkutató van, az, aki már foglalkozott és az aki ezután fog foglalkozni krónikaproblémákkal. Marxista történetírásunk ennek a kutatásnak új lendületet adott, elmozdítván a holtpontról, ahová a polgári történetírás már-már terméketlenné váló filológizálása juttatta. Mályusz feladata az volt, hogy a külföldi olvasónak Thuróczyval kapcsolatban összefoglalja a most már könyvtárra menő magyar forráskritikai irodalom eredményeit. Ez önmagában véve is igen jelentős eredmény lett volna, mert hiszen olyan bővebb összefoglalás, amely egyforma részletességgel tér ki, mondjuk, az ősgesta, Anonymus és Tótsolymosi Apród János műveinek problémáira, és egyben ezek szerzőinek módszereit is egybeveti, tulajdonképp nem állt rendelkezésünkre. Mályusz azonban nem állt meg a pusztán összefoglalásnál, hanem maga is alkotóan kapcsolódott be a vitákba. Könyvéből is kitűnik, hogy milyen jelentős mértékben fejleszti tovább az eddigi eredményeket, de hogy ehhez a munkájához mennyi előtanulmányra, részletkutatásra volt szüksége, mutatják azóta megjelent művei, amelyekben ezeket tárta teljes bizonyító apparátusával elénk. Gondolunk pl. a Krónika-problémák [Századok 100 (1966) 713–762], valamint Az V. István kori gesta (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 58. Bp., 1971.) c. műveire. Mályusz Dománovszky Sándornak, a magyar forráskritikai irodalom régi, nagy mesterének méltó tanítványaként fejlesztette tovább történetírásunk ezen ágát.

Könyve második részében bemutatja a köznemes Thuróczyt, végigkíséri életét, hivatali pályafutását a familiaritás keretében az országbírói

jegyzőségtől, a sági konvent hiteleshelyi notáriusságán át, majd újabb országbírói jegyzőségével, végül személynöki ítélőmesterségével foglalkozik. Főnökei, Hássági országbírói ítélőmester és Drági személynök hatása megmutatkozott abban, hogy történetírássra vállalkozott. Igen jelentős Mályusz azon megállapítása, hogy a nagybírói irodák személyzete, noha szervezetileg és eszmeileg (hiszen ők a köznemesség érdekeit képviselik) elválík a szorosan vett királyi udvartartás személyzetétől, részesei maradnak azoknak a szellemi előnyöknek, amelyet a fejedelmi környezetben való tartózkodás biztosít (98. o.). Későbbi fejtegetéseiben is gyakran tud utalni a szerző arra, amikor világossá válik, hogy Thuróczyt bírói hivatása a történetírásban is segítette (pl. 158. o.).

Mályusznak sikerült Thuróczy műve készülése időrendjét megállapítani, és ez a továbbiakban nagy segítséget nyújtott számára a krónikaíró történetírói fejlődése megismeréséhez. Először Kis Károly történetét írta meg, amikor is az egykorú olasz Monaci költeményét dolgozta át Thuróczy. Monaci műve ma is megvan, és így Mályusznak ez alkalmat nyújtott krónikásunk módszerének, beállítottságának meghatározásához. Ezek után írta meg Thuróczy Kis Károly korának előzményét: a szkíta—hun—magyar történetet. Munkájának ez az a része, amelyben összeolvasztotta a krónikás a korábbi magyar történeti irodalom alkotásait, kiegészítve az általa ismert egyéb történeti és földrajzi alkotásokkal, így pl. a szkíta—hun történetnél főleg Aeneas Silviuszal és Antoninus firenzei érsek világkrónikájával. Persze nem csupán ez a két mű volt Thuróczy forrása. Mályusz nagy és alapos munkát végzett, és így pontosan meg tudta állapítani, hogy melyik szerző munkáját használta eredetiben, és melyiket csak közvetve. Sok esetben forrásai utalását vette át Thuróczy. Utoljára írta meg krónikásunk a Zsigmondtól Mátyásig terjedő részt. Ez önálló alkotása. Felhasználta hozzá az egykorú okleveles forrásokat, a néphagyományt, idősebb kortársai elbeszéléseit is. Mindezek vezérfonalául a nagytekintélyű Aeneas Silvius Cosmographiája szolgált számára. Mályusz részletesen elemzi Thuróczy forrásait, és ezzel kapcsolatban utal történetírói módszereire.

A monográfia harmadik része „A történetíró” címet viseli. Megismerteti az olvasóval Thuróczy világnézetét, történeteszemléletét, hogyan tükröződik művében a kor, hogy végül az írói magatartás, az előadás és stílus elemzése zárja le a könyvet. A monográfiának ez a része példaképpül szolgálhat bármely író munkája marxista elemzésére, és méltóan zárja le az addigi eredmények összefoglalásával párhuzamosan a könyvet. Olvasva Mályusz munkáját, szinte magunk is ott érezzük magunkat Mátyás királyi kúriájában, a középneemes ítélőmesterek között, megértjük azt, hogy pl. a törökkel 1444-ben Szegeden kötött és esküvel megerősített szerződés megszegésével kapcsolatban miért ítélte meg szigorúbban az esküszegést, mint azt korábban tették. Ez különben — mivel a szegedi esküszegésben egy bíborosnak is szerepe volt — beleillett Mátyás egyházpolitikájába is. Világosan látjuk továbbá Mályusz érvelését követve, hogy a törvényes utóddal nem rendelkező Mátyás utáni örökösö-

désre pályázó Beatrix királyné elképzeléseivel szemben a király és a magyar nemesség többségének álláspontját vallotta: könyvéből kicseng a nőuralom hátrányainak ecsetelése. Figyelemre méltó a proceres, az előkelők fogalmának a nemességgel való azonosítása (174—176. o.), annak a felismerése, hogy Thuróczy általában nem létezőnek fogja fel a familiárisi viszonyt. Természetesen ezek a találmányra kiemelt példák nem tudják eléggé érzékeltetni, hogy Mályusz mennyi új gondolattal gazdagította középkortudományunkat.

Munkájának végén a XIII. századi Guido da Columna munkájának Thuróczyra gyakorolt hatásával foglalkozik. Megállapítása szerint ez stílusára korlátozódott. Ez a Guido da Columna-hatás ismertetése adott alkalmat arra, hogy a krónika „középkorias” és „reneszánsz” vonásai elsőbbségének kérdésével foglalkozzon. Mályusz műve vitájában joggal emelte ki, hogy ezeket nem egyszerű szétválasztani. Egyet kell értenünk vele: „A kíváncsúnak csak akkor tudnánk megfelelni, ha a gondolatmeneteket egyenként hozzá tudnók kötni a társadalmi alaphoz. A polgári történetírás ezt nem érezte feladatának, a marxista történettudomány pedig még nem foglalkozott a problémával.” (Történelmi Szemle 4[1961]523.) Bár erre nálánál hivatottabbakat tart alkalmasnak, úgy véljük, hogy az alap és a felépítmény egymáshoz való viszonyát a Thuróczy-kérdésnél is épp Mályusz a leghivatottabb megvizsgálni, és reméljük, hogy erre a Thuróczy-kiadás megjelentetésével kapcsolatban egyszer még alkalma nyílik a szerzőnek is.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Mályusz Elemér könyve egyik legjelentősebb magyar medievisztikai alkotása. Jelentőségét emeli, hogy nemcsak egy témakörben, hanem többen, a forráskritikában, az irodalom-, a társadalom-, a hivataltörténet terén egyaránt újat ad, és így szinte enciklopédikus tárházát nyújtja az ismereteknek. Azáltal, hogy külföldiek számára írta eredetileg, szükségét érezte az idegen olvasó bevezetését a magyar történetírás problematikájába, ami viszont alkalmassá teszi a könyvet arra, hogy kezdő középkorkutatók hazánkban is mintegy tankönyvként használják fel ugyanezek megismerésére. Ezt a nagy jelentőségét még jobban emelte volna, ha az egymással ellentétes nézeteket kimerítőbben ismertette volna. Természetes, hogy egy ilyen átfogó, nagy jelentőségű mű egyes részletkérdéseivel kapcsolatban voltak és lesznek még viták, ezek azonban hozzájárulnak történetírásunk további fejlődéséhez.

Befejezőleg csak annak a reményemnek szeretnék hangot adni, hogy e kitűnő munka elkészítését szükségessé tevő Thuróczy-kiadás is előbb-utóbb megjelenik, hogy az új kritikai kiadás, Mályusz magyarázataival együtt középkorkutatóink kézikönyvévé válhat. Véleményünk szerint függetlenül a szovjet kiadástól, nálunk is meg kellene jelentetni, hiszen elsősorban nekünk lenne rá szükségünk. Gondoljunk arra is, hogy a Thuróczy-kiadás előkészítésével a szerző legalább öt évet töltött el, amely alatt a Zsigmondkori Oklevéltár egy újabb kötetét rendezhette volna sajtó alá.

Kubinyi András

Nívó-díjasaink

A Magyar Tudományos Akadémia Kiadói Tanácsa az Osztályunk keretében megjelenő kiadványok közül 1973-ban Nívó-Díjban részesítette:

Szabolcsi Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján (1972) és Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus késő századaiban (1556–1767) (1969) c. kiadványokat.

Az alábbiakban a Nívó-Díjas művek méltatását adjuk.

SZABOLCSI HEDVIG: MAGYARORSZÁGI BÚTOR- MŰVÉSZET A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

(Európai kapcsolatok és stíluskérdések)

Bp. 1972, 137 old. + táblák

Ha egy műalkotás elemzésénél értékeinek elemzője, kutatója nem hagyhatja figyelmen kívül a művet körülvevő társadalmi valóság számtalan, a művészettől olykor nagyon is messze álló alkotóelemének a dolog természeténél fogva többé-kevésbé persze csak áttételesen, de nem kevésbé élénken és erőteljesen érvényesülő hatását, — az iparművészetnek (és kivált a múlt iparművészetének) kutatója talán még nehezebb helyzetben van. Hiszen az iparművészeti alkotás esetén annak létrejöttét és értékét nemcsak a művészet, hanem a gyakorlati használat igényei is jelentősen befolyásolják, s így a kutatónak a tárgy értékelésénél azt a használatával kapcsolatos néha nagyon is hétköznapi igények szempontjából is el kell bírálnia. Arról nem is beszélve, hogy éppen a műalkotás ilyen valóságos vagy akár csak szimbolikusan használati tárgy jellegénél fogva az értékelésnek egy sereg teljesen távoli, már az életmód szférájába tartozó jelenséggel is meg kell ismerkednie, ilyeneket is figyelembe kell vennie.

Ez az összetett és magas igény állt Szabolcsi Hedvig előtt is, mikor az iparművészet egyik legfontosabb és legkomplexebb ágát, a bútorművészetet vette vizsgálat tárgyává, mégpedig éppen a XVIII. sz.-ból a XIX. sz.-ba nyúló átalakulásának nagy és rendkívül mozgalmas korszakában s a feudalizmus válságának kibontakozását élő Magyarország viszonyai között.

A kötet a bútorművesség területén a XVIII—XIX. sz. fordulóján, már a 80-as évektől megfigyelhetően kibontakozó nagy hazai iparművészeti stílusváltozást vizsgálja, egészen 1810-ig elmenően. A munka kiindulópontul a klasszicizmus irányait mutatja be a XVIII. sz. végi európai bútorművészetben, majd röviden áttekinti a klasszicizmus terjesztésének eszközeit: az európai akadémiákat és a rajzoktatás szervezésének európai módjait. Ezután a századvég hazai bútorművészetének társadalmi és szellemi hátterét ismerteti, majd a kötet legterjedelmesebb fejezetében a magyarországi rajzoktatás történetét mondja el; ezt a következő fejezetben a már ismertetett európai indításokat a hazai rajzoktatásba közvetítő francia, osztrák, német, angol minták megállapítása követi — ebben az angol hatás útjának és jellegének kiemelésével. Két fejezet adja most már tulajdonképpen magának a mintalapokon fennmaradt vagy éppen konkrét darabokon érvényesülő stílusnak anatómiáját: egyrészt a legjellegzetesebb bútorformáknak, másrészt pedig, még mélyebbre menve, az ezeken alkalmazott ornamentikának (a fogrovat, a meander, a geometrizált voluta, a fonaldísz, a gyöngysor, a levéldísz, a rácsminta, a csepp, a rozetta, a füzér, a drapéria, a váza, a gótizáló ív, a növényi ornamentika, a tájkép, végül a figurális ábrázolás: a stílus ilyen legkisebb anatómiai egységeinek) elemzését. Fejtegetései összefoglalójaként így állapíthatja meg, hogy a magyarországi bútorművesség a XVIII. sz. végén a barokkot elhagyva, még az új képzőművészeti stílus hazai elterjedése előtt, egy, a szerző által kora klassziciztának nevezett stílus irányába változott. Ez a stílus, mely elsősorban angol ihletésű, megelőzi a bécsies változatú franciás empire elterjedését, és egészében éppen a formák és az ornamentika vonatkozásaiban jól körülhatárolható és felismerhető. Általa a XVIII. sz. végére Magyarországon is megteremtődik az a jellegében polgári bútorművesség, mely a felvilágosodás racionalizmusára jellemző használhatóság polgári igényének értelmében az akkori európai korszerűség követelményszintjén már a legjobb európai színvonalat adaptálva alakítja ki egyes darabjait.

A kötet címe után ítélve meglehetősen szűk, erősen szakosodott tárgyválasztása már tartalma ilyen sommás ismertetésének tanulsága szerint is valójában igen széles tematikát takar. Végigtanulmányozva pedig, az is bebizonyosodik, hogy a kötet — módszertanilag is egyik legjelentősebb eredményeként — a hazai bútorművészet átalakulása köré teljes sikerrel rajzolja fel azt az egész rendkívül komplex valóságot, mely ezt az átalakulást valamilyen formában befolyásolta, ill. azzal legalábbis valamilyen kapcsolatban állott: a sajátosan művészi jelenségek összefüggéseinek, kihatásainak, egy, a szellemi és anyagi kultúra igen széles területeire kiterjedő és így erősen összetett körét. A kötet már a a rajztanításnak — mint a kor európai iparművészeti ízlését Magyarországon ezekben az években legerőteljesebben terjesztő tényezőnek — kapcsán a kor pedagógiatörténetének művészeti vonatkozásaiba bocsátkozik bele. És továbbmenve mindazt érzékelteti — elsősorban az életmód és

az azt körülvevő, meghatározó vagy kifejező tárgyi világ szférájából —, aminek változása a bútorművészetben és annak változásában is tükröződik vagy gyökeredzik vagy azzal párhuzamos. Így utal a könyv a klasszicista minták után vitt rajzoktatás az iparművészeti stílus alakításában játszott szerepének és a klasszicista irodalmi eszményeknek egyidejű létrejöttében megnyilvánuló mély összefüggésekre; építészet és bútorművesség egy lehetséges azonos arányrendszerű modulrendszere kutatásának fontosságára a sajátosan közép-európainak érzett, szélesebb, de alacsonyabb bútorarányok kialakítása szempontjából; vagy, befejező fejezetében, a történeti interieur kutatásának kérdésére, ennek során a lakóházszerkezet ezzel összefüggő kutatásának szükséges volta-ra; jelentős, részben már a művészettörténet körén alaposan túlnyúló problémákra. Részint módszertani tanulságok is ezek — ha szükségképpen áttételesek is, a valóság legkisebb szerves egységeire nyerhető eredményeket illetően —, részint azonban konkrét példán nyújtanak jó útmutatást művelődési jelenségeket illetően a tárgyból mint történeti forrásból nyerhető következtetéseknél és életmódnak, életvitelnek összefonódására, ill. az ennek során és következményeképpen kialakuló érintkezési pontoknak meghatározására.

Mindezt jelentősen elősegíti, mintegy megalapozza szerzőnek az a módszertani szempontból az előbbinél nem kevésbé jelentős — más helyütt (Századok, 1973. 138 — 142. l.) részletesen kiemelt — eljárása, mellyel a fennmaradt bútoranyag stílusjegyeit a legapróbb elemekig szétbontva, a kötet rámutathat az általános európai fejlődésnek az ilyen módon szinte anatómiailag szétboncolt bútorművészethez való és csak ilyen módon felderíthető, korábban rejtett kapcsolataira és éppen azokra a pontokra, melyek esetén — természetesen bonyolult áttételek útján — a kor legtágabb értelmében vett ízlésének és az ízlés mögött álló, azt formáló társadalmi igényeknek mintegy érintkezési pontjai kitapinthatókká válnak. A stílus anatómiájának feltárása és ezáltal a stílussal meghatározott művészeti szakterületnek egy magasabb, általános kulturális és tágabb európai szintézisbe való beillesztése: e rendkívül dialektikus módszer eredményeképp így, egy teljes valóság kereteibe illesztve válnak világossá és felismerhetővé végül a bútorművészetet kialakító ízlésnek — és a mögöttük álló társadalmi igényeknek — immár hazai sajátosságai is (ha e sajátosságok megfigyelési köre kelet-európai bővítésének egyelőre még a vonatkozó kutatások hiánya útjában áll is). S ha az igények saját forrásból történő kielégítésére az eszközök még hiányzanak, és megteremtésük a külföldi minták egyszerű átvételével indul is, — jellemző az igény erejére és mozgékonyosságára, de fejlődőképességére is, hogy ezeknek az elemeknek alapján csakhamar — mint azt szerző részint bútoranyagán konkrétan szépen bizonyítja, részben a kötetet záró kitekintésében elvileg megfogalmazza is — már képes lesz kialakítani saját, sokban ugyan provinciális, de egészében mégis izes, derűs és artisztikus stílusát. Úgy véljük, ebben talán része van annak is, hogy maga az igény első-sorban a polgárosodásra leginkább képes árutermelő birtokos nemesség és

városi-mezővárosi polgárság körében alakulván ki — nem véletlen, hogy e szempontból Debrecenben már milyen korán, a Ratio rajzoktatása előttről is észlelhető e stílus megjelenése —, annak hagyományos, de a feudálistól már elfordulni kezdő életmódja, lakásviszonyai és lakáskultúrája által is meghatározott ízlése végül is rányomta bélyegét a bútorművészet továbbalakítására is.

És hogy mindez ne csupán leírás maradjon, hanem az olvasó számára is ellenőrizhető élmény, arról 346 jó minőségű, szép kép és további I—XIV. számozású, összesen 24 táblán jórészt az előzőekben bemutatott bútorokról vett ornamentikák bemutatása gondoskodik. Képek (főleg Kárász Judit bútorfotói) és szöveg így mintegy szerves egységbe olvadva a kötetet mind az intellektus, mind a szem számára kedves olvasmánnyá teszi; utóbbi szempontból még az Akadémiai Kiadó mértékével mérve is külön kiemelendő a kötet kötése és burkolója, Somlay Vilma munkája.

Reméljük, hogy Szabolcsi Hedvig könyve nem fog elszigetelt példa maradni iparművészettörténeti szakirodalmunkban. Módszertani tanulságaival: a művelődés egésze felé nyitott tág perspektívájával és mély analízisével, végül pedig e kettő együttes és igen szerencsés alkalmazásával más vonatkozásokban is, az iparművészeti kutatás más területein is követőkre fog találni.

Vörös Károly

VARGA JÁNOS: JOBBÁGYRENDSZER A MAGYARORSZÁGI FEUDALIZMUS KÉSEI SZÁZADAIBAN (1556—1767)

Varga János a magyarországi feudalizmus bomlásának időszakát kutatva „botlott” abba a kérdésbe, hogy miért illetik a kortársak a parasztság egyes csoportjait „taksás” elnevezéssel, holott jogviszonyaikat vagy szolgáltatásaikat tekintve semmi lényeges eltérés nincs közöttük és a „jobbágyok”-nak nevezett paraszti rétegek között. A kérdés nem új keletű, de Varga Jánost nem nyugtatták meg azok a válaszok, amelyeket erre vonatkozóan eddigi történelmi irodalmunk adott. Feltűnt számára az is, hogy a Felső-Tisza vidékén és a volt hódoltsági területeken éltek legnagyobb számmal taksásnak nevezett jobbágyok. Az elnevezés történelmi gyökerei és tartalma után kutatva, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratait vette vizsgálat alá, melyekből az derült ki, hogy az úrbérrendezés idején magukat taksásoknak nevező csoportok egyben szabadmenetelűeknek is tekintették magukat. A taksáság és a szabadmenetelűség közötti összefüggésen kívül azonban az is világossá vált az úrbérrendezési iratok alapján, hogy az előzmények a korábbi századokra nyúlnak vissza. Így jutott el a szabadköltöző jogállású paraszti réteg kialakulásának a vizsgálatához, amit viszont nem lehetett kibogozni a jobbágyrendszer egészének az áttekintése, „rendszer-történetté” szélesítése nélkül.

Röviden összefoglalva így adja elő maga a szerző könyvének előszavában, kutatásainak problematikáiról és műhelytitkairól szólva, a monográfia létrejöttének előzményeit. A könyv tanulmányozása viszont mindjárt arról győzi meg az olvasót, hogy Varga János témájának megvilágításához olyan méretű forrásanyagot tárt fel és épített be munkájába, amely — nyugodtan mondhatjuk — páratlan a korszak eddigi parasztságtörténeti irodalmában. A két évszázad történetét felölelő munka nemcsak időben, hanem térbelileg is az ország minden részére kiterjedően, szinte azonos gazdagságban vonultatja fel forrásait, s ezzel megteremti a lehetőségét annak, hogy a magyarországi jobbágyság helyzetét életszerűen, az országos fejlődés azonos fő irányai ellenére is megmutatkozó sokszínűségében mutassa be. A kutatói szenvedély és szorgalom mögött és mellett azonban ott látja az olvasó a problémalátó- és érző-képességet, amely Varga Jánosnak eddigi munkáit is jellemezte.

A magyarországi örökösjobbágysági rendszer megmerevedésében történetírásunk eddig is fordulópontnak, határkőnek tekintette az 1608. évi 13. törvénycikket. Varga János az említett artikulus eredeti szövegének és értelmének az alapos filológiai elemzés alapján történő helyreállításával kezdi disszertációját. Az *in medias res* indítás után ad áttekintést arról, hogy a megyék 1556 és 1608 között milyen gyakorlatot követtek a jobbágyság szabad költözésének a szabályozásában. A korszak hiányos forrásanyaga, megyei protocollumai ellenére is Zalától Szatmárig átfogó képet kapunk az egész akkori Magyarország vármegyéinek a jobbágyság ablicenciálása terén kifejtett politikájáról. Meggyőzően mutatja be, hogy e politika sokszínűsége ellenére a jobbágyság szabad költözését korlátozó törekvések erősödtek meg a korszak végére az ország minden részében. Ha a gyér forrásanyag lehetővé tette, még statisztikai áttekintést is ad az ablicenciáltatás méreteiről, kimutatva, hogy abban milyen szerepe volt a nagybirtokosoknak, valamint a közép- és kisbirtokos nemességnek. Az örökös jobbágyság rendszere megmerevedésének okait sajátos hazai viszonyainkban, a tizenötéves háború okozta embervesztésében keresi.

Az 1608. évi 13. törvénycikk elvileg nem helyezte egyértelműen hatályon kívül a jobbágyság költözési gyakorlatát, de lehetőséget adott a vármegyéknek, hogy a kérdésben saját belátásuk szerint döntsenek. Varga János nyomon követi az ablicenciálásnak itt-ott még meglevő és különböző mértékben korlátozott gyakorlatát, és a megyei jegyzőkönyvek alapján azt a következtetést vonja le, hogy az 1630-as évek közepére az ország valamennyi megyéje hatályon kívül helyezi a jobbágyság szabad költözési jogát. A továbbiakban kitűnő elemzések során azt mutatja ki, hogy ugyanazok a tényezők, amelyek a 17. századi Magyarországon a szabad költözés gyakorlatának a teljes elzárását sietették, egyszersmind szükségessé tették — legalábbis az arra rászorult vidékeken —, hogy a munkaerőszerzésnek, ha annak legális lehetőségét megakadályozták, új formái és feltételei alakuljanak ki. Ez a forma pedig nem lehetett más, mint amely ellen a birtokos osztály a szabad költözés megszüntetésével védekezni akart, azaz olyan kedvezmények nyújtásával, amely hallgatólagoosan — jogi síkon — a költözés szabadságát ismerte el, a szolgáltatások terén pedig a lakhelyet kereső *colonus* számára viszonylag nem magas járadékot szabott meg. „Az ablicenciáltatás elsorvasztása és egy szabadköltöző parasztréteg csírázása, majd kibontakozása a 17. századi Magyarországnak közös töről fakadt jelenségei.” (267. o.) A speciális magyarországi viszonyok teszik érthetővé, hogy a jobbágyságon belül, a földesúrhoz fűződő viszony tekintetében két, egymástól eltérő jogállású réteg alakulhatott ki, hogy az örökösjobbágysági rendszer nem válhatott az egész parasztságot átfogó zárt formává. Egyben rámutat arra is, hogy a 17. században kialakult szabadmenetelű réteg költözési szabadsága nem volt azonos a jobbágyság költözésének 1556 és 1608 között ablicenciáltatás formájában érvényesülő gyakorlatával. Ez utóbbi törvényes

alapokon nyugodott, a szabadmenetelűek esetében viszont a távozást a körülmények tették hallgatólagosan szokássá.

A továbbiakban a szabadmenetelű rétegek kialakulásának történeti szakaszait, fázisait követi nyomon, majd az örökös jobbágyok és a szabadmenetelűek földesúri terhei közötti különbségeket elemzi. Rámutat arra, hogy a költözési szabadságukat megőrző jobbágyok nagy hányada épp e joga folytán az örökös jobbágyokénál kedvezőbb feltételeket tudott maga számára biztosítani földesurával szemben, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy az élet az ő terheiket illetően is a változatok széles skáláját mutatta fel. Akadtak szép számmal olyanok is, akik új helyükön — a jövevényeknek általában kijáró kedvezményes esztendőkön kívül — költözési jogukat nem tudták gazdasági előnyök biztosítására kihasználni.

A kötet gazdag tematikájából emeljük még ki annak a 18. századi folyamatnak az elemzését, amely a töröktől visszafoglalt országrészek fokozatos betelepítésével, a munkaerő eloszlásának viszonylagos kiegyenlítődésével oda vezetett, hogy a szabadmenetelűség egyre jobban elveszítette korábbi gyakorlati jelentőségét, s e jobbágyréteg terhei, ha az ország különböző részein némi fáziseltolódással is, azonosok lettek az örökös jobbágyokéval. E folyamat elemzésével kapcsolatban húzza meg Varga János a szabadmenetelű jobbágyréteg történeti jelentőségének mérlegét, s mutat rá, hogy az egykor nagylétszámú, a parasztságnak mozgékony, vállalkozóbb kedvű típusát jelentő táborából miért nem fejlődhetett ki számottevő szabad paraszti réteg. A szabadmenetelűség révén a parasztság jelentős része olyan időszakban teremthetett magának kedvezőbb életfeltételeket, „amikor a mindennapi életet is gyakran a létbizonytalanság jellemezte”. A szabadmenetelűség azért jöhetett létre, „mert külső tényezők szoltak bele erőszakosan a gazdasági-társadalmi fejlődés menetébe. Ennek következtében, miután az organikus fejlődést megzavaró tényezők kiküszöbölődtek, következményeik pedig felszámolódtak, a költözési szabadságnak is vagy el kellett enyésznie, vagy pedig értékének kellett abban az értelemben alászállnia, hogy egyre kevésbé lehetett olyan fegyvere az osztályharcnak, amely az uralkodó osztálytól nagyfokú gazdasági kedvezményeket tud kicsikarni.” (523. o.).

A kötet fontosabb tudományos eredményeinek vázlatos összegezése után még ki kell emelnünk a szerző eleven és szenvedélyesen vitázó stílusát, kitűnő kompozíciós készségét, melyek a forrásanyag már hangsúlyozott bőségével együtt eredményezték azt, hogy az utóbbi évtizedek parasztságtörténeti irodalmának legjelentősebb, eredményeit tekintve pedig bizonyára a legidőállóbb alkotása került ki Varga János tollából.

Vörös Antal

Haladó hagyományok — szocialista hazafiság — proletár internacionalizmus

VITA A SZOCIALISTA HAZAFISÁG ÉS AZ INTERNACIONALIZMUS ÉRTELMEZÉSÉRŐL

(Vácrátót, 1973. szept. 26.)

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya 1973. szeptember 26-án Vácrátóton egész napos vitát rendezett Király István akadémikusnak az Akadémia 1973. évi közgyűlése nyilvános ülésén elhangzott „Hazafiság és internacionalizmus” című előadásáról illetve az azóta eltelt időszakban az e tárgyban megjelent írásokról, s egyáltalán a nemzeti kérdéssel, főként haladó nemzeti hagyományaink és történet szemléletünk viszonyának kérdéseivel kapcsolatos ideológiai jelenségekről. A vitán készült gyorsírással jegyzőkönyv alapján az ott felmerült — megítélésünk szerint — legfontosabb problémákról szeretnénk az alábbiakban rövid tájékoztatót nyújtani.*

A vitaülést Szabolcsi Miklós, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának elnöke nyitotta meg. Bevezető szavaiban két lényeges problémát exponált — amelyek véleménye szerint mindenekelőtt motiválják e műhelyvita szükségességét —, s e két jelenség: 1. az a tény, hogy a nemzeti kérdés még ma, a XX. század második felében is elevenen ható, aktuális probléma, amely minket is kényszerít arra, hogy „szembenézzünk a társadalmunkban jelentkező nacionalizmussal és a — részben ennek ellenhatásaként is fellépett — nemzeti közömbösséggel, de ugyanakkor a még sajnos magasabb, ezoterikus szinten is fellépő, a fejlett kapitalista országok előtti teljes behódolás tendenciájával is”. 2. Az a körülmény, hogy a magyar marxista gondolkodásnak régi hagyományát képezik már a nemzeti kérdés körüli viták, s a mai magyar társadalom igényli a nemzetfogalom korszerű, marxista kidolgozását. E gondolatok jegyében kérte a vitaülés résztvevőit Szabolcsi Miklós, hogy tárgyszerű módon, az eltérő álláspontok közelítésének, a vitás kérdések tisztázásának igényével járuljanak hozzá a nagy kérdések további magasabb, teoretikus szinten való megoldásához.

* Az egyes felszólalások gondolatmenetét az elhangzás sorrendjében Hazafiság és internacionalizmus (Műhelyvita) című, Tarnóc Mártonnal közösen készített, részletesebb összeállításunk tükrözi. Vö.: Magyar Tudomány 1974. 1. sz. (Jelen beszámolómban több esetben felhasználom a Magyar Tudományban megjelent szövegezt.)

A rendkívül élénk, pezsgő vitában részt vettek: Mátrai László, Pach Zsigmond Pál akadémikusok, Arató Endre, Harmatta János, Király István, Klaniczay Tibor, Nagy Péter, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós és Vámos Tibor levelező tagok, Darvas József, a Magyar Írók Szövetsége elnöke, Németh G. Béla, az irodalomtudományok, Szabad György és Várkonyi Ágnes, a történettudományok doktorai, Bodnár György, Czine Mihály, az irodalomtudományok, valamint Huszár Tibor, a neveléstudományok, Lackó Miklós, Pamlényi Ervin és Szűcs Jenő, a történettudományok kandidátusai.

Az ülés folyamán úgy tűnhetett néha, s többen úgy is értékelték, mintha irodalmárok és történészek folytattak volna vitát egymással (Harmatta János, Czine Mihály, Várkonyi Ágnes). Az érvek, ellenérvek felsorakoztatásából azonban világosan és egyértelműen kiderült, hogy a vitás kérdések megítélésében korántsem a két szakma természetesen részben szükségszerűen is különböző sajátos megközelítésének ellentéteiről van valójában szó. (Szabad György utalt is arra, hogy szó sincs pl. a történészek homogén táboráról.) Szemléleti kérdésről — nagyon is a történetiszemlélet kérdéseiről folyt a vita marxista társadalomtudományunk legkiválóbb művelői között. Ezért is érezzük indokoltnak, hogy az alábbiakban ne pusztán az ülés jegyzőkönyvszerű tömörített összefoglalását nyújtsuk, hanem a legfontosabb vitakérdéseket exponáljuk — az esetek egy részében zárójelben jelezve csupán a vitázók, az érvelők neveit.

Közismert, hogy Király István akadémikusnak az MTA 1973. évi közgyűlésén elhangzott előadása kulturális-tudományos, tudománypolitikai közéletünk jelentős eseménye volt. Mind az előadás, mind pedig az ezt követően megjelenő Király-írások komoly visszhangot váltottak ki. Szimpátiát, antipátiát egyaránt. S mint erre a vácrátóti vitában is utaltak (Czine Mihály, Pándi Pál), mind az előadást örömmel, bizonyos fajta fellélegzéssel, lelkes tapsal fogadók, mind pedig az előadásra aggodalommal tekintők tábora hallatlanul vegyes. Az kétségtelen csupán, hogy mindenki megérezte: Király István előadásával — bizonyos, a 60-as évek végére, a 70-es évek elejére beköszöntő, átmeneti „csend” után — ismét a nemzeti kérdés körüli viták feléledése következik. A 60-as évek elejének egész szellemi közéletünket „megmozgató” ún. történész (Molnár Erik) vitáját ugyanis az utóbbi években bizonyos „csend”, — ma már bizton állíthatjuk — látszat-hallgatás követte; a szaktudományokban azonban ezek az újabb kutatások évei voltak, új monográfiák vagy éppen összefoglaló munkák elkészítésének az időszaka.

A Király-előadás elhangzásának szokatlan körülményei (az Akadémia ünnepi nagygyűlése), egész hangvétele, a történettudományt s magát Molnár Eriket is érintő kitételei azután valóban kiváltották tudományos közéletünk reakcióját. Már az Akadémia közgyűlésének zárt ülésén is elhangzott reflexió (Kardos Tibor és Pach Zsigmond Pál akadémikusok), majd a folyóiratok hasábjain is jelentek meg hozzászólások (Vámos Tibor akadémikus). Ilyen — nagyon nagy vonalakban vázolt — előzmények után került sor az MTA I. Osztályának

szervezésében a vácrátóti ankétra. Nem volt véletlen tehát, hogy a vitában először bizonyos *vitametodikai kérdések* merültek fel.

Pach Zsigmond Pál akadémikus hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi közgyűlése nem megfelelő fórum vitaelőadás tartására, mert nem nyújt lehetőséget tényleges vitára, válaszadásra. Maga az a tény is aggályokat, visszatetszést válthatott ki, hogy a vitára hívott fél — Molnár Erik — már nem lehetett jelen. Ebben a kérdésben többen osztották Pach akadémikus álláspontját (Nagy Péter, Szűcs Jenő, Huszár Tibor, Vámos Tibor). Többen utaltak arra is, hogy a közgyűlés előtt elhangzó előadásnak határozott politikai jelentősége van, „kinyilatkoztatásként” is értékelhető (Nagy Péter, Vámos Tibor). Király István és Szabolcsi Miklós viszont megvédték az Akadémia elnökségének újszerű kezdeményezését, amely éppen azt tette lehetővé, hogy a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésére, az ország szellemi centrumát jelentő „ezen” testület elé ne lezárt, minden szempontból kikerült gondolatok, ünnepi beszédek kerüljenek, hanem olyan kérdések, amelyek élők, az egész országot érintik, vitára ingerlők, s a közgyűlés elmúltja után is tovább folyhat róluk a vita. Király István még azt is hangsúlyozta, hogy a nemzeti kérdésnek a közgyűlésen való tárgyalása már csak azért is helyes volt, mert az utóbbi 10 évben úgy tűnt: Molnár Erik véleménye a történetírás egészének s a pártnak is álláspontja egyben. Ezekben a kérdésekben kialakított álláspontjának a közgyűlés előtt való elmondása tette számára lehetővé — mondotta —, hogy felhívja a közvélemény figyelmét arra: itt nyitott kérdésekről folyik a vita.

Nyitott kérdésekről — valóban. Nem kétséges, hogy — éppen az ún. történész-vita tanulságait leszűrve állíthatjuk ezt — aligha lépett minőségileg is előbbre szellemi közéletünk a nemzeti problematika megítélésében az 1960-as évek vitáihoz képest. Király István újabb fellépése sem hozott minőségileg újat, — bár számos kérdésben új motívumokat vetett fel. Ez kétségtelen. S azt is tudomásul kell vennünk, hogy bizonyos kérdések magasabb szintű, új szintézis-alakítás újabb igényével történő megoldása sokszor csak lassú tudományfejlődés eredménye. Nem hozhat minden évtized egy, a korábbi minden vonatkozásban meghaladó, megalapozott új koncepciót. Úgy tűnik, hogy a nemzeti kérdésben ennek ma még nem jött el az ideje. Nem jöhetett el talán azért sem, mert századunk második felében — noha korábban a marxista társadalomtudomány legjobb képviselői úgy képzelték, hogy a nemzeti kérdés a szocializmus térhódításával fokozatosan fog veszíteni súlyából — most azt kell tapasztalnunk, hogy a nemzeti problematika továbbra is virulens, a világpolitika ajtaján is mindennap kopogtató, világszerte tömegekre ható és megoldásra váró aktuális probléma — s természetesen: a társadalomtudományban is ismét erősödő viták tárgya. A vácrátóti ankéton is többen érintették ennek a gondolatnak egyik-másik vonatkozását (Szabolcsi Miklós, Pach Zsigmond Pál, Arató Endre, Klaniczay Tibor, Vámos Tibor), de legplasztikusabban talán

Pándi Pál fogalmazta meg: „Az utóbbi esztendőekben elég nyomottan, rossz-kedvűen nézem ezeket a vitákat, hol mint résztvevő, hol mint nem résztvevő, és egyre erősebb bennem az a meggyőződés, amit Adyval tudok kifejezni: 'Nem leszünk ott pajtás, mikor megbékélnek.' Azt hittük valamikor — folytatta Pándi Pál —, hogy ott leszünk. 45 után úgy indult generációnk, hogy megérjük a jobb, szebb, igazabb világot, amikor nemzeti gyűlölködés, faji diszkrimináció nem teszik sivárrá, gyötrelmessé az életet. Azt hittük, hogy a szocializmus szép rohama minden rosszat kisöpör, egy nagy rohammal. Sajnos, nem egyetlen rohammal fogja kisöpörni az ártó eszméket; sokkal makacsabbak ezek a sokszáz évből jövő előítéletek, sok aktuális érdek fűződik az ilyen előítéletek mai fenntartásához. Egyre inkább át kell hangolni az embernek magát arra, hogy részt vegyen a harcban jól vagy rosszul, de tudja, hogy a harc eredményét nem fogja megélni. Ez az évezred ezt nem fogja megélni! Annak ellenére, hogy a világpolitikában nagyon jó, biztató jelek vannak, ennek az előítéletek és ideológiai lidércek elleni harenak a befejezhetősége belátható időn belül nem reális.”

Pándi Pál szavait bizonyos vonatkozásokban — megítélésünk szerint — igazolta a vácrátóti ankét egésze is. Részben a Király István előadásának kritikáját nyújtó felszólalások érvei engedik meg ezt a következtetésünket, részben meg az a tény bizonyíthatja, hogy végül is viszonylag kevesen vállalkoztak — akárcsak elvi szinten, vázlatosan is — a nemzeti hagyományok történeti értékelésének további új szempontú megközelítésére, az egész hallatlanul összetett problematika új elméleti összegezésére vagy akár csak új szintézis körvonalai vázolásához vezető módszernek a megközelítésére, netán kidolgozására.

A Király-koncepcióval vitatkozók közül többen nyújtották Király István előadásának, írásainak — egész gondolatrendszerének, tartalmi mondanivalójának, szemléletének, megközelítésének és módszerének — finom elemzésekre, megfigyelésekre alapozott, *belső kritikáját*.

Pach Zsigmond Pál — többek között — éppen az ún. *történész (Molnár Erik-) vita* Király István által adott *értékeléséhez* fűzött néhány alapvető megjegyzést. Kifejtette, hogy Király István a Molnár Erik-fellépést, magát a vitát — jelentőségének hangoztatása mellett — túlnyomórészt negatívnak értékeli. Véleménye szerint Király István „azért nem tudja azt egészen pontosan, történetien elhelyezni, kulturális életünk, szellemi közéletünk fejlődésének elmúlt évtizedekbeli menetében, mert lényegét illetően egyszerűen a dogmatizmus elleni viták sorába, a személyi kultuszos szemlélet kritikáját célzó viták sorába helyezi, e sorozat egyik tagjaként értékeli”. Menthetetlen egyszerűsítés, egyoldalúság Molnár Erik fellépésének lényegét csupán antidogmatizmusban látni. Molnár Erik ugyanis „nemcsak azt tekintette feladatának, hogy kimutassa: a marxizmus dogmatikus, szektás alkalmazása minő hibákra, egyszerűsítésekre, hamis aktualizálásokra, történetietlen analógiákra vezetett,

hanem főleg és alapvetően azt igyekezett kimutatni, azt bizonyította, hogy a személyi kultusz 'balos' történetiszemlélete nemcsak doktriner módon, tévesen historizálva alkalmazta a marxizmust, hanem — sajátos ellentmondásként, ha úgy tetszik — hogyan konzervált, örökölt át, mentett át sok mindent a polgári historiográfiából, a burzsoá történetiszemléletből, hogyan vitte tovább, rögzítette — többek között — a nemzet, amely a marxisták szerint történeti és osztályszempontú kategória, burzsoá kategóriájának, osztály feletti felfogásának igen számottevő elemeit, hogyan járult hozzá — akarva vagy akaratlanul — a burzsoá ideológia és tudatmaradványok makacs továbbéléséhez." Molnár Erik — hangsúlyozta Pach akadémikus — amikor a marxizmus dogmatikus alkalmazása ellen emelt szót, mindig egyben a továbbélő burzsoá fogalmak és nézetek ellen is hadakozott. Ebben a küzdelmében kristályosodott ki egyik tétele: nacionalizmus nemcsak a revizionizmushoz, hanem a dogmatizmushoz is kapcsolódhatik és kapcsolódott is. „Kétfrontos harcot” folytatott ebben az értelemben, s „nála ez a két dolog, két feladat, két eredmény szükségszerűen együtt járt, szervesen összekapcsolódott”. Megemlítette Pach akadémikus, hogy Molnár Erik akkori legközvetlenebb munkatársai maguk is vitáztak Molnár Erik bizonyos túlzásaival, egyoldalúságaival, de Molnár Erik egész gondolatmenetének éppen fentebb említett egyik leglényegesebb motívumát sajnos maga a politikai gyakorlat — az elmúlt évtized nemzetközi fejleményei — igazolják a legékebben. Szektás dogmatizmus és nacionalizmus, sajnos, sajátos formákban kapcsolódik össze egyes, a szocializmus útját járó országok gyakorlatában is.

Mindezeket — úgy vélte a felszólaló — nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia Király Istvánnak, amikor a Molnár-vita eszmetörténeti helyét iparkodott kijelölni historiográfiánkban, aminthogy attól sem tekinthetett volna el Király István, hogy amikor egyes szomszéd országok történetíróinak munkáiban egy-másfél évtizeddel ezelőtt a *nacionalizmus* új hulláma jelentkezett, éppen akkor Magyarországon a *nacionalizmus elleni*, a nacionalista történetiszemléleti elemek elleni küzdelem új hulláma indult, a nemzeti gondolat helyes felfogásáért, a szocialista tudat, a szocialista hazafiság erősítéséért, az internacionalista és nemzeti elkötelezettség egységéért. Ezen ideológiai-politikai folyamat elindítója a magyar párt volt 1957-től, s e távlatában nagy jelentőségű tendenciának a történetiszemlélet, a történetírás területén — túlhajtsaival, hibáival együtt is — Molnár Erik volt első számú harcosa.

Szűcs Jenő — elemezve Király István előadásának s a tárgykörben megjelent publikációinak egész struktúráját, gondolatmenetét — arra a következtetésre jutott, hogy Király István lényegében egyfajta diagnózist állított fel az immár évtizedes vitáról (pontosabban annak a közgondolkodásban jelentkező hatásáról), tárgyi vonatkozásban egy sor követelményt szegez szembe a történészekkel — mintegy a XVIII. század előtti prenacionális történelmi tartalmak rehabilitációjának igényével —, s végül — elemezve a magyar tör-

téneti gondolkodást jellemző káros nehézségi erőket — elvi programja szerint a történetiszemléletünkben meglevő káros és hamis pólusok meghaladásának igényével lép fel. Mindhárom vonatkozásban számos, részleteiben figyelemre méltó szempont és elemzés olvasható e tanulmányokban, csak hogy — Szűcs Jenő nézete szerint — e részletek helytálló volta ellenére az *egész* félrecsúszik, hibás körökbe áll össze. S ennek nem utolsósorban egyik fontos oka éppen az, hogy Király István hibásan interpretálja és értékeli Molnár Erik nézeteit, az, hogy helytelenül értelmezi és ítéli meg a Molnár Erik-vita indítását, hibás nála a történészek immár évtizedes törekvéseinek és eredményeinek interpretálása, és hiányzik végül az egész vita visszhangjának és hatásának az ideológiai közéletben jelentkező pontos felmérése — fejtette ki Szűcs Jenő. Király István szerint ugyanis igaza volt Molnár Eriknek a kérdésfeltevésben, de „nem volt már igaza — mint írja — a hozott feleletekben”. Azt a sok irányú felelet-rendszer azonban, ami Molnár Erik írásaiban mind metodikai és szemléleti, mind tárgyi tekintetben benne rejlik, Király István egyáltalán nem veszi számba, hanem kiemel *egyetlen* „feleletet”, mellyel szerinte Molnár Erik „alapjaiban kérdőjelezte meg az egész eddigi marxista elképzelést. Kérdéssé tette azt a koncepciót, mely a magyar múltnak ellentmondásosan bár, de haladó hagyományai közé sorolta nemcsak az 1848—49-es forradalmat, de azzal együtt, attól elválaszthatatlanul a XVII—XVIII. sz. függetlenségi küzdelmeit is . . . ” A valóság azonban az, hogy Molnár Erik egyrészt sohasem tette kérdéssé 1848—49 haladó jellegét, másrészt a kései feudalizmus „nemzeti” komponense kritikai elemzése kapcsán ő éppen nem a történeti haladáshoz való viszonyt firtatta. Lehet vitatkozni azon, hogy az a redukció, amely a XVII. századi Habsburg-ellenes küzdelmeket és ideológiájukat olykor sommásan a rendi tényezőre vezette vissza, helyes-e vagy sem (nyilván éppoly egyoldalú, mint ama másik nézet, amely a rendi mozzanatot igyekszik kiiktatni e mozgalmak háttéréből), az azonban aligha vitatható, hogy Molnár Erik számos társadalom- és eszmetörténeti konzekvenciát rejtő feleletei közül egyetlennek mintegy „pars pro toto” jellegű kiragadása s ráadásul annak önkényes értelmezése nem jó kiindulópont egy logikai sorhoz.

Ami pedig Király Istvánnak a történészek utóbbi évekbeli törekvéseiről, eredményeiről szóló megállapításait illeti (hogy ti. úgy tűnik csak, hogy két hamis nézet közötti, szuverén, korszerű marxista kísérlet jellegét hordják magukon, de valójában túlságosan egyoldalúnak, egyirányúak, ezért Molnár Erik álláspontja módosított változatait, új kiadását jelentik csupán), Szűcs Jenő leszögezte, hogy Király akadémikus „nem vette kellőképpen számba mindazt, amit a történészek — nem függetlenül Molnár Erik indíttatásától — írtak . . . Észrevehette volna, hogy a feleletek határozottan elváltak Molnár Erik téziseitől tartalmukban is, nem tagadva azt, hogy a genezist illetően Molnár Eriké az érdem.” Emellett pedig több, Király István által igényként megjelölt kérdéskörben (a korai etnikai tudat problémájától a kései feudaliz-

mus kori nemzeti tudattartalom árnyalataiig és áramlataiig) immár konkrét kutatási eredményekről van szó, amelyekkel lehet vitatkozni, azokat azonban nem létezőnek tekinteni nem lehet. E kutatások ismeretében tárgytalanná válik az a szuggesztió, hogy e téren valami negativizmus és hiperkritika jellemzné a törekvéseket. A kutatás arra keresi a választ, miképpen részei a korszakonként is típusosan változó prenacionális tudattartalmak tágabb eszmei struktúráknak, s vetületei társadalomtörténeti folyamatoknak, amelyek igazában csak egyetemes történeti összefüggéseikben ragadhatók meg, ha mégoly sajátos „helyi színekben” jelennek is meg. Ilyen értelemben a téma a politikai eszmetörténet része, sőt éppen az évtizedes vita segítette elő, hogy a téma — ötletszerű tallózásokkal és „megérzésekkel” szemben — tudományos vizsgálódás tárgyává váljék. Hogy koronként és társadalmi minőség szerint különféle értékrendről beszélhetünk: éppen ez az a pont, ahol Király István nyitott kapukat dönget és „árnyékvitát” folytat. A vita aztán ott válik valóságossá, hogy Király István szerint — mint írja — „kiteljesedett a XVII—XVIII. századi függetlenségi küzdelmek során a magyar nemzettudat”. Szűcs Jenő határozottan opponálta mind ezt a felfogást, mind azt, hogy pl. a reformkor újjáélesztett kuruc hagyományaiban egyfajta, a feudalizmus századaiba organikusan visszanyúló tudatfejlődés eredményeit lehetne felismerni. Rámutatott arra, hogy ami a történelem nemzeti aspektusát illeti, a kontinuitás és diszkontinuitás dialektikus kapcsolatának megragadására fogalmi kísérletek is történtek; mindezt megkerülve, a „sajátos kurucos patrióta étosz” egyoldalú kiemelése nem segíti elő sem a gondolkodás történetiségét, sem azt a komplex igényt, amelyet egy korszerű nemzeti tudattal szemben támasztunk.

Ily módon Szűcs Jenő szerint Molnár Erik munkásságának sajátságos redukciója, az újabb történész törekvések egybemosása a vitaindító egy-két tézisével, s az így leegyszerűsített képlet felelőssé tétele társadalmi közgondolkodásunk bizonyos bajaival kapcsolatban: nem az elvi program valóra váltása, sőt éppen ellenkezőleg, a káros polarizáció megmerevítése irányában hat. Ugyanebben az irányban hat a nemzeti hagyományrendszer egy korábbi modelljének újjászületése és ideálként kitűzése, amelyben a „haladó hagyomány” fogalma azonosult (vagy csaknem azonosult) a „függetlenségi hagyomány” fogalmával. Történetírásunk újabb törekvéseiből e vonatkozásban éppen az következik — fejtette ki Szűcs Jenő —, hogy egy kritikailag megszűrt, de tartalmában és minőségében gazdagabb — mert az össztörténeti folyamatból, annak sokkal tágasabb társadalom- és kultúrtörténeti rezervoárjából merítő — újfajta hagyományrendszer alakulhat ki, amelynek természetesen részei — de nem az összképből kiszakított módon — a függetlenségi hagyományok is.

A káros ideológiai polarizáció megmerevedésének veszélyére hívta fel a figyelmet lényegében Nagy Péter is, amikor kijelentette, hogy „Király elvtárs előadásában élesen polemizálva elvetette azt a hagyományt, amelyet modern

és urbánus hagyománynak nevez. Hajlandó vagyok ezen az úton követni, ha ugyanakkor elveti azt a hagyományt is, amelyet most irodalmi-történelmi vonatkozásokra hivatkozva Féja Kodolányi-hagyománynak nevez. Ha az egyiket elvetem, el kell vetnem a másikat is, mert különben mindazokat, kik az utóbbihoz csatlakoztak, igazoljuk.”

A Molnár-vita helyére, szerepére vonatkozóan — ha csupán röviden, a leglényegesebb motívumokra inkább csak utalva is — a fentebb említetteken túl egyéb megállapítások is elhangzottak. Lackó Miklós hangsúlyozta, hogy Király István Molnár Erik koncepcióját eszmetörténetileg sem helyezi az őt megillető valós helyére. Nagy Péter elmondotta: Molnár Eriknek — megítélése szerint — az a legnagyobb érdeme, hogy „a nemzetgondolatot, a nemzet-problematikát mindig az osztályszempontok prizmáján keresztül nézte, annak rendelte alá. Ezt a magyar történetírás szempontjából forradalmian újnak, rendkívül jelentősnek tartom, és ebből semmi áron sem szabad valamit is lealkudni hagyni, mert ez meggyőződésem szerint, a marxista tudományos gondolkodást magát veszélyeztetné a következő lépésben.” Molnár Erik és az őt követő történészraj munkássága nem csupán eszme- vagy tudománytörténeti jelentőségű, hanem a közgondolkodás szempontjából is meghatározó.

Király István egész koncepciójával, alapvető mondanivalójával Arató Endre értett egyet. Fontosnak és helyesnek tartotta Király Istvánnak az ún. Molnár-vitáról adott értékelését. Egyetértett azzal, hogy Molnár Eriknek kezdeményező jelentősége volt a nagyon is szükséges vita megindításában. Véleménye szerint indokolt és helyes Molnár Erik hibás nézeteinek ábrázolása is. E hibás megállapítások egyik gyökere valóban az a baloldali gondolkodásmód, amely azonban nem magyar sajátosság, egész Kelet-Európában fellelhető. A nemzeti kérdés bizonyos fokú lebecsülése a kelet-európai baloldali, demokratikus gondolkodásnak ugyanis általános vonása.

Ugyancsak mélységesen egyetértett Király István előadásának és a publikált változatoknak minden lényeges tartalmi mondanivalójával Darvas József, a Magyar Írók Szövetsége — időközben elhunyt — elnöke. Fő gondolataival mind történeti, mind elméleti szempontból teljes mértékben azonosította magát. Véleménye szerint a 30-as években felnövekvő marxista generáció számára a nemzeti kérdésben Révai József fogalmazta meg a korszerű, marxista álláspontot. Amikor Molnár Erik a 60-as évek elején a „kurucos hagyományhoz való viszonyt” — megítélése szerint — egyoldalúan vetette fel, benne „a teljes ellenállás érzése bontakozott ki”. A szocialista hazafiság fogalmának magában kell foglalnia történelmi múltunkhoz való „mély érzelmi és gondolati ragaszkodásunkat”. Semmit sem érhetünk el egyoldalú deheroizálással, a múlt hagyományainak elvetésével — hangsúlyozta Darvas József.

Király István Molnár Erik szerepéről és a történész-vitáról adott értékelésének megvitatása mellett ugyancsak az ankét egyik központi diszkutált kérdésévé vált az probléma: *mi ma a szocialista hazafiságunkra leselkedő fő-*

veszély, milyen ideológiai megnyilvánulás ellen kell elsősorban küzdenünk. Pach Zsigmond Pál vitába szállt Király István gondolatmenetének azon konklúziójával, amely a polgári történetiszemlélet elleni harc fő frontját, a nagyobb veszélyt a *szupranacionalizmusban* és nem a *nacionalizmusban* látja. Rámutatott arra, hogy ez a következtetés Király István elemzésének abból a tételéből ered, amely szerint „arcot váltott a polgári történettudomány a 19-ről a 20. századra” — a nemzeti arcot nemzet felettire váltva. Pach Zsigmond Pál hangsúlyozta, hogy a mai polgári történettudományról — mint ahogy a mai burzsoá politikáról sem — egységesként, egyarcúként nem lehet beszélni. „Korántsem állítható, hogy a különféle polgári történetírói irányzatok között a 20. században, ma, a szupranacionalista-kozmpolita irányzat az egyeduralkodó vagy akár túlsúlyban levő, hegemon felfogás.” A Közép- és Kelet-Európa-problematikában pedig éppen a nacionalizmus szítására törekvő irányzatokat találjuk ma újulóan divatos fegyvernek. (Az Osztrák — Magyar Monarchia felbomlását pl. az 50-es években még kifejezetten inkább szupranacionalista értelmezéssel tárgyalták a nyugati szerzők, a monarchia „nemzetek felettségét” értékelték pozitívan, a 60-as évek második felétől azonban mindinkább teret nyer a másik irányzat, amely a monarchia felbomlását már az utódállamok nemzeti önállósága szempontjából értékeli elsősorban.) A helyzet tehát Király István tételénél sokkal bonyolultabb: „a polgári történettudomány irányzatai között a 20. században, ma is állandó változásoknak, átmeneteknek — ha úgy tetszik —, arcváltásoknak vagyunk tanúi; a nagy történelmi korszakon belüli kisebb alkorszakok, változó konkrét történelmi szituációk kívánalmainak-követelményeinek megfelelően.” A polgári történelmi munkák jelentős része a szocialista közösség lazítására mindig olyan „történeti aláfestést” alkalmaz, amely éppen a leginkább felel meg aktuális politikai érdekeiknek. Ma, amikor a kelet-európai országokban szocialista alapon, a Szovjetunióval való együttműködés megszilárdításával, a KGST komplex programja keretében erősödnek az integrációs tendenciák, ma inkább tűnik hatásosnak számukra a nacionalizmus fegyvere.

A nacionalizmus — különösen nyugatnémet vonatkozásban — mindenekelőtt a hidegháborús, revansista, ultrareakciós adenaueri politika történész képviselőinek első számú szellemi fegyvere, a szupranacionalista-kozmpolita felfogások viszont a liberálisabb nézetek, a szociáldemokrata politikai platformok, a brandtista historikusok álláspontjában nyilvánulnak meg leginkább. „Felvetődhetik hát a kérdés: az utóbbiakra irányítsuk ezért a fő tüzet, ekként akarva-nem akarva az ultrareakciót erősítsük? A liberálisabb irányzatokat tekintsük főbb veszélynek, s ezzel tudva-öntudatlan a jobboldali szélsőségek malmára hajtsuk a vizet?”

Ám hibás és káros lenne az ilyenfajta következtetés, sőt az ilyenfajta kérdésfeltevés. A megoldást nem a kétféle irányzat elleni küzdelem arányainak méricskélése hozhatja meg. „A kérdés lényege — fejtette ki Pach Zsigmond

Pál — abban áll, hogy nacionalizmus és nemzeti közömbösség nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak: egy tőről erednek, egymásba át- meg átjátszának, ha úgy tetszik, folyamatosan 'arcot váltanak'. Nem tudunk hatékonyan fellépni a nacionalizmus ellen, ha nem bíráljuk ugyanakkor a kozmopolitizmust is; nem tudunk eredményesen harcolni a nemzeti közömbösség ellen, ha ugyanakkor bárminő engedményt teszünk a nacionalizmusnak. Csak ilyen több irányú fellépéssel járulhatunk hozzá — persze történészek, irodalmárok a maguk szerény eszközeivel, lehetőségeivel, erőivel — a hazafiság, a szocialista, internacionalista hazafiság fejlődéséhez, fejlesztéséhez" — fejezte be a vitának ezzel a szakaszával kapcsolatos felszólalását Pach Zsigmond Pál.

Nacionalizmus-szupranacionalizmus kérdésében többen erősítették Pach Zsigmond Pál akadémikus véleményét. Vámos Tibor kifejtette, hogy szocialista tudatunk kialakítására a nacionalizmus jelenti a fő veszélyt, mert tömeghatása nagyobb minden kozmopolitizmusnál, nemzetek felettiségnél. S veszélyes már csak azért is, mert a szocialista országok továbbfejlődését és legfontosabb soron következő feladatának végrehajtását, a szocialista gazdasági integráció folyamatát akadályozhatja. Pándi Pál is határozottan leszögezte: nem tud egyetérteni Király Istvánnak azzal a tételével — mely szerint „az ellenünk irányuló burzsoá tudományban, a nyugati ideológiai nyomásban a vezető szerepet a szupranacionalizmusnak adják”. „Ha az imperializmus ezt csinálná, meg kell mondanom, nagyon buta volna; ha döntően szupranacionalizmussal bombázná a kelet-európai szocialista országokat és nem nacionalizmussal, nagyon kevés eredményt érne el.” Igaz — folytatja Pándi Pál —, hogy a Közös Piac eredményei, a burzsoá integráció sikerei komoly problémát jelenthetnek, hiszen sok minden épül erre az imperialista propagandában és ideológiában, „de az olyan országban, sőt, országokban, ahol a belső tudat térképén a nacionalizmus, a nacionalista érzékenység a legerősebb sáv, ott a nacionalizmus mezében hat az imperializmus . . .” Felhasználja természetesen a szupranacionalizmust is, de a legszélesebben és újra és újra megerősítetten a nacionalizmus érvényesül. Gyilasznak a fehérórosz emigránsok folyóiratában 1972-ben megjelent cikkére hivatkozott itt Pándi Pál, és a következő részletet idézte: „Úgy tűnik, lezárul . . . az elvont és jórészt doktriner antidogmatikus kritikának az első szakasza, és *felváltja az új szakasz, a nemzeti küldetésé*. Most egészen más a múlt szemléletének a módja, és az, hogy ezt a múltat újra átéljük. Szó sincs passzív leírásokról, hanem inspiráló, megszakadt, de ki nem száradt forrásainak vizsgálatáról és kutatásáról, amelyek — ha újra felfedezik őket — betörnek a kiszikkadt dogmatikus tudatba, hogy szabaddá tegyék az élet áradását. Bebizonyult, hogy a *múlt*, ha a marxizmus segítségével értelmezik, értéktelen sztereotíp modellé fokozódik le, élettelen marad. *Kelet-Európa művészei újra felfedezik népük létezését, megújítják a megcsontkított, de meg nem semmisített nemzeti tudatot . . .*” stb.

Mások — nem fejtegetve részletesen a szupranacionalizmus kérdését —

inkább csak utaltak Király István néhány olyan megállapítására, amelyben ő hazai történetírásunk néhány jelenségét a szupranacionalizmus kérdésével hozta párhuzamba. Szűcs Jenő megállapította például: „Vitathatatlan, hogy (Király István előadásában) a Molnár Erik ürügyén egy zsákba tett történészek tetemrehívása történt, és pedig határozottan deklaratív módon, sőt egyfajta patetikus morális töltettel, amelynek modelljét Király István éppen az egyik vitakérdésben, saját fogalmazása szerint a XVII. századi 'sajátos kurucos patriota étoszban' ismerte fel.” Ezt a hagyományt ma is követi — folytatta Szűcs Jenő —, s „gyanús közelségbe hozza a történészek általa elmarasztalt csoportját az amerikai nacionalizmus-kutatással, Hans Kohn és a többiek társaságával — következésképpen a burzsoá szupranacionalizmus aktuális politikai célzatával —, a hallgatóságra bízva most már, hogy milyen szoros vagy tág kapcsolatra következett a szupranacionalizmus ideológiája és — durván szólva — a 'Molnár Erik-iskola' képviselői között”.

Ugyancsak alaptalannak és indokolatlannak tartotta Molnár Erik koncepciójának a szupranacionalizmus jelenségéhez való kapcsolását Nagy Péter — nem méltó ez Molnár Erik emlékéhez, „aki a magyar marxista tudománynak és közéletnek jelentős alakja volt és marad is”.

A szupranacionalizmus kérdéséhez kapcsolódva Arató Endre egyetértett Király Istvánnal abban — sőt ezt a megállapítását a szerző különös érdemének tartotta —, hogy a magyar történettudományban a Molnár-vita folyamán „nem történt meg az elhatárolódás a mai polgári történetírás, mindenekelőtt az amerikai és a nyugatnémet történetírásnak nemzetit lebecsülő, kozmopolita, szupranacionalista nézeteiről”. Egyedül Mérei Gyulának vannak cikkei, amelyek elsősorban a nyugatnémet történetírás szupranacionalista koncepciójával foglalkoznak, de Hans Kohnnak és iskolájának nézeteivel szemben (Hans Kohn antihitlerista, de militans antikommunista is volt) az elmúlt időben az elhatárolódás nem történt meg. Ezért is volt szükség — véleménye szerint — Király István előadására, írásaira, még akkor is — s itt elismerte azon álláspont helyességét, amely hangsúlyozta, hogy a polgári történetírás ma messze nem egysíkú, nem homogén —, ha az amerikai és a nyugatnémet történetírás érdeklődésének előterében ma nem is ez a koncepció áll.

Árnyaltabb, differenciáltabb, egyes esetekben óvatosabb fogalmazást javasolt Király Istvánnak éppen Hans Kohnt, valamint a polgári kozmopolitizmus és nemzetek felettség szerepét illetően. Úgy vélte, Hans Kohnról — nagyon röviden — azt is el kell mondani, hogy nagy formátumú, széles egyetemes történeti érdeklődésű történész, aki az ázsiai, afrikai nacionalizmust tényyszerűen vizsgálta, és újat adott. „Ő nagyon jól látta azt — ami a polgári historikusok körében nem általános —, hogy a nemzeti gondolat történeti produktum, amely a polgári fejlődés időszakához vezethető vissza. Úgy vélte továbbá Arató Endre, hogy Király Istvánnak „a polgári kozmopolitizmus és

nemzetek felettisége a történelmileg kialakult egyenlőtlenséget konzerválja, a szocialista internacionalizmus pedig eltünteti” megfogalmazása túlságosan elméleti, s ha alapján véve így igaz is, a jelenség, a folyamat reálisabb tükrözéséhez szükséges a konkrét történeti viszonyok (Nyugat-Európa kedvezőbb történeti fejlődése, „gazdagsága” — a kelet-európai elmaradottság mint nyomasztó örökség stb.) tekintetbe vétele, konkrét elemzése.

Pamlényi Ervin, aki hangsúlyozta ugyan, hogy nem vállalkozik Király István tanulmányának méltányoló-bíráló analizisére, de néhány vonatkozásban határozottan megkérdőjelezte egy-egy tételét, ebben a kérdésben kiemelte, hogy jelentősnek tartja a Király-tanulmány azon részeit, amelyek a burzsoá nemzetköziség történeti útjával-irányzataival, megnyilvánulási formáival foglalkoznak. A történész-vita korábbi fázisában ezek a jelenségek nem kaptak megfelelő súlyt — mondotta.

Király István, aki válaszában természetesen nem tért ki minden részletre, e vonatkozásban elmondta, hogy véleménye szerint nem az a kérdés, mi a nagyobb veszély: a nacionalizmus vagy a szupranacionalizmus. Nem e között a két között, hanem a közösség-centrikus és az individuum-centrikus gondolkodásmód között húzódik mindig az elválasztó vonal. Hiszen lényegében a nacionalizmus sem más, mint kitágított önzés. Ellene küzdve a belső morális alapok ellen, az individualista beállítottság ellen kell felvenni tehát mindenekelőtt a harcot, s — Király szerint — ez volt tanulmányának vezető gondolata. Az individuum-centrikus életekkel szemben a közösség-centrikus életet kívánta, idézte. A szupranacionalizmus problémáit is csak azért állította súllyal előtérbe, mert úgy érezte, elhanyagolódott ez ellen a vita, s elsikkadt így nacionalizmus és nemzeti közömbösség közös, magatartásbeli, erkölcsi gyökere: az individuum-centrikus gondolkodásmód, s nem kapott kellő nyomatékot a legfőbb ideológiai ellenfél — a burzsoá önzés — elleni küzdelem. S ebbe az összefüggésbe beállítva él nála elsődlegesen a hazaszeretet problémája is. A közösség-centrikus gondolkodásmód térhódítását szeretné mindenekelőtt elősegíteni — mellette érvelve. „Mindezen kérdések a gyakorlat folyamán fogalmazódtak meg bennem — mondotta Király István —, amikor mint tanár találkoztam szembe a nemzeti közömbösséggel, a közösség iránti közömbösség problémájával.” Király István úgy véli, hogy ma az a probléma, hogy a fiatalok nagy része mindenféle szolgálatot, elkötelezettséget, a közösség alá való rendelést úgy ítél meg, mint az individuum jogának megsértését. Másik oldalról pedig — gyakorlati megvalósulásában — a szupranacionalizmus sem más, mint az élet individuum-centrikus szemlélete. (A dömpinggel manipulált fogyasztói társadalom reklámozása pl., amely az embereket a közösség tagjai helyett individuumokká akarja tenni.) Ebben — hangsúlyozta Király István — az engelsi gondolatokhoz megy vissza. Az individuum-centrikus élet — a hétköznapiak ellenforradalma — a ma szocialista hazafiságának egyik legproblematikusabb jelensége s egyik legfőbb veszélye.

Többen, még, akik elvileg nem is értettek mindenben egyet Király István-nal, különválasztották Király mondanivalójában *a szerző szándékát* s az elhangzott vagy leírt szöveg — véleményük szerint — objektív *eredményét*.

Pándi Pál Király munkáinak elemzése során pl. arra a következtetésre jutott, hogy sajátos kettősség jellemzi Király István előadását. Egyik síkja a legbensőbb marxista meggyőződést tükrözi. Őszinte törekvést a szocializmus, a marxizmus és a magyar viszonyok, a magyarság tudatának összehangolására, a marxizmus, a szocializmus otthonosabbá, szervezettebbé tételére Magyarországon. Ez a törekvése félreérthetetlenül világos és nagyon jelentős szellemi teljesítmény — hangsúlyozta Pándi. Helyesli ezt a szándékot és egyetért vele. A közügyeinket, valós problémáink megoldását segítő készséget tapasztalt, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy Király István a szocialista közgondolkodás érdekeit tartotta szem előtt munkája megírásakor. Ebben az értelemben — noha a vitában többnyire a múlttal foglalkoztak a felszólalások — a döntő vita arról szólt; mi van ma, mit jelent a szocialista nemzet, hogyan tovább.

Szücs Jenő is elismerte Király István szellemi közéletünkről készített „diagnózisának” számos fontos, helytálló megállapítását. Ezek közül kiemelte azokat, amelyek ideológiai közéletünk történetiszemléleti vetületében az utóbbi évtizedben újjáéledő egészségtelen feszültségek jeleire utalnak (népi—urbánus ellentét pl.).

Harmatta János pedig kifejezetten másodlagos szerepűnek tekintette Király tanulmányaiban Molnár Erik és a történetkutatás tudománytörténeti értékelését, lényegesnek és a vitában is középponti jelentőségűnek inkább annak vizsgálatát tartotta; mi a hatása ezeknek a problémáknak közgondolkodásunkra.

Czine Mihály is úgy foglalt állást Király István mellett — s szállt szembe több történész hozzászólásával —, hogy hangsúlyozta: Király István számára — megítélése szerint — a Molnár-vita csak ürügy volt arra, hogy a ma kérdéseiről beszéljen, a patriotizmus és a nemzeti öntudat körüli zavarokról, a közizlés visszasságairól. „Lényeges és jogos, ahogy értékes hagyományaink helyretevéséről, visszaperléséről beszél, ahogy keresi a léleknek védekező lehetőségeit a múltban és a hagyományos érzületekben, ahogy a szocialista nemzeti tudatnak minden forrását fel akarja deríteni. Hogy kelet-európai voltunkat érzelmi hagyománnyal is tudatosítani kell, hogy az otthonteremtést érzületekkel is szolgálni kell — ez olyan feladat, amelynek megoldására nemcsak az irodalomnak kell vállalkoznia, hanem a történettudománynak is” — vallotta Czine Mihály.

Lényegében azonos módon ítélte meg Király István kiindulását, szándékát Klaniczay Tibor is. Véleménye szerint sem az volt Király célja, hogy mérlegre tegye a magyar történettudomány újabb fejlődését. Még csak az sem volt szándéka, hogy újraértékelje a XVII. századi függetlenségi harcokat, hanem

olyan mai, aktuális politikai, nemzeti, erkölcsi problémákkal akart szembenézni, amelyek elemzése révén feleletet kaphatunk arra: miért kezd nálunk gyengülni a nemzeti tudat, miért kezd népünk, különösen az ifjabb nemzedék elszakadni múltjától. Így ugyanis az a veszély fenyegeti, hogy kiszolgáltatottja lesz a nagyvilág szirénhangjainak, csábításainak, holott a nemzeti hovatartozás, a nemzeti elkötelezettség tudatának erősebb volta felvértez a burzsoá hatásokkal szemben, ellenállást, erőt biztosít. Király Istvánnak ezek a gondolatai és kérdései valós problémák, nemes gondok, s ezért üdvözlí előadását és tanulmányát. Feltétlenül igaz — ismerte el Klaniczay Tibor —, hogy baj van a nemzeti tudattal, hogy különösen népünk múlt-szemlélete és -ismerete egyre szegényesebb. Azt azonban már kérdésesnek tartotta, hogy vajon Király István helyesen ítélte-e meg az idevezető okokat. Véleménye szerint téved Király István, amikor mindezt Molnár Erik kérdésfelvetését és válaszait, valamint a fellépése nyomán kivirágzó történeti irodalmat teszi felelőssé. Voltak persze Molnár Eriknek túlzásai, elszáradt, merev következtetései, ezeket azonban a történész közvélemény azonnal korrigálta, s így ami hatott, az a pozitív eredmények sora. Nem utolsósorban éppen Molnár fellépésének köszönhető, hogy a figyelem a történettudományunk által korábban sajnálatosan elhanyagolt eszmetörténeti kérdések s közöttük is elsősorban a nemzeti eszme felé fordult. Mindenesetre azóta sokkal többet beszélünk és tudunk a magyar nemzeti tudat múltjáról. Nem szegényebbek lettünk tehát ezáltal, hanem inkább gazdagabbak.

Legfeljebb egy dolognak a nimbuszát vagy inkább mítoszát tépázta meg egy kissé a Molnár-vita: a kurucos nemzeti hagyományét. Király István fel fogása szerint így népünk egy igen fontos demokratikus hagyománytól fosztott meg, olyantól, mint amilyen a csehek huszita vagy a szerbek kosovói hagyománya. A párhuzamok azonban nem szerencsések. A kosovói hagyomány nem függetlenségi hagyomány; főhőse, Marko királyfi a Rigómezőn török színekben küzdött, vagyis — ha úgy tetszik — „labanc” zászlók alatt; a huszita hagyomány viszont valóban demokratikus hagyományként támadt fel a XIX. században, míg a kurucos hagyomány elsősorban nacionalista hagyományként. Szinte Ady volt az első, aki annak demokratikus aspektusára irányította a figyelmet, s a marxista történetírás, amely a kuruc hagyomány osztályszempontú vizsgálatát, a benne összesűrűsödött ellentmondásos elemek szétválasztását igyekszik megvalósítani, voltaképpen Ady nyomán halad. A kurucos hagyomány kritikus szemléletének csak örülni kell, mert mindenestül nem szükséges glorifikálni. Sőt, a további kritikának is helye van, mert a kurucos hagyomány pesszimista, búsmagyarkodó iránya még erősen jelen van közgondolkodásunkban — hangsúlyozta Klaniczay Tibor felszólalásának e kérdéskörhöz kapcsolódó részében.

Az ankéton összezsapó érvek és ellenérvek keresztüzébe került Király István „baloldali ezoterizmus”-tétele is.

Többen inkább csak utaltak arra, hogy van némi igazság abban, amit Király István Molnár Erik elvontságra hajlamos doktrinárségéről, ezoterizmusáról mond. „Érdekes és önmagában plasztikus, amit Király István a baloldali ezoterizmusról, okairól, elvontságáról mond, hogy megvan a vonulata a magyar történelemben. Ennek szóbahozatala Molnár Eriknél nem jogtalan. De ez nem újdonság. A történészek, akiket Molnár Erik követőinek szokás mondani, így értékelik, de más megfogalmazásban, abban az értelemben, hogy volt benne hajlandóság dogmatikus módon látni az antidogmatizmust” — fejtette ki Szűcs Jenő. Arató Endre is úgy látta, hogy Molnár Erik hibás nézeteinek egyik gyökere tényleg az a baloldali gondolkodásmód, amely a kelet-európai demokratikus erők egy részének általános sajátja, amely a nemzeti kérdést bizonyos mértékig lebecsüli, a nemzeti kérdés vonatkozásában tipikus gondolata az, hogy a demokratikus átalakulás önmagában is megoldja a nemzetiségi problémát. Darvas József véleménye szerint Molnár Erik harminccas évekbeli munkásságában nagyon erős intellektuális ezoterizmus mutatható ki. Pándi Pál pedig a Király-írásokról adott kritikájának egyik sarkalatos pontjává tette a baloldali ezoterizmus-tétel kérdését. Felvetését nem tartja sem igaznak, sem szerencsésnek. A baloldal ugyanis a magyar történelemben nem egységes kategória: mást jelent a Huszadik Század köre, mást a szociáldemokrácia és mást az illegális kommunista mozgalom, az ezoterizmus szempontjából is. Kifogásolja, hogy bár Király elismeri: a baloldali ezoterizmus több ok következtében jött létre, de elméletileg mégis úgy állítja be, hogy abból szándéka ellenére is az cseng ki, mintha a baloldali ezoterizmus nem elsősorban a jobboldali nyomásnak, diszkriminációnak lenne következménye. Ezen belül persze más a polgári radikalizmus „ezoterizmusa” és más a kommunisták elszigeteltsége. Az illegális Kommunista Pártot kétségtelenül marta az ezoterizmus, de ennek ellenére a harmincas években magukat az egész népért feláldozó mártírokat adott a mozgalom, s számos jelentős kísérletet tett arra, hogy hangot tudjon találni a nemzettel. Ezt nem lehet azonosítani a szociáldemokrata ezoterizmussal, mely kisebb nyomás alatt hajlandó volt lemondani a parasztság szervezéséről, aminek a szociáldemokrácia és a magyar parasztság is kárát látta. A történetiség elvének nagyobb érvényesítésére lenne szükség ezeknek a problémáknak a megítélésében — hangsúlyozta Pándi Pál.

Lackó Miklós is problematikusnak tartotta az ezoterizmus-tétel Király István által adott megfogalmazásait, s főként azért nem értett vele egyet, mert szembeállítja vele Király a forradalmi mindennapok tézisé. Vámos Tibor viszont éppen a két világháború közötti internacionalista hősök példáját említette, s állította szembe az ezoterizmus-tétellel. Huszár Tibor egyetértett Pándi Pálnak a „baloldaliság” fogalmának differenciált, történeti átrajzolást igénylő felszólalásával, s Gombos Gyula Húsz év után c. tanulmánykötetének példáján mutatott rá arra; hová vezethet a baloldal közös nevezőre hozása. Gombos ugyanis következetesen azt az álláspontot vallja, hogy „az igazi probléma a

nemzeti erő és az idegenek harca, minden baloldaliság Magyarországon tulajdonképpen idegen”. Ugyanakkor véleménye szerint azt a motívumot sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarországra a leninizmus sajátos közvetítéssel érkezett, — s ez befolyásolta mind a fiatal Révai, mind Molnár Erik gondolkodását. Az egész magyar kommunista mozgalom 1919-es stratégiájára és taktikájára rányomta bélyegét az, hogy a közvetlenebb érintkezés nem is annyira Leninnel alakult ki, hanem környezetével, akik sok kérdésben — pl. éppen a nemzeti kérdésben is — vitában állottak Leninnel. Így, ami nálunk 1919-ben a nemzeti és a parasztkérdésben történt, messzemenően befolyásolta a két háború közötti szellemi mozgást.

Sajátos, konkrét történeti elemzéssel szolt hozzá a kérdéshez Pamlényi Ervin. Megkérdőjelezve Király Istvánnak Molnár Erik „sajátos baloldali ezoterizmus”-áról kialakított tételét, kimutatta, hogy Molnár Erik nagyon is kora társadalmi valóságában élt. Nem arról van szó itt, hogy Molnár Erik megértette-e a népfrontpolitikát jóval azelőtt, hogy a Komintern VII. kongresszusának felismerései nálunk is éreztették hatásukat. Inkább arról, hogy Molnár Erik mint Kecskemét legszegényebb negyedének törvényhatósági képviselője s a szegények peres ügyeinek kommunista védőügyvédje, „mélyen benne élt az akkori magyar élet legégetőbb, legaktuálisabb társadalmi problémáiban”. S ha áttekintjük a harmincas években keletkezett tanulmányait, azok között a hazai aktuális témájúak dominálnak, s az általa ismertetett könyvek listájáról „jóformán egyetlen jelentős, akkoriban megjelent társadalomtudományi munka méltatása, ismertetése sem hiányzik”. Ez a magyar tudományos élettel való szoros kapcsolat azt mutatja, hogy Molnár Erik egyáltalán nem élt „légüres térben”, nem kényszerült „védekező aszkézisre”, s legalábbis megkérdőjelezhető a megállapítás, hogy „a konkrét valóság számbavétele helyett a világtörténelmi méretekre való hivatkozás, s közelre tekintés helyett a csak távolra nézés került előtérbe: az elkülönülés”.

Többen — és különféle vonatkozásokban — tartották Király István előadásában az *érzelmi motívumok* felsorakoztatását túlhangsúlyozottnak. Pándi Pál — elemezve Király István koncepciójának egész felépítését, belső logikáját — rámutatott arra, hogy e koncepció szerint aktuális feladatunk a közelre-nézés, melynek nagy érzelmi nyomatékot jelentő szabadságharcos hagyományai vannak, és a másik oldalon van a távolbanezés, az internacionalizmus, a nemzetköziség és racionalizmus. Természetesen nem állítom — mondotta Pándi Pál —, hogy Király Istvánnak szándékában állt volna konfrontálni a kettőt. Az egésznek a logikája azonban létrehozott egy olyan elgondolást, amelynek Pándi olyan értelmű felülvizsgálatát tartja kívánatosnak, hogy a közelre-nézés, az otthonteremtés, a hic et nunc figyelembevétele nemcsak a hazaszeretetet jelenti, hanem az internacionalizmust is, amely nem távoli valami, hanem nagyon is mai dolog, hiszen a KGST, a szocialista integráció: nemzeti létkérdéseink. Ehhez rendkívül erős értelem kell, pusztán érzelmi alapon nem

lehet megoldani. Rációval kontrollált, tudományos programra van mindenekelőtt szüksége a nemzetnek.

Várkonyi Ágnes felszólalásában rámutatott arra, hogy többek között éppen az érzelmi motívumok túlhangsúlyozottságával szűkíti le Király István az egész kuruc hagyományt kizárólagos szabadságharcos hagyománnyá, és így hullajtja ki annak társadalmi tartalmát. Pedig az értelem — érzelem viszonya már a magyar tudományosság történetében a reformkorban is vitakérdés. Kölcsény az értelmet teszi első helyre. Ebben az időszakban merül fel először annak kérdése is, hogy van-e történeti bizonyító értékük a népi kuruc hagyományoknak. A vita az 1850-es, 60-es években úgy dőlt el, hogy a nemesi vonal, a nacionalizmus győzött, a magyar történelem megismerésében az értelemnek s a nemesi hagyományoknak tulajdonítottak döntő szerepet. Ide kapcsolódik Thaly Kálmán működése is, aki az egész hagyományt kisajátította, és illusztráló anyagnak használta fel a népi forrásanyagot saját koncepciójának kimunkálásában. Historiográfiai visszatekintés, majd pedig a kuruc hagyományok társadalmi és esztétörténeti vonatkozásainak (a jobbágy-kérdés; a kuruc hazafiság kérdése s ennek osztálytartalma) vizsgálata után Várkonyi Ágnes a következő gondolatokkal fejezte be felszólalását: „Hogy az eszmék síkján milyen összetett jelenségekkel kell számolnunk, annak bemutatására a kuruc politikai gondolkodásnak nevezett eszmék lényegét kell megragadnunk, megtisztítva a ráakódott sallangtól, a félreértéseket, félremagyarázásokat, amelyek nem az elmúlt tíz év folyamán, hanem százötven év alatt rakódtak rá, a helyükre kell tenni. Azért érzem Király elvtárs tanulmányát nagyon problematikusnak, mert ezeket a kérdéseket ahelyett, hogy társadalmi vonatkozásokba és európai összefüggésekbe állítaná, amire a történeti irodalom módot ad, áttolja érzelmi vonalra, és teljesen igazat ad Thaly Kálmánnak és Toldy Ferencnek, akik szerint a magyar történelmet érzelmi vonalon lehet csak megérteni, mert értelemmel próbálni megismerni nem szép, nem lelkesítő.”

Király István válaszában elmondta: maradéktalanul egyetért Várkonyi Ágnes és Pándi Pál e vonatkozású megjegyzéseivel: a túlzott érzelemlágyulást, az érzelmi mérgezettséget — a Jókai-örökséget — (s ezt cikkében meg is írta) az egyik legveszélyesebb nemzeti betegségnek tartja. De az értelem primátusának hangsúlyozása nem azonos valamiféle vulgáris racionalizmussal, nem jelenti az érzelmek jogának semmibe vételét. József Attila tanúságtételét idézve: „Az elme, ha megért, megbékül, — de nem nyughatik a szív nélkül.” A szívnek is megvan a maga igazsága, joga. És ezt tisztelni kell. Mert ellenkező esetben az érzelmek könnyen kikerülnek az ész ellenőrzése alól, s irracionális romboló erőkké válnak. A nacionalizmus ellen küzdve nem lehet figyelmen kívül hagyni az emberek jogos nemzeti érzékenységét, nemzeti büszkeségét, a vonzódást a maguk szűkebb közösségéhez. Ez — véleménye szerint — a jogos nemzeti érzékenység kímélése lenini elvének sem mond ellent.

A vitában — éppen Molnár Erik historiográfiai, esztétörténeti értékelése

kapcsán — természetszerűleg vetődött fel Révai József útjának és Molnár Erik fejlődésének összehasonlítása, a két jelentős ideológus életművének, koncepciójának egybevetése. Legelőször Szabad György vetette fel a problémát. Véleménye szerint mai tudományosságunknak egyik legörvendetesebb jelensége az, hogy nem a Révai- vagy Molnár Erik-koncepciók, „egyszerű újraélése” tapasztalható, hanem az ezeknek a koncepcióknak a meghaladására való törekvés. Ez biztató jelenség, mert feltétele a kiegyensúlyozott, tudományos történelmi szemlélet kialakításának.

Ehhez a kérdéshez kapcsolódott Lackó Miklós felszólalása. Hangsúlyozta, hogy a meghaladás természetesen nem a két koncepcióból „kiszűrt egyes elemek” mechanikus összerakása révén nyerhet megoldást. A magasabb szintű szintézishez, a korábbiak helyes meghaladásához csak úgy juthatunk el, ha a két korábbi koncepció érintkezési pontjait ragadjuk meg. Mindkét koncepciónak van ugyanis gyenge pontja: a szocialista demokrácia hiányának problematikája. Révainál ez világosan megfogható — főleg élete utolsó szakaszában —, nála ugyanis a nemzeti függetlenségi eszme pótlékává vált a szocialista demokrácia hiányának.

Molnár Eriknél bonyolultabban érzékelhető „a kényszerpályára terelt problémafelvetés”. Király István három jelenségre utal: a Rozsdatemetőre, Jancsóra és Molnár Erikre, mint egy azonos, tehát antiromantikus irányzat, áramlat példáira. Ez így nagyfokú egyszerűsítés — hangsúlyozta Lackó Miklós. A Rozsdatemetőt hajlandó egyszerű antiromantikus munkásábrázolásnak tekinteni, s a vele bizonyos szempontból rokonítható Kovács András-filmet, a Hideg napokat minden szükségessége mellett is csak etapnak tudja tartani a szocialista gondolat fejlesztéséért folyó munkában. A jancsói példa, a Fényes szelek stb. mögött valójában a szocialista modell problémája áll: a szocializmusnak egy, a régi hibáktól gyökeresen megtisztított modelljéért való harcról van nála szó. Molnár Erik eredetileg ugyanezt akarta.

Közvetlenül 1956 utáni korszakában „a szocializmust, a szocialista demokráciát és a nemzeti mozzanatot egységben látó szemléletet fejtett ki”. Ezt éles bírálat érte, s Molnár Erik ezután fordult teljes figyelmével a nemzeti kérdéshez, hirdette meg antinacionalista koncepcióját. „Tiszta osztályharc elméletével ő voltaképpen fenntartani igyekezett a demokrácia gondolatát, de elvont formában; a hangsúlyt csak az antinacionalizmusra helyezte, vagyis ő is egy lényegében torzult útra terelődötten vetette fel azt a problémát, amely körül a magyar szellemi gondolkodás évtizedek óta munkálkodik: a szociális gondolat, a demokratikus és a nemzeti gondolat progresszív egységének megteremtését.” Csak a nemzeti kérdés vonalán maradva, a hibás körből nem lehet kijutni. Nem Révai követése vagy Molnár Erik követése jelenti tehát a továbblépést, hanem a fenti három alapgondolat egységes, progresszív összeötvözése. A magyar történelmi múlt megismerésében és feltárásában ennek az a feltétele — fejezte be felszólalását Lackó Miklós —, hogy szakítsunk a Révai-féle

historizálásnak a múlt demokratikus hagyományait lebecsülő szemléletével, s tisztázzuk a belső tartalmuk szempontjából távolról sem egységes és problémamentes függetlenségi hagyományok igazi jellegét.

Huszár Tibor — kapcsolódva hozzá s részben vitatkozva is Lackó Miklós hozzászólásával — elmondotta, hogy Révai megítélésénél is a történetiség szempontját kell fő követelményként biztosítani. Sok mindent nem ismerünk még harmincas évekbeli működésével kapcsolatban, s a nagy kérdések — marxizmus—magyarság—népiesség, ill. demokrácia, nemzet és szocializmus — szintézissé formálásának története is csak az utóbbi idők kutatásai (Lackó Miklós) révén kezdenek ismertté válni. Révai pályáján 1848—49-ben következik be a törés, amely fordulatnak egyszerre volt szenvedő alanya s egyben bizonyos fokig szellemi vezére is. Pályájának szakaszai, fordulatai a magyar kommunista mozgalom fejlődésének útját is jelzik egyben.

Molnár Erik pályája talán még bonyolultabb. Huszár Tibor véleménye szerint a parasztkérdésben, a földkérdésben Révaival folytatott 1945 előtti vitájában Révai látott messzebbre. Molnár Erik történelmi tanulmányait, egész felszabadulás utáni tevékenységét s különösen 1956 utáni állásfoglalásait — még a nemzeti kérdésben kialakított koncepcióját is — különösen a jelenkori kapitalizmusról írt munkájával s filozófiai monográfiáival összhangban kell vizsgálni. Molnár Erik konstruktív, mindig az újra figyelő pártos gondolkodó volt. Paradox, hogy e szenvedélyes újtó gondolkodásában a dogmatizmus és doktrineresség még azokban a kérdésekben is kísért, amelyekben éppen a dogmatizmussal fordult szembe. Közgazdasági és filozófiai írásaiból kihánthatók azok a metodológiai egyoldalúságok, amelyek e jelenséget magyarázzák.

Lackó Miklóssal részben vitatkozva Bodnár György arra tett kísérletet, hogy bizonyítsa: Révai életművét nem lehet egységesen Molnár Erik dogmatikus antipólusaként értékelni. Szocialista nemzetfogalom és szocialista népiség egymást szervesen kiegészítve volt jelen koncepciójában. Révai életművét az teszi ellentmondásossá, hogy a 30—40-es években írt tanulmányai landlerista koncepcióra épültek, a Rákosi-korszakban viszont antilandlerista koncepció alakult ki, amelyben formális dekorum maradt mindaz, amit a Komintern kongresszusa korábban elhatározott. E koncepció megvalósítását egyébként már a felszabadulás előtt is megnehezítette, csaknem lehetetlenné tette a háború.

Amikor tehát Király István a Révai-út folytathatóságáról beszél — monddta Bodnár György —, nem új Révait hirdet meg, hanem — elismerve a felesleges kitérő történelmi korrekciójának szükségességét — újra felidézi azokat a műveket, amelyek a „nemzeti” és a „társadalmi” szintézisére irányultak. Mert a Révai-életmű java részében mindaz jelen volt, amit Pándi Pál kifejtett — monddta Bodnár György.

Érdemes idézni a Révai—Molnár Erik összevetés kapcsán Darvas József emlékező sorait: „Mi, fiatal, a harmincas évek elején marxistává váló értelmiségiek rendkívül nehéz helyzetben voltunk. Egyfelől meg kellett küzdenünk a

jelenlevő és rendkívül ható nacionalista gondolatrendszerrel, annak nagyon sokfajta változatával, iskolájával, a katolikus, keresztény nemzeti gondolattal, a Szabó Dezső-izmussal és mindennel. Mindenki tudja saját fejlődéstörténetéből, hogy ilyenkor végletek szoktak kialakulni: az egyikből a másikba csap át az ember. Például az én történet szemléletem olyan változáson ment keresztül, hogy teljesen a Szabó Ervin-féle gondolkodásmódban nőttem 48-ra és sok másra vonatkozóan is. Ugyanakkor rendkívül mély hiányérzetem volt — hogy úgy mondjam — második menetként, mert valahogy az osztályszempontokat, amelyek meghatározták akkor gondolkodásom, nem tudtam összeegyeztetni a jelenlevő és értelmes nemzeti sorsproblémákkal. Az illegális Kommunista Pártnak éppen a történet szemléletben volt komoly hiányossága; komoly elemzés kellene ahhoz, hogy a 19-es kérdést megvizsgáljuk. Mindig a hibákat szoktuk felsorolni, de szerintem a nemzeti problematikával voltak komoly hibák, és erre nem irányítottuk a figyelmet. Révai történelmi-irodalmi jelentkezését azért éreztem az akkor felnevelkedő marxista generáció számára revelációnak, mert ebben a kérdésben szerintem korszerű marxista álláspontot tudott adni, megfogalmazni, tehát egyrészt nyilvánvalóan az akkor aktuális népfront-gondolat sürgette ide való orientálódásomat. Most már csak mellékesen mondom el, hogy ugyanabban a korszakban — hozzátevé, hogy rengeteget tanulunk Molnár Eriktől — Molnár Erik akkori munkásságában volt bizony nagyon erős intellektuális ezoterizmus, mert az agrárkérdésben már akkor — a népi mozgalom pozitív vonásainak fel nem ismerése folytán — jelentkeztek olyan vonások, amelyek Révainál nem jelentkeztek, ha igen, sokkal összetettebb formában.

Amikor az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején — szerintem kicsit a régi gondolkodáshoz visszatérve — ilyen egyoldalúan vetette fel Molnár Erik a kurucos hagyományokhoz való viszonyt, őszintén megmondom, bennem a teljes ellenállás érzése bontakozott ki. Lehet, hogy ez túlzott volt, és egyfajta 'az ember őrzi a múltját'-gondolkodás elemei voltak benne. Írásban ezt nem fejeztem ki, de több előadásban kifejezést adtam ennek a véleményemnek."

Darvas József felszólalásából viszonylag hosszan idéztünk. Nem azért, mert tudomásunk szerint ez volt utolsó közéleti megnyilvánulása, hanem mert visszaemlékezésnek ható szavai kézzel fogható, plasztikus képét nyújtják két koncepció eltérésének, annak: hogyan fogadta irodalmi közéletünk egyik reprezentáns képviselője azt a megújítást, amit Molnár Erik indított meg a nemzeti problematika megítélésében az 1960-as évek elején.

A vácrátóti vitaülésen — mint láttuk — elméleti szinten megfogalmazódott annak igénye is: hogyan *fejlődhet tovább történettudományunk*. Ennek alapvető feltételét — mint már utaltunk rá — többen is abban látták, hogy koncepcionálisan is meg kell haladni a két nagy teoretikus, Révai József és Molnár Erik egyoldalúságait, s egy magasabb, új szintézis kialakítására kell törekedni. Szabad György ennek érdekében a feudalizmus és a polgári átalakulás korszaka-

kaira vonatkozóan a soron következő legfontosabb történettudományi feladatnak a következőket minősítette: 1. a hazai társadalmi struktúra sajátosságainak kutatását — különös tekintettel a nemesség és polgárság viszonyainak vizsgálatára —, a nemzeti, nemzetiségi törekvések és ellentmondásaik tényleges társadalmi meghatározóinak feltárása érdekében is. 2. A Habsburg-hatalom mibenlétének, történeti fejlődésének és funkciójának feltárását az ellene folytatott magyar és nem magyar nemzeti küzdelmek történeti megítélésének jobb megalapozása érdekében is. 3. A magyar nemzeti törekvéseknek a történeti valóság mindenoldalú feltárására épített és a viszonyítás korszerű eszközeivel végzett vizsgálatát, amelyre alapozva a retrográd mozzanatok tudományos kritikája a tényleges történelmi felelősség arányaival mérjen. (Szabad György e célkitűzését Németh G. Béla is magáévá tette.)

A humán jellegű szaktudományok előtt álló feladatokat — hangsúlyozva a társadalomtudományok egymásra utaltságát — *módszertani* szempontból Mátrai László felszólalása vázolta. Kifejtette, hogy a hazafiság, az internacionalizmus, a humanizmus kérdése filozófiai szempontból, különösen a marxista filozófiában ma már nem problematikus, hiszen a kategóriák hierarchiájában — filozófiai téren — a szükségszerűség kategóriája megelőzi a véletlenszerűség kategóriáját. Az általános emberi alapvetőbb tulajdonsága az embernek, mint az, hogy milyen nációba született bele, mint ezt már Montesquieu tanította. Úgy véli, hogy a vitában felszólaló Pándi Pál klasszikusabb állásponton van, mint Király István, mert pozíciójának filozófiai előfeltevése az, hogy az általános emberi az alapvető kategória. Király István viszont e két tényezőt egymás mellé rendeli, s ez azt is jelenti, hogy „ennek a két gondolatnak mint komplementer eszmei törekvésnek egyszerre kell jelen lennie minden olyan történeti mozgásban, amelyet haladónak nevez”.

A probléma a szaktudományok részéről természetesen nem is ezekben az alapvető filozófiai kérdésekben van, hanem abban; hogyan lehet a filozófia általános igazságait a tényleges történeti kutatásban és a politikai gyakorlatban érvényesíteni. Nagy az űr a filozófiai alapigazságok és szaktudományos alkalmazásuk között, ill. bonyolult és sokszoros áttételeken keresztül konkretizálódnak adott történeti szituációban — korban és társadalomban — az általános összefüggések. Azon áttételek, közvetítő kategóriák megragadása, bevezetése, ill. kidolgozása, amelyek az általános filozófiai kategóriától a tényleges történeti magyarázatig vezetnek, már a módszertani kérdések sorába tartoznak.

Ilyen közvetítő kategóriákat dolgozhat ki például a szociálpszichológia, amely rendkívül hasznos tanácsokat adhat egy népcsoport lélektanából. „Bizonyos szociálpszichológiai összefüggések kimutatása nélkül, a különféle társadalmi csoportok hierarchiájának megrajzolása nélkül mindvégig bizonytalan és találgatás jellegű lesz és marad minden olyan vita, amely arról folyik, hogy konkrét történeti szituációban vajon a nemzeti összetartozás az általánosabb és az osztályellentétek szorulnak háttérbe, vagy pedig fordítva. Ezt

mindig csak a konkrét szociológiai elemzés alapján lehet kimutatni” — fejtette ki Mátrai akadémikus.

Mindaddig, amíg az elkülönült szakmák — történettudomány és irodalomtörténet pl. — megmaradnak saját kategóriarendszerükben, s nem keresik a kapcsolatot — éppen a jelzett áttételek megragadását is biztosító közvetítő kategóriák révén — az általános társadalomfilozófiai elvek felé, nem elemezhető konkrét történetiséggel sem a társadalom struktúrája, sem a társadalmi tudat s még kevésbé a társadalmi hamis tudat mikrostruktúrája. Nem is beszélve arról, hogy a két szakma specialistái mindaddig nem is beszélhetnek közös nyelvet.

Ugyancsak a módszertani kérdések körébe tartozott Mátrai László azon megjegyzése, hogy a diszkurzív, egzakt okfejtést az esszé jellegű érvelés éppen ott váltja fel, ahol a tények, jelenségek teljes tudományos analízisét még nem tudja elvégezni valamely szaktudomány. (Mátrai László kérdésfeltevéséhez és válaszához csatlakozott Németh G. Béla is.)

Szándékosan hagyunk beszámolónk végére még két — egymást kiegészítő — problémakört. Mint azt már említettük, több hozzászólásban megfogalmazódott az, hogy jelen korszakunkban a *nemzeti tudat gyengülése* tapasztalható. Mint tény, a vita résztvevőinek nagy többsége megállapította ezt, s inkább csak jelzésszerűen, de utaltak a felszólalók kulturális életünk egy-egy olyan jelenségére is, amely feltétlenül erősíti e nyugtalanító tendenciákat (TV, kultúrműsorok, népdalkultúrák, lemezek kérdése stb.; Király István, Czine Mihály, Klaniczay Tibor, Nagy Péter, Huszár Tibor, Szűcs Jenő, Szabad György, Várkonyi Ágnes, Pándi Pál). Klaniczay Tibor véleménye szerint feltétlenül a jelenség okozója pl. az, hogy miközben az elmúlt negyedszázadban fokozott figyelemben részesültek — helyesen — a forradalmi hagyományok, valamint a közelmúlt fiatal hagyományai, addig a nemzeti hagyomány más értékes rétegeiben — helytelenül — óriási hagyományszegényítés folyt és folyik. Szinte napról napra újabb és újabb értékek hullanak ki a nemzeti tudatból, s lassanként a magyar olyan népnek fogja érezni magát, amelynek csak 100—150 éves múltja van. Persze, hogy gyengülnek akkor nemzeti kötelei. Elég arra gondolni, hogy évről évre iskola, népművelés, könyvkiadás stb. egyre jobban elhanyagolja a magyar múlt régebbi korszakait és értékeit. Mintha szégyellnünk kellene, mintha félnünk kellene tőle. Nem mindegy pedig az, hogy egy nemzet ezeréves vagy százéves múltat érez a háta mögött. A nemzeti tudat gyengülésének egyik oka feltétlenül abban keresendő ezért, hogy a tanulóifjúságnak, a széles közvéleménynek egyre kevesebbet nyújthatunk a nemzet értékes hagyományaiból, s főképpen azt időben egyre inkább leszűkítjük. Nálunk fiatalabb nemzetek minden igyekezetükkel azon vannak, hogy nemzeti hagyományaikat minél távolabbi múltra vezessék vissza, ápolva, tudatosítva annak minden kis töredékét is. Mi viszont könnyelműen lemondunk sok évszázad magyar történelmének ismertetéséről, nyolc évszázad ma-

gyar irodalmának oktatásáról stb. Aminek azután az lesz a vége, hogy a megtartott 150 év kultúrája sem egy hosszú fejlődés tetőpontjának, hanem szerény kezdetnek fog csak tűnni, elveszítve vonzerejét és érdekességét. Klaniczay Tibor gondolataihoz kapcsolódva Pach Zsigmond Pál elmondta, hogy a nemzeti tudat, a hazához való kötöttség gyengülésének (ill. általában alakulásának) kérdését napjainkban nem látja elválaszthatónak a szocialista tudat, a szocialista Magyarországhoz való viszony alakulásának kérdésétől. A nemzethez való kötődés gyengülésében, e kötöttség meglazulásában a csúcspontot 1956-ban látja, s ehhez kell mérni megítélése szerint a tendencia utóbbi 10—15 évben mutakozó erősödését vagy gyengülését.

A számos disszonáns jelenség, nyugtalanító tünet, amelyre a vitában részt vevők rámutattak, óhatatlanul felvetette azt, hogy ezen jelenségek okainak vizsgálatában s a *jövőre vonatkozó feladatok* felmérésében el kell szakadni a szűkebb értelemben vett irodalom- és történettudománytól. Huszár Tibor tett kísérletet arra, hogy választ keressen ezekre a kérdésekre. Úgy vélte, hogy ezt a bonyolult kérdéskomplexumot nem elegendő csak a nemzeti öntudat pozitív vagy negatív reflexeire visszavezetni. E kérdéskomplexumban nem szabad a történettudomány szerepét túlbecsülni, az eszmei jelenségeket a gazdasági-szociológiai folyamatokkal összhangban kell elemeznünk. Az egyik vizsgálandó kérdés feltétlenül a közösségek s közösségi értékek státusza társadalmunkban. A múltban a magyar társadalom egyik legerősebb összetartó erejét, közösségi értékrendet kialakító erejét a parasztság jelentette, maga a paraszti termelési szervezet. Az iparosodással a paraszti közösségek felbomlása ment végbe. Ez feltarthatatlan folyamat, amely a tőkés országokban mindenütt a társadalom atomizálódásához vezetett. A szocializmus világtörténelmi missziója, hogy az atomizálódó társadalmak, az individualizmus hipertrófiájával szemben új közösségi értékrendet s a közösségnek új termelési-társadalmi bázist biztosítson. Ugyanakkor az a tény, hogy a szocializmus a viszonylag elmaradottabb országokban győzött először, ahol az erőket, a nemzeti jövedelem jelentős részét hosszú ideig az iparosítás és más elemi szükségletek kielégítésére kellett fordítani, ahol ráadásul a gazdaságpolitika az autarchiát ösztönözte, s a parasztpolitika még csak fokozta az elkülönítő tendenciákat, azt jelenti, hogy az ideológia — például a szocialista országok összetartozását illetően az internacionalizmus propagandaszerű egyoldalú túlhangsúlyozása — messze előrefutott a gazdasági-társadalmi lét adott szintjéhez képest, s ily módon nem lehetett elégséges a közösségi tudat összetartására, nem válhatott a szükséges mértékben a közösség eszmei összetartó erejévé. Ma már az ideológiai követelmények és megfogalmazások mögött pozitív folyamatok egyértelműbben tapinthatók ki magában a társadalmi létben is. „Ebből a szempontból a szocialista integrációt tartom a legjelentősebbnek, és azt, hogy a határok megnyílnak, hogy a szocialista országok között egyre szaporodnak a kapcsolatok és érintkezések, a közös vállalkozások.”

Ami a távlatokat illeti — fejezte be felszólalását Huszár Tibor —, elsősorban a feladatok oldaláról kell a kérdést megközelíteni, mert a fiatal nemzedék akkor tud azonosulni a szocialista hazával, ha pozitív feladatokat lát maga előtt, amelyek megoldásában cselekvően részt vehet. Ebből a szempontból kulcskérdés annak a világos felismerése, hogy a jövő élménye, a perspektíva-vonalak kijelölése nélkül nincs közösség. (E megállapításokat ismételten hangsúlyozta még Németh G. Béla.)

A vácrátóti ülés szak Szabolcsi Miklós *zárszavával* ért véget. Hangsúlyozta, hogy ez az interdiszciplináris eszmecsere — amelyen filozófus, történész, irodalomtörténész, szociológus, mérnök és író kollégák vettek részt — igen termékenynek bizonyult. Nem tudománytörténetről, hanem hazánk mai helyzetéről és problémáiról vitatkoztunk — mondotta. Lépéseket tettünk még a szocialista nemzet fogalmának további tisztázására, mégpedig *itt és most*, bizonyult nemzetközi helyzetben, amikor a nemzetközi méretű műszaki és tudományos integráció problémáival kell szembenéznünk és az integráció és különállás dialektikus összefüggéseiben kell gondolkodnunk.

Az új szocialista nemzetfogalom kidolgozása során — hangsúlyozta Szabolcsi Miklós — támaszkodnunk kell a magyar progresszív hagyományok teljességére, minden vonulatára, tájegységére, érzelmi töltésű vonulatára is, mert az a tapasztalat, hogy a közösségek egészséges funkcionálásában az érzelmi jellegű elemeknek igen nagy szerepük van.

Ugyanakkor egyes országok negatív tapasztalataira utalva kifejtette: nálunk másfajta hazafiságot kell kidolgozni. Vigyáznunk kell arra, hogy az általunk kidolgozandó nemzetfogalom ne legyen kispolgári érdekek mentsvára, csoport-érdekek hordozója, amely egyúttal lehetőséget ad kényelmes megnyugvásra, és ne legyen a *szocialista* gazdasági integráció elleni nézetek ideológiai vonala sem, — mint ahogy a nemzeti közömbösség a kapitalista gazdasági integráció fegyverévé is válhat.

Stier Miklós

ÜLÉSSZAK A PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZET MŰKÖDÉSÉ- NEK NEGYEDSZÁZADOS JUBILEUMÁN

1973. november 15-én tudományos ülésszak zajlott le a Magyar Szocialista Munkáspárt Párttörténeti Intézetében (PTI) a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, a PTI elődje alakulásának 25. évfordulója alkalmából.

Az ülésszak a hazai munkásmozgalom-történetírás helyzetét és a történeti közgondolkodásra gyakorolt hatását választotta témájául, amelyet a referátumok, a hozzászólások és a zárszó több oldalról világítottak meg.

Az ülésszakot az elnöklő Nemes Dezső akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, az MSZMP Politikai Főiskola Rektora nyitotta meg. Az Intézet létrejötté — mondta — egyik szerény gyümölcse annak, hogy Magyarországon másodszor is győzött a szocialista forradalom. Az Intézet gyakran nézett szembe nehéz eszmei-elvi problémákkal, és szívósan munkálkodva, számos értékes munkát tett le a párt asztalára. Negyedszázados fejlődése szerves része az egész magyar történettudomány 25 éves fejlődésének. A munka során ma is felbukkanó megoldandó új kérdésekkel vagy új formában visszatérő korábbi problémákkal marxista szemlélettel kell szembenézni, amelynek nem nyilatkozatokban, hanem a munkákban kell érvényesülnie.

Az ülésszak főreferátumát *Vass Henrik*, a Párttörténeti Intézet igazgatója tartotta „Munkásmozgalom-történet és tudatformálás” címen. Bevezetőben vitába szállt azzal a nézettel, amely szerint a történetírás, ha tudomány kíván maradni, nem vállalkozhat nevelő feladatok ellátására. Bár a tudomány eredményeivel vissza is lehet élni — mondta —, ez nem jogosítja a kutatót arra, hogy elhatárolja önmagát a társadalmi érdektől, ellenkezőleg, növeli a tudós felelősségét. Szembeszállt azzal a felfogással, amely hamisan szembeállítja a történetkutatás ténytudomány jellegét annak törvénytudomány jellegével.

Minden ismeretnek van tudatformáló, világnézetet befolyásoló szerepe. A társadalomtudományok, így a történettudomány esetében is ez még közvetlenebb. „Elfogulatlan társadalomtudomány osztályharcon felépülő társadalomban nem lehetséges” (Lenin). Különösen így van ez ma, amikor a polgári társa-

dalomban óriási méreteket öltött a tömegbefolyásolás mechanizált apparátusa, a manipuláció. A marxista—leninista történetírás is befolyásolni igyekszik az embereket, de a társadalmi valóságot viszi az emberek tudatába. Referens a helyzet elemzését három témakörbe csoportosítva végezte: 1. Mi a munkásmozgalom-történet ideológiai szerepe?, 2. Mennyiben teremtették meg művelői a tudatformáláshoz szükséges irodalmi bázist?, 3. Hogyan ítéljük meg a tudatformálás mai helyzetét?

A munkásmozgalom-történetírás az egész történettudomány részeként tölti be nevelő hivatását mint a munkásmozgalom tapasztalatainak tárháza és önismeretének eszköze. A tanulságok és a törvényszerűségek, amelyeket a szemléletformálásban hasznosítani lehet, a gazdasági és a társadalmi élet elemzése, valamint a forradalmi mozgalmak és a munkásmozgalom megismerése útján szűrhetők le. Ideológiai orientáló hivatásának a tudományág akkor tud megfelelni, ha a hazai munkásmozgalom harcait a nemzeti történelem egészével, a nemzetközi munkásmozgalom és az egyetemes történet folyamataival együtt, a kölcsönhatást figyelembe véve vizsgálja. A sikerek és balsikerek tényezőit is így lehet a legbiztosabban megállapítani. Jelentős hozzájárulás a nem marxista nézetek elleni mai harchoz a fejlődés különböző szakaszában keletkezett nem marxista áramlatok ideológiájának elemző kritikai bemutatása is.

A kutató- és oktató-nevelő munka közötti átfutás eléggé nagy, ezzel a fogyatékkal végre súlyának megfelelően kell foglalkozni. A megjelent művekben az is tükröződik, hogy az alapvető pozitív tendenciák mellett különböző régi szemléletmaradványok, olykor pedig napjaink divatos nyugati irányzatainak beszűremlése befolyásolja népünk, főleg ifjúságunk történelem-szemléletét. Mai társadalomtudományunkban és ideológiai életünkben a történeti szemlélet nem foglal el olyan központi helyet, mint a klasszikusok életművében. A marxizmus „továbbfejlesztése” ürügyén fellépő különféle álmarxista és antimarxista nézetek hirdetői körében divattá vált a történettudomány lebecsülése. De a marxista társadalomtudományban is előfordul, hogy a jelenre vonatkozó kutatások előterbe kerülésével, pl. a szociológia örvendetes fellendülésével egyidejűleg tapasztalható az elszakadás a történeti alaptól. Marxista szociológia nem létezhet marxista történettudomány nélkül. A jelen nem érthető meg a hozzá vezető út nélkül. Téves az a nézet, hogy a világ gyors változása használhatatlanná tesz minden történeti tapasztalatot. A múlt a változás minden mozzanatát bizonyos fokig determinálja. Elkerülhetetlenül misztikumba fullad az olyan törekvés, amely korszakunk változásait a történelmi tapasztalat kiiktatásával próbálja értelmezni. Mi misztikum helyett tudatosságra, kiszolgáltatottság helyett politikai aktivitásra tartjuk méltónak az embert.

A tömegek tudatának formálása összetett folyamat. Mozzanatait sem szociológiai, sem lélektani oldalról nem tisztázták még kellőképpen. A szem-

léletalakítást csupán a le nem becsülhető, de nem elégséges gyakorlati tapasztalatok alapján végzik.

A tudományág a feldolgozatlan kérdéseket figyelembe véve is elegendő „építőanyagot” halmozott föl a történeti tudatformáláshoz. A múlt rendszer olyan szellemi örökségével kell megküzdeni, mint a nacionalizmus, a sovinizmus, a klerikalizmus, az antikomunizmus és a szovjetellenesség. Az egyik sarkalatos probléma a fejlődés nemzeti és nemzetközi mozzanatainak dialektikája. Az internacionalizmus mellett megfigyelhető a nacionalizmus egyes válfajainak továbbélése, sőt új változatainak megjelenése is. Ez a problémakör a szocializmus világtáborában is a vártnál nagyobb nehézséget okoz. A nacionalista és a nemzeti nihilista ferdítés elleni harc érinti a munkásmozgalom és a függetlenségi törekvések viszonyát, a szociáldemokrata múlt értékelését, a Komintern és a KMP kapcsolatának megítélését. Különösen nagy súlyú feladat a szomszédos országok munkásmozgalmával folytatott múltbeli együttműködés feltárása. E téren már az elmaradás pusztja ténye is hibás szemléleti összetevőkre, talán az egykori „magyar szupremáció”-gondolat maradványaira utal. Ha a szomszédos országok történeti irodalmában olykor — jogosan — nyugtalanít bennünket egy-egy nacionalista ízü kitétel, gondoljunk saját mulasztásainkra is.

A munkásmozgalom történetében meg kell küzdeni a korábbi dogmatikus szemlélet maradványaival, illetve az ennek reakciójaként fellépett revizionista kártevés újraeledésével. Bonyolult a nemzetközi tényezők hatása is: hatnak a munkásmozgalom ellentmondásai és a nemzetközi fejlődés pozitív változásai, a tudományos szakmai kapcsolatok kiszélesedésének termékenyítő hatása és egyes nyugati irányzatok és módszerek kritikátlan átvétele.

Megoldatlannak tekinthető a történeti művek megfelelő bírálata. Ritkaság, hogy egy-egy kritika a témához méltó igénnyel vizsgálná a megjelent munka színvonalát, szerepét és gyengeségeit. Az elvszerű marxista kritika erősítését követeli a mind több tehetséges fiatal kutató orientálásának szükséglete is. A fejlődés során fellépő nehézségek egyike, hogy nő a komplex történeti kutatások száma. Ez sok esetben munkásmozgalom-történész közreműködését is kívánja. Kedvezőtlen az is, hogy hazánkban a nemzetközi munkásmozgalom történetének kutatása nem folyik, az erre alkalmas erők tevékenysége szétforgácsolt. Csak az utóbbi időben indult meg a munkásmozgalom struktúrájának történeti kutatása és elemzése, amely rávilágít az osztály belső heterogenitásának szubjektív és objektív összetevőire; a munkáspártok és a szakszervezetek struktúrájának elemzése pedig a munkásmozgalom társadalmi helyzetét világítja meg. A heterogenitásból azonban nem juthatunk arra a következtetésre, amelyre egyes, magukat marxistának valló kutatók jutottak: hogy a munkásosztály nem egységes osztály, tehát nem lehet egységes ideológiája sem. Ez lényegében egyértelmű az osztály létének tagadásával. A munkások helyzetében levő alapvető azonosság az osztályideológia objektív alapja,

még ha nem minden munkás tette is tudatosan magáévá az osztály ideológiáját.

Differenciáltan kell vizsgálni a munkásmozgalom-történetírás teljesítményeit a felszabadulás utáni különböző időszakokban. Bár különösen az 1948—56 közötti időszakban a munka súlyos ellentmondásokkal volt terhes, egészében joggal állapítható meg, hogy tudományágazatunk sem a szakterület egészével, sem más társadalomtudományokkal összevetve nem marasztalható el nevelői feladatának elhanyagolásában.

Az 1957 utáni időszakban e téren is jelentős energiák szabadultak föl, és a korábbi eredmények talaján, azokat meghaladva gyors fejlődésnek indult a kutatás és az oktatás. Számos kérdésre sikerült a korábbinál jóval megalapozottabb tudományos választ adni. Több összefoglaló mű is készült, ezek közül az oktatás számára legfontosabb „A magyar forradalmi munkásmozgalom története”, illetve a Munkásmozgalomtörténeti Lexikon. Mindezeknek az eredményeknek részük van abban, hogy népünk társadalmi önismerete ma jóval magasabb fokon áll, mint akár tíz évvel ezelőtt. Ezen az sem változtat, hogy a jelentős fejlődést a szemléleti problémák sokasodása kísérte. Ehhez hozzájárult, hogy számos megalapozatlan történeti állásfoglalást felül kellett vizsgálni. Befolyást gyakorolnak a szocialista fejlődés korábbi fordulataiból eredő torzulások és a külföld divatos történeti eszmeáramlatai. E tényezők — éppen mert nagyszabású feltáró munka közepette hatnak — erősen fékezhetik a tudományág nevelő hatását. Helyenként tapasztalható az álobjektivitás is, amely objektív hatását tekintve az osztályszemlélet és az ideológiai harc-készség leszerelését eredményezi. Mindezek a szemléleti gondok azonban egy pozitív folyamat kísérő jelenségei, amelyeket nem szabad lebecsülni, de torzítaná a valót az is, ha túlhangsúlyoznánk őket.

A történeti tudatformálás eszközei közül a közoktatásnak van a legnagyobb össztársadalmi jelentősége. A szemléletalakítás kulcsfigurái a történelemtanárok. Az ő tudásuk színvonala és szemléletük döntő a felnövő nemzedék munkásmozgalom-történeti tudatára nézve. Ugyancsak fontos, hogy milyenek tankönyveink. E tényezők megítélésében számottevő a véleménykülönbség. Az egyik fontos kérdés, hogy mennyire sikerül beágyazni a hazai munkásmozgalom-történetet a nemzeti történelembe. E téren mindkét oldalról erőfeszítések történtek. Így nagymértékben háttérbe szorult az olyan „rivalizálás”, hogy az egyik oldalon a tudomány hivatott képviselői állnak, a másik oldalon pedig a mozgalmárok és ideológusok, vagyis a munkásmozgalom-történészek. Ehhez hozzájárult az, hogy több köztörténeti alapkérdésben is először a munkásmozgalom-történészek foglaltak állást. Szélesedtek, jóllehet nem teljesen zavartalanok a történettudomány különböző ágaiban dolgozók személyi és szervezeti kapcsolatai is.

Az oktatás különböző szintjein a helyzet nem egyforma. A pártoktatás felsőbb formáin a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetét együtt

oktatják. A marxizmus—leninizmus esti egyetemlein az oktatók színvonala magas. Kérdés azonban: mennyire éli át a stúdiumot a nagyszámú hallgató, nem marad-e az számukra csupán tantárgy? Nem kellene-e önálló munkára és gondolkodásra készítő formákat alkalmazni?

Míg a pártoktatásban egy pozitív folyamat gondjairól van szó, az állami oktatás tudatformáló szerepe súlyosabb problémák mérlegelését kívánja. A tankönyvek az elmúlt 10—15 évben sokat fejlődtek. Ám a munkásmozgalom története a tankönyvekben nem csupán viszonylag önálló, de *különálló* lecke-ként szerepel, olykor stilárisan is elkülönülve, szárazabban, érzelemmentesebben, mint a köztörténet. A munkásmozgalom nagy alakjait ritkán sikerül emberközelsébe vinni. Itt a személyi kultusz visszahatása is érvényesül, de ifjúságunknak szüksége van eszményekre. A hamis dicsfény száműzése jogosult, de a valóságos érdemek elvitatása éppúgy tudománytalan, mint az illúziók gyártása. A tömegek és a kiemelkedő személyek viszonyának helyes bemutatása társadalmi fontosságú etikai kérdés, mert az „egyszerű ember” személyes felelősségét erősíti a társadalom jövőjéért. Itt súlyosan érezhető egy népszerűsítő történeti folyóirat hiánya. A tankönyvek módszere általában erősen fogalmi jellegű és elvont, túl sok a történettudományi terminus.

Ellentmondás feszül a munkásmozgalom-történeti kutatás fejlődése, a vele szemben támasztott nevelési igények és a jelenlegi történelemtanár-nemzedék történeti tudata között. A tanárok többsége nem tud lépést tartani a tudományág fejlődésével. A 42—60 éves zöm vagy a Horthy-rendszerben kapott képzést és egy dogmatizmussal terhelt időszakban átképzést, vagy az utóbb említett időszakban képezték ki. Időhiány és az iskolai könyvtárak hiányai miatt nem tud elmélyült tanulmányozással átállni. Kedvező viszont, hogy a vezető történelemtanárok körében nagy az érdeklődés a korszerű ismereteket nyújtó továbbképző tanfolyamok iránt.

Az oktatás tárgyi feltételei sok kívánnivalót hagynak. Kevés az „alapfokú” munkásmozgalom-történeti mű, az iskolában használható forrás- és szöveggyűjtemény, a történelmi dia- és dokumentumfilm; ami van, annak módszere, olykor tartalma is kifogásolható.

A tudomány népszerűsítése terén van eredmény. Jelentek meg történeti forrásanyagra támaszkodó jó dokumentumregények, memoárok. A párttörténet oktatására készült kézikönyvek azonban általában unalmasak, nem élnek a modern tankönyvírás didaktikai eszközeivel. A tömegkommunikációs eszközökön keresztül most már többnyire értékes és gyakran érdekes munkásmozgalom-történeti ismeretekhez jut a szélesebb közvélemény. A feladat tehát a tömegközlési eszközök szélesebb és tervszerűbb bevonása és a hagyományos eszközök korszerűsítése. Nem elég egyre több tudományos eredményt felszínre hozni, szükséges, hogy ezek bekerüljenek a tudatformálás vérkeringésébe.

Napjainkban a szocializmus és a kapitalizmus világméretű küzdelmének a korábbinál nagyobb súlyú frontja az ideológiai harc. Itt nem elegendő az,

hogy az igazság a mi oldalunkon áll. Az a kérdés: hogyan tudjuk ezt realizálni az emberek magatartásában, gondolkodásában? Ebben a szocialista történelemszemléletnek fontos szerepe van, amelyet betölteni megtestesítő feladat.

Erényi Tibor, a történettudományok kandidátusa, a PTI Tudományos Osztály vezetője „A munkásmozgalom-történetírás helyzete és feladatai” című korreferátumában bevezetőben fölvetette a munkásmozgalom-történet, a párttörténet és a forradalmi munkásmozgalom története egymással összefüggő fogalmainak viszonyát. A forradalmi munkásmozgalom fogalma a kommunista és az osztályharcos szociáldemokrata mozgalmat foglalja magába. Utalt arra, hogy a magyar munkásmozgalom szinte teljesen szocialista jellegű volt, jelentősebb polgári vagy keresztényszocialista szervezetek nem tudtak meghonosodni.

A munkásmozgalom-történetírás helyzetét elemezve utalt olyan átfogó historiográfiai földolgozás hiányára, amely kritikailag megvizsgálná a polgári történetírás irányzatainak munkásmozgalom-felfogását, és elvégezné a felszabadulás előtti szociáldemokrata és kommunista történetírás differenciált elemzését.

Ezután a munkásmozgalom-történet 1945 utáni fejlődését vázolta. A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége már 1946 januárjában határozatot fogadott el párttörténeti bizottság létrehozásáról. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1948. október 10-i határozata alapján jött létre mint bázis, amely saját munkatársain kívül a történészek és pártmunkások széles körét foglalkoztatja.

Az első időszak nagy feladata az egész magyar történelem marxista—leninista értékelése volt. A feltáró és kutatómunka csak a kezdeteknél tartott. Ebben az időszakban nemcsak a magyar munkásmozgalom-történet első összefüggő vázlata készült el pártfőiskolai előadások formájában, hanem elkészült a nemzetközi munkásmozgalom kézikönyve, és megindult a dokumentumok közlése is. Az időszakban szemléleti fogyatékoságok léptek föl, részben ismeretek hiányában, részben az összpolitikai fejlődés hatására. Az 1953 után föllépő szakmai viták és a keletkező tisztázatlanságok a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa után nyertek föloldást. Kiegyensúlyozottabbá vált a munkásmozgalmi személyiségek értékelése, előtérbe került a tömegek szerepének ábrázolása, realisabb lett a szociáldemokrácia értékelése, és következetesebbé vált a történeti szemlélet. E változások marxista—leninista keresztülvitele mellett meg kellett küzdeni a korábbi szemlélet visszahúzó erejével és a kritika túlhajtasával is, amely szerepet játszott az 1956-os ellenforradalom szellemi előkészítésében.

Az 1957-tel kezdődő periódust a korreferens (a Párttörténeti Közlemények 1973. évi 3. számának szerkesztőségi cikkét idézve) úgy jellemezte, hogy ez „megőrzése mindannak, ami az előző időszakban jól szolgálta a tudományág fejlődését, egyben meghaladása mindannak, ami nem állta ki az idő próbáját”.

Kitért azokra az eszmei nézeteltérésekre, amelyek ebben a periódusban keletkeztek azáltal, hogy „a dogmatizmus elleni küzdelem, a személyi kultusz torzításainak kiküszöbölése többször kifejezetten antimarxista tendenciák leplezésére szolgált”.

Az eredmények közül kiemelte „A magyar forradalmi munkásmozgalom történeté”-nek, mint nagyszabású összegezésnek jelentőségét, amely első ízben ábrázolja egységes műben a magyar munkásmozgalom történeti útját. Ez jó alap ahhoz, hogy a jövőben megalkossuk a magyar munkásmozgalom történetének még részletesebb összefoglaló és értékelő feldolgozását. Emellett számos monografikus mű jelent meg, és újabb dokumentumok kiadására is sor került.

A korlátozott lehetőségek ellenére fontos eredmények születtek a nemzetközi munkásmozgalom történetének kutatásában is. Mindenekelőtt a magyar munkásmozgalom nemzetközi kapcsolatainak és a rá ható nemzetközi tényezőknél feltárása áll a középpontban.

Nagy jelentőséget tulajdonított a korreferens annak, hogy a magyar munkásmozgalmi tárgyú művek mindinkább az általános magyar történetbe beágyazva és a témájukkal összefüggő nemzetközi események figyelembevételével készülnek.

Befejezésül utalt arra, hogy fokozni kell a munkásosztály struktúrájának és életviszonyainak, illetve ezek politikai vetületeinek történeti feltárását. Szükség van a szocialista és a kommunista mozgalom ideológiai fejlődésének feldolgozására és bizonyos eddig elhanyagolt időszakok feltárására, illetve biografikus művek megalkotására. Emellett nagyobb erővel kell a kortársi történet felé fordulni.

Csatári Dániel, a történettudományok kandidátusa, a PTI nemzetközi csoportjának vezetője „A kelet-európai országok munkásmozgalom-történetének hazai kutatásáról” tartott korreferátumában az osztályharc és a nemzeti érdekek összefüggését vizsgálta historiográfiai vetületben. Olyan történetíráshoz van szükség, amely nem nyilvánítja nemlétezőnek a nacionalizmust és a nemzeti probléma torz ideológiai tükröződését, de nem is békül meg azzal, hanem vállalja a szembenézést a régi történeti ellentmondások és az újak — esetleg a korábbiakkal összefüggő — okaival, vagyis vállalja a feltárás kockázatát.

A szocialista világrendszer tárgyalásának fontos feltétele, hogy elemezzük az osztályharcnak a korábbi fejlődés kialakította terepét, amelyet örököltünk és meg kellett változtatnunk. Az e témakörben született számos munka feltárja, hogy a társadalmi fejlődés e nemzetiségileg rendkívül kevert területen olyan objektív ellentmondásokat alakított ki az együtt élő népek viszonyában, amelyek alapvető szerepet játszottak tudatuk alakításában. A létrejött gazdasági szintkülönbségeknek például számottevő nemzetiségi kihatása is volt. A korlátozott ipari fejlődés alig teremtett alapot a természetes nemzeti asszi-

milációhoz, és hozzájárult az erőszakos asszimiláció túlsúlyához, ami szintén súlyos tudati maradványokat hagyott hátra. Mivel a nemzetiségek egyenlőtlen gazdasági fejlődése miatt egyes nemzetiségeknek nem alakult ki számottevő uralkodó osztálya, az osztályellentétek gyakran a nemzetiségi elnyomás formáját öltötték. A román, szlovák stb. jobbágy társadalmi elnyomója a magyar földesúr volt, a jórészt paraszti jellegű nemzetiségi társadalmak népi rétegeinek tudatában társadalmi elnyomóként továbbra is a magyarok jelentek meg. Ez Kelet-Európa más részein is így volt.

Ennek ideológiai hatása, hogy a nemzetté válás eszmei irányzatainak társadalmi mondanivalója sovány; csupán az etnikai, nyelvi közösségre építenek. Felbomlik az etnikai és társadalmi tényezőknek az az összhangja, amely Nyugat-Európa polgári nemzeteit létrehozta. Mindezek következtében, amikor a történelem felhúzta a zsilipeket, az évszázados társadalmi elnyomás alatt szenvedők gyűlölete nem igazi elnyomói, hanem az egész uralkodó nemzet, annak népi rétegei ellen is fordul. Ez a gyökere 1848—49 és 1918—1919 tragikus összeütközéseinek.

A nemzeti konfliktusok és elkülönülés egyik máig ható következményeként jelölte meg a korreferens azt, hogy a nemzeti piacok késői létrejötte és a konfliktusok Kelet-Európában 1918 után is visszatartották az integráció folyamatát és tovább erősítették a gazdasági szeparatizmust. Nem a szocializmus felelős azért, hogy a termelőerők internacionalizálódása itt 1944-ig még a polgári társadalom adta lehetőségek szintjére sem jutott el.

Ebben a közegben kellett a munkáosztálynak és mozgalmának összefogni az elnyomottakat, hogy közös erővel megszüntessék az objektív ellentmondásokat és a bennük gyökerező hamis tudatot. Önállósítva magát a polgári politikai befolyástól és szakítva a polgári nacionalizmussal, a munkásmozgalomnak erősítenie kellett a proletariátus nemzetközi hadállásait az érdekek közösségéből kiindulva. Ennek a folyamatnak a kutatása az egyik legnemesebb feladat.

Meg kell birkózni azzal a nagy szellemi erők képviselte polgári állásponttal, hogy a kelet-európai békerendszer annak idején megoldotta Kelet-Európa polgári átalakításának feladatait, a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúsítást is beleértve. A polgári törekvések a jelek szerint képtelenek voltak az évszázados sorskérdések megoldására, és többek között ez adta a kommunista pártok jelentőségét e térségben, amelyek a permanens forradalom lenini eszméi jegyében vállalták, hogy a társadalmi forradalom során a nemzetek közötti válaszfalakat is lebontják. E folyamat feltárása a szocialista tudatformálás új kincsebányáit tárhatja fel. Ábrázolni kell azoknak a kiemelkedő személyiségeknek a harcát is, akik a különböző nyelveken beszélők progresszív áramlatainak összefogását egyengették.

A konfliktusok, viták, hibás álláspontok, feszültségek ellenére a kelet-európai népek *először a szocializmus építése korszakában kerültek politikailag*

közös arcvonalba. A társadalmi felszabadulás közelebb vitt bennünket a tisztább osztályarcvonalak megteremtéséhez. Ez a folyamat — különösen a tudati szférában — hosszadalmas és ellentmondásokról sem mentes. A szocialista népgazdaságok fejlődése és a kapcsolatok elmélyítése mégis végérvényesen megnyitotta a történelmi zsákutcából való kilépés útját.

A szocializmus a többnemzetiségű országokban megváltoztatta nemcsak a többségi, hanem a nemzetiségi társadalmak szociális struktúráját is. Ez lehetőséget teremt arra, hogy fejlődésüket egyrészt az anyanemzethez, másrészt a többségi néphez fűződő termékeny kapcsolatok elmélyítésével biztosítsák.

A szocialista nemzeti (vagy társadalmi-népi) egység politikája megvalósítja a többségi nép és a nemzetiségek társadalmi érdekegyesítését. Az olyan szocialista társadalom kohéziója, amelyben nemzetiségek is élnek, nem gyengül, sőt erősödik a nemzetiségek speciális jogainak szabad gyakorlásával.

Bassa Endre, a Kossuth Könyvkiadó történelmi és munkásmozgalmi szerkesztőségének vezetője a kiadó kollektívája nevében üdvözölte a PTI-t. Rámutatott arra, hogy a munkásmozgalom-történetírás stabilitása a szocialista politikai gondolkodás stabilitásának fontos összetevője. A munkásosztály feltétlenül érdekelt múltjának és mozgalmának szigorúan tudományos megismerésében. Hangoztatta a hozzászóló a munkáséletmód, illetve a munkásmozgalom eszme- és kultúrtörténetének fontosságát. Hiányoznak vagy hézagosak a munkásosztály struktúrájára, jövedelmi és életviszonyaira, tudatállapotára vonatkozó történelmi kutatások. Amíg e téren lényeges hiányok vannak, nem lehet szilárdabb alapokat építeni a mozgalom- és szervezet-történeti, valamint a politikatörténeti kutatások eredményei alá. E terep „betelepítése” teszi majd lehetővé a párt- és politikatörténeti kutatások megalapozott túlhaladását. Különösen fontosnak tartja e téma feltárását Kelet-Európa egészére nézve a felszabadulást közvetlenül megelőző és követő időszakra vonatkozólag, az összehasonlítás és a stabil társadalomtörténeti alap megteremtése céljából.

Kitért arra, hogy jelenleg nagy az eltolódás a kutatás eredményei és a tudatformálás hatékonysága között. Ennek egyik okaként utalt a tudományos ismeretek népszerűsítésének stilisztikai feltételeire, a stílusbeli arisztokratizmus leküzdésére. Ez azonban nemcsak a párttörténetírásra áll. Javasolta egy képes magyar munkásmozgalom-történet megalkotását, a „Magyarország története képekben” c. könyv mintájára.

Deme Péter, a PTI gyakornoka beszámolt egy vizsgálatról, amely a munkásmozgalom-történetírás 99, 1957 óta megjelent kiadványának kritikai fogadtatását mérte fel. 14 műről egyáltalán nem jelent meg recenzió a vizsgált 46 periodikában. 85 műről összesen 360 recenzió készült. Ez az 1957 előtti időszakhoz képest jelentős előrehaladás. A recenziók 32%-a a történettudomány szakmai folyóirataiban, 25%-a országos napilapokban, 7%-a könyv-

terjesztési kiadványokban, 34%-a pedig egyéb folyóiratokban és hetilapokban jelent meg. A recenziók közül mindössze 32 látott vidéken napvilágot.

A folyóiratok közül elsősorban a Párttörténeti Közlemények tanúsított nagy figyelmet a vizsgált műveknek. (A 99 kiadványból 54-ről közölt bírálatot.)

A kritikák színvonala igen egyenetlen. Sok közöttük a „beharangozó” jellegű közlemény, különösen a könyvterjesztő folyóiratokban. Az évfordulók körül általában nő a recenziós tevékenység. A recenziók jelentős része nem tölti be kellően az érdemi kritika és az elvi orientálás funkcióját, nem tárja fel a mű tényleges értékeit és hibáit. A hozzászóló véleménye szerint szükség volna bizonyos szervezőmunkára, hogy ne a véletlenen múljk: ki és hogyan informálja az olvasókat az új kiadványokról.

Hanák Péter, a történettudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa a testvérintézmény nevében üdvözölte a jubiláló PTI-t. Az Intézet negyedszázados működéséből kiemelte, hogy megalakulásától kezdve, főként pedig az elmúlt másfél évtizedben nagy és növekvő gondot fordított a tudományos kutatásra; hogy kezdettől törekedett a nemzetközi történelem és a munkásmozgalom-történet összhangjára; hogy harmonikus személyi kapcsolatai alakultak ki más társintézményekkel. A korreferens beszámolt arról a kutatásról, amelyet a fővárosi levéltárban talált több tízezer régi munkakönyv adatai alapján végeznek a munkásosztály struktúrájával kapcsolatban. Ennek kapcsán bírálólág említette, hogy nem szerencsés munkamegosztás alakult ki a PTI és más intézmények között, amennyiben a PTI elhatárolta magát a párttörténet és a munkásmozgalom kutatásán kívül álló feladatoktól. Magával az osztállyal is foglalkozni kell, mert nem képzelhető el marxista kutatás úgy, hogy a pártot elszakítjuk az osztálytól.

Ezek után ismertette 3000 kiemelt munkakönyv számítógépes elemzésének eredményeit. A könyvekből kiderül a születési hely és idő, az állampolgárság és az illetőség, a vallás, a szakma, a szakképzettség, a foglalkoztatottság alakulása (kis-, ill. nagyipar), és következtetni lehet a nemzetiségre is. Beszámolt azokról a hibalehetőségekről, amelyek a munkakönyvek elsősorban kisipari jellegéből és a vizsgálathoz szükséges szelektálásából adódhatnak. Megállapítható, hogy a munkások között gyorsan nőtt a magyarországi születésűek és a valószínűsíthetően magyar nemzetiségűek aránya, viszont magas volt és lassan csökkent a faluról származóké. Az eddigi elképzelésekhez képest úgy látszik: kevesebb a külföldi szakmunkás és több a munkássá vált paraszt. Fel kell tennünk a kérdést: igaz-e, hogy a külföldi eredetű szakmunkásság nagy száma és a paraszti eredetűek csekély felszívódása járult hozzá a szociáldemokrácia dogmatikus álláspontjának kialakulásához a nemzetiségi és az agrárkérdésben.

Vitába szállt Csatári Dániellel, mivel véleménye szerint nemcsak erő-

szakos magyarosításról volt szó a század végén, hanem spontán asszimilációról is. A hozzászóló felvázolta a vizsgálat továbbfolytatásának lehetséges útjait.

Kurucz István, a Budapesti Pártbizottság Oktatási Igazgatóságának (OI) igazgatóhelyettese intézményének üdvözlétét adta át. Ismertette a munkásmozgalom-története esti egyetemi és pártiskolai oktatásának figyelemre méltó nagyságrendű budapesti adatait. A főreferátumhoz kapcsolódva az esti egyetemre jelentkezők indítékait elemezte. Az esti egyetem hallgatói nem nyernek szakképesítést, tanulmányaikat társadalmi feladatként végzik; itt nyerik el a szakmai munkájukhoz és vezetői tevékenységükhöz elengedhetetlen eszmei-politikai képzést és továbbképzést. Többségük olyan társadalmi munkát végez, vagy fog végezni, amelyhez szükséges a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetének ismerete. A politizálókészség fejlesztéséhez a tantárgy, markáns politikai jellegénél fogva, kiválóan alkalmas.

Rámutatott, hogy az utóbbi öt évben Budapesten többen tanulmányozták a magyar munkásmozgalom történetét, mint a megelőző 15 évben, ami nagyon fontos, ha tekintetbe vesszük, hogy a párttagok több mint fele 1957 után lépett a pártba.

Ezután elemezte a munkásmozgalom-történetírás szerepét a munkásmozgalom oktatásának számottevő fejlődésében. Külön kiemelte „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” című művet, amely az oktatásban is minőségi változást hozott. Jóllehet a hallgató a gazdagság zavarával küzd, amikor kezébe veszi, a mű egyetememes látásmódja bőven kárpótol a könyv oktatásának didaktikai problémáit. Javasolta a PTI és az OI közös tanácskozását a történetírás és az oktatás szervesebb együttműködése érdekében, illetve a magyar munkásmozgalom-történet egyes korszakaival foglalkozó speciális kollégiumok kidolgozását. Végül köszönetet mondott az Intézet vezetőinek és munkatársainak az OI munkájához nyújtott segítségükért és személyes részvételükért.

Labádi Lajos egyetemi docens, az MSZMP Politikai Főiskola Magyar Munkásmozgalom Története tanszékének helyettes vezetője bevezetőben a munkásmozgalom-történetírás szerepét vizsgálta a pártoktatásban. Kiemelte a PTI munkatársainak kutatási eredményeit, amelyek nagy hatással voltak az oktatómunkára. Jelentős segítséget nyújtott az archívum és a könyvtár kutatást elősegítő apparátusa is.

Az elért eredmények értékét nem csökkenti az az oktatási szempontból jelentős fogyatékoság, hogy a felszabadulás utáni időszaknak, különösen a szocialista építés időszakának a kutatása elmaradt. Az erők koncentrálását, amellyel a lemaradás leküzdhető, elsősorban a PTI oldhatja meg.

Az oktatás ma a korábbinál jóval nagyobb mértékben támaszkodik a történettudományi kutatásra. Arra törekszik, hogy az elvi-politikai tanulságokat a hallgatók az adatok és a tények gondos elemzése alapján vonják le. A Politikai Főiskolán a történeti oktatómunka része az élet különböző terü-

leteiről beküldött hallgatók gyakorlati felkészítésének. Ezért is kerülni kell a hamis aktualizálást és a „receptek” nyújtását, egyben fokozni a hallgatók realitásérzékét, problémaérzékenységét. A módszerek javítása fontos, de természetesen elsősorban a tananyag tartalmi mondanivalóján nevelkedik a hallgató. A tantárgy segít a munkásmozgály történelmi hivatásának megértésében. Feltárja a szocialista hazafiság és a nemzetköziség objektív talaját és történeti útját. A munkásmozgály-történeti ismeretek segítenek annak a tisztázásában is, hogy mit jelent korunkban a forradalmiság.

A párttörténet oktatása a Politikai Főiskolán kisebb-nagyobb gondokkal is küzd. Napi gyakorlati problémák mellett a nehézségek egyik forrása azoknak a szemléleti torzulásoknak, tévedéseknek, hibás értékeléseknek a hatása, amelyeket a tömegkommunikációs eszközök olykor nem elég átgondolt műsorai közvetítenek. A szemléletbeli tévedések korrigálását elvi következetességgel, de egyben nagy tapintattal végzik a tanárok. Hangsúlyozta, hogy igyekeznek fokozni az oktatómunka érzelmi nevelőerejét és hatékonyságát, felhasználva az oktatás korszerűsítését segítő technikai eszközöket is.

Mérei Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára elsősorban a munkásmozgály-történetírás szakmai színvonalának emelését szolgáló módszertani kérdésekre tért ki. Méltatva a magyar szociáldemokrácia történeti feldolgozásának eredményeit, jelezte az eszmétörténeti elemzések történetfilozófiai elmélyítésének szükségességét. Rámutatott arra, milyen fontos, hogy a két háború közötti szociáldemokrácia történetét az eredeti SZMI-források alapján tanulmányozzák, mert csak így válnak világossá a nemzetközi hatások és összefüggések. A szakszervezetek történetének területén több jel mutat arra, hogy túllépnek a szűken értelmezett szakmai mozgálymtörténeten. A Horthy-korszak szakszervezeteinek a fasiszta jellegű rendszerben politikai funkciót is be kellett tölteniük. Meg kell vizsgálni: hogyan feleltek meg e követelménynek, milyen volt bennük a KMP és az MSZDP befolyása, illetve hogyan hatott a szakszervezet a pártvezetésre. Itt is figyelembe kell venni a nemzetközi szakszervezeti mozgályom hatását.

Ezután a hozzászóló az üzemtörténeti és a helytörténeti tevékenység színvonalát vizsgálta. Itt kiemelte a Magyar Történeti Társulat *üzemtörténeti* tagozatának irányító munkáját. Bírálta, hogy az üzemtörténetek főleg a termelés fejlődésére összpontosítanak. Még a jobb művek is csak szüksézáván foglalkoznak a dolgozók helyzetével, különösen az osztályharcokkal, ezen belül is csak kivételképpen a politikai harcokkal. A szakmai gazdasági harcot sem illesztik bele a korszak nagyobb szakszervezeti és politikai összefüggéseibe. Ebben része van az üzemtörténeti útmutatóknak is, amelyek a termelés, a technika és az üzletpolitika, a dolgozókkal kapcsolatban pedig a munkaviszonyok és a munkásság szerkezeti összetételének vizsgálata felé terelik a kutatókat. A korszerű szociológiai és közgazdasági módszerek alkalmazása mellett

a színvonal emelése főleg attól várható, ha kellő részletességgel és mélységben tárják fel az üzemi osztályharcokat, ezen belül pedig különösen az üzemi politikai harcok történetét.

A *helytörténeti* munkák az utóbbi évtizedben mennyiségileg öröndetesen szaporodtak. Ez együtt járt a minőség — igaz jóval lassúbb — javulásával, amelyben érdemei vannak a Magyar Történelmi Társulat helytörténeti tagozatának és vidéki csoportjainak. A munkák nagyobb része azonban elmulasztja a források kritikai megrostálását. Észlelhető a művek provincializmusa is, holott a helytörténetírás feladata az általános folyamatok helyi alkotórészének feltárása és beillesztése a nagyobb összefüggésekbe. Gyakori hiba, hogy túl hosszú időszakokkal foglalkoznak, és emiatt kevés hely jut a kapitalista időszaknak, ezen belül különösen a helyi munkásszervezeteknek. Nem ért egyet azzal, hogy a jó helytörténeti munka feltétele pusztán a viszonylag teljes forrásanyag ismertetése, valamint a szaktudomány jó módszereinek helyes alkalmazása lenne, mint az a „Századok” egyik közleményében olvasható.

A munkásmozgalommal foglalkozó helyi kutatás ott ért el jó eredményeket, ahol a megyei párt- és tanácsi szervek törődnek a munkákkal és szerzőikkel, ahol egyetem vagy tanárképző főiskola működik, ahol az archívumok és múzeumok történész-szakembert foglalkoztatnak. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kutatók ne elégedjenek meg a megyei forrásanyaggal, hanem tárják föl az országos intézmények helyi vonatkozású anyagát is.

Vitába szállt Hanák Péternek az ülésszakon elhangzott felszólalásával. Egyetért azzal, hogy a munkásmozgalom kutatása nem teljes értékű az osztályrétegződésének vizsgálata nélkül, de fordított esetben még komolyabb fogyatékok keletkeznek. Különösen attól óvott, hogy a rétegződés adataiból mechanikusan közvetlen politikai következtetéseket próbáljanak levonni.

Pölöskei Ferenc egyetemi tanár, a történettudományok doktora (Eötvös Loránd Tudományegyetem) a munkásmozgalom-történet egyetemi oktatásának kérdéseiről szólt. A tudományos szocializmus tantárgy keretében minden egyetemi és főiskolai hallgató tanul munkásmozgalom-történetet, de vita folyik arról, hogy milyen arányban foglalkozzunk az osztályharc elméleti kérdéseivel, illetve a szorosan vett munkásmozgalom-történettel. Ez az arány karonként, sőt olykor tanszéken belül is eltér. A felsőoktatásban több százan oktatják a tudományos szocializmust. Fontos kérdés, hogy ezek milyen gyorsan ismerik meg az új tudományos eredményeket, folytatnak-e tudományos kutatómunkát. A PTI-nek szerepet kellene vállalnia az oktatók tudományos kutatómunkájának koordinálásában.

Az egyetemen is csökkent a köztörténet és a munkásmozgalom-történet széttagoltsága, de lassabban, mint a kutatásban. Ennek oka részben a tantervek szemléleti merevsége, részben az, hogy a munkásmozgalom-történet gondozását helyenként kizárólag a tudományos szocializmus tanszék feladatának tekintik. Az előrehaladás egyik módja lehetne, ha az egyetemek

történeti tanszékei munkásmozgalmi témakörök előadásához a PTI-ből hívnának meg előadókat.

Az egyetemi oktatásban is nagyrészt hiányzik a munkásosztály élet- és munkakörülményeinek megvilágítása mint a mozgalmótörténet háttere. Ennek feltárásában az élő emlékezetre és a sajnos nem nagyszámú néprajzi, jogi, szociográfiai munkára is lehet támaszkodni. A hallgatók körében az oktatás elmélyítését hivatott szolgálni a tervezett munkásmozgalom-történeti diákkör. Profiljának kialakításához, eredményes munkájához a PTI segítségét is kérte.

Szabó Agnes, a történettudományok kandidátusa, a PTI szekcióvezetője felszólalásában adatok tükrében vizsgálta az Intézetnek a munkásmozgalom-történetírás fejlődését elősegítő tevékenységét. A munkatársak egy csoportja megvizsgálta, hogy tíz év alatt kik látogatták a könyvtárat és az archívumot. Az Intézet — a munkatársakon kívül — évi 1200—1300 főnek mintegy 4000 könyvet vagy folyóiratot ad ki. 1959 és 1971 között az archívumban 1600 kutatás folyt. A külső kutatók száma ezalatt megkétszereződött, és nőtt a nagyobb szabású kutatások száma.

Megvizsgálták a munkásmozgalmi kiadványok elterjedésének körét is, a legfontosabb állami és pártoktatási intézmények irodalomjegyzéke alapján. Eszerint ilyen művek aránylag szép számmal szerepelnek a kötelező és az ajánlott irodalomban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Politikai Főiskolán és a területi pártbizottságok Oktatási Igazgatóságainak esti egyetemi szakosító tanfolyamain. A monográfiákban kifejtett kutatási eredmények valamilyen formában mintegy százezer főhöz jutottak el a tárgyalt időszakban.

Beszámolt a hozzászóló egy kérdőíves vizsgálatról is, amelyet 400 fővel végeztek. Ezek különböző politikai tanfolyamok hallgatói voltak, akik 42 kérdésre válaszoltak. A mintegy 16 000 válasz mintegy 40%-a volt helyes. Bár a felmérés nem tudományos statisztikai eszközökkel készült, arra mindenképpen utalt, hogy a munkásmozgalom-történeti műveket viszonylag kevesebben olvassák, az érdeklődők szélesebb köréhez áttételekkel jut el mondanivalójuk. Ez figyelmeztet, hogy az oktatásban és a tömegkommunikációban a kétségtelen előrelépés ellenére sok még a tennivaló.

Nemes Dezső akadémikus elnöki zárszavában kiemelte, hogy nagyon tanulságos, munkajellegű ülésszakot zár le. Vass Henrik főreferátumára reagálva, amely az oktatási tapasztalatokra is kitért, tájékoztatta az ülésszak résztvevőit arról a munkáról, amelyet az MSZMP Politikai Főiskolája a marxizmus—leninizmus esti egyetem tanulmányi programjának reformja terén végez. A 3 éves alaptanfolyam harmadik évén szilárd alapismeretek adására kell törekedni. Aki jobban el akar mélyülni a történelem tanulásában, azt szakosító tanfolyamra kell küldeni.

Csatári Dániel referátumával kapcsolatban Nemes Dezső utalt arra, hogy az erdélyi román munkásság szocialista mozgalmi hagyományait nem

szabad figyelmen kívül hagyni, mert ennek is van — a nacionalizmus ellen ható — öröksége.

A zárszó foglalkozott azzal a bírálattal, amelyet Hanák Péter gyakorolt a PTI tevékenységének méltatása során. Nem lehet úgy beállítani, hogy aki a munkások mozgalmával foglalkozik — az nem a munkáosztály történetét tárja föl, aki viszont azt nézi, hogy milyen a munkások származási, nemzeti-ségi vagy vallási megoszlása, az igen. Hanák elvtárs elmondta, milyen korlátavannak a történeti kvantifikációnak. Éppen ezért, az ilyen reprezentatív felmérések jelentőségét le nem becsülve, óvatosan kell értékelni várható eredményeiket. Értelmiségi közéletünk gyakori jelensége, hogy ha valami újra készülnek, a produktumot be sem várva, eleve kijelentik, hogy ez hozza majd az igazi eredményt, — és lebecsülnek minden addigi módszert és eredményt. Valójában az ipartestületi munkakönyvi adatok, amelyekkel Hanák elvtárs foglalkozik, nem reprezentálhatják az összmunkásságot, mivel az ipartestület csupán a kisipar elsőfokú iparhatósága volt. Ez nem jelenti azt, hogy ennek a vizsgálata nem fontos, de a munkásmozgalom történetével foglalkozó kutató nem háromezer, hanem olykor 600 ezer ember küzdelmével és életével is foglalkozik.

Elfogadásra ajánlotta Kurucz István javaslatait az együttműködésre, azzal, hogy a kutatók ne vállaljanak annyi oktatási feladatot, amennyit nem tudnak kellő színvonalon ellátni.

Szabó Ágnes felszólalására reagálva megjegyezte, hogy a magyar munkássajtó gyűjteménye valóban a PTI-ben a legteljesebb, ennek ellenére nagyon sok benne a hézag. Ki kellene terjeszteni továbbá a gyűjtést a magyarországi munkásmozgalomra hatást gyakorló más pártok sajtójára is, főleg az osztrák és a német, de más sajtóra is.

A kérdőíves felmérést érdemes megismételni, gondosan megvizsgálva a kérdőíveket. A nem helyes válaszok magas aránya ugyanis nemcsak a hallgatók felkészültségének, hanem esetleg a kérdőíveknek is kritikája.

Befejezésül hangoztatta, milyen jelentősége van az olyan tartalmas tanácskozásoknak, ahol a résztvevők egymás felszólalásaihoz kapcsolódva bíráló észrevételeket is tesznek.

Harsányi Iván

TÁJÉKOZTATÓ A MAGYAR—SZOVJET TÖRTÉNÉSZ VEGYESBIZOTTSÁG SZIMPÓZIUMÁRÓL ÉS EGYÜTTES ÜLÉSÉRŐL

(Moszkva, 1973. november 11—18.)

A Vegyesbizottság 1973. évi munkatervének megfelelően Moszkvában tartotta tudományos szimpóziumát és együttes ülését.

A magyar tagozat küldöttsége Pach Zsigmond Pál akadémikus, a magyar tagozat elnökének vezetésével utazott Moszkvába. Tagjai voltak: Sinkovics István egyetemi tanár, a magyar tagozat alelnöke, Bartha Antal kandidátus, a magyar tagozat titkára, Mucsi Ferenc kandidátus, a magyar tagozat tagja, Orbán Sándor kandidátus, a magyar tagozat tagja, Pamlényi Ervin kandidátus, a magyar tagozat tagja, valamint Lackó Miklós kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője, Habuda Miklós kandidátus, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tud. főmunkatársa, Wirth Ádám, az MSZMP KB Politikai Főiskolájának tv. egyetemi tanára.

A szovjet tagozat küldöttségét A. P. Okladnyikov akadémikus, a szovjet tagozat elnöke vezette. Tagjai voltak: Ju. V. Bromlej levelező tag, a szovjet tagozat alelnöke, Z. N. Nezsinszkij doktor, a szovjet tagozat alelnöke, V. P. Susárin kandidátus, a szovjet tagozat titkára, T. M. Iszlamov doktor, a szovjet tagozat tagja, A. I. Puskas doktor, a szovjet tagozat tagja, V. M. Turok-Popov doktor, a szovjet tagozat tagja, Fomin alezredes, a szovjet tagozat tagja, valamint meghívott szakértőként Korobjov doktor, a SzTA Szovjetunió Története Intézetének helyettes igazgatója.

1. November 13—14-én a tudományos szimpózium ülésezett, amelyen a magyar és a szovjet munkásosztály összetételének alakulásával, tudati állapotának, politikai aktivitásának fejlődésével kapcsolatos kérdések és ezek kutatásának elméleti és módszertani elvei kerültek vizsgálat alá. Az ülést A. P. Okladnyikov és Pach Zsigmond Pál akadémikusok, tagozati elnökök nyitották meg, és üdvözölték az ülés résztvevőit, kiemelve a téma tudományos-eszmei jelentőségét. A szovjet tagozat felkérésére a vita irányítását J. A. Poljakov levelező tag vállalta, akit az ülés egy részében Wirth Ádám egyetemi tanár váltott fel az elnöklésben.

Az ülésen a következő előadások hangzottak el és kerültek beható elemzésre: A. V. Mitrofanova—L. Sz. Rogacsevszkaja doktorok (SzTA Szovjet-

unió Történetének Intézete): A Szovjetunió szocialista iparosításának társadalmi-gazdasági következményei, V. Drobizsev doktor (Lomonosov Egyetem, Szovjetunió Története Tanszék): A munkásosztály helyzete, struktúrája és tudati szintje a Szovjetunióban a szocialista iparosítás éveiben, Lackó Miklós kandidátus (MTA Történettudományi Intézete): A magyar munkásosztály szociális mobilitása, Wirth Ádám egyetemi tanár (MSZMP KB Politikai Főiskolája): A magyar munkásosztály társadalmi-politikai szerepe kutatásának elméleti és módszertani kérdései, Orbán Sándor kandidátus (MTA Történettudományi Intézete): A parasztság mint a magyar munkásosztály utánpótlásának egyik forrása, Habuda Miklós kandidátus (MSZKP KB Párttörténeti Intézete): A magyar munkásosztály és az MSZMP kapcsolatának kérdései.

A beterjesztett anyagok alapos, sokszempontú megvitatásában szovjet részről részt vettek N. B. Lebegyeva (Leningrádi Párttörténeti Intézet), A. I. Nyedorezov, B. Zselickij, A. I. Puskas (SzTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete), I. I. Komogorcev (SzTA Szibériai Tagozatának Komplex Társadalomtudományi Intézete), G. Sadzsisz (Litván TA Történettudományi Intézete), I. M. Nyekraszova (SzTA Szovjetunió Történetének Intézete). Magyar részről főleg az előadók vettek részt a vitában, igen aktívan.

A beterjesztett anyagok megfelelték a támasztott igényeknek. A szovjet szerzők előadásai a szocialista iparosítás társadalmi következményeit tárgyalták, átfogó igénytel; a magyar szerzők előadásai a munkásosztály utóbbi évtizedekbeli fejlődését vették több szempontú vizsgálat alá. A tudományos ülésen tanúsított kölcsönös érdeklődés, az eleven eszmecsere bizonyította, hogy a munkásosztály története a szocialista iparosítás éveiben mind a szovjet, mind a magyar szakemberek érdeklődésének előterében áll. A véleménycsera a kérdések széles körére terjedt ki: a szocialista iparosítás szakaszai, hatása a társadalom szocialista átalakulására, a munkásosztály növekedésének társadalmi forrásaira, társadalmi mobilitásának jellegére és tendenciáira, a munkássá válás folyamatának összetevőire, a munkások társadalmi-politikai érdeklődésének, információ-igényének, aktivitásának formáira, a szocialista demokrácia fejlesztésében vitt szerepére és igényeire. Jelentőségüket megillető helyet kaptak az érintett problémák kutatásának elméleti-módszertani szempontjai. A tanácskozás résztvevői hangsúlyozták, hogy a kutatásnak át kell fognia a munkásosztály életének valamennyi aspektusát, és ki kell terjednie a munkásosztálynak mint a szocialista építés vezető erejének bemutatására. Ez az igény a kutatási módszerek komplex alkalmazását írja elő. A felszólalók hangoztatták a történeti, szociológiai, közgazdasági, filozófiai módszerek kombinálásának és szintézisének szükségességét.

Ez a komplex megközelítés és szemlélet az eszmecsereben is kifejezésre jutott. A tanácskozás meggyőzően szemléltette az összehasonlító történelmi elemzés jelentőségét. Az előadások alkalmat adtak a szovjet és a magyar munkásosztály fejlődésében megfigyelhető tendenciák összevetésére. Eb-

ből a szempontból hasznos volt, hogy a tanácskozás résztvevői tájékoztatást kaptak a munkáosztály fejlődéséről és ennek kutatásáról Szibériában és a Litván Szocialista Szovjet Köztársaságban is. A szovjet történészek terveiben szerepel a munkáosztály fejlődésének összehasonlító kutatása az európai szocialista országokban. B. Zselickij és A. I. Puskas a magyar munkáosztállyal foglalkozó munkájuk néhány szempontját ismertették.

Az érintett problémák széles köre nem tette lehetővé minden felmerült probléma beható megvitatását. Az őszinte eszmecsere, a problémák nyílt felvetése hasznos ösztönzést adott a téma további kutatásához, és előmozdította a szovjet és magyar szakemberek együttműködését. A szimpózium fontos állomás volt a Vegyesbizottság szervezésében lezajlott magyar—szovjet történelmi tanácskozások sorában. Köszönet illeti a szovjet szervezőket, előadókat, hozzászólókat és a magyar előadókat, akiknek szereplése elismerést váltott ki.

2. November 13-án a Vegyesbizottság a két társelnök irányítása alatt megtartotta együttes ülését. Az ülés résztvevői meghallgatták a titkári beszámolókat az 1973. évi tevékenységről, a munka közben felmerült problémákról és eredményekről. Az együttes ülés megvitatta és elfogadta a titkári beszámolókat. Megállapította, hogy a Vegyesbizottság hasznosan járult hozzá a magyar—szovjet kapcsolatok fejlesztéséhez a történettudomány területén. Nevezetesen, a közös tudományos tanácskozások mellett irányt vett egyes problémák együttes kutatásának és feldolgozásának megszervezésére: előmozdította magyar—szovjet történelmi—régészeti expedíció létesítését, történelmi források közös kiadását. Szorgalmazta tanácskozásai anyagainak közzétételét. A felmerült szervezési nehézségek elhárítása érdekében olyan állásfoglalás született, hogy a jövőben az együttes ülést és a párhuzamosan megrendezésre kerülő tudományos tanácskozást lehetőleg minden év szeptemberében kell megtartani. A tagozatok feladata minden év első felében biztosítani az előadók felkérését, az előadások elkészíttetését és kölcsönös megküldését minden naptári év június 1-ig.

Az együttes ülés részletesen, behatóan megvitatta és elfogadta az 1974. évi munkatervet. Ennek újabb pontjai: magyar—szovjet tudományos konferencia a modern kori historiográfia problémáiról két szekcióban: a) A szocialista átalakulás alapvető szakaszai Magyarországon és a Szovjetunióban, b) Az osztrák—magyar dualizmus historiográfiája. A konferencia Budapesten kerül megrendezésre a Vegyesbizottság együttes ülésével együtt. Az elfogadott a) téma Magyarország felszabadulásának 30. évfordulójához kapcsolódik. — Emellett 1974 júliusában, Novoszibirszkben a Vegyesbizottság tudományos ülést tart a természeti kincsek ésszerű felhasználásának problémáiról a tudományos-technikai forradalom feltételei közepette. (Ezt a javaslatot a szovjet tagozat elnöke terjesztette elő.) 1974 novemberében Moszkvában szakértői értekezletre kerül sor, melynek feladata a magyar—szovjet történelmi—régészeti expedíció objektumának és programjának meghatározása. — Budapesten

vagy Moszkvában 1974-1975 folyamán koordinációs értekezletet szervez a Vegyesbizottság a Szovjetunió népeire vonatkozó legkorábbi magyar források c. kötet előkészítése tárgyában. — A Vegyesbizottság elfogadta azt az előterjesztést, hogy 1974-től keretei között numizmatikai munkacsoport tevékenykedjék; feladata a két ország éremtani kutatásainak összehangolása. — Az 1974. évi munkatervet A. P. Okladnyikov és Pach Zsigmond Pál akadémikusok, társelnökök írták alá, ünnepélyes keretek között.

3. *November 14-én* Pach Zsigmond Pál akadémikus, magyar elnök vezetésével Sinkovics István egyetemi tanár, magyar alelnök, Bartha Antal magyar titkár és Pamlényi Ervin kandidátus, a magyar tagozat tagja látogatást tettek a SzTA Egyetemes Történeti Intézetében, ahol E. M. Zsukov akadémikus, az Intézet igazgatója, a Szovjet Történészek Nemzeti Bizottsága, egyben a Nemzetközi Történész Bizottság elnöke, Ju. V. Bromlej levelező tag, a szovjet tagozat alelnöke és M. N. Csubarjan doktor, szekció-vezető fogadta a magyar látogatókat.

Pach Zsigmond Pál tájékoztatta E. M. Zsukov akadémikust a magyar történészeknek a SzTA Egyetemes Történeti Intézetében folyó munkálatok iránti érdeklődéséről. Méltatta a szovjet szerzők által elkészített, orosz nyelven megjelent háromkötetes Magyarország Története c. munka jelentőségét és érdemét. A mű lehetővé teszi, hogy a Szovjetunióban és határain túl az orosz nyelven olvasó milliók hű képet kapjanak Magyarország múltjáról. A magyar történészek nagyra értékelik a munkát; egyes vonatkozásai nyilván további vitát igényelnek. Magyarországon méltató ismertetések jelentek meg a műről. Örvendetes lenne, ha valamelyik szovjet történeti folyóirat is recenziót közölné róla. Fontos és kívánatos, hogy a MTA Történettudományi Intézetének munkakapcsolatai létesüljenek a SzTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete mellett a SzTA Egyetemes Történeti Intézetével is. Első lépésként a munkatervek kölcsönös kicserélését ajánlotta; a tervek megismeréséből következhetnek a közös érdeklődésre számottartó kérdések kijelölése, amelyekben együttműködés bontakozhat ki. Pach Zsigmond Pál érdeklődött a nemrégén lezajlott szovjet—nyugatnémet történész találkozóról. Sinkovics István egyetemi tanár ismertette a magyar történészek előkészületeit az 1975. évi San Francisco-i Nemzetközi Történész Kongresszusra.

E. M. Zsukov akadémikus szintén elismerően nyilatkozott a magyar történet szovjet szakértőinek munkásságáról. Az Egyetemes Történeti Intézet a továbbiakban is figyelemmel kíséri munkájukat, és a lehetőségekhez mérten segítséget nyújt tudományos problémáik megoldásához. Az orosz nyelvű háromkötetes Magyar Történet ismertetése szovjet folyóiratban fontos feladat. A. P. Okladnyikov akadémikus, a Vegyesbizottság szovjet tagozatának elnöke erre készséggel vállalkozik, ebben Zsukov akadémikus közreműködésére számíthat. A munkatervek kicserélése jó kezdet, örömmel fogadja a javaslatot. Két területet nevezett meg, ahol a magyar és a szovjet egyetemes történészek

közötti együttműködés gyümölcsöző lehet: 1. az átfogó egyetemestörténeti folyamatok, 2. a történelemelméleti kérdések tanulmányozásában. A szovjet—nyugatnémet történész találkozótértékelve kifejtette, hogy a mainzi konferencián az első világháború előtti korszak néhány kérdését beszélték meg. Éles nézetkülönbségek a tárgyalt kérdésekben nem ütköztek ki, az első világháború közvetlen előzményei nem kerültek megbeszélésre. A nyugatnémet történészek három csoportja különböztethető meg: 1. a marxizmushoz közeledők, 2. liberálisok, 3. konzervatívok. Különböző megfontolásokból, de mindhárom csoport érdekelt az együttműködésben. A szocialista országok történészei számára az első két csoport történészeivel való kapcsolat hasznos és fontos, lehetőséget ad nézeteink terjesztésére. A harmadik csoport és más szélsőségesek a marxizmus elleni támadásra is felhasználják a kapcsolatokat, velük szemben harcot kell folytatnunk. A konzervatív és antimarxista megnyilatkozások nem akadályozhatják a kapcsolatok fejlesztését. A szovjet és nyugatnémet történészek következő találkozására 1975-ben Moszkvában, a Nemzetközi Történész Kongresszus előtt vagy után, kerül sor. Ezen a találkozón szerepel majd a Weimari Köztársaság kérdése is, megítélésében a szovjet és a nyugatnémet történészek álláspontja természetesen eltér, így a következő találkozón hevesebb vita várható.

E. M. Zsukov akadémikus ismertette a szovjet történészek előkészületeit a San Francisco-i Nemzetközi Történész Kongresszusra; ennek során véleményyt cseréltek a felkészüléssel kapcsolatos kérdésekben.

A magyar küldöttség előbb ismertetett tagjai meglátogatták a SzTA Szovjetunió Története Intézetét is, ahol G. V. Volobujev levelező tag, igazgató és G. T. Maljutin külügyi tudományos titkár fogadta küldöttségünk tagjait. Pach Zsigmond Pál hangsúlyozta, hogy a Vegyesbizottság feladata kapcsolatok szervezése minél több magyar és szovjet történettudományi intézmény között. E kapcsolatokban a Szovjetunió Történetének Intézete fontos helyet foglal el. A magyar történészeket különösen is érdeklik azok a tapasztalatok, melyeket éppen ez az intézet szerzett a többkötetes nemzeti történetek szerkesztésében. Munkakapcsolataink fejlesztése érdekében kívánatos lenne az intézeti munkatervек kölcsönös kicserélése. Örömmel üdvözölte G. V. Volobujevnek néhány héttel korábban írásban is eljuttatott javaslatát, amely magyar és szovjet történészek együttműködését irányozza elő a Szovjetunió népeire vonatkozó kora középkori magyarországi források kiadásra való előkészítésében. Az orosz nyelven megjelent háromkötetes Magyarország Története jelentős teljesítmény, amit Magyarországon megbecsülnek és nagyra értékelnek.

G. V. Volobujev levelező tag teljes egyetértéssel fogadta a munkatervек kicserélésének javaslatát. A magyar történet szovjet szakértői munkásságának figyelemmel kísérését és tudományos problémáik megoldásának segítségét az Intézet eddig is és a továbbiakban — lehetőségei szerint — még inkább feladatának tekinti. A forráskiadvány közös magyar—szovjet munkálatai az együtt-

működés új területét nyitották meg; örvendetes, hogy az MTA Történnettudományi Intézete erre gyorsan és pozitívan reagált.

Pamlényi Ervin kandidátus ismertette a tízkötetes Magyar Történet munkálatai szervezésének és szerkesztésének eddigi tapasztalatait, valamint a soron következő feladatokat. A többkötetes történetek munkaszervezésének és szerkesztésének kérdéseiben beható eszmecsere alakult ki. G. V. Volobujev levelező tag összefoglalta a múlt tapasztalatait és a jövő feladatait. Az Intézet széles körű együttműködést alakított ki más szovjet központi, valamint szövetséges és autonóm köztársasági intézményekkel. Részben megjelentek, részben előkészület alatt állnak a szövetséges és autonóm köztársaságok többkötetes történetei is. Legfontosabb feladat most a tizenkétkötetes Szovjetunió Történetén belül a szocialista építést átfogó hat kötet elkészítése. Az Intézet szervezése alatt álló többkötetes művek szerzőinek megközelítően 70—80%-a intézeti munkatársakból áll. A kollektív vállalkozásokban az Intézet tagjainak 30—40%-a vesz részt, a többiek egyéni monográfiák, tanulmányok írásának szentelik idejüket. G. V. Volobujev levelező tag ezt az arányt tekinti egészségesnek, mivel a kollektív munkák nagy jelentősége mellett is, a tudományt elsősorban az egyéni kutatások viszik előre.

Pach Zsigmond Pál és D. F. Markov levelező tag, az SzTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete igazgatójának találkozóján megbeszélték a két Intézet kapcsolatai elmélyítésének ügyét. Szóba kerültek az orosz nyelven megjelent háromkötetes Magyarország Története I. kötetét érintő értékelési szempontok. Pach Zsigmond Pál akadémikus rámutatott, hogy a magyar történészek nagyrabecsülik ezt a kötetet is; úgy ítélik meg, hogy a szovjet szakértők felfogása hasonló: D. F. Markovnak a Voproszi Isztorii 1973. évi 10. számában ismertetett kritikai megjegyzései a kötet egészének pozitív értékelését nem érintik.

4. *Külön méltatást* érdemel a szovjet tagozat és vendéglátók előzékenysége, szívélyessége. A zsúfolt programot nagy körültekintéssel és alaposítással szervezték meg. Messzemenő gondoskodás történt nemcsak a tudományos színvonal, hanem a technikai feltételek biztosításáról is. A tapasztalt előzékenység, figyelem és gondoskodás, ami a külsőségekben is megnyilvánult, a magyar felet hasonló színvonalú viszonzásra kötelezi. — Küldöttségünk moszkvai hivatalos programja november 14-én a szovjet fél által adott ebéddel fejeződött be, melyen a tudományos tanácskozásnak és a Vegyesbizottság együttes ülésének magyar és szovjet résztvevői mellett jelen voltak az SZKP KB Tudományos Osztályának, az SzTA Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának a képviselői, valamint Kálmán Árpád, hazánk moszkvai Nagykövetségének tanácsosa.

Elismeréssel és köszönettel kell megemlékeznünk Kálmán Árpád nagykövetségi tanácsos érdeklődéséről, fáradságot nem ismerő közreműködéséről. Amellett, hogy a tudományos szimpóziumon mindvégig részt vett, megszer-

vezte a tanácskozás és az együttes ülés résztvevői, valamint az előbbieken jelzett szovjet szervek képviselői számára a Nagykövetségünkön november 14-én megtartott fogadást. Ezen Monori István követ-tanácsos üdvözölte a vendégeket, és méltatta a Vegyesbizottság tevékenységét. Beszédére A. P. Okladnyikov akadémikus válaszolt hasonló szellemben.

Küldöttségünk vezetője és tagjai kellemes feladatuknak tekintették, hogy A. P. Okladnyikov akadémikusnak állami díjjal másodízben történt kitüntetése, valamint a Brit Akadémia külső tagjául történt megválasztása alkalmából szerencsekívánataikat fejezzék ki.

5. *November 14-én* éjszaka küldöttségünk A. P. Okladnyikov akadémikus, V. P. Susarin kandidátus, T. M. Iszlamov doktor és L. N. Furzsova kandidátus kíséretében Leningrádba utazott.

November 15-én Pach Zsigmond Pál vezetésével küldöttségünk meglátogatta az SzTA Szovjetunió Története Intézetének Leningrádi Részlegét. A Részleg tudományos titkára és osztályvezetői ismertették az intézmény múltját, jelentőségét a történettudomány fejlesztésében, jelenlegi tevékenységét és feladatait. Legnevezetesebb munkájuk a hatkötetes Leningrád Története; alapkutatásokat folytatnak az északnyugati területek parasztsága feudális kori történetének tárgykörében. Az intézmény értékes, részben a nyugat-európai országok történetére is vonatkozó levéltári anyagot őriz.

Küldöttségünk megtekintette a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtár értékes könyv- és kéziratgyűjteményi osztályait, és tanulságos tájékoztatást kapott a nevezetes könyvtár történetéről és működéséről.

A világhírű Ermitázs Múzeumban B. B. Piotrovszkij akadémikus, az intézmény igazgatója fogadta küldöttségünket. Ismertette az Ermitázs történetét, tevékenységét, látogatottságát, nemzetközi kapcsolatait — nevezetesen a Budapesti Szépművészeti Múzeummal kialakult és tervezett együttműködését. Ezután küldöttségünk szakavatott tárlatvezető magyarázatai mellett megtekintette az Ermitázs számos nagyhírű kiállítási darabját.

November 16-án Sinkovics István vezetésével küldöttségünk több tagja felkereste az SzTA Orientalisztikai Intézetének Leningrádi Részlegét. A Részleg tudományos titkára, külügyi titkára és szektorvezetői fogadták a látogatókat. Sinkovics István egyetemi tanár ismertette a török hódoltság korának kutatásában elért egyes hazai eredményeket és a nyitott, problematikus kérdéseket. A. B. Kljastornij doktor megjegyezte, hogy a Leningrádi Részlegben oszmánológiával viszonylag szűk keretek között foglalkoznak, most van fejlesztés alatt ez a stúdium; többen foglalkoznak viszont ó-türk nyelvészettel és történelemmel. Bartha Antal és A. B. Kljastornij véleményt cseréltek a magyar nyelv és őstörténet türk vonatkozásairól. A véleménycsere hasznos volt. A vendéglátók tájékoztatást adtak az intézmény munkásságáról, ami elsősorban a keleti nyelvek, az ó- és középkori keleti történelem kutatására összpontosul. Az intézmény 250 ezer régi keleti kéziratot, okmányt, ritka kéziratos

kódexet és könyvet őriz. Ebben a tekintetben a világ sorrendben hatodik gyűjteménye. Másfél millió kötetet kitevő könyvtára a világ legnagyobb orientalisztikai szakkönyvtára, amelyet a keleti országok tudósai is rendszeresen látogatnak. Küldöttségünk megismerkedett a kéziratár és a nevezetes könyvtár egyes darabjaival.

Bartha Antal kandidátus megnézte az SzTA Néprajzi Intézete Lenin-grádi Részlegének néprajzi és embertani gyűjteményét, ahol hasznos megbeszéléseket folytatott.

November 17-én vendéglátóink városnézésről gondoskodtak. Kulturális program keretében küldöttségünk több tagja a Kirov Opera előadását tekintette meg. A. P. Okladnyikov akadémikus búcsúvacsorán látta vendégül küldöttségünket, amelyen a szovjet kísérek, A. Furszenko doktor, gazdaságtörténész, A. P. Okladnyikov akadémikus felesége, Sz. A. Zaporozsszkaja doktor, művészettörténész is megjelent.

Összegezeként megállapítjuk, hogy a szovjet vendéglátók gondos előkészületei, páratlan vendégszeretete biztosította a tudományos tanácskozás és a Vegyesbizottság eredményes munkájának feltételeit. A szovjet tagozat vezetői és tagjai mindent elkövettek annak érdekében, hogy egy rövid hét leforgása alatt küldöttségünk hasznos eszmecserét folytathasson a történettudományi kapcsolatok fejlesztéséről, áttekintést szerezhessen Moszkva és Leningrád történettudományi s ehhez kapcsolódó más tudományos intézményei jelenlegi tevékenységéről. Az aláírt 1974. évi vegyesbizottsági munkaterv és a szerzett tapasztalatok bizonyára hozzájárulnak a magyar és a szovjet történészek együttműködésének elmélyítéséhez.

Az 1974. évben a magyar tagozaton a sor a szovjet fél vendégül látásában.

A Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság munkaterve az 1974. évre:

1. Magyar—szovjet tudományos konferencia a modern kori historiográfia problémáiról, két szekcióban: *a)* A szocialista átalakulás alapvető szakaszai Magyarországon és a Szovjetunióban, *b)* Az osztrák—magyar dualizmus historiográfiája. Budapest, 1974. szeptember. Felelősek: az MTA Történettudományi Intézete, az SzTA Szovjetunió Történetének Intézete, a Vegyesbizottság magyar és szovjet tagozata.

2. Magyar—szovjet szimpózium: A természeti kincsek ésszerű felhasználásának problémái a tudományos-technikai forradalom feltételei közepette. Novoszibirszk, 1974. július. Felelősek: az SzTA Novoszibirszki Részlegének Történettudományi, Filozófiai, Filológiai Intézete, Közgazdaságtudományi Intézete és a Vegyesbizottság szovjet tagozata.

3. Szakértői munkaértekezlet: A magyar—szovjet történeti—régészeti expedíció objektumának és programjának meghatározása. Moszkva, 1974. november. Felelősek: az SzTA Régészeti Intézete és a Vegyesbizottság magyar tagozata.

4. Koordinációs szakértői értekezlet „A Szovjetunió népeinek történetére vonatkozó legkorábbi kútfők korpusza — A Szovjetunió népeire vonatkozó legkorábbi magyar források” c. kötet elkészítéséről. Színhely: Budapest vagy Moszkva. Felelősek: az MTA Történettudományi Intézete, az SzTA Szovjetunió Történetének Intézete, a Vegyesbizottság magyar és szovjet tagozata.

5. A Vegyesbizottság közreműködik „Az agrárfejlődés problémái Magyarországon és Oroszországban a tőkés korszakban” c. tanulmánykötet előkészítésében, amely az MTA Történettudományi Intézetének és az SzTA Szovjetunió Története Intézetének a gondozásában készül.

6. A Vegyesbizottság elősegíti a felek kölcsönös tájékoztatását a magyar és a szovjet tudósok előkészületeiről a San Francisco-i Nemzetközi Történeisz (1975) és a koppenhágai Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszusra (1974).

7. A Vegyesbizottság elősegíti annotált bibliográfiai kartonok rendszeres cseréjét az MTA Történettudományi Intézetének Bibliográfiai és Dokumentációs Osztálya és az SzTA Társadalomtudományi Információs Intézete között, a magyar és szovjet történészek által Közép- és Délkelet-Európa történetéről írt művekről.

8. A Vegyesbizottság közreműködik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom története, a szocialista forradalom általános törvényszerűségei c. nemzetközi témabizottság munkálataiban.

9. A Vegyesbizottság elősegíti anyagainak közzétételét, egyik évben Magyarországon, a másik évben a Szovjetunióban.

10. A Vegyesbizottság elősegíti a tapasztalatcsere folytatását a többkötetes nemzeti történetek szerkesztésének elvi-módszertani kérdéseiről.

11. A Vegyesbizottság elősegíti magyar és szovjet szakértők kölcsönös konzultációját a Finnugor Régészeti Kézikönyv munkálatai során.

12. A Vegyesbizottság közreműködik a „Magyarország felszabadítása 1944—1945” c. kötet munkálataiban, részt vesz a szovjet szakértők konzultációs, lektori és szerzői tevékenysége szervezésében. Felelős: a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézete.

13. A Vegyesbizottság közreműködik Thuróczi János „Magyar Krónika”-jának szovjet—magyar publikálása érdekében.

14. A Vegyesbizottság közreműködik a foto- és xeroxkópiák cseréjében.

15. A Vegyesbizottság elősegíti a magyarországi és a szovjet tudományos intézmények és főiskolák közötti tudományos kapcsolatok továbbfejlesztését a történeti segédtudományok terén.

16. A Vegyesbizottság elősegíti magyar szakértők konzultációs tevékeny-

ségét az SzTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében készülő „Az Osztrák Birodalom szláv népei a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. 70-es éveikig” c. kollektív monográfia munkálatai kapcsán.

17. A Vegyesbizottság soron következő együttes ülése: Budapest, 1974. szeptember. Felelős: a Vegyesbizottság magyar tagozata.

(A Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság magyar tagozatának jelentése alapján)

MAGYAR—SZLOVÁK NEVELÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSI KAPCSOLATOK*

FRANTIŠEK KARŠAI

Három esztendővel ezelőtt, 1970-ben, a Comenius halálának három-századik évfordulója alkalmából rendezett emléküléseken merült fel a magyar és a szlovák neveléstörténeti kutatókban az igény az intenzívebb együttműködésre. Közös alapon állunk: a marxizmus—leninizmus alapján, éppen ezért nem lehet akadálya a fokozottabb együttműködésnek. Túl kell lépnünk a szűkös egyéni, szórványos kapcsolatok eddigi gyakorlatán, s a magyar és a szlovák neveléstörténészek között magasabb formákat érdemes keresni a tudományos munka fejlesztése érdekében. Ennek első lépése a Neveléstörténeti Albizottság jelen ülése, amely a magyar neveléstörténeti kutatók szorgalmazásából ült össze ennek a fontos témának: a magyar—szlovák közös neveléstörténeti kutatási együttműködés megtárgyalására.

Tehát 1970-ben, a Comenius-évforduló esztendejében, amelyet az UNESCO a nevelés évének nyilvánított, éppen Comenius hagyatékának közös feldolgozása során találkoztak — sok évi elszigeteltség után — a szlovák és magyar neveléstörténészek Eperjesen és Sárospatakon, majd azután Budapesten és Sárospatakon. Szimbolikus jelentőségű, hogy ma, a XX. század harmadik harmadában, az atomkor küszöbén a cseh nemzet háromszáz éve elhunyt nagy fiának haladó, előremutató gondolatai szolgáltak ösztönzésül a nemzetek közeledéséhez, közöttünk is, de az egész világon is, a comeniusi irenizmus értelmében. Comenius életműve jelentős nyomot hagyott nevelésügyünk közös múltjában, s e nemes hagyományok is arra köteleznek bennünket, hogy mindkét részről újabb és közvetlenebb formákat keressünk az együttműködésre a neveléstörténeti kutatások terén. Olyan formákat, amelyek nemcsak hasznosak a jobb kölcsönös megértéshez, de az egymáshoz való további közeledéshez is elvezetnek.

Örömmel fogadtuk el tehát a magyar kollegák felhívását az együttműködésre, s magunk is kidolgoztuk javaslatainkat az együttműködés konkrét

* Elhangzott az MTA Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténeti Albizottságának 1973. június 6-án tartott ülésén.

formáira vonatkozóan. Mielőtt azonban ezt ismertetném, engedjék meg, hogy átadjam Önöknek a Szlovák Tudományos Akadémia Pedagógiai Társasága elnökének, Ernest Sýkora professzornak elvtársi üdvözlését. Magam is, mint a Szlovák Pedagógiai Társaság vezetőségének tagja, biztosíthatom Önöket, hogy társaságunk, amely a szlovák neveléstudományi szakembereket, köztük a neveléstörténeti kutatókat tömöríti szervezeti keretei között, egyetért a magyar kollégákkal a közös együttműködés fontosságában s előmozdításának szükségességében.

Hogy az együttműködés lehetőségeit láthassuk, röviden fel kell vázolnom a szlovák neveléstörténeti kutatók munkásságának legfőbb dokumentumait, könyveit, tanulmányait.

Az első szlovák neveléstörténetet Juraj Čečetka professzor dolgozta fel és a Matica Slovenska 1942-ben adta ki Turócszentmártonban „Zo slovenskej pedagogiky” (*Szlovák neveléstörténet*) címmel. Bár ez a mű még a felszabadulás előtt keletkezett, mégis máig használatban van, mert sok értékes levéltári adatot tartalmaz mélyreható elemzés kíséretében, ezenkívül részletesen bemutatja a jelesebb szlovák pedagógiatörténeti személyiségeket, eredeti műveikből vett bőséges idézetek tükrében. Ilyenek a régebbiek közül Vavrínek Benedikt, az újabbak közül Daniel Lehocký, Ján Kollár, Pravosláv Benjámín Červenák, Samuel Ormis stb. A 19. századi szlovák pedagógiai folyóiratok első feldolgozása is ebben a műben található, de a szerző a 19. századi három szlovák „patronátus”-gimnázium (Nagyőrce, Znióvár, Turócszentmárton) történetét is részletesen tárgyalja.

Čečetka professzor tollából egész sor további mű származik: „Výber zo slovenských pedagógov” (*A szlovák pedagógusok válogatott írásai*) 1947; „Učiteľ ľudu Samuel Tešedík” (*Tessedik Sámuel, a nép tanítója*) 1952; „Pedagogické dielo Samuela Tešedíka” (*Tessedik Sámuel pedagógiai művei*) 1957; 1955-ben Vavrínek Benedikt két művének, 1957-ben pedig Ján Seberíni egy könyvének kritikai kiadását rendezte sajtó alá.

Igen jelentős volt szakirodalmunkban Peter Vajcikkal közösen írt kötete: „Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku do prvej svetovej vojny” (*Az iskolaügy és nevelés története Szlovákiában az első világháborúig*), amely 1956-ban, majd második kiadásban 1958-ban jelent meg. Szlovákiában ez volt az egyetemi pedagógiatörténeti tankönyv. Benne a szerzők sokoldalúan elemezték a mai Szlovákia területén, a történelmi Magyarország politikai határai között zajló iskolaügy alakulását, a kezdetektől fogva, különös tekintettel a szlovák pedagógiai gondolkodás fejlődésének történetére.

Peter Vajcik külön kötetben is feldolgozta ezt a témát: „Dejiny školstva na Slovensku” (*Az iskolaügy története Szlovákiában*), melyben egyrészt régebbi magyar történészek — pl. Fraknói, Finácz — munkáira támaszkodott, másrészt saját értékes új kutatási eredményeit tette közzé, igen értékes forrásanyagokat a szlovákiai városok levéltáraiból. Ezt a művét a szerző még a

második világháború alatt írta, s csak 1945-ben jelent meg folytatásokban a *Pedagogický Zborníkban*. A feldolgozás II. József korával végződik.

Igen figyelemre méltó Peter Vajcik másik jelentős munkája is: „Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v 16. storočí” (*Iskolaügy és iskolai törvények Szlovákiában a 16. században*) 1955-ben látott napvilágot. Széles körű levéltári kutatások alapján készült ez a mű, gazdag forrásanyagot publikál értékes elemzések keretében.

A szlovák neveléstörténet nagy alakjáról Ľudovít Bakoš írt két monográfiát: az egyik: „Ľudovít Štúr ako vychovávateľ a bojovník za slovenskú školu” (*Ľudovít Štúr, a harcos nevelő a szlovák iskolaért*) 1957. Ezt kiegészíti: „Štúrovcia a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia” (*Štúrék és a szlovák iskola a 19. század első felében*) 1960.

A 19. és 20. századi szlovák nevelés- és iskolaügy történetével egyaránt foglalkozik Jozef Mátej, főbb művei: „Školská výchova za tak zvaného slovenského štátu” (*Az iskolai nevelés az úgynevezett szlovák államban*) 1958; „Slovenské školstvo v boji proti fašizmu 1939—1945” (*A szlovák iskolaügy a fasizmus elleni harc időszakában*) 1960; „Ján Kvačala život a dielo” (*Ján Kvačala élete és alkotásai*) 1962; „Portrety slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov” (*Szlovák pedagógus-hazafiak arcképei*) 1963; „Martinské gymnázium a jeho miesto v dejinách slovenského školstva” (*A turócszentmártoni gimnázium jelentősége a szlovák iskolaügy és nevelés történetében*) 1970.

Jozef Mátej, Peter Vajcik és Jozef Schubert közös munkája válogatott fejezeteket ad az olvasó elé a szlovákiai pedagógiatörténetből: „Vybrané kapitoly z dejín školstva a pedagogiky na Slovensku”, 1971.

A régebbi századok történetét kutatja Vladimír Ružička, főbb művei: „Eliáš Ladiver mladší, slovenský pedagóg” (*Ifjabb Ladiver Illés, szlovák pedagógus*) 1956; „Dejiny slovenského šlabikára” (*A szlovák ábécéskönyv története*) 1966, valamint a Rezik-féle „Gymnasiologia” fordítása és kritikái kiadása 1971-ben.

Ugyancsak a régebbi korok történeti anyagát dolgozta fel Ján Mikleš is, többek között a besztercebányai és a breznói iskolák történetét. Tanulmányai-ban foglalkozott a szlovákiai óvodák kialakulásával, s elemezte Brunszvik Teréz filantropimuszát óvodai szervezőmunkájával kapcsolatban. Ján Mikleš műve az „Izák Caban, slovensky atomista v 17. storočí” (*Cabán Izák, szlovák atomista a 17. században*) c. 1948-ban megjelent monográfia is.

Jozef Schubert a szlovák tanítók 19. századi népművelési munkáját kíséri figyelemmel, s főleg a patrióta tanítók életét és munkálkodását tanulmányozza az első csehszlovák köztársaság idején. Főbb művei: „Pedagogický profil Petra Jilemnického” (*Peter Jilemnický pedagógiai arculata*) 1961; „Dvadsať rokov vysokoškolského vzdelávania učiteľov základných škôl na Slovensku” (*Az általános iskolák tanítóinak főiskolai képzése Szlovákiában*) 1966.

Értékes hozzájárulás a 19. századi szlovákiai és kárpátaljai szlovák-ruszin neveléstörténethez Michal Ričalka munkája: „A. V. Duchnovič pedagóg a osvetový pracovník” (*A. V. Duchovnič, a pedagógus és a népnevelő*). A szlovákiai magyar iskolaügy történetével Perhács János és Farkas István foglalkozik.

A zniói patronátus-gimnázium alapításának 100 éves fordulója alkalmából Miloš Štilla a „Znievské gymnázium” (*A zniói gimnázium*) című művét jelentette meg, Ján Gallo pedig a *nagyőrcei gimnáziumról* írt monográfiát („Revúcke gymnázium” 1969). Mindkét szerző széleskörűen elemzi e két szlovák gimnázium jelentőségét a 19. század második felének szlovák kultúrájában.

Jelentős comeniológiai kutatások is folynak Szlovákiában, ennek központja a Šafarik Egyetem bölcsészeti kara Eperjesen. Andrej Čuma Comenius szlávközi kapcsolatait vizsgálja; Ľudovít Novák a nyelvtudományi kérdéseket elemzi Comenius tankönyveiben, főleg a szlovák nyelv fejlődése szempontjából; František Karšai pedig Comenius pedagógiai hagyatékának továbbélését tárta fel a hazai hagyományokban, és Comenius társadalmi és politikai nézeteinek hatásait vizsgálja a 17. század második felében itt zajló életre.

Andrej Čumától származnak a következő művek: „Pedagogické dedič tvo J. A. Komenského v Rusku v 18. a na začiatku 19. storočia” (*Comenius pedagógiai hagyatéka Oroszországban a 18. században és a 19. század elején*) 1959; „Učebnice Jana Amosa Komenského v ruských školách koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia” (*Comenius tankönyvei az orosz iskolákban a 18. század végén és a 19. század elején*) 1966; „Jan Amos Komenský a Ruská škola” (*Comenius és az orosz iskola*) 1970. A. D. Bondar együttműködésével Kijevben feldolgozta és kiadta a következő kötetet: „Dejiny ukrajinského školstva na Zakarpatsku a východnom Slovensku” (*Az ukrán iskolaügy története Kárpátalján és Kelet-Szlovákiában*). I. rész, 1918-ig (1967).

František Karšai két nagyobb comeniológiai témájú művet írt: „Stúpenci J. A. Komenského v politických a školských dejinách Prešova” (*Comenius követői Eperjes iskolai és politikai történetében*) 1965; „Komenský a Slovensko (*Comenius és Szlovákia*) 1970. Tudományos kutató munkája főként a régebbi iskolaügyre és neveléstörténetre irányul, több ilyen témájú tanulmánya jelent meg. Írt Lucas Fabínusról, Johannes Bocatiusról, ez utóbbi megjelent Bautzenben is (NDK, 1960), feldolgozta Vandrák András „Enchiridion antropologiae psychicae” című munkáját (1961), számos tanulmányt publikált az eperjesi kollégium történetéről is.

Jelenleg több történész foglalkozik Szlovákiában Comenius hagyatékának feltárásával, ennek eredményeképpen tették közzé kutatási eredményeiket Jozef Mátej, Juraj Čečetka, Ľudovít Bakoš, Peter Vajeik, Vladislav Ružička, Michal Faltin, Ján Mikleš, Milena Cesnáková-Michalcová, Ján Čaplovič, Anton Bolek. A felsoroltak mind részt vettek az eperjesi nemzetközi comeniológiai konferencián 1970-ben, s közülük többen az eperjesi comenio-

lógiai szimpóziumon is 1972-ben. Mindkét tudományos tanácskozás anyagát könyvalakban is megjelentettük.

Mindezekon kívül nagy figyelmet szenteltünk a szlovákiai iskola- és nevelésügy felszabadulás utáni történetének is. Az 1945 utáni időszakkal foglalkoznak Ján Kotoč munkái: „Päť rokov štátnej školy” (*Az állami iskola öt éves múltja*) 1950; „Slovenské školstvo po oslobodení” (*A szlovák iskolaügy a felszabadulás után*) 1970. Fontos helyet töltenek be neveléstörténeti szakirodalmunkban az egyetemes neveléstörténet klasszikus műveinek fordításai. Szlovák nyelven olvashatók Comenius (négy kötetben), Pestalozzi, Owen, Tolsztoj, Usinszkij, Herzen, Makarenko, Krupszkaja és mások válogatott írásai.

Meg kell azonban említenem még azokat a gyűjteményes köteteket is, amelyeket a szlovákiai felsőoktatási intézmények adnak ki, ezekben szinte kivétel nélkül mindben helyet kapnak neveléstörténeti vonatkozású anyagok is. És az is öröndetes, hogy azok a szlovákiai városok, amelyek jelentős évfordulót (alapítást stb.) ünnepelnek, várostörténeti köteteket jelentettek meg, értékes helyi neveléstörténeti fejezettel. E munkában sok helyi történész, főként középiskolai tanár vált érdekeltté.

Az elmúlt években neveléstörténeti kutatási tematikánk tovább bővült: kutatóink figyelme egyre jobban ráirányul a munkásifjúság 1848 utáni mozgalmainak, valamint a munkásegyesületek tevékenységének történetére, de elkezdtek a tanítóság szociális helyzetének, valamint a szocialista tanítómozgalmak történeti feltárását is ebben az időszakban, tehát a 19. század második felére, valamint a 20. század első évtizedeire vonatkoztatva. Természetesen nagy figyelmet szenteltünk a legújabb kor neveléstörténetének, a második világháború utáni időszaknak, a szocialista iskolaügy fejlődésének.

A szlovák neveléstörténeti kutatás jelenlegi főbb irányainak, jelentősebb művelőinek és kiemelkedőbb műveiben e rövid bemutatása után — úgy vélem — rátérhetek a *konkrét javaslatokra*: milyen témákat lenne érdemes a magyar és a szlovák neveléstörténészeknek közösen kutatni? Magam és neveléstörténész-kollégáim szerint a következő kutatási témákkal lenne érdemes együttműködésünk első szakaszában foglalkoznunk:

1. A munkásmozgalom iskolai — közművelődési programja a dualizmus idején,
2. a haladó ifjúsági mozgalmak a dualizmus idején,
3. a szocialista tanítómozgalom a dualizmus idején,
4. a tanítóegyesületek a dualizmus idején,
5. a népnevelés és népművelés története a dualizmus idején,
6. Comenius pedagógiai hagyatékának további kutatása,
7. egyes jelesebb iskolák történetének feldolgozása.

Ennyit a mi részünkről a tematikához, a magyar kollégák javaslatai bizonyára ezt még gazdagítani, illetőleg módosítani fogják.

További kérdés, hogy milyen formákkal lehetne együttműködésünket minél hamarabb, már a közeljövőben megvalósítani?

1. Közös tudományos tanácskozások rendezése,
2. e tudományos tanácskozások anyagának megjelentetése szlovákul és magyarul,
3. a pedagógiai szaklapokban tanulmányok kölcsönös közzététele,
4. egymás kölcsönös tájékoztatása folyamatosan és rendszeresen a legújabb neveléstörténeti publikációkról, hírlapokkal, ismertetésekkel, bibliográfiákkal,
5. a kidolgozandó közös témákról s a megoldási módokról tervezet készítése, ennek gondozása céljából közös bizottság megszervezése. A közösen megoldandó feladatok megtervezéséhez meg kell hívni az uzsoki állami egyetem képviselőit is, hiszen Kárpát-Ukrajna ugyancsak része volt ugyanannak a történelmi államalakulatnak.

Ezzel előterjesztésemnek a végére értem. Bizonyos vagyok benne, hogy együttes erőfeszítéssel közös múltunk kutatásában értékes eredményeket érhetünk el.

A ROMÁNIAI MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK

(Vázlatos áttekintés)

A cím magyarázatával kell kezdenünk. A társadalomtudományok fogalomkörének értelmezése ugyanis még nem teljesen letisztult. Noha az MTA II. osztálya a tágabban értelmezett „társadalomtudományi” témakör teljességét nem foglalja magába, ezen összefoglaló tanulmány határait célszerű volt kiterjeszteni.

Áttekintésünkre a román történelmi bibliográfia első kötetének (1944—1969), ill. a *Korunk* c. folyóirat első tudományos évkönyvének megjelenése adott alkalmat.¹

A romániai magyar kutatás jelenlegi szerkezetének ismeretében vállalkoztunk arra, hogy a II. osztály témaköreivel *érintkező* diszciplínákat is számba vegyük. Így kerekedett ki a következő tudományágak sora: történelem (segédtudományaival), régészet és numizmatika, filozófia, szociológia, irodalomtörténet, művészettörténet, néprajz, nyelvtörténet, pedagógia, pszichológia. Természetesen valamennyi felsorolt tudományág teljes hossz- és keresztmetszetét nem adhatjuk. Nemcsak terjedelmi okok miatt, hanem mert jelen sorok írója elsősorban a régészet, történelem, művészettörténet tárgykörében otthonos, s már ezért sem érzi illetékesnek magát valamennyi felsorolt szakterület súlypontosított bemutatására. Ebből következőleg áttekintésünk történelmi központú és nézőpontú elsősorban, s ezen belül is a X—XVIII. század kutatását részesíti előnyben. A romániai magyar tudományosság felsorolt területeinek e sorok írójánál bizonyára hivatottabb tolmácsolói is akadnának. Mentségünk az lehet, hogy a néprajzi rész kivételével² még egyetlen más tudományterület sem talált bemutatóra.

A szomszédos szocialista országok egyes tudományágai tekintetében az összegző áttekintés már egyébként is igen időszerű, s nem egyszerűen baráti gesztus, külsőség, hanem valamennyi tudományág *létérdeke*.

¹ Bibliografia istorica a României. I. 1944—1969.; Bibliografie selectivă. Buc., 1970. — *Korunk Évkönyv* 1973. Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből. Kolozsvár, 1973.

² *Kósa László—Nagy Ilona, Magyar néprajzi kutatások Romániában. Népi kultúra — Népi társadalom V—VI. Bp., 1971. 45—69.*

Ez az összegzés pillanatnyi helyzetet tükröz, a múltba csak a legszükségesebb mértékig visszanyúlva. Az idő halad, s mire írásunk eljut az olvasó kezébe, valószínű, a helyzet több tekintetben változik. Éppen ez a szükség-szerű javulás ösztönöz: a referálás rendszeresebb legyen, mert a tudomány haladásának mai iramában már nem elég negyedszázadonként egyszer-ször rácsodálkozni szomszédainkra.

A romániai magyar kutatás egyik legfontosabb meghatározója az, hogy *nemzetiségi* jellegű. S ez önmagában már a „nemzeti” kutatáshoz képest számos eltérést takar. Mások a célok, mások a feltételek, szervezeti keretek, mint nálunk. A tudományban ugyan mérce csak egy van, de az a mérce csak a „végtermékre”, azaz a kész műre alkalmazható, a hozzá vezető útra nem. S nemzetiségi vonatkozásban olykor az út szinte fontosabb, jelentősebb, mint maga az eredmény. Már régen időszerű egy összefoglalás a romániai magyar művelődés helyzetéről is. Ennek ismerete lényegesen megkönnyítené dolgunkat.

Témakörünk önmagában, mindentől elvonatkoztatva nem vizsgálható. Össze kell vetnünk részeit és egészét mind a magyarországi, mind a többi szocialista ország magyar nemzetiségi tudományosságával.

A romániai magyar kutatás beható ismerői számára — sajnos nagyon kevesen vannak — aligha mond újat az, hogy a jelentősebb tudományterületeken a magyarországiakhoz hasonlóan képzett s ennek megfelelő szinten alkotó kutatókat találunk (olykor még inkább mi „szégyenkezhetünk”). Ez azért is lényeges, mert megadja egyben áttekintésünk alaphangját: a romániai magyar tudományosságot a magyarországival egyenlőként kell kezelnünk, sem lelkendező kritikátlanság, sem fölényes „kioktatás” nem helyénvaló (ebbe a hibába sokan beleestek).

1949-ben Románia is véglegesen rátért a szocializmus útjára. A szocialista fejlődés első szakasza az 1950-es évek végéig terjed, majd közel egy évtizedes átmeneti időszak következik. Tudománypolitikában is 1968 a sok tekintetben radikálisan új irányzat megjelenésének ideje. Az 1971-es nemzeti-ségi tanácskozásokon teljesebb ki az új irányzat magyar szempontból, utat mutatva a jövőre is.³

A csehszlovákiai magyarság általános helyzetéről a legjobb áttekintést Zvara tanulmánya jelenti,⁴ ill. Deme László nyelvészeti nézőpontú összegzése.⁵

A Szovjetunió (Kárpát-Ukrajna) magyarsága mindössze másfélszáz ezer, s az egykori periféria szintén súlyos örökség hordozója: sosem volt itt önálló, szervezett magyar kutatógárda.

³ Nicolae Ceaușescu, Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén 1971. március 12. Buk., 1971.

⁴ Juraj Zvara, A magyar dolgozók részvétele a szocialista Csehszlovákia építésében. Magyarok Csehszlovákiában. Bratislava, 1969. 203—280.

⁵ Deme László, Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Bratislava, 1970.

Jugoszlávia magyarsága is kedvezőtlen talajról startolt, de a fejlődés zavartalanabb, dinamikusabb volt, mint társainál. Néhány éve Újvidéken Hungarológiai Intézet alakult, mely elsősorban magyar irodalom-, nyelvészet-, folklór-centrikus, de nagy erőfeszítéseket tesznek a többi tudományág szakembergárdájának megszervezésére is.

A következőkben — teljességre korántsem törekedve — röviden áttekintjük, hogy a magyarországi kutatás mennyiben regisztrálja a romániai kutatók eredményeit, s kutatóink milyen területen járulnak hozzá Románia egyes területei (elsősorban a Kárpátokon inneni részek) jobb megismeréséhez.

Nem könnyű arra válaszolni, hogy a magyarországi kutatók a jelenlegi határainkon kívüli területek múltjának kutatásában milyen részt vállalhatnak. Az nyilvánvalónak látszik, hogy a dokumentumok (írással és tárgyi források) országhatárok szerint mereven nem választhatók szét. Tiszta képlet még egyes tárgyi és írással anyagok átadása után sem keletkezett. Például a XVI—XIX. század vonatkozásában a magyar történelem legfontosabb központi dokumentumait a bécsi levéltárak őrzik, a központi igazgatási anyagot a budapesti Magyar Országos Levéltár. A megosztott megyék esetében az iratanyag abba az országba került általában, ahová a megyeszékhely tartozott. De „rendet” tenni lehetetlen, hiszen akkor ügyiratok darabjait kellene szétszakítani stb. Tehát maga a forrásanyag is azt az egyetlen lehetséges megoldást sugallja, hogy a Kárpát-medence múltját illetően minden ország, amelynek bármely kis darabja e területen fekszik, *egyformán* illetékes a kutatásokban. A nagyobb szintézisek és anyaggyűjtések többnyire ezt az elvet is követik. Nyelvészeti tekintetben pl. a magyar nyelvjárások atlasza, a nyelvjárás bibliográfia érthetően nem veszi figyelembe az országhatárokat. Irodalomtörténetünk monumentális hatkötetes szintézise és a Magyar Irodalmi Lexikon is a *teljes* magyar nyelvterületet veszi alapul.⁶ A régészeti bibliográfia területi alapja is a Kárpát-medence, a numizmatikusok sem a mai országhatárok szerint rendezik anyagukat. Néprajzi bibliográfiánk is felöleli a szomszédos országok magyarságára vonatkozó adatokat is — a teljesség igényével. A Fülep Lajos szerkesztette „A magyarországi művészet története” is a teljes Kárpát-medencét vizsgálja.⁷ Ezeket a megoldásokat nem sovinizmus, irredentizmus szülte, hanem a tudományos szükséglet. Éppoly jogos egyébként, ha egy román, jugoszláv, szlovák, kárpát-ukrán bibliográfia túlnyúlik az országhatárokon, hiszen hazánk mai területén is megtalálhatók a felsorolt népcsoportok tagjai, s a szomszédos területek múltja oly szorosan egymásba fonódott, hogy szétszakításuk megkérdőjelezné a kutatás tudományosságát.

⁶ Ezzel szemben viszont pl. A Hét évszázad magyar versei c. kiadvány IV. kiadása (1972) sem tartalmazza a *teljes* magyar nyelvterület anyagát.

⁷ A készülő művészettörténeti bibliográfia viszont a szakirodalom számbavételét a mai Magyarország területére szűkíti 1919 utáni viszonylatban.

A nemzetiségi hovatartozás szerinti sokszor erőltetett és eldönthetetlen viták is lassan lezárulnak talán.⁸

Alig egy-két tucatnyi azoknak a száma, akik egy-két recenzió túlmenően apró adatközlésektől eltekintve rendszeres monográfikus feldolgozásra vállalkoznának bizonyos tárgykörökben. A középkori történelem vonatkozásában egyedül Entz Géza, Györffy György és Balogh Jolán munkássága érdemel nagyobb figyelmet.⁹ A XVI—XVIII. század vonatkozásában már lényegesen bővül a kutatók köre: Benczédi László, Nagy László, Berlász Jenő, Szendrey István, Trócsányi Zsolt, Szentgyörgyi Mária, Benda Kálmán elsősorban, s az elhunytak közül meg kell emlékeznünk I. Tóth Zoltánról, Herepei Jánosról, Wittman Tiborról.¹⁰

A XIX. századot illetően a felsoroltak erre az időre átnyúló munkássága mellett Arató Endre, Szász Zoltán, Sárközi Zoltán, Kemény G. Gábor neve érdemel elsősorban említést.¹¹

A XX. századi román—magyar viszony legjobb szakértője Csatári Dániel, aki több kisebb tanulmányban és monumentális összegzésekben foglalta össze az időszak politikai vonatkozásait.¹²

Nyelvészeink, irodalomtörténészeink, művészettörténészeink között is akad több, aki Erdély múltjának rendszeres kutatója. Kialakult az irodalomkritika és általában a recenzensek állandó gárdája is (Czine Mihály, Kósa László, Pomogáts Béla, Szakolczay Lajos, Kiss Gy. Csaba, Vekerdi László, Varga Domokos, Rácz-Székely Győző, Ablonczy László, Ilia Mihály és mások).

Irodalomtörténeti vonatkozásokban elsősorban Czine Mihály, Pomogáts Béla és Domokos Sámuel, ill. Ilia Mihály munkássága kiemelkedő (a régi magyar irodalom vonatkozásában Bán Imréről sem feledkezhetünk meg).

⁸ Ennek a kérdésnek elvi és gyakorlati vonatkozásait legutóbb *Klaniczay Tibor* foglalta össze: A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. Irodalomtörténeti Közlemények 1973. 148—153.

⁹ *Entz Géza*, A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958; uő., Le chantier cistercien de Kerc (Cîrța). Acta Hist. Artium 1963. 3—38.; uő., Die Baukunst Transilvaniens im 11—13. Jahrhundert. uo. 1968. 3—48., 127—178. — *Balogh Jolán*, Vég-Várad vára. 1947; uő., Művészet Mátyás király udvarában I—II. Bp., 1966 stb.; *Györffy György*, A székelyek feudalizálódása. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp., 1953; uő., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp., 1963 (1966) stb. Megemlíthetjük *Elekes Lajos* munkásságát (Hunyadi. Bp., 1952), *Makkai László* összefoglalásait (Magyar—román közös múlt. Bp., 1948; uő., Histoire de Transylvanie. Bp., 1946), *Bónis György* munkásságát stb.

¹⁰ Az irodalom teljes felsorolása: A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Bp., 1971. Néhány, 1968 óta megjelent fontosabb munka: *Trócsányi Zsolt*, Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Bp., 1972; uő., Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp., 1973; uő., Wesselényi Miklós és világa. Bp., 1970; *Szentgyörgyi Mária*, Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972; *Nagy László*, Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Bp., 1969 stb.

¹¹ Az 1968 utáni jelentősebb munkákból: *Arató Endre*, Kelet-Európa története a 19. század első felében. Bp., 1971; *Kemény G. Gábor*, Mocsáry Lajos a népek barátságáért. Buk., 1972 stb.

¹² *Csatári Dániel*, A Vásárhelyi Találkozó. Bp., 1967; uő., Forgószélben (Magyar—román viszony 1940—1945). Bp., 1968 (1969); uő., Román—magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat. Bp., 1958; uő., Románia története a 19—20. században. Bp., 1972 stb.

Néprajzosaink közül Gunda Béla, Domokos Pál Péter, Földes László, Dankó Imre, Balassa Iván, K. Kovács László szerepére utalunk itt.

Nemcsak a szakfolyóiratok, hanem irodalmi-művelődési orgánumok is egyre többet foglalkoznak a romániai magyar kutatás eredményeinek megismertetésével (elsősorban a Valóság, Tiszatáj, Kortárs, Forrás). De az alkalmi könyvismertetések vagy egy-egy kisebb témakör áttekintése a rendszeres figyelmet, bibliográfiai munkát és az időnkénti összefoglaló értékelést nem pótolja.

I. A romániai magyar tudományosság műhelyei

A) *Egyetemek*: a kutatók legnagyobb részét ezek tömörítik. Témaköreink vonatkozásában legjelentősebb a kolozsvári Babeş — Bolyai Egyetem.¹³ 1944—1959 között külön román és magyar egyetem működött, 1959-ben egyesítették a kettőt. Jelenleg a természettudományi karokon kívül Kolozsváron filológiai fakultás (magyar nyelv és irodalom szak is van), történelem — filozófiai fakultás (a pszichológia és pedagógia is ide tartozik), jogi kar, közgazdasági kar van. Nagyszebenben az egyetem kihelyezett filológia—történelem kara működik (német—román, angol—román, történelem szakosokat képez). A kolozsvári egyetem könyvtára a legnagyobb erdélyi tudományos könyvtár 2,5 milliós könyvállományával (köteles példányt kapnak). Az egyetem tanári karában olyan kitűnő történészeket találunk, mint Jakó Zsigmond, Pataki József, Imreh István, Kovács József, Bodor András. A nyelvészek közül Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Kelemen Béla, az irodalomtörténészek közül Szigeti József, Csehi Gyula, Sőni Pál, Láng Gusztáv, a filozófusok közül Gáll Ernő, Kallós Miklós, Tóth Sándor neve említhető elsősorban. A pedagógia művelői közül Zörgő Benjámin, Kulcsár Tibor, Fodor Katalin, Bakó Béla dolgozik a kolozsvári egyetemen. Az egyetem rektora jelenleg Ştefan Pascu, Erdély középkorának kutatója. A román tanári karból David Prodan, Virgil Vătăşianu, Mihail Dan munkássága jelentős és a szász Kurt Horedt. Az egyetem folyóirata a *Studia Universitatis Babeş — Bolyai* (Series Jurisprudentia; Series Oeconomica; Series Philologia; Series Philosophia; Series Psychologia—Paedagogia; Series Historica). Az 1960-as évek elejéhez viszonyítva a magyar nyelvű tanulmányok száma a folyóiratokban fokozatosan csökken.

A temesvári egyetemnek filológiai és történeti kara van (a filológián magyar nyelv- és irodalom szak nincs). Az egyetem folyóirata az *Analele Universităţii Timişoara. Seria ştiinţe sociale; Seria ştiinţe Filologice*.

Marosvásárhelyen van a magyar tannyelvű Szentgyörgyi István Szín-
művészeti Főiskola.

¹³ Mai helyzetét és történetét összefoglalta: Ştefan Pascu, A kolozsvári „Babeş — Bolyai” Egyetem. Kolozsvár, 1972.

Képzőművészeti Főiskolát Kolozsváron találunk, ugyanott működik a Zeneművészeti Főiskola is. A bukaresti egyetemnek is van néhány éve — hosszabb szünet után — magyar tanszéke.

Az erdélyi magyar fiatalok többsége a Kárpátokon inneni egyetemeken tanul. A moldvai és munténiai egyetemek magyar származású tanárainak száma elenyésző.

B) *Kutatóintézetek*: Kolozsváron Történelmi Intézet (Institut de Istorie) és a Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája Etnográfiai és Folklór Osztálya működik. Az előbbi kutatója a művészettörténész B. Nagy Margit, a művelődéstörténész Benkő Samu, az utóbbi többek között Faragó József, a legjelentősebb erdélyi folklórkutató.

Az Akadémia másik kihelyezett történelmi kutató intézete Marosvásárhelyen működik. Kutatói között találjuk Böződi Györgyöt, Dankanits Ádámot, Tonk Sándort és másokat.¹⁴

Önálló kiadványa (évkönyve) csak a kolozsvári Történelmi Intézetnek van: Anuarul Institutului de Istorie din Cluj.

A legújabb kutatócsoport a bukaresti N. Iorga Történelmi Intézetben belül 1971-ben Demény Lajos vezetésével megalakult Nemzetiségtörténelmi Kutató Csoport (tagja Vekov Károly stb.).

C) *Múzeumok*: szerepük a romániai magyar tudományos életben különösen fontos. Az egyetemek és tudományos intézetek csak néhány nagyváros életének, művelődésének hatóerői. A múzeumok hálózata sokkal sűrűbb: Fehér megyében Gyulafehérvár mellett még hat településnek van múzeuma (köztük Nagyenyednek); Arad megyében Aradon kívül 4 múzeum van; Bihar megyében Nagyvárad múzeumain kívül 4 (közte a szalontai Arany Emlékmúzeum); Beszterce-Naszód megyében Besztercén és Naszódon kívül 3; Brassó megyében Brassón kívül 6 (köztük Fogaras és a törösvári vármúzeum); Krassó-Szörény megyében Resicán kívül 4; Kolozs megyében Kolozsváron kívül 4 (köztük Désen); Kovászna megyében Sepsiszentgyörgyön kívül 2 (Kézdivásárhelyen céhmúzeum); Hargita megyében Csíkszeredán kívül 3 (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Gyergyószentmiklós); Hunyad megyében Déván kívül 5; Máramaros megyében Nagybánya mellett Máramarossziget; Maros megyében Marosvásárhelyen kívül 4 (köztük Segesvár, Szászrégen); Szatmár megyében Szatmárnémeti mellett 3 (köztük Nagy-károly); Szilágy megyében Zilah; Szeben megyében Nagyszebenen kívül 11 (köztük Medgyes); Temes megyében Temesváron kívül 5 településnek van múzeuma.¹⁵

¹⁴ *Gheorghe I. Bodea*, Történelmi kutatómunka Marosvásárhelyen. *Korunk* 1968. 10. 1558—1561.

¹⁵ *Marin Mihalache*, Ghidul muzeelor din România. Buc., 1972.

A múzeumok jelentős része — akár nálunk — nem tudományos kutatókat is foglalkoztató intézmény, hanem csak emlékkiállítás.

Egyre több falu-, ill. iskolamúzeum is létesül önkéntes gyűjtők munkájának eredményeképpen. Ilyen múzeum van például Borpatakon, Csikszentdomokoson, Etéden, Gyimesközépkokon, Kászontitzen, Kalotán, Magyardecsén, Makfalván, Rónaszéken, Simonyifalván, Tatrangon, Vargyason, Zetelakán, Naszódon, Szovátán stb.

Az utóbbi években egyre szélesebb tömegekben éledt fel a múlt iránti érdeklődés, s művelődési egyesületek, dalkörök, táncsoportok mellett a helytörténeti, néprajzi gyűjtés mind kiterjedtebbé vált. A mozgalom fő támogatói a megyei Népi Alkotások Házai s a Művelődés c. kitűnő folyóirat. A gyűjtőmozgalmaknak (népviseletes babák, gyermekjátékok, gyógynövények) igen nagy a sikerük.

A megyei múzeumok tudományos munkájukról részben központi román nyelvű szakfolyóiratokban (a muzeológiai szakfolyóirat az évente négyszer megjelenő Revista Muzeelor), részben magyar heti- és napilapokban, ahol van, évkönyvekben, ill. füzetes kiadványokban számolnak be. A következő múzeumoknak van évkönyve: Kolozsváron a Történeti Múzeumnak (Acta Musei Napocensis) és az Erdélyi Néprajzi Múzeumnak (Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei), Brassó megyében a brassói múzeum kiadványa a Cumidava, a sepsiszentgyörgyié az Aluta (az egyedüli, amelyben magyar nyelven is jelennek meg tanulmányok), a dévai múzeum évkönyve a Sargentia, a gyulafehérvárié az Apulum, a marosvásárhelyi kiadvány a Studii și Materiale Țirgu Mures, a resicai a Banatica, a nagybányai a Marmatia. Szatmárnémeti múzeumának is van évkönyve, s talán ez évben megjelennek a váradi múzeum első évkönyvei, a történelmi tanulmányokat tartalmazó Crisia, a néprajziakat összegyűjtő Biharea, a természettudományi Nymphaea. (Váradon korábban csak füzetes kiadványok voltak, ill. a Pedagógiai Intézetnek jelent meg 1967 óta évkönyve Lucrari științifice majd Crisia címmel.) Füzetes kiadványsorozata van a nagyszebeni Brukenthal Múzeumnak (Studii și Comunicări Brukenthal). Vannak önálló kiadványai a zilahi, a csikszeredai és más múzeumnak is.

Nem valamennyi felsorolt múzeumban dolgozik magyar kutató. Néhányat felsorolunk a jelentősebb szakemberek közül: a kolozsvári Történeti Múzeum kutatója Bunta Magda művészettörténész, Gyulai Pál régész, Ferenczi István régész, Egyed Ákos történész. Az Erdélyi Néprajzi Múzeumban dolgozik az erdélyi magyar tárgyi néprajz legkiválóbb szakértője, ifj. Kós Károly. A szatmárnémeti múzeum igazgatója Bader Tibor régész, a zilahi múzeumban találjuk Lakó Éva régészt. A gyergyószentmiklósi múzeum igazgatója Tarisznyás Márton néprajzkutató, a csikszeredai múzeum vezetője János Pál, szintén néprajzos, a helytörténész Nagy Benedek. A székelykeresztúri múzeum igazgatója Molnár István néprajzkutató, a sepsiszentgyörgyié

Székely Zoltán régész (itt néprajzos Gazda Klára és Seres András). A székelyudvarhelyi múzeum régésze Ferenczi Géza. A marosvásárhelyi múzeum igazadtoja Dragomán Pál, régésze Zrínyi Endre.

D) Könyvtárak: Tudományos könyvtárakat elsősorban az egyetemek mellett találunk (Kolozsvár, Temesvár, Arad). Önálló kiadványaik (évkönyvek) tudunkkal nincsenek. Füzetes kiadványok rendszer nélkül jelennek meg.

Az egyetemek könyvtárai mellett legjelentősebbek a XV—XVIII. században alapított műemlék-könyvtárak: a marosvásárhelyi Teleki Téka, a nagyenyedi Bethlen Kollégium Könyvtára, a gyulafehérvári Batthyányeum, a nagyszebeni Brukenthal Múzeum Könyvtára. A szerzetesrendek gazdag könyvtárai — akárcsak nálunk — állami kezelésbe kerültek, és többnyire nagy állami könyvtárakba olvadt bele anyaguk. Jelentős a nagyobb városi közművelődési könyvtárak (Marosvásárhely, Arad) anyaga is. A legjelentősebb múzeumi könyvtár a kolozsváriakon kívül a sepsiszentgyörgyi múzeumé.¹⁶

A könyvtárosok magyar nyelvű folyóirata a negyedévenként megjelenő Könyvtári Szemle, amely egymagában közművelődési, ill. tudományos fórum.¹⁷ (Román megfelelője a Revista Bibliotecilor.)

Meg kell emlékeznünk a könyvtárak egyik legfontosabb (ha nem legfontosabb) funkciójáról, a bibliográfiák készítéséről és kiadásáról. A legnagyobb tekintélyű romániai magyar bibliográfus a nemrég elhunyt Réthy Andor.¹⁸ A kollektívák készítette bibliográfiák közül jelentős a kolozsvári egyetemi könyvtaré, ahol folyamatosan gyűjtik a romániai magyar sajtó anyagát. A szakbibliográfiákra a vonatkozó tudományágak bemutatásánál térünk ki. Végül még annyit, hogy a Könyvtári Szemle mellett leginkább a Művelődés c. folyóirat biztosít teret bibliográfiák megjelentetésére (megyék, tájegységek stb. témakörök bibliográfiái jelentek meg az utóbbi két-három évben).

E) Levéltárak: Magyarországhoz hasonlóan Romániában is a területi levéltárak egyes megyeszékhelyeken maradtak. Ezeken kívül néhány nagyobb városban működik fióklevéltár. Az állami területi levéltárak a következők: Kolozsvári Állami Levéltár (fiókja van Désen); a temesvári (aradi, lugosi fiókkal); a marosvásárhelyi; a brassói (balázsfalvai fiókkal); a nagyszebeni; a sepsiszentgyörgyi; a dévai; a nagybányai (máramarosszigeti fiókkal); a nagyváradi.¹⁹

¹⁶ A romániai könyvtárak adatait tartalmazva: Valeriu Moldoveanu—Gheorge Popescu—Micrea Tomescu, Ghidul bibliotecilor din România. Buc., 1970.

¹⁷ A Könyvtári Szemle könyvtörténeti vonatkozásairól: Csorba Csaba, Tizenöt éves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában. Magyar Könyvszemle 1972. 142—144. A folyóirat teljes tudományos anyagának bibliográfiáját is elkészítettük (kéziratban).

¹⁸ Ő készítette többek között Vita Zsigmond kitűnő Áprily-monográfiájához és a Kántor—Láng-féle irodalomtörténethez a kísérő bibliográfiát.

¹⁹ Anyagukról jó áttekintést ad: Kosáry Domonkos, Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1970. 272. sk. Az egyházi levéltárak helyzetéről nincsenek adataink.

A levéltáraknak nincsenek saját kiadványaik. Központi levéltári folyóirat a Revista Arhivelor, amelynek évente négy száma jelenik meg (megfelel a magyarországi Levéltári Közleményeknek).²⁰

A levéltárak rendezettsége és anyaguk feltártsága — tudomásunk szerint — még nem éri el a magyarországi szintet.

F) Sajtó: A romániai magyar sajtó munkatársai is jelentős szerepet vállaltak a tudományos munkában. Az egyes szerkesztőségekben több kitűnő kutató dolgozik. Egyetemi katedrája mellett a Korunk szerkesztője Gáll Ernő, szerkesztőhelyettese Rácz Győző (előzőleg Balogh Edgár). A művészettörténész és szavalóművész Banner Zoltán az Utunk c. kolozsvári irodalmi hetilap művészeti szerkesztője. Kántor Lajos irodalomtörténész-kritikus a Korunk irodalmi-művészeti szerkesztője. Beke György író-újságíró (szociológiával, történeti kutatással is foglalkozik) az Előre c. országos napilap munkatársa. Könyvkiadónál, a Kriterion kolozsvári szerkesztőségében dolgozik az irodalomtörténész Dávid Gyula és a jog- és művelődéstörténész Mikó Imre, a nemzeti-ségi kérdés legjobb romániai magyar szakértője.

De a sajtó nemcsak mint munkahely fontos, hanem mint a magyar kutatók egyik legfontosabb publikáló helye, lehetősége.

Valamennyi megyei napi-, ill. hetilap²¹ közöl kisebb-nagyobb mértékben olyan történelmi, néprajzi, irodalmi stb. szócikkeket, amelyek egyben ismeretterjesztő jellegűek is. E cikkek *elsődleges* adatközlések, nem nagyobb munkák letranszformált változatai. Ki kell emelnünk e téren a kolozsvári Igazság, a Brassói Lapok, a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör és a csikszeredai Hargita tudományt támogató szerepét.²² A nagyváradi Fáklya — Bihari Napló — címmel időközönként mellékletet ad ki (egyik legutóbbinak súlypontja a Bihar megyei múzeumok bemutatása volt). A hetilapok és folyóiratok (A Hét, az Igaz Szó, a Korunk, az Utunk, az Új Élet, az Ifjúmunkás) mind-mind lehetőség szerint pótolni igyekeznek a magyar nyelvű szaksajtó hiányait.

G) Iskolák: Mind az általános iskolák, mind a középiskolák (líceumok) és főiskolák, ill. technikumok tanári karában jelentős az önálló tudományos kutatásokat végzők száma. Magyarországon ma a kutató középiskolai tanár ritka, mint a fehér holló, de Romániában a magyar iskolák némelyike olyan kutató műhely, mint nálunk a XIX. századi kollégiumok, középiskolák. Különösen fontos a falusi tanárok tevékenysége. Nemcsak a TIT-nek meg-

²⁰ A romániai levéltárak magyarországi megrendelésre filmre vett és hozzánk eljutott anyagáról Borsa Iván adott áttekintést 1964-ben, majd a Levéltári Szemle egyes számaiban évente további kiegészítéseket (A magy. törttud. vál. bibl. 1945—1968. Bp., 1971. 181. tétel).

²¹ Felsorolásukat s a romániai magyar sajtó egészének áttekintését (adattárát) tartalmazza: Csorba Csaba, Magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos szocialista országokban. Valóság 1971. 11. 76—84.

²² A romániai magyar napi sajtó bibliográfiai feldolgozása nélkül a publikációk 40—45%-a holt anyaggá válik. E sorok írója a Megyei Tükör bibliográfiáját készítette el (kéziratban).

felelő népi egyetemek előadói, hanem népi táncsoportok, dalkörök, művelődési egyesületek létrehozói, vezetői, önkéntes könyvtárosok. A falumúzeumok, iskolamúzeumok is általában tanári kezdeményezésre szerveződtek. Hosszan sorolhatnánk a kutató-publikáló tanárokat, de meg kell elégednünk csak néhányuk nevének felsorolásával: kovásznai középiskolai tanár a kitűnő művészettörténész Gazda József, a szociológiával foglalkozó Fábíán Ernő. Pedagógiával foglalkozik Bura László, Antal Péter szatmárnémeti líceumi tanár. Helytörténész Ficzy Dénes aradi, Egri László kolozsvári tanár stb. A nemrégiben elhunyt Konsza Samu, a sepsiszentgyörgyi Mikó gimnázium (ma 1. sz. líceum) tanára a legnagyobb arányú székelyföldi (háromszéki) folklórgyűjtés szervezője volt. Dánielisz Endre nagyszalontai líceumi tanár munkásságának méreteire pl. mi sem jellemzőbb, mint az, hogy több mint hatszáz cikke, tanulmánya jelent meg (Arany János-kutatás, helytörténet, pedagógia, muzeológia stb.).

Külön kell megemlítenünk az iskolai folyóiratokat, melyeknek száma egyre több (nálunk csak töredékük hozzáférhető). A kolozsvári Babeş—Bolyai Egyetem három nyelvű *Echinox*-án kívül a középiskolai lapok közül talán legszínvonalasabb a sepsiszentgyörgyi 1. sz. líceum kiadványa, a *Gyökerek*, amely 1966-tól jelenik meg. Folklórközlései (a diákok gyűjtése) mellett néhány nagyobb tanulmány is figyelmet érdemel benne.²³ A székelyföldi iskolák sora ünnepli ezekben az években fennállásuk 150—350 éves jubileumát. Évkönyvekben jelennek meg a tanárok tollából az iskolák történetének első feldolgozásai. Ha az iskolának nincs önálló kiadványa, a megyei napilapokban jelennek meg rövid összefoglaló írások.²⁴

H) Autodidakták: Felsorolásuk nehéz lenne nemcsak nagy számuk miatt, hanem azért is, mert többen jelentős munkásságuknak csak töredékét publikálhatták eddig. Két nevet emelünk ki a sok közül, a legismertebbeket: Kallós Zoltán népzenekutatóét²⁵ és Seres Andrását, aki mint gyári munkás kezdte a néprajzi gyűjtést, s ma a sepsiszentgyörgyi múzeum kutatója.²⁶

I) Publikálási lehetőségek: A sajtó kapcsán már utaltunk erre a kérdéskörre. A periodikák tekintetében a legfontosabbakat egy korábbi áttekintésünkben már összefoglaltuk.²⁷

²³ Berde Zoltán, Mikszáth Kálmán Háromszéken. *Gyökerek* 1970/4. 109—127.; Debreczy Sándor, Adalékok a sepsiszentgyörgyi 111 éves középiskola oktató-nevelő munkájának történetéhez. Uo. 1971/3. 87—137. stb.

²⁴ Pl.: Útő László, Az iskola története. A Székelykeresztúri Líceum Évkönyve. 1793—1968. Székelykeresztúr, 1969. 4—37.

²⁵ Kallós Zoltán, Balladák könyve. Buk., 1970; uő., Új guzsalyam mellett. Buk., 1973.

²⁶ Seres András cikkei, tanulmányai főleg a Megyei Tükörben és a Brassói Lapokban jelentek meg. Önálló kötete: Barcasági csángó leányígek hímzésmintái. Sepsiszentgyörgy, 1972.

²⁷ Csorba Csaba, Korunk Évkönyve 1973. Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből. Valóság 1973. 8.

A legelőnyösebb a kritikusok-irodalomtörténészek helyzete, s nem sokkal maradnak el tőlük a nyelvészek, folkloristák. A régészek, művészettörténészek, történészek gondjai már jelentősebbek. A tudományos kiadóknak nincs külön magyar szerkesztőségük, s csak elvétve jelentetnek meg magyar nyelven tudományos könyveket, inkább csak román szerzők munkáit magyar fordításban. A nemzetiségek kiadója, a *Kriterion* és a kolozsvári *Dacia* viszont nem tudományos igények kielégítésére profilírozott, s noha ilyen munkák kiadására is vállalkoznak, a szükségletekhez képest ez csak átmeneti megoldás lehet. Vannak biztató kezdemények, és bízunk benne, hogy előbb-utóbb rendeződnek egyes kérdések. A részletekre egyes tudományágak taglalásánál majd kitérünk.

II. Egyes tudományágak

1. Nyelvészet: Mivel e tárgykör az elsősorban akadémiánk II. osztálya felépítési rendjéhez igazodó összefoglalásunkhoz tárgyánál fogva szorosan nem tartozik, csak vázlatos helyzetképet adhatunk.

A romániai magyar nyelvészet időszerű feladatait Kelemen Béla foglalta össze néhány éve.²⁸ Innen, Magyarországról tekintve a munkát, minősítésül csak egy jelzőt használhatunk: monumentális. Egy kommentárok nélküli leltár is igazolja ezt a szakember számára:

A magyar nyelvatlaszhoz hasonlóan Romániában is elkészülnek az egyes tájak nyelvatlaszai. A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszát Szabó T. Attila és Murádin László szerkeszti. Részletezve: a moldvai csángó atlaszt Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula, Csik—Gyergyó—Háromszék—Udvarhelyszék atlaszát Gálffy Mózes és Márton Gyula, a Nyárad—Felső-Maros mentit Balogh Dezső és Teiszler Pál, az aranyosszékit Murádin László, a bánságit és hétfalusi csángót Vöö István.²⁹

Intenzív nyelvtörténeti kutatások is folynak. A legkiemelkedőbb eredmények ezen a téren Szabó T. Attila nevéhez fűződnek.³⁰ Eddigi munkásságának betetőzése az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár milliós adattömegének összegyűjtése (az első kötet a tervek szerint az idén jelenik meg).³¹

²⁸ Kelemen Béla, A romániai magyar nemzetiségi önismeretről. Mi vár nyelvészeinkre? *Korunk* 1969. 8. 1174—1176; uő. foglalta össze a román nyelvtudomány eredményeit: A mai román nyelvtudomány fő irányai. Uo. 1968. 5. 669—697.

²⁹ Az eddigi munkákból részfeldolgozások már jelentek meg: Aluta II. 1970. 275. sk.; Márton Gyula, A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Buk., 1972; Márton Gyula—Péntek János—Vöö István, A mai magyar nyelv román kölcsönszavai (kézirat); Teiszler Pál, A Szatmár megyei nyelvjáráskutatásról. *Korunk* 1972. 12. 1879—1884.

³⁰ Válogatott tanulmányai három kötetben jelentek meg: I. Anyanyelvünk életéből. Buk., 1970; II. A szó és az ember. Buk., 1971; III. Nyelv és múlt. Buk., 1972. Utóbbi tartalmazza 1929—1970. jan. 1. között megjelent munkái teljes bibliográfiáját. Szabó T. Attila műhelyét mutatja be az Igaz Szó. 1970. 7.

³¹ A Szótörténeti Tár előszavát és tájékoztatóját közli a *Korunk* Évkönyv 1973. 159. sk. Mutatvány a szócikkekből: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1972.

A helynévgyűjtés, a névtan, a nyelvtani sajátságok kutatása is magas szintű.³² De sorolhatnánk tovább az egyes részterületeket.

Jelentős gond a szótárak kérdése, főleg román—magyar viszonylatban. Jelen pillanatban a legkiválóbb a román és a magyar tudományos akadémia együttműködéseként létrejött Kelemen Béla szerkesztette román—magyar nagyszótár.³³

A romániai magyar nyelvészek az anyanyelvi műveltség fejlesztését sem hanyagolják el, — mint ezt a közelmúltban megjelent kötetek is bizonyítják.³⁴ Nemzetiségi szempontból utóbbi fontosságát aligha kell külön hangsúlyoznunk.³⁵

2. Irodalomtörténet: Legjobban e tudomány eredményeit ismeri a nyelvészet mellett a magyarországi kutatás. Már ezért is csak vázlatos számbavételre vállalkozunk.

Az irodalomkritika és irodalomtörténet 1944 utáni eredményeiről a legjobb áttekintést a Kántor—Láng-féle irodalomtörténet adja.³⁶

A régi magyar irodalom története az a kérdéskör, amelynek — súlyához mérten — meglepően csekély számú kutatója akad Romániában. Jószerével csak Szigeti József és a nemrég elhunyt Jancsó Elemér munkássága érdemel említést, ill. Csehi Gyula és Veress Dániel.³⁷ A XIX. századi magyar irodalom tanulmányozása is eléggé egyenetlen. Legnagyobb klasszikusainkon kívül csak a századvég erdélyi íróinak munkássága talált feldolgozóra.³⁸

³² *Fejér Miklós*, *Zabola helynevei*. Nyelv és Irodalom tudományi Közlemények (NyIrK) 1972. 130—138.; *Kovácsné József Magda*, *Kápolnásfalu vezetéknevei*. Uo. 115—120.; *Vámszer Magda*, *A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere.*, Buk. 1972; *Szabó Zoltán*, *Kis magyar stílustörténet*. Buk., 1970 stb.

³³ *Dictionar romin-maghiar I—II*. Főszerkesztő: Kelemen Béla. Buc., 1964; uo. szerk. az új román—magyar, ill. magyar—román zsebszótárt is (Buc., 1971). Megjelent román—magyar—német műszaki kiesszótár is (Buk., 1973).

³⁴ *Balog Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária*, *A mai magyar nyelv kézikönyve*. Buk., 1971; *Nagy Kálmán*, *Kis magyar nyelvkönyv*, különös tekintettel a nyelvhelyességre mindennapi kérdéseire. Buk., 1970; *Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál*, *A nyelv világa*. Kolozsvár, 1972. — Elsősorban a Korunk és A Hét közl. nyelvészeti cikkeket, de nyelvművelő írásoknak a többi napi- és hetilap is teret biztosít.

³⁵ *Deme László*, *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava, 1970 — nemcsak Szlovákiára érvényes megállapításokat tartalmaz.

³⁶ *Kántor Lajos—Láng Gusztáv*, *Romániai magyar irodalom 1945—1970*. Buk., 1971. (Bibliográfia: Réthy Andor.) 2. jav. k. Buk., 1973.

³⁷ *Szigeti József*, *A mű és kora*. Tanulmányok. Buk., 1970 (Balassi-tanulmányok stb.); *Jancsó Elemér*, *Irodalomtörténet és időszerűség*. Buk., 1972 (művei bibliográfiájával); uő., *A felvilágosodástól a romantikáig*. Buk., 1968; uő., *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Buk., 1955; *Csehi Gyula*, *Felvilágosodástól felvilágosodásig*. Buk., 1972; *Veress Dániel*, *A rodostói csillagnéző*. Kolozsvár, 1972 (Mikes Kelemenről).

³⁸ *V. Szendrei Júlia*, *Csokonai Vitéz Mihály*. Kolozsvár, 1970; *Szilágyi Domokos*, *Kortársunk*, Arany János. Buk., 1969; *Kozma Dezső*, *Egy vidéki novellista*, Petelei István. Buk., 1969; uő., *A valóság ígérete*. Írók kolozsvári szerkesztőségeiben a századfordulón. Kolozsvár, 1972; *Dávid Gyula*, *Jókai*. Emberek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben. Kolozsvár, 1971; *Kántor Lajos*, *Alapozás*. Buk., 1970 (Madách, Petelei stb.); *Dávid Gyula*, *A Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság Levelesládája*. Levelek, iratok, adatok (1876—1948). Buk., 1973; *Antal Árpád*, *Szentiváni Mihály*. Buk., 1958; uő., *Kriza János*. Tanulmánykötetben. Buk., 1965 (1971) stb.

A XX. századi irodalom, mind a magyarországi, mind a nemzetiségi magyar egyre több feldolgozóra talál. Az egyre izmosodó fiatal kritikuskárdából kitűnő irodalomtörténészek egész sora tűnik fel. Közülük elsősorban Kántor Lajost, Láng Gusztávot, Veress Dánielt, K. Jakab Antalt emelhetjük ki. Kántor és Láng összegzése a „műközpontúság” elvének hirdetésével jogos bírálat alá vette a „hurra-optimizmus” idején fogant műveket — nagy vihart váltva ki ezzel. Az ő érdemük, hogy Sőni Pál³⁹ erősen közepes színvonalú egyetemi jegyzete után legalább az utóbbi negyedszázad romániai magyar irodalmáról korszerű áttekintés áll rendelkezésünkre.⁴⁰

Az utóbbi években egymást érik az irodalomtörténeti kismonográfiák, esszégyűjtemények. Nagy teret kap az irodalomtörténet a Korunk, az Utunk, az Igaz Szó és a Brassói Lapok hasábjain.⁴¹

Nagy fontosságú külön témakör a román—magyar irodalmi kapcsolatok kérdése. E tárgyban Dávid Gyula összefoglaló tanulmánya mellett Beke György nemrég megjelent monumentális interjúkötete szépen dokumentálja a népek barátságát.⁴²

3. Régészet és numizmatika: 1919 előtt a magyar régészet legfejlettebb ága az erdélyi volt. Kolozsváron alig két évtized alatt az ottani egyetemre került professzor, Pósta Béla (egyben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára vezetője is volt) olyan iskolát teremtett, mely képzésben és módszertanában sok tekintetben a *maït* is meghaladja.⁴³

A két világháború között a kutatás szerkezete megváltozott: elsősorban a dák és római anyag gyűjtése került előtérbe.⁴⁴

A II. világháború után a munkák a korábbi elképzelések alapján folytak. A dák várak és telepek, római táborok és települések feltárását nagy anyagi ráfordítással és mintaszerű rendszerességgel végzik. Az eredményekről az egyes múzeumok évkönyvei mellett a központi folyóiratok — *Studii și cercetări de istorie veche*, ill. a Dacia (idegen nyelvű) — tájékoztatnak. A Dacia

³⁹ Sőni Pál, A romániai magyar irodalom története. Buk., 1969 (egyetemi jegyzet).

⁴⁰ Kántor—Láng az egyéni életművek élesen külön történő tárgyalásával az irodalmi folyamat, az irodalmi élet változásait kirekesztette munkájából. Talán nem véletlenül.

⁴¹ Izsák József, Tamási Áron. Buk., 1969; Kicsi Antal, Kovács József. Buk., 1969; Mózes Huba, József Attila. Kolozsvár, 1970; Veress Dániel, Vándorúton. Esszék, portrék, tanulmányok. Buk., 1971 (benne az eddigi legjobb Németh László-elemző esszé). — Az 1959-ben tragikusan elhunyt Szabédi László esztétikai-verstani tanulmánykötete csak 1969-ben jelenhetett meg (Kép és forma). — Vita Zsigmond érdeme a legjobb Áprily-elemzés (Áprily Lajos. Az ember és a költő. Buk., 1972). A Korunk az 1973-as évfordulóra színvonalas Petőfi- és Madách-émlékszámot jelentetett meg (1–2.). Dávid Gyula és Mikó Imre Petőfi erdélyi vonatkozásait mintaszerűen dolgozta fel. (Petőfi Erdélyben.) Buk., 1972 (1973).

⁴² Dávid Gyula, Lehetőségeink az összehasonlító irodalomtudományban. Korunk 1968. 3. 326–334.; Beke György, Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról. Buk., 1972; Román részről kevés viszontkezdeményezés például Sbârceaé (Befejezetlen emlékirat. Magyar írókról és művészekről. Buk., 1971), — C. C. Codoraeé, A. T. Todoré.

⁴³ Csorba Csaba, Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1969–70. Debrecen, 1971. 117–146.

⁴⁴ A kutatásokról általános áttekintést ad: Em. Condurachi, Rumanian archeology in the 20th century. Buc., 1964.

közli évente az ásatásokról szóló rövid jelentéseket.⁴⁵ A nem tudományos sajtóban viszonylag kevés a régészeti cikk. Olykor megyei lapokban, a Korunk, a Művelődés egyes számaiban találhatunk néhány ilyen tárgyú írást.

Valamennyi fontosabb régészeti korszaknak, ill. kérdéskörnek van Romániában magyar szakértője. Az őskorosok közül Bader Tibor (Szatmárnémeti), Ordentlich Iván (Nagyvárad) a bronzkorral, Németh János (Nagybánya) a vaskorral, Székely Zoltán (Sepsiszentgyörgy) a neolittól a honfoglaláskorig terjedő időszakkal foglalkozik (különösen jelentősek dák-tanulmányai). Ferenczi Géza és István a dák—római kutatások mellett a Székelyföld Árpád-kori településtörténetét, erődítményrendszerét vizsgálja.⁴⁶

Mivel a romániai magyarok írta régészeti tanulmányok is — néhány kivételtől eltekintve — román nyelven jelennek meg, a magyarországi kutatás eredményeiket csak nagyon kevésbé hasznosítja. Különösen érezhető ez a középkor viszonylatában. Az egyes Árpád-kori várak feltárásai már eddig is sok olyan eredményt hoztak, melyek megkérdőjelezik a Gerő-féle várrendszertani elmélet *alapjait*. A román településkutatások (faluásatások) is visszhangtalanok a magyar régészeti világban.

A kép teljessége kedvéért meg kell említenünk néhányat a román régészek közül is. Elsősorban a római kor kutatói közül a két Daicoviciu-t (az apa, Constantin D. 1973-ban halt meg), Petre Diaconut, Balduin Sariát, a középkoros Ion Berciut és Gheorghe Anghelt, az ősrégész N. Vlassát emelhetjük ki, de sorolhatnánk a névsort Vasile Párvannal, I. Nestorral, D. Protaséval, Radu Vulpével tovább, hogy csak azokat említsük, akik elsősorban a Kárpátokon inneni terület múltjával foglalkoznak.⁴⁷ A román régészet középponti problémája a dákó-román kontinuitás bizonyítása, a középkori Erdélyben a románság anyagi kultúrája nyomainak felkutatása.

Vannak a romániai és a magyarországi kutatás között elvi-módszertani eltérések, ezek különösen szembeötlők G. Anghel legutóbbi magyar nyelven is megjelent kötetében.⁴⁸

A romániai numizmatikusok fő orgánuma a Studii și cercetari de numismatica (az akadémia kiadványa). A román kutatás különösen az éremleletek kiadása terén ért el eredményeket. A múzeumi évkönyvekben közölt anyag

⁴⁵ Pl.: Dorin Popescu, Mircea Babeș 1970—1971. Újabban az egyes megyei múzeumi évkönyvek tartalmáról is tájékoztatót közölnek (Petre Diaconu 1972).

⁴⁶ Ferenczi István, Helynévkutatás és régészeti településtörténet. Művelődés 1971. 10., 52—53., 63.; uő., A székelyek eredetének és Erdélybe telepedésének kérdéséről. Korunk 1968. 2. 205—213.; uő. és Ferenczi Géza, A varsági Tartód vára és történelmi jelentősége. Korunk 1971. 8. 1138—1146.; uők., Székelyföldi gyepek. Uo. 1972. 2. 305—312.; Székely Zoltán legújabb, igen fontos tanulmánya: A korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. Korunk Évkönyve 1973. 219—228. (Munkássága rövid áttekintése: uo. 317.)

⁴⁷ A román régészet eredményeiről is tájékoztat: Banner—Jakabffy, A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. I—III. Bp., 1954—1968.

⁴⁸ Gheorghe Anghel, Középkori várak Erdélyben., Buk. 1973; Gh. Anghel—I. Berciú, Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei. Buc., 1968. — Fontosak Kurt Hordet tanulmányai is e tárgyban.

mellett jelentős az egyes önálló füzetben megjelent anyagközlések száma (a nagyváradi, a zilahi, az aradi stb. múzeum kiadványai). Korszakok tekintetében a két fő pólus a dák—római időszak, ill. a XVI—XVII. század. A numizmatikai anyagközlők hosszú sorából csak néhány nevet emelünk ki: G. Anghel, E. Chirila, V. Lucacel, I. Dimian, O. Floca, O. Iliescu, Winkler Judit, Lakó Éva stb.⁴⁹

4. Néprajz: Nemrégiben kitűnő összefoglalás jelent meg a romániai magyar néprajzi kutatásokról (1944—1970).⁵⁰ Ennek adatait, értékeléseit felesleges lenne ismételni, csak néhány vonatkozással kiegészítjük a képet, feldolgozva az utóbbi három év eredményeit.

Azok a tendenciák, amelyeket Kósa L. és Nagy I. összefoglalásukban jeleztek — ti. a kutató tevékenység és a publikációk ugrásszerű emelkedése —, 1970 után teljesedtek ki igazán. Valóban szép eredményekről, bibliográfiailag is igazolható gazdag termésről adhatunk számot.

A leglátványosabbak a folklórgyűjtés eredményei. Elsősorban Kallós Zoltán kötetei⁵¹ keltettek szakmai körökön is túlgűrűző feltűnést. De Olosz Katalin, Nagy Olga népmesekötete, a daloskönyvek, Horváth István írói falurajza mellett⁵² fel kell figyelnünk Faragó József néhány megjegyzésére is: A bibliográfiai nyilvántartásról annyit — cseppben a tenger —, hogy az 1952—1972 között megjelent romániai magyar néptánc-kötetektől a román nemzeti bibliográfia (Bibliografia Republicii Socialiste România) csak hetet sorol fel, a kolozsvári egyetemi könyvtár ezeken kívül további két kötetet őriz, Faragó József magánkönyvtárából az előbbiekhöz még három kiadványt tudott hozzátenni, megemlítve, hogy Székely Dénesnek további négy kötetéről tud, melyekhez nem tudott hozzájutni. A képzésről: „a romániai felsőoktatásban jelenleg sem népköltészeti, sem népzenei, sem néprajzi szak nincs”.⁵³

Szakember szűkében megnő — érthetően — az önkéntes néprajzi gyűjtők szerepe. Az ő tevékenységüket mintaszerűen szervezték meg. Az eredményekről rendszeresen képet adnak a megyei újságok (főleg a háromszéki Megyei Tükör, a csiki—gyergyói Hargita, a kolozsvári Igazság és a bihari Fáklya, ill. melléklete, a Bihari Napló). Egyik legmonumentálisabb gyűjtés a líceumi tanuló Balla Tamásé, aki egész kötetre való magyardécsei népmesét gyűjtött össze, amely Faragó József előszavával meg is jelent.⁵⁴

⁴⁹ A numizmatika bibliográfiáját is tartalmazza a Bibliografia ist. României I. Buc., 1970. 55. sk.

⁵⁰ Kósa László—Nagy Ilona (2. jegyz.). A magyar néprajzi bibliográfia is feldolgozza a romániai magyar kutatás eredményeit (Sándor István sz., I—II.).

⁵¹ Kallós Zoltán művei (25. jegyz.).

⁵² Olosz Katalin, A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék. Buk., 1972; Nagy Olga, A nap húga meg a pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőszéki mesék. Kolozsvár, 1973; Almási István, Tavasz szél vizet áraszt. 200 magyar népdal. Buk., 1972; Selmeczi Marcella, Szedem szép virágom. Kisgyermekek játékoskönyve. Buk., 1972; uő., Csigabiga palota. Óvodások daloskönyve. Buk., 1971; Horváth István, Magyarózdai toronyalj. Kolozsvár, 1971.

⁵³ Faragó József, Jegyzetek néptánc-kutatásunk ügyében. Korunk 1973. 7. 1006., ill. 1009.

⁵⁴ Balla Tamás, Fehér virág és fehér virágszál. Magyardécsei népmesék. Buk., 1970.

A falvakban alakuló múzeumi gyűjtemények nagyrészt néprajzi jellegűek. Az utóbbi években a fiatalság (iskolások) bevonása egyre szélesebb körű.

A néprajzi publikációk döntő többsége napilapokban (megyei lapok), ill. hetilapokban-folyóiratokban jelenik meg. A Falvak Dolgozó Népe c. hetilap és a Művelődés c. havi folyóirat annyira-amennyire pótol egy központi néprajzi tudományos folyóiratot.⁵⁵

A kutatóintézetek (múzeumok) szervezett néprajzi gyűjtése az 1940-es évek végén kezdődött, amikor Erdély, a Magyarországgal szomszédos megyék, ill. Moldva magyar néprajzi csoportjainak területét kutatócsoportok járták be. Két évtized elteltével az első feldolgozások is kikerültek a nyomdából.⁵⁶ A legnagyobb gond a publikálás. Újabban a Kriterion Kiadó egyre több néprajzi munkát ad ki.⁵⁷

A román—magyar—szász néprajzi kapcsolatok kutatása is előrehaladt — s ez elsősorban a magyar kutatók érdeme (tárgyi néprajzi vonatkozásban elsősorban Kós Károlyé). A román kutatók közül is egyre többen lesznek figyelmesek a magyar néprajzi hatásokra, s fokozatosan javul az együttműködés. Elegendő, ha csak néhány vezető román néprajzos nevét említjük, akik a Kárpátokon inneni terület kutatásában jelentősebb szerepet játszanak: Tancred Benețeanu (Bukarest), Eftimiu Irimie (Nagyszeben), Nicolae Dunăre, Simion Gavrilă, Mihail Pop, Viorica Pascu stb. Legnagyobb az előrehaladás a folklór vonatkozásában: Kiss Jenő fordításában, Faragó József bevezetőjével sorra jelennek meg a román népköltészet reprezentatív antológiái.⁵⁸

5. Művészettörténet: 1945 után az új, fiatal kutató nemzedék együtt először a művelődés- és művészettörténeti alaphangú Kelemen Lajos Emlékkönyvben lépett fel 1957-ben (a régi kutatókkal: Balogh Jolán, Entz Géza, Bíró Vencel, K. Sebestyén József stb. együtt).⁵⁹

A romániai magyar művészettörténeti kutatásra a kiegyensúlyozatlanság jellemző. Nincs igazi szakembere a XI—XIV. század emlékeinek, de kevesen

⁵⁵ A Művelődés 1970. 1. Bihar 1970. 6. Szilágyság 1971. 6. Torockó-Aranyosszék, 1972. 6. Szatmár néprajzába, helytörténetébe, művelődésébe nyújtott betekintést (Kós Károly, Almási István, Nagy Jenő és mások írásai). E folyóirat egy különálló értékelő tanulmányt érdemelne!

⁵⁶ Kós Károly, Népélet és néphagyomány. Buk., 1970; *uő.* Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal közösen: Kászoni székely népművészet. Buk., 1972; ugyanezen szerzői hármast a Szilágyságot bemutató kötete 1974-ben jelenik meg tervek szerint.

⁵⁷ Kiadták Orbán Balázs különösen nagy értékű eredeti fényképfelvételeit: Orbán Balázs, Székelyföld képekben. Erdélyi Lajos bev. Buk., 1971. — A román néprajzi bibliográfia: Bibliografia generala a etnografiei și folclorului românesc. I. Buc., 1968. 739 p. A Revista de folclor c. folyóirat bibliográfiái 1956 óta jelennek meg. Újabban a temesvári egyetem készít bibliográfiát (Folclor literar). — Orbán Balázs 6 kötetes műve néprajzi tárgymutatóját Kós Károly készítette el (Aluta I. 1969). Az ún. naiv művészetről Banner Zoltán írt (Csillagfaragók. Buk., 1972). Kós Károly munkásságának bibliográfiáját e sorok írója rendezi sajtó alá, hasonlóképpen Faragó Józsefét is (Ethnographia).

⁵⁸ Novákékról szól az ének. Román hősi balladák. Buk., 1969; A báránka. Román népballadák. Buk., 1963; Hej zöld levél. Román népdalok. Buk., 1966; Jávorfa-muzsika. Népballadák. Buk., 1965; Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák. Buk., 1971. (Előkészületben egy újabb kötet is.)

⁵⁹ Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957.

vannak a XV—XVIII. századdal foglalkozók is. A publikációs lehetőségek elsősorban a művészetkritikusoknak kedveznek (tehát a jelenkor és a közel-múlt művészettörténetének). Ezt a képet tükrözik az eddig megjelent kis-monográfiák is: Borghida István meglehetősen közepes Krizsán János-kötete és Gazda József két kitűnő munkája: Gyárfás Jenő, ill. Nagy Imre, továbbá Banner Zoltán Nagy Albert és Mattis Teutsch c. műve.⁶⁰ A művészeti kritika és a művészettörténet fő publikálási fóruma az Utunk, A Hét, az Új Élet c. lap. A Korunk időről időre művészettörténeti súlypontozású számokat jelentet meg (1971. 8., ill. 1972. 8.). Murádin Jenő, a nagyváradi festőiskola kutatója elsősorban az Utunkban publikál. Banner Zoltánnak Szervátiusz-monográfiája vár kiadásra.⁶¹

A régebbi korok viszonylatában a reneszánsz és barokk legjelentősebb romániai magyar kutatója B. Nagy Margit, akinek kisebb tanulmányai mellett két nagy monográfiája a romániai magyar művészettörténeti kutatás 1944 utáni legmonumentálisabb teljesítménye.⁶² A két kötet voltaképpen összefüggő egész. Az utóbb megjelent mintegy az előzőt hitelesítő adattár, újabb kitűnő elemzéssel, gazdag bibliográfiával, ami fölényes anyagismeretről tanúskodik. A XVI—XVIII. századi kastélyok, várkastélyok, udvarházak kérdéskörének ma B. Nagy Margit a legjobb magyar szakértője (beleértve Magyarországot is).

A habán kerámia kutatásában Bunta Magda ért el szép eredményeket. Eddigi részlettanulmányait összegző monográfiája megjelent 1973-ban.

A művészettörténettel szorosan összefügg a műemlékvédelem. Ezen a téren is jelentős munkálatok folytak és folynak (többnyire román kutatók irányításával). A nagyobb helyreállított objektumok közül elegendő, ha megemlíjtük Kolozsváron Mátyás király szülőházát, a Bánffy-palotát, a Szt. Mihály-templomot, a Szabók-bástyáját; Marosvásárhelyen az erődtett templomot; Brassóban a Fekete-templomot; a gyergyószárhegyi Lázár-várkastélyt stb. A tennivaló igen sok a műemlékek nagy száma miatt. Aligha túlozunk, ha a Kárpátokon inneni terület műemléknek minősíthető építményeit tizenöt-ezerre tesszük. Ez nagyságrendileg a magyarországi anyag kétszerese (s talán egy húszezres becslés még közelebb áll a valósághoz).

Az első műemléki kataszter erre a területre vonatkozóan is Gerecze Péteré, a századfordulóról.⁶³ A nyomtatásban megjelent műemlékjegyzékek közül még ma is ez a legrészletesebb!

⁶⁰ Borghida István, Krizsán János. Buk., 1971; Gazda József, Gyárfás Jenő. Buk., 1969; uő., Nagy Imre. Buk., 1972; Banner Zoltán, Nagy Albert. Buk., 1969; uő., Mattis Teutsch János. Buk., 1972.

⁶¹ A Szervátiusz-monográfia részletét közli a Korunk Évkönyv 1973. 195. sk.

⁶² B. Nagy Margit, Reneszánsz és barokk Erdélyben. Buk., 1970; uő., Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Buk. 1973.

⁶³ Gerecze Péter, Magyarország művészeti emlékei II. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Bp., 1906.

1953-ban minisztertanácsi határozatot hoztak a műemlékek összeírására. Ennek eredményeképpen összeírták Kolozsvár műemlékeit is, aminek tanulságait Debreczeni László foglalta össze (272 építészeti objektumról készült feljegyzés).⁶⁴ A többi felmérés eredménye tudomásunk szerint nyomtatásban nem jelent meg.

Az egyetlen országos műemlékjegyzék, mely nyomtatásban hozzáférhető, V. Cucu és M. Ștefan munkája, ill. fotóalbum formában V. H. Adrian, I. Burtea és P. Lupan összeállítása a mi Genthonunkhoz nem hasonlítható (előbbi pl. Szatmár megyében csak Szatmárnémetiben és Nagyváradban létező műemlékekről tud).⁶⁵

A feudalizmus korának építészetét román részről V. Vătășianu monumentális műben foglalta össze.⁶⁶ Igen jelentősek V. Draguț kutatásai is.⁶⁷ Nemrég látott napvilágot Gh. Anghel hézagpótló — bár vitatható — munkája az erdélyi középkori várakról.⁶⁸

A Meridiane Könyvkiadó sorra jelenteti meg a mi „Műemlékeink” sorozatunkhoz hasonló füzeteket, amelyek egy-egy nagyobb település műemlékeit vagy egyes jelentős objektumokat ismertetnek.⁶⁹

A művészettörténeti-műemléki szaksajtó román vagy idegen nyelvű: *Studii și cercetări de istoria artei*, *Buletinul monumentelor istorice*, *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*. Egyre nagyobb teret kap a romániai magyar sajtóban is a művészettörténet-műemlékvédelem: a *Korunkban* (tematikus számot is jelentetett meg), a *Művelődésben*, a *Hétben*, az *Új Életben* (Szépréti Lilla mutat be hétről hétre egy-egy műemléket), a megyei lapokban (főleg a kolozsvári *Igazságban*, a *Hargitában*, a *Megyei Tükörben* — Kónya Ádám sorozata). A százsz kutatók elsősorban a *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* c. folyóiratban publikálnak, a *Karpaten Rundschau*ban inkább ismeretterjesztő jellegű cikkeket jelentetnek meg.

6. Történelem: Valamennyi vizsgált tárgykör közül a legnagyobb volumenűek a nyelvészet mellett a történettudományi kutatások.

a) Bibliográfia, lexikon: A *Bibliografia Istorică a României*-nek eddig két kötete jelent meg. Bennünket elsősorban az 1944—1969 közötti kutatá-

⁶⁴ Debreczeni László, Az 1953. évi kolozsvári műemlék-összeírás építéstörténeti eredményei. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 219—248.

⁶⁵ Vasile Cucu—Marian Ștefan, Ghird atlas al monumentelor istorice. Buc., 1970; Adrian H. Victor—Burtea Ion—Lupa Petre, România történelmi és építészeti műemlékei. Buk., 1973 (utóbbiban sok a durva fordítási hiba).

⁶⁶ Virgil Vătășianu, Istoria artei feudale în țările Române. Buc. 1959.,

⁶⁷ Vasile Draguț, Pictura murala din Transilvania (sec. XIV—XV). Buc., 1970.

⁶⁸ Gheorghe Anghel, Középkori várak Erdélyben. Buk., 1973. (Ennek is igen gyenge a fordítása.) A román várkutatás igen szép eredményekkel dicsekedhet. Sajnálatos, hogy a magyar kutatás erről tudomást sem vesz.

⁶⁹ Ezekről jó áttekintést ad az Editura Meridiane Catalog 1960—1968. A kis füzetek természetesen a monografikus feldolgozást nem helyettesíthetik (írók román kutatók). 1968 óta megjelent: Ștefan Pascu—Viorica Marica, Clujul Medieval. Buc., 1969; Marosvásárhelyi kiadásban: I. Chiorean—Tr. Dusa—Gr. Ploesteanu, Cetatea Țirgu Muresului. 1968 (a marosvásárhelyi vár).

sokat leltárba vevő első kötet érdekel ezúttal. Ez az összegzés igen alkalmas az egyes részterületek arányainak felmérésére is. Sok a hasonlóság a magyarországi kutatással. A paleográfiai, címertani-pecséttani, genealógiai irodalom ott is szegényes. A helytörténeti kutatások nagyobb intenzitással csak az utóbbi fél évtizedben indultak meg.

Nemcsak a román kutatás, de a nemzetiségi magyar is egyre jobban felismeri a bibliográfiák elengedhetetlen szükségességét.⁷⁰

Lexikális vonatkozásban a legfontosabb kézikönyv C. Suciu településtörténeti lexikona.⁷¹ Ez Erdély településneveinek román, magyar, német névvaltozatát tartalmazza, a legfontosabb névelőfordulások kronológikus feltüntetésével (mind a mai, mind az elpusztult települések névanyagát magába foglalja).

b) Általános, elvi kérdések: A romániai magyar történészek — érthetően — legfontosabb feladatuknak a Kárpátokon inneni terület múltjának kutatását tekintik. Románia magyarsága is — mint erre Jakó Zsigmond utalt — elsősorban ez iránt érdeklődik.⁷²

Természetesen a képlet nem ilyen egyszerű minden részletében. A területen a három legnagyobb népcsoport (románok, magyarok, szászok) mellett több kisebb nemzetiség is él évszázadok óta. A mai Románia etnikai képe is sokkal színesebb, mint ahogy a köztudatban él. Utal erre egy utóbbi Korunkszám, melynek fő témája az ország nemzetiségeinek múltja és jelene.⁷³ A mindenkor soknyelvű terület forrásanyaga is ennek megfelelő (többnyelvű), ami a kutatók munkáját jelentősen nehezíti.⁷⁴

A román történetírás tulajdonképpen a XX. század fordulóján vett a kiegyezés kori magyar történetíráshoz hasonló lendületet, hogy végképp kiszakadva a krónikák világából, a modern európai historiográfia módszereit izlelgesse. A feltáró és feldolgozó munka azóta hatalmas arányú. Az új és új adatok tömegével kerülnek elő, s a szenvedélyes vitákban gyakran változnak

⁷⁰ Jordáky Lajos, A tudományos bibliográfia fontossága. Könyvtári Szemle 1972. 4. 156—158.; Székely László, Néprajzi bibliográfiák (1944—1964). Uo. 161—163.; Dankanits Ádám, Tájékbibliográfiai munka a Román Népköztársaságban. Kny. 1958; Vîta Zsigmond, A Bethlen-könyvtár helyismereti katalógusa. Korunk 1969. 10. 1567—1577. (Nagyenyed); Büchl Antal, Újabb Banatica-bibliográfiák. Könyvtári Szemle 1971. 107—109. stb.

⁷¹ Coriolan Sociu, Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I—II. Hn. én. (1967—1968).

⁷² Jakó Zsigmond, A hazai magyar történetírók szerepe. Korunk 1970. 4. 484.

⁷³ Korunk 1973. 8. (szászok, svábok, szerbek, horvátok, örmények, szlovákok, zsidók, lipovánok, törökök, tatárok, bolgárok Romániában).

⁷⁴ Jakó Zsigmond, a legjelentősebb mai romániai magyar történész szerint: „Az ország 1800 előtti időből származó írásos forrásanyagának zöme Erdélyben maradt fenn, mégpedig hozzávetőleg felerészben a nemzetiségek nyelvén.” (72. jegyz., 487—488.). — C. Daicoviciu, a nemrég elhunyt legtekintélyesebb román régész 1970. évi tvr-interjújában a következőket nyilatkozta: „Szerintem nagyon fontos, hogy ne csak a magyarok tudják és ismerjék jól a román nyelvet, hanem — különösen a történészek részéről — várom és kötelezően elvárom, hogy ismerjék a magyar nyelvet is. Nem lehet Románia történetét Erdéllyel együtt ismerni vagy tanulmányozni anélkül, hogy a magyar nyelvet ne ismerje valaki.” (Korunk 1973. 8. 1175—1176.)

a vélemények. A legújabb — általánosan irányadó — feldolgozás a „Compendiu”.⁷⁵

Nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a nemzetiségi önismeretre, a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra nevelésben a történettudomány kulcsszerepet játszik. A romániai magyar történészek érzik ezt, s nem a tömegektől elkülönülő „kasztot” alkotnak, hanem a széles olvasótábor teljes közelségében alkotnak. Így már érthető, hogy látszólag speciális, szűk szakmai kör érdeklődésére számot tartó kiadványok is többezer példányban kelnek el napok, órák alatt — mint bestsellerek.

c) Forráskiadványok: 1944 után a román történetírás két nagy központi forráskiadvány sorozatot indított, melyeknek erdélyi vonatkozásai is vannak (Documente din istoria... , ill. Documente privind istorie României).⁷⁶

A múzeumi évkönyvek mellett és a történettudományi folyóiratokon kívül a forrásközlések fő fóruma a levéltárosok orgánuma, a Revista arhivelor.

Mióta a Nicolae Iorga Történeti Intézet keretén belül megalakult a nemzetiségtörténeti kutatócsoport, Demény Lajos vezetésével (1971-ben), felmerült az erdélyi forráskiadványok folytatása is (Székely Oklevéltár stb.). Természetesen az ilyen munkák nagyon időigényesek, ezért az első eredmények csak több év múlva mutatkozhatnak először.

Az eddig részben-egészében kiadott, de már hozzáférhetetlen elbeszélő források újrakiadása terén már az utóbbi fél évtizedben szép eredményeket értek el (az ún. fehér sorozat).⁷⁷ A Kriterion Könyvkiadó Téka-sorozata is helyet biztosított olyan kisebb terjedelmű forráskiadványok megjelentetésére, amelyek egyben népszerűsítő jellegűek is.⁷⁸ A Székelyföldre vonatkozóan Orbán Balázs múlt század közepi nagy munkájának megtalált eredeti fényképeit adták közre az ábrákra vonatkozó szöveggel együtt.⁷⁹ Történelmi forrásértékűek az utóbbi időben egyre sűrűbben megjelenő önéletrajzi vissza-

⁷⁵ Miron Constantinescu—Constantin Daicoviciu—Ștefan Pascu, Istoria Romaniei. Compendiu. Buc., 1969.

⁷⁶ A sorozatok bibliográfiai adatai: Bibliografia ist. României I. Buc., 1970. 26—28. (Erdély története XI—XIV. századi forrásait hat kötetben jelentették meg.)

⁷⁷ Wass Pál, Fegyver alatt. Naplójegyzetek. Buk., 1968 (kiadta Csetri Elek); Rettegő György, Emlékezetre méltó dolgok (1718—1786). Buk., 1970 (Jakó Zsigmond bevezető tanulmányával); Kovács Sándor, Az ész igaz útján. Válogatott írások. Buk., 1970 (Kocziány László); Koós Ferenc, Életem és emlékeim. Buk., 1971 (kiadta Beke György); Borsos Tamás, Vásárhelytől a Fényes Portáig. Buk., 1972 (Kocziány László).

⁷⁸ Bethlen Miklós Önéletírása (Vál. bev. Bernád Ágoston). Buk., 1970; Erdélyi jobbágyság panaszevelei. Kordokumentumok az erdélyi falu életéből 1771—1848 (Vál. bev. Kovács Géza). Buk., 1971; Supplex Libellus Valachorum (Ford. Köllő Károly). Buk., 1971; Bölöni Farkas Sándor Naplója (Bev. Jancsó Elemér). Buk., 1971; Deák Farkas: Fogságom története (Bev. jegyz. Kovács József). Buk., 1972; A megindult falu. Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban 1849—1914 (Vál. bev. Egyed Ákos). Buk., 1970; Körösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai (Ford. bev. Bodor András). Buk., 1972; Richard de Bury: Philobiblon. A könyvek szeretete (Ford. Bodor András, bev. Jakó Zsigmond). Buk., 1971; 1973-ra tervezik Egyed Ákos Utazások Erdélyben c. kötete megjelentetését. (Megjelent.)

⁷⁹ Orbán Balázs, Székelyföld képekben. Buk., 1971. 99 kép.

emlékezések, melyek századunk első fele erdélyi életének egyre újabb vetületeit tárják fel előttünk.⁸⁰ Az újabb román — erdélyi vonatkozású — forráskiadványok közül kiemelkedik a XVII. századi fogarasi urbáriumok eddig megjelent első része.⁸¹

d) Középkor: A romániai magyar középkorkutatók tábora nem mondható népesnek (jelentősebbek: Jakó Zsigmond Kolozsváron az egyetemen, a N. Iorga Intézetben Demény Lajos és Vekov Károly, Marosvásárhelyen Farczády Elek, Tonk Sándor, a Barcaságban Binder Pál, Vogel Sándor stb.). A szászok közül Gustav Gündisch, Kurt Horedt, Samuil Goldenberg kutatásai a leginkább figyelemre méltók. A román történelmi iskola vezéralakja az Erdély-kutatásban jelenleg Ștefan Pascu kolozsvári történész, a Babeș—Bolyai Egyetem rektora. Az ő kutatásai mellett leginkább a kolozsvári történészek (Sabin Belu, Mihail Dan stb.), ill. Bukarestben Radu Popa, C. Giurescu tevékenysége nagyobb volumenű. Erdély középkorának monografikus feldolgozására Șt. Pascu vállalkozott. Nagy munkájának első kötete, mely a XIV. századig terjed, 1972-ben jelent meg, a második 1974-re várható.⁸²

A romániai magyar történetírók feladatait Jakó Zsigmond foglalta össze legfrappánsabban, 1970-ben.⁸³

A magyar történészek tevékenységére jellemző, hogy látszatra nem olyan monumentális a munkásságuk, mint a románoké, mert általában nem önálló kötetekkel jelentkeznek, hanem tudományos, ill. közművelődési folyóiratokban, újságokban jelentetik meg tanulmányaikat.⁸⁴

Legjelentősebb Jakó Zsigmond eddigi életműve, méltán tekinthető a romániai magyar történetírás vezéregyéniségének. Gazdag munkásságából elegendő megemlíteni itt a legjobb magyar vonatkozású paleográfiát, papír-, könyv-, értelmiségtörténeti írásait.⁸⁵

Tonk Sándor legutóbb a középkori erdélyi jogtudó értelmiség történetét foglalta össze.⁸⁶

⁸⁰ Veress Pál, Kalapács, könyv, muzsika. Buk., 1972; Antal Dániel, Család és szolgálat. Buk., 1971; Kovács István, Igazság nekünk a cél. Buk., 1972. — Szaporodnak az írói önéletrások is (Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Nagy István).

⁸¹ Urbariile Țării Făgărașului I. 1601—1650. (D. Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu.) Buc., 1970. A szövegeket eredeti nyelvükön tették közzé.

⁸² Ștefan Pascu, Voievodatul Transilvaniei I. Cluj, 1972. Az „erdélyi vajdaság” fogalom nála az egykori középkori magyar királyság összes Romániához tartozó területét jelenti.

⁸³ Lásd 72. jegyz.

⁸⁴ Kötetek: Demény Lajos, Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés. Buk., 1960; Jakó Zsigmond—Radu Manolescu, Scrierea latina în evul mediu. Buc., 1971.

⁸⁵ Lásd 84. jegyz., ill. Jakó Zsigmond, Könyv és könyvtár művelődésünkben. Korunk 1972. 1. 9—29.; *uő.*, Az erdélyi értelmiség kialakulása. Uo. 1967. 20—27.; *uő.*, Az egyházi és világi értelmiség szétválása a feudális Erdélyben. Uo. 1967. 216—224.; *uő.*, Az oklevélírások fejlődése Erdélyben a XII—XV. században. Levéltári Híradó 1958. 1—2. 123—162.; *uő.*, Az elpusztult települések kutatása. Kolozsvár, 1945 stb. — Demény Lajossal együtt feldolgozta a romániai könyvnyomtatás történetét (megjelenés alatt).

⁸⁶ Tonk Sándor, Jogtudó értelmiségünk középkori történetéből. Korunk 1972. 10. 1487—1491.

Kultúrtörténeti vonatkozásban román részről a legutóbbi — részleteiben vitatható szemléletű — történeti összefoglalás Șt. Bârsănescu.⁸⁷

A helytörténeti kutatások az utóbbi fél évtizedben indultak meg. Megelőzőleg néhány elszórt kezdeményezésről adhatunk csak számot. A közművelődési folyóiratok, heti- és napilapok hasábjain megjelenő cikkek, tanulmányok között csak keveset találunk, amely a X—XV. század történetével is foglalkozik (pl. Egri László, Kónya Ádám írásai), inkább a könnyebben feldolgozható, gazdagabb forrásanyagú későbbi századok vonzzák a helytörténészeket.

Román viszonylatban a legjelentősebb helytörténeti monográfia R. Popáé Máramaros megyéről.⁸⁸

Egyetlen helytörténeti munka jelent meg magyar nyelven eddig önálló kötetben, Benkő Samu „Murokországa”, de ennek középkori része — a vonatkozó terület középkori forrásainak elenyésző volta miatt — csekély.⁸⁹

e) A fejedelemség kora: A román történetírás (s ennek nyomán a romániai magyar kutatók egy része is) a középkort a XVIII. század végéig, a XIX. század elejéig számítja. Mi összefoglalásunkban a Kárpátokon inneni terület sajátos kronológiáját vettük alapul, s így a XVI—XVII. századot külön korszaknak számítjuk (voltaképpen átmeneti időszak).

A fejedelemség kora a XVIII. századdal együtt a romániai magyar kutatás egyik kedvelt területe. Kutatóinak száma is jelentősen felülmúlja a medievistákét.

Jakó Zsigmond művelődéstörténeti vonatkozásban e korszaknak is vezető kutatója, sőt gazdaságtörténeti feldolgozásairól sem feledkezhetünk meg.⁹⁰

Különösen szembetűnőek az agrártörténeti kutatások (elsősorban Imreh István és Pataki József tevékenysége).⁹¹ A falutörténet módszertani-elméleti megalapozásában jelentős szerepet játszik Kovách Géza.⁹²

A XVI. századi jobbagyság legmonumentálisabb összefoglalása román történész, D. Prodan munkája.⁹³

⁸⁷ Ștefan Bârsănescu, Pagini nescrise din istoria culturii Românești (sec. X—XVI). Buc., 1971.

⁸⁸ Radu Popa, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea. Buc., 1970.

⁸⁹ Benkő Samu, Murokországa. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen. Buk., 1972. A több mint ötezer példányban megjelent kötetet napok alatt elkapkodták, olyan sikere volt.

⁹⁰ Jakó Zsigmond, A Bethlen-kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622—1658). Korunk Évkönyv 1973. 89. sk.; uő., Adatok a dézsma fejedelem kori adminisztrációjához. Cluj, 1945; uő., Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma. Szeged, 1972. Kny.; uő., Az erdélyi papírmalmok feudalizmus kori történetének vázlata 1—2. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Ser. Historiei 1962/2. 59—81. 1964/1. 55—92.

⁹¹ Imreh István, Az agrártörténetírás új útjai. Korunk 1970. 4. 518—523.; uő., Agrártörténetírás és a székely múlt megismerése. Aluta II. 1970. 157—167.; uő. Pataki Józseffel, Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570—1610). Aluta I. 1969. és II. 1970. stb.

⁹² Kovách Géza, Az erdélyi falu a középkorban. Művelődés 1972. 11. 39—42. és 1973. 1. 22—25.

⁹³ David Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul XVI-lea. I—III. Buc., 1967—1968.

Az erdélyi fejedelemség és a két román vajdaság, valamint egyéb szomszédos területek kereskedelmi kapcsolatainak kutatói a románok mellett elsősorban a barcasági szász történészek.⁹⁴

Az első jelentősebb technikátörténeti áttekintés magyar részről Gyulai Pálé.⁹⁵ A részfeldolgozások közül a legfontosabb Pataki József kismonográfiája a csiki vashámról (XVII. század második fele).⁹⁶

A művelődéstörténet egyes ágainak is megvannak a hivatott kutatói. Iskola- és könyvtártörténeti viszonylatban elsőként a nagyenyedi tanárt és könyvtárost, Vita Zsigmondot kell megemlítenünk, akinek a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetét összefoglaló munkája kéziratban kiadásra vár. Eddigi többszáz folyóirat- és újságcikke mellett néhány résztanulmányát külön kötetben is megjelentette.⁹⁷

A székely iskolák ezekben az években sorra ünneplik fennállásuk 150—350 éves évfordulóját, s ennek köszönhetően is megelégnéltek az iskolatörténeti kutatások. Szerzőik — kiadási nehézségek miatt — hírlap- vagy folyóirat-cikk terjedelmet meghaladó terjedelmű munkára csak ritkán vállalkoznak.⁹⁸

A jog-, orvos- és zenetörténet területének is akadnak művelői, akik egy-egy részlettel gazdagítják e diszciplínák képét.⁹⁹

f) Új- és legújabb kor: A XVIII—XIX. század történetét kutatja a romániai magyar történészek legnagyobb része.

A XVIII. századi Erdély társadalmi képét legutóbb Jakó Zsigmond rajzolta meg kitűnő összegezésében.¹⁰⁰ A művelődéstörténet (elsősorban értelmiség-történet) legjobb szakértője Benkő Samu, akinek forráskiadásai (Bolyai, Kemény Zsigmond), tanulmánykötete és egyéb írásai azt bizonyítják, hogy a teljes magyar nyelvterület viszonylatában úttörő munkát végez.¹⁰¹

⁹⁴ Lásd a *Culegere de Studii și Cercetări* (Brașov) tanulmányait; S. Goldenberg, Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea. Banatica. Resita, 1971. 163—177.; M. Dan és S. Goldenberg, Demény Lídia tanulmányai (Bibliogr. ist. României I. Buc., 1970. 2956—60. 2964. tétel). — Egyéb kereskedelmi vonatkozások (Goldenberg): uo. 2980—2290. tétel.

⁹⁵ Gyulai Pál, Epizódok a hazai technikai haladás történetéből. Korunk 1972. 6. 899—904. (16—19. sz.).

⁹⁶ Pataki József, A csiki vashámról a XVII. század második felében. Csikszereda, 1971.

⁹⁷ Vita Zsigmond, Tudománnyal és cselekedettel. Buk. 1968.

⁹⁸ Péter Endre, A háromszázéves székelyudvarhelyi kollégium. Korunk 1970. 10. 1594—1597.; Balogh Béla—Oszóczy Kálmán, Emlékezés egy régi nagybányai iskolára. Korunk 1970. 11. 1737—1740. — Jó áttekintést ad a történész Dankanits Ádám, Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön. Korunk 1970. 11. 1733—1736.

⁹⁹ Jogtörténeti vonatkozásban olykor Mikó Imre is visszanyúl a fejedelemség koráig. Nemes István, Jogi oktatásunk múltja az egyetem létrehozásáig. Korunk 1972. 10. 1492—1497. (XVI—XIX. sz.); Spielmann József, Az Ars Medica szerző- és forráskutatása. Uo. 1973. 2. 294—304.; Lakatos István, Zenetörténeti írások. Buk., 1971.

¹⁰⁰ Jakó Zsigmond, Rettégi György: Emlékezetre méltó dolgok. Buk., 1971. elé írt bevezető (77. jegyz.).

¹⁰¹ Kemény Zsigmond Naplója. Bev. Benkő Samu. Buk., 1966; Bölöni Farkas Sándor: Utazások Észak-Amerikában (Kiadta, bev. Benkő S.) Buk., 1966; Bolyai János vallomásai (Benkő Samu). Buk., 1968 (1972). — Egyik legkitűnőbb új tanulmánya: A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben. Korunk Évkönyv 1973. 101—114.

Vita Zsigmond már említett művelődéstörténeti kutatásainak jelentős része a XVIII—XIX. századra is kiterjed. A könyvtörténet mellett¹⁰² feltűnik egy új stúdium: a színháztörténet is.¹⁰³

Mikó Imre művelődés- és jogtörténeti tanulmányaiban, esszéiben elsősorban XVIII—XIX. századi témák szerepelnek.¹⁰⁴

A parasztság története (ill. a falutörténet) XVIII. századi szakaszával elsősorban Kovách Géza foglalkozik, ill. román részről D. Prodan és részben Șt. Pascu.¹⁰⁵

Az 1848/49-es szabadságharc kutatója elsősorban Böződi György.¹⁰⁶ Az 1973-as évben (125. évforduló) különösen megélelniük a kutatások. Az eredmények eddig újság- és folyóiratcikkekben csapódtak le.

A XIX. század első felének társadalmi és gazdasági változásai, mozgalmi elemzésével kapcsolatban elsősorban Csetri Elek munkáit emelhetjük ki.¹⁰⁷

A XIX. század második felével foglalkozó tanulmányok már olyan tömegűek, hogy rövid összefoglalásunkban még hozzávetőleges áttekintést is nehéz róluk adni.

A századforduló s elsősorban a falu problematikáját legátfogóbban Egyed Ákos munkái közelítik meg.¹⁰⁸

Jordáky Lajos elsősorban a munkásmozgalom-, a sajtó-, a színháztörténet- és a baloldali irodalmi mozgalmak kutatója (a századfordulótól 1944-ig).¹⁰⁹

¹⁰² *Dankanits Ádám*, A XVIII. század helye könyvtörténetünkben. Korunk 1972. 8. 1248—1253. stb.; *Benkő Samu*, Székely diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért (1770—1848). Korunk 1970. 7. 1109—1120.

¹⁰³ *Enyedi Sándor*, Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821. Buk., 1972. (További bibliográfiai adatok: uo. 103. sk.); Kiadták Kótsi Patkó János (1771—1842) néhány munkáját és gyűjteményes kötetben (1972).

¹⁰⁴ *Mikó Imre*, Honpolgárok és világpolgárok. Buk., 1967; uő., Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig. Korunk 1971. 10. 1547—1555.; uő., Nyelvhasználat és jogtörténet (1868—1944). Korunk Evkönyv 1973. 127—134.; uő., Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről. Buk., 1971.

¹⁰⁵ *Kovács Géza*, Falusi mesterségek Arad megyében régen és ma. Művelődés 1971. 3. 44—48.; uő., Erdélyi jobbágyok panaszelevelei (78. jegyz.). — D. Prodan munkái (Bibliogr. ist. României I. 3202—3204.), Șt. Pascu is foglalkozik XVIII. századi parasztságtörténettel, a Horea—Closca-felkeléssel stb.

¹⁰⁶ *Böződi György*, Gábor Áron 1849-ben. Aluta I. 1969. 143—167. stb. — *Benkő Samu*, Böződi György és mások tollából 1973-ban, a 125 éves évfordulón a sajtóban sok értékes tanulmány és cikk, dokumentumgyűjtemény jelent meg.

¹⁰⁷ *Csetri Elek—Imreh István—Benkő Samu*, Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről. Buk., 1956. — Csetri további művei: Bibliogr. ist. României I. 3530—3535. 3600. tétel. — A XIX. század második felének mezőgazdasági gépfelhasználásával is foglalkozott (uo. 4290. tétel).

¹⁰⁸ *Egyed Ákos*, Mișcări și frământări țărănești în Transilvania în anii 1900—1910. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj XII. 1969. 145—161.; uő., A tájérténet kutatás néhány kérdése. Korunk 1970. 12. 1831—1836.; uő., A jobbágyfelszabadítás néhány kérdése Háromszéken. Uo. 1971. 8. 1191—1198.; uő., Az 1907-es parasztfelkelés hatása Erdélyben. Uo. 1967. 3. 333—339.; uő., Probleme emigrării țărănești din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Acta Musei Napocensis VII. 1970. 365—378.; uő., Unele caracteristici ale dezvoltării industriale în Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. Uo. V. 1968. 251—264. stb.

¹⁰⁹ *Jordáky Lajos*, A hazai munkájsajtó történetéből. Korunk 1963. 972—977.; uő., A bécsi döntés a történettudományban. Uo. 1972. 11. 1687—1891.; uő., Legújabb kori történetkutatásunk néhány feladata. Uo. 1970. 4. 496—499.; uő., A Bihar megyei sajtó történeti vázlat. Művelődés 1970. 1. 56—57.; uő., Figura lui Lenin în presa din Transilvania între 1917—1924. Acta Musei Napocensis VIII. 1971. 357—370.; uő., Janovics Jenő és Poór Lili. Buk., 1971.

A XX. század tekintetében Jordákyn kívül a publicista Balogh Edgár, a történész Bányai László, Mikó Imre — a nemzetiségi jog legkiválóbb kutatója —, Nagy Benedek, P. Bunta, V. Cherestesiu, Kovács József munkája emelhető ki.¹¹⁰

7. Filozófia, szociológia, pedagógia:

a) Filozófia: Az 1944 utáni romániai magyar filozófia letéteményese elsősorban a tragikus sorsú Gaál Gábor, aki 1929—1940 között a marxista szellemű *Korunk* c. folyóirat szerkesztője volt. A személyi kultusz időszaka derékban törte ketté alkotó- és nevelői pályáját. 1954-ben bekövetkezett halála után sokáig nem kaphatta meg az őt megillető elismerést. Válogatott írásainak első kötete csak 1964-ben, a befejező harmadik 1971-ben jelent meg. Első értékelő monográfiáját ugyanazon évben adta közre Tóth Sándor.¹¹¹

Noha a Gaál-tanítványok az idők során széjjel szóródtak (jutott belőlük Magyarországra is), de mindamellett megmaradt egy szűk kutató gárda, mely azóta gyarapodott is újakkal. Publikációs fórumaik a román nyelvű szakfolyóiratok mellett elsősorban a *Korunk*, újabban *A Hét*, az *Előre*, a *Művelődés*, ill. a megyei lapok.

Filozófiatörténeti vonatkozásban elsősorban Hajós József nevét említhetjük (Köteles Sándor marosvásárhelyi filozófus — 1770—1831 — életművét dolgozta fel, s több tanulmánya jelent meg a *Korunkban* stb.).¹¹²

Bretter György legutóbb a *Téka*-sorozatban két kötetes Lukács György-válogatást jelentetett meg, kitűnő előszóval. A filozófiai alapismeretek népszerűsítésével is elsősorban ő foglalkozik (jegyzetei az *Előrében* jelennek meg vasárnaponként). Tanulmányait 1970-ben gyűjteményes kötetben tette közzé.¹¹³

Gáll Ernő, a Babeş—Bolyai Egyetem filozófiaprofesszora, a *Korunk* főszerkesztője az utóbbi időben a szocialista értelmiség, a művelődés, a nemzetiségi lét alapkérdései, s azok szociológiai alapvetése, megközelítése téma-

¹¹⁰ Munkásmozgalom-történettel a *Korunk* 1971. 4. száma kiemelten foglalkozik. Mikó Imre, Jogász a közeletben. *Korunk* 1972. 10. 1443—1451.; uő., Antal Márk és köre. Uo. 1972. 13. 1875—1878.; Bányai László, Hosszú mezsgye. Buk., 1970. (Továbbá: Bibl. ist. României I. 4698. sk.)

¹¹¹ Gaál Gábor, Válogatott írások I—III. Buk., 1964—1971.; Tóth Sándor, G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a *Korunk* szerkesztőjéről. Buk., 1971.

¹¹² Hajós József, Köteles Sámuel. Buk., 1969; uő., Kezdeti filozófiai tájékozódások a Bethlen-kollégiumban. *Korunk* 1972. 5. 759—764.; uő., Egy röpirat a gondolatszabadságról. Uo. 1972. 12. 1806—1814.; Hegel néhány műve „Történelem és társadalom” címmel az ő válogatásában és bevezetésével jelent meg. *Téka*. Buk., 1972; Benkő Samu filozófiatörténeti tanulmányai (Bolyaiak stb.) is figyelemre méltók. A *Téka*-sorozatban Jordáky Saint-Simon két művét (Buk., 1969), Mikó Imre Rousseau Társadalmi Szerződését (Buk., 1972), Sallay Géza Campanella Napvárosát (Buk., 1970), Dankanits Ádám egy Erasmus-válogatást (Buk., 1970) jelentetett meg.

¹¹³ Bretter György, Vágyak, emberek, istenek. Buk., 1970; Gondolatok a humanizmusról. *Korunk* Évkönyv 1973. 53—60.; Lukács György, Tanulmányok I—II. *Téka*. Buk., 1973. Az ő válogatásában és bevezetőjével jelent meg.

körben dolgozik. Nagyszámú tanulmánya mellett több kötete is megjelent, részben román, részben magyar nyelven.¹¹⁴

Végül még Kallós Miklósról ejtsünk szót, a Babeş—Bolyai Egyetem filozófia—szociológia professzoráról, akinek tanulmányai mellett szintén több kötete jelent meg.¹¹⁵

b) Szociográfia és szociológia: A Gusti-féle 1944 előtti román szociográfiai iskolának sokáig nem volt folytatása. Romániában is, mint nálunk, csak az 1960-as évek elején „fedezték fel” újra a szociográfiát.

A Korunk néhány általános elvi cikke után 1968-tól kezdődően szaporodnak meg a romániai magyar szociográfiai tanulmányok.¹¹⁶

A cikkek-tanulmányok írói többnyire tanítók, tanárok, vidéki orvosok, írók, újságírók. Előbbiek elsősorban szűkebb pátriájukról készítettek felmérést. Az írásokból kiderül, hogy szerzőik a valóság feltárásának új módszerét inkább ízlelgetik. A jó szándék mellett még többnyire kevés a szakmai tudás, amit nem pótol az ösztönösség. Ez jellemző egyébként az első irodalmi szociográfiákra is.¹¹⁷

A szociográfia két leginkább művelt ága a település- és művelődés-szociográfia.

A nemrég elhunyt Venczel József személyében a romániai magyar szociográfia tudományos szervezőre is talált, de csak rövid időre. Az iránymutatást ma Gáll Ernőnek a Korunkban megjelenő írásai jelentik. 1970—71-ben a Korunk majd minden száma közölt szociológiai-szociográfiai írásokat, súlypontozott számok is jelentek meg. A Hét is ugyanebben az időben közölt hasonló témájú írásokat. A Brassói Lapokban hétről hétre olvashatjuk Szenyei Sándor szociográfikus riportjait. A szomszédvár, Sepsiszentgyörgy lapja, a Megyei Tükör pedig a megye településeit sorozatban mutatta be a szociográfia eszközeivel.

Jelenleg a szép kezdemények mellett is le kell szögeznünk, hogy a romániai magyar szociográfia még gyerekcipőben jár. Szükségességét már felismerték ennek az „új” tudományágnak; azt, hogy a nemzetiségi önismeret a valóságfeltárás, a fejlődés egyik nélkülözhetetlen eleme, segítője.

¹¹⁴ Gáll Ernő, *Intellectualitate în viața socială*. Buc., 1965; uő., *A humanizmus viszonyosságai*. Buk., 1972 (továbbiak: Korunk Évkönyv 1973. 313.); uő., *A tudomány helye és szerepe művelődésünkben*. Uo. 11—19.

¹¹⁵ Kallós Miklós, *Ideológia és tudomány*. Buk., 1972. Továbbiak: Korunk Évkönyv 1973. 314.

¹¹⁶ A Korunk mellett az Igaz Szó, a Művelődés, a Hét s néhány megyei lap is 1969—1971 között szociológiák tucatjait közölte. (Ezekről kéziratok tanulmányunk ad részletesebb áttekintést.) Az 1944 előtti erdélyi falukutatásról: Imreh István, *A bálványosvárak falukutatás*. Korunk 1967. 9. 1190. sk.

¹¹⁷ Beke György—Fodor Sándor—Mikó Imre, Orbán Balázs nyomdokain. Buk., 1969; Beke György—Farkas Árpád—Fodor Sándor—Kovács György, *Bővizű patakok mentén*. Buk., 1972. Az írói szociográfiák legjobbjai Beke György munkái. Önálló kötete: *Magunk keresése*. Buk., 1972.

c) Pedagógia: A szociológiához hasonlóan fiatal tudományágnak számít Romániában. A magyar nyelvű pedagógiai szakirodalom most van kialakulóban. A fő fórum, a Tanügyi Újság, hetilap jellegénél fogva egymaga nem elégítheti ki a kutatók igényeit. Olykor A Hét, sőt tematikus számaival a Korunk is segít.

Az általános pedagógiai kérdések mellett a romániai magyar pedagógia legfontosabb problémája a nemzetiségi iskolahálózat mind mennyiségi, mind minőségi fejlesztése.

A romániai magyar pedagógiai kutatók közül a következők munkásságára szeretnénk elsősorban felhívni a figyelmet: Zörgő Benjámin, a Babeş—Bolyai Egyetem professzora, több könyv szerzője (tanársegédei Kulcsár Tibor és Fodor Katalin), Bakó Béla ugyanott előadótanár. A szalontai Dánielisz Endre, a kovásznai Gazda József munkássága is jelentős. De sorolhatnánk tovább a neveket. Dánielisz munkásságának méreteire pl. jellemző, hogy eddig több mint 650 írása jelent meg pedagógiai, irodalomtörténeti (Arany János-kutató), helytörténeti (Nagyszalonta) és néprajzi, ill. általános művelődési tárgykörből.

Áttekintésünk terjedelmi okokból s a szerző objektív, ill. szubjektív okok miatti *fogyatékos* ismereteiből következőleg meglehetősen vázlatos volt. Célunk az volt, hogy elsősorban megbízható adattárat adjunk közre.

Nyilvánvaló, hogy áttekintésünk csak elindulást jelenthet a romániai és magyarországi tudományosság intenzív kapcsolatai kialakulása terén.

Meggondolandó lenne a romániai kutatás állandó bibliográfiai figyelése (a napilapokra kiterjedően !). A jelenlegi helyzetben hétről hétre értékes információk vesznek el számunkra. Kikerülhetetlen a román nyelvű szakirodalom rendszeres fordítása is, mert távoli remény az, hogy kutatóink jelentős része a román nyelvet a szakirodalom tanulmányozásához elégséges szinten elsajátítja.

Nyelvi nehézségek miatt a magyar társadalomtudományi kutatás *elsősorban* az ún. világnyelveken írott szakmunkákat fogadja tárt kapukkal. Ebből következik, hogy éppen a baráti szocialista országok kutatási eredményeinek többsége — ami anyanyelven (román, cseh, szlovák, szerb, horvát, ukrán, bolgár, lengyel stb.) íródik — a magyarországi kutatás számára gyakorlatilag nemlétezőnek számít.

Az első lépés a szomszédságunkban élő magyar anyanyelvű kutatók munkájának figyelemmel kísérése lehet, ez jelenti a hidat a román, az ukrán, a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát stb. kutatáshoz.

A baráti országok akadémiáinak eddigi együttműködési körét nyilvánvalóan ki kell szélesíteni. Elegendő, ha itt csak a történelmi vegyesbizottságok munkájára utalunk (ilyen román—magyar viszonylatban is működik).

Reméljük, összefoglalásunk valamikéivel hozzájárulhatott egymás munkájának jobb megismeréséhez, a meglevő kapcsolatok elmélyítéséhez.

Csorba Csaba

Tanulmányok — tájékoztatók — recenziók

AZ I. E. 2. SZ. JELENTŐSÉGE A RÓMAI MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉBEN

KÉRDÉSFELTEVÉS

A római művészet határai térben és időben nem választhatók el a római államétól. A kultúra egyes ágainak történetét vizsgáló tudományok mégis kénytelenek számot vetni azzal, hogy a politikai-társadalmi alakulatokhoz kötődő kulturális képződmények számunkra megragadható érett formái az államalakulatnál rendszerint később jelennek meg, és gyakran bizonyos értelemben túlélni látszanak azt. Más szóval: bármennyire is elválaszthatatlanok a kultúra ágai a politikai alakulatoktól, azokhoz képest gyakran bizonyos késedelemmel kezdik meg saját történetüket, ugyanakkor „utóéletre” képesek. Ugyanez érvényes a római művészet történetére is.

Csak hogy míg más ókori és későbbi államok és kultúrák esetében a művészetek kialakulásának késedelmessége sokszor jelentéktelennek látszik, addig Rómánál igen tekintélyes fáziseltolódást figyelhetünk meg. Nem hiányzik természetesen ennek közismert magyarázata, amely fő vonásaiban maguktól a rómaiaktól származik.¹ Csak arról nem szabad megfeledkezni, hogy a tetteknek, a politikának és a háborúknak élő rómaiak késői meghódolása a műzsák előtt olyan elmélet, amelyet egy meghatározott korszakban, a későköztársaság és Augustus idejében alakítottak ki, amikor uralkodóvá vált a görög kultúrát, sőt a klasszicista módon felfogott görög kultúrát általában is a kultúra egyeduralkodó normájának tekinteni. Még kevésbé feledkezhetünk meg arról, hogy ez a felfogás határozta meg a modern tudomány álláspontját és értékítéleteit a legutóbbi időkig. Az ilyen rendkívül tekintélyes és hosszú életű vélemény könnyen gátjává válhat az elfogulatlanságot kívánó kutatásnak. Nem árthat tehát, ha megkíséreljük önmagunkat kissé emancipálni tőle.

A javaslat nem új, hanem egyidős a sajátosan rómaiként felismert művészet vizsgálatával. Midőn a múlt század végén F. Wickhoff² és A. Riegl³ felfedezték a római művészet önálló esztétikai értékeit és sajátos történeti

¹ Verg., Aen. VI, 847. kk. De a szokásos értelmezéssel szemben helyesen: H. Kähler, *Rom und seine Welt*. I. München 1958. 7.

² F. Wickhoff: in Wickhoff-Hartel, *Die Wiener Genesis*. Wien 1895.

³ A. Riegl, *Spätromische Kunstindustrie*. Wien 1901.

szerepét, ezt nem annyira a római művészet történetének új adatokon alapuló részletes és átfogó vizsgálatának eredményeként, hanem a saját koruk művészetének és művészeti nézeteinek hatására tették. Ők a római császárkor művészetében találták meg azokat az alkotásokat és stílusjelenségeket, amelyek szembeötlően különböztek a görög művészet formavilágától és esztétikai normáitól és ugyanakkor rokon érzelmeket váltottak ki a századforduló embereiből. Téziseik később átütő sikert arattak. Hatásukra indult meg a római művészet történetének intenzívebb kutatása és értékelése. Wickhoff nézeteit ma már nem tartjuk helytállónak, de tudománytörténeti jelentőségüket senki sem vonja kétségbe.⁴ Kevesebb figyelmet fordítottak azonban arra, milyen határozottan determinálta Wickhoff gondolatmenete a római művészet történetének kutatását az általános nézőpont és megközelítés szempontjából is. A római művészet önálló és sajátos értékeinek felfedezése egy hosszú folyamatot indított meg, amelynek során mindenki arra törekedett, hogy a sajátosan római művészeti vonásokat kibővítsé és pontosabban definiálja. A „római” keresése a római művészetben valósággal rögeszméjévé vált az archeológiának. Elegendő egy példára hivatkozni, H. v. Heintze listájára a római művészet karakterisztikumairól.⁵ Ezeknek és a hozzá hasonló definícióknak a helyességéről részleteiben vitatkozni nem érdemes. Mindegyikben van egy nagy adag igazság és helyes megfigyelések összegezése. E megfigyelések érvényesek a római művészet alkotásainak egy bizonyos részére és korszakára, de nem érvényesek más időszakokra, területekre és emlékekre. Az alapvető kérdés abban áll: kell-e és lehet-e a római művészetet ilyen módon definiálni? Soha senkinek nem jutott még eszébe például a görög művészetet vagy más nagy kultúra, nép, illetve korszak művészetét néhány karakterisztikummal körülhatárolni. Hasonló definícióknak egy mester, egy kisebb történelmi egység vagy korszak művészeténél van lehetősége és szükségessége, de pusztá játékká vagy absztrakt és irreális formalitássá válnak, ha olyan nagy történelmi komplexumokra alkalmazzuk, mint amilyen a római művészet. Helyesebb tehát, ha a római művészet kutatásának célját nem általános sajátosságok keresésében, hanem a római művészet történetének kidolgozásában látjuk.

⁴ Erről és általában a római művészet kutatásának történetéről lásd: S. Ferri, Stadi, nodi e sviluppi della critica intorno alla questione dell'arte romana. Roma 1933.; M. Pallottino, Arte romana (1936–1940). BullCom 69(1941) 137. kk.; O. J. Brendel, Prolegomena to a Book on Roman Art. MAAR 21 (1953) 7. kk. H. Kenner, In den Jahren 1957 bis 1959 erschienene Werke zur römischen Kunst. Kunstgesch. Anz. NF 4(1959–60) 165. kk.; R. Bianchi Bandinelli, Römische Kunst, zwei Generationen nach Wickhoff. Klio 38(1960) 267. kk.; C. C. van Essen, Nouveaux livres d'art romain. 's Gravenhage 1966.

⁵ Heintze 7. k.: „1. Die römische Kunst kennt Proportionsgesetze nicht, weder in der Architektur noch in der Plastik . . . 2. Die römische Kunst kennt nur Aggregatraum, nicht den Systemraum . . . 3. Es gibt ferner eine Autonomie der Darstellungsform (Brendel), also eine bildliche Tradition für bestimmte Themen, die jahrhundertlang befolgt wird und die dem Zeitstil nicht unterliegt . . . 4. Es gibt die Fassade . . . 5. Es gibt das ornamentale Kompositionsprinzip . . . 6. Es gibt die Verschmelzung der Gattungen . . . 7. Es gibt die Auflösung feststehender Typen und deren selbstständige Weiterentwicklung.” — Kraus 15. helyesen mondja álproblémának a „römisches in der römischen Kunst” kérdését.

A történeti rekonstrukcióhoz elvégzendő analízisek és szintézisek során konkrét történeti egységekre nézve kell megtalálnunk a jellemző vonásokat.

A római művészet minden áron való definiálására és karakterizálására irányuló erőfeszítések mélyén kimondva vagy kimondatlanul a görög művészettől való elhatárolás és a görög művészettel való összehasonlítás rejlik. E vizsgálati mód történeti értelemben való szükségessége vitathatatlan, hiszen nyilvánvaló, hogy a görög művészet egy bizonyos korszakban nemcsak egyszerűen befolyásolta a római művészetet, hanem valósággal „infusio”-ként került bele annak ereibe. Lehet-e azonban emiatt a római művészet elemzésének és történetének egyetlen és uralkodó szempontjává tenni a görög művészet-hez való viszonyát? Csak akkor lehetne, ha a római művészet társadalmi és történelmi szerepét pusztán abban látnánk, hogy a görög művészetet utánozza vagy attól magát elkülönítse. Ez körülbelül olyan elmélet lenne, mintha mondjuk a francia vagy az olasz nyelv vizsgálata során kizárólag a latinhoz való viszonyukat tartanánk szemünk előtt. A történelmi előzmény, külső hatás, az átvétel igen fontos tényezők, de csak olyan tényezők, amelyek magyarázzák és színezik a vizsgált történelmi folyamatot, de nem tartoznak a lényeghez. A lényeg ugyanis mindig a szóban forgó történelmi alakulat belső szerkezete, önmagában megálló organizmusa és mozgása. Kétségtelen tény, hogy bizonyos korszakokban és helyzetekben maguk a rómaiak vetették fel a görög művészet-hez való viszonyuk kérdését, máskor pedig a görög művészetet teljes energiával kisajátítva állították a saját céljaik szolgálatába, de aligha tételezhetjük fel, hogy az általuk és a saját igényeik kielégítésére készítettetett művek rómaiságát valaha is kétségesnek tekintették volna. A leghelyesebb eljárás a római művészet jelenségeit és emlékeit nem a görög művészetből és nem a görög művészetben mérve, hanem a római állam, társadalom és kultúra belső viszonyaiból kiindulva magyarázni.

De térjünk vissza a római művészet kezdeteinek kérdéséhez. Az uralkodó felfogás szerint a római művészet klasszikus korszaka a császárkor dereka volt,⁶ amikor a grandiózus „imperiális” művészet virágkorát élte. Ha a fejlődés görög eredetű és a természet élő világából vett három szakaszos szkémáját alkalmazzuk a római művészet történetére, és az akmét — mondjuk — Traianus korára tesszük, akkor ebből önként adódik az, hogy a kibontakozás sarokpontját Augustus korának művészetében találjuk meg, ami ténylegesen Wickhoff óta érvényben levő vélemény. Nem bolygatva most ennek a fejlődésképletnek a helyességét és nem firtatva azt a gyenge pontját, amit legelőször vettek kritika alá, tudniillik a hanyatló korszak kérdését (amely a késő-antik művészet más szempontjából új fejlődést megindító ellentmondásosságá-

⁶ Ez a nézet Wickhoffra vezethető vissza, aki például az *Odysszia* falfestmény-ciklust is Traianus-korinak tartotta, mert nézete szerint a folyamatos elbeszélés módszere akkor alakult ki. — Példa a szélsőséges fogalmazásra: *G. M. A. Hanfmann*, *Hellenistic Art*. DumbOaksPap 17(1963) 81. k., az i. e. és i. sz. 1. sz. művészete még a hellénisztikus művészet-hez tartozik.

ban áll), megállapíthatjuk, hogy az augustusi művészet érett rómaisága mindenképpen vitán felül áll. De vajon kezdet volt-e ez, avagy — akárcsak a későrómai művészet — bizonyos szempontból záróköve egy megelőző folyamatnak? Ha a kutatás történetét nagy vonalaira egyszerűsítjük, akkor azt látjuk, hogy Augustus korát és közvetlen előzményét, Caesar és a 2. triumvirátus idejét fix pontnak véve munkálták ki az előzményeket, amíg arra az eredményre jutottak, hogy az i. e. 1. sz. kezdete körül, közelebbről Sulla idejében jelentek meg a római művészet azon jellegzetes vonásai és jelentékeny alkotásai, amelyek a további fejlődéshez organikusan kapcsolódtak a görög művészethez képest kellően önállóan mutatkoznak.⁷ A legmodernebb álláspont szerint tehát az építészet,⁸ a portré,⁹ a történeti relief¹⁰ és a szobrászat¹¹ műfajaiban a római művészet igazi kezdetei az i. e. 100 utáni években keresendők. Vitathatatlanra tette ezt az újabb álláspontot néhány külső körülmény felderítése. A görög művészetben, de a rómaiaktól nem függetlenül az i. e. 2. sz. végén és az 1. sz. elején indult meg a régi művek másolása és a belső fejlődés átcsapása a historizmusba.¹² Az i. e. 1. sz. elején történt meg Itália végleges politikai romanizálása,¹³ továbbá ezzel összefüggésben az etruszk, illetve etruszk-italicus művészet fokozatos eltűnése.¹⁴ Nem mellékes körülmény az sem, hogy ebben az időben vált tipikus jelenséggé a görög művészek római szolgálatban és a rómaiak ízlését követő tevékenysége.¹⁵ Végül egyáltalán nem mellékes az sem, hogy Sulla korából maradtak fenn az első olyan monumentális művek, amelyek kézzelfoghatóan reprezentálják a római művészet új és önálló alkotási képességét, és amelyek az ókor korábbi művészeteinek nagy alkotásai mellett is megállják a helyüket. Mindez ma ugyanolyan communis opinio, mint nem régen az Augustus-kori művészet értékelése volt. De ezzel azután megszűnik az egyetértés és a világosság a római művészet korai történetének terén. A köztársaság utolsó százada előtti idők római művészetét ille-

⁷ H. G. Beyen, *De Romeinse Kunst*. Leiden 1954. 25.; R. Bianchi Bandinelli, *EAA VI* (1965) 943. Kraus 28. kk.; Bianchi Bandinelli (1970) 146. — Övatosabban: G. Becatti, *Arte Romana*. Milano 1962. 5: legkorábban az i. e. 2. sz.-ban.

⁸ Boethius 30. van Essen 59. Kraus 28. kk.; Bianchi Bandinelli (1970) 146. kk.

⁹ Schweitzer alapvető munkájának egyik fő eredménye, hogy a sajátosan római portréművészet kimutatható kezdeteit az i. e. 1. sz. elejéig vezeti vissza. Vö.: T. Dohrn, *Der Arringatore*. Berlin 1968. Bianchi Bandinelli (1970) 79.

¹⁰ Az első Rómában fennmaradt római történeti relief a párizsi census-friz: Kähler.

¹¹ Vessberg 174. M. Borda, *La scuola di Pasiteles*. Bari 1953. van Essen 70.

¹² G. Lippold, *Kopien und Umbildungen griechischer Statuen*. München 1923; G. M. A. Richter, *ProcAmPhilSoc* 95(1951) 184. kk.; M. Bieber, *ProcAmPhilSoc* 103(1959) 374. kk. W. Fuchs, *Die Vorbilder der neuattischen Reliefs*. Berlin 1959. M. Bieber, *ProcAmPhilSoc* 106(1962) 111. kk.

¹³ H. Rudolph, *Stadt und Staat im römischen Italien*. Göttingen 1965 (reprint). H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte*. I. München 1967. 171. kk.; E. T. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*. London 1969. 124. k.; H. H. Scullard, *From the Gracchi to Nero*. London 1970. 70.; W. V. Harris, *Rome in Etruria and Umbria*. Oxford 1971. 230. kk.

¹⁴ P. Ducati, *Storia dell'arte etrusca*. I. Firenze 1927. 531. kk.; P. J. Riis, *An Introduction to Etruscan Art*. Copenhagen 1953. 140.; Bianchi Bandinelli (1960) 492. van Essen 59.

¹⁵ Vessberg 65. kk., 174.

tően a kutatók körében bizonytalanság és határozatlanság uralkodik. Az ismert dolgok természetes vonzása érvényesül a bizonytalan datálások eldöntésében: a szakértők kerülnek a Sulla koránál korábbi keltezéseket, sőt vannak olyanok is, akik csak akkor érzik megnyugtatónak egy kora római alkotás elhelyezését, ha Augustus idejének művészetébe sikerül azt illeszteni.¹⁶

A mi szándékunk ezúttal az, hogy megkíséreljük először gondolatilag feloldani a római művészet kezdetének merev határvonalát és teljes élességében felvetni a korábbi köztársasági idők művészetének problémáját. A kérdésfeltevés szükségszerűen következik abból az elfogadott álláspontból, hogy i. e. 100 körül már minden szempontból rómainak vehető művészetet találunk a hatalmas itáliai városállamban. Ez a művészet nem jöhetett létre varázsütésre. Megértéséhez fel kell derítenünk kialakulásának folyamatát és mozgóerőit. A legelső feladat tehát a már formát öltött római művészet közvetlen előzményeinek, azaz az i. e. 2. sz. művészetének alapos vizsgálata, amelyről már eleve annyit minden esetre feltehetünk, hogy a római művészet formálódó állapotát jelentette. Ez természetesen nagyon óvatos eljárás, de éppen ezért nem vihet tévútra, mert a készből lépésről lépésre visszafelé történő felderítés módszerét jelenti.

Midőn javasoltuk, hogy alapos vizsgálatnak vessük alá az i. e. 2. sz. római művészetét, ezt nem azzal a célzattal tesszük, hogy a valóságos kezdet időpontját egy évszázaddal előbbre hozzuk. Ilyen célkitűzésnek semmi értelme se lenne, hiszen a sajátos római kulturális és művészeti törekvések kikövetkeztethető kezdete ennél jóval korábbra tehető, az i. e. 4. sz. végére, Appius Claudius Caecus működésének idejére.¹⁷ Az i. e. 3. sz.-ban már egész sor dokumentum bizonyítja a római művészeti tevékenység állandó erősödését.¹⁸ De mindezekről eltekintve is, a „kezdet” pontos idejének kijelölését önmagában véve naív és történetietlen eljárásnak tartjuk. Nagyon is valóságos és reális feladat viszont az egyes időszakok történéseinek jelentőségét vizsgálni. A köztársaság utolsó előtti évszázada e szemszögből nemcsak azért érdekes, mert előzménye volt a már jelentőségében felismert utolsó századnak, hanem önmaga belső történeti problematikája miatt is rendkívül figyelemre méltó korszak. Ha nem az üres évszámokkal, hanem a politikai történet eseményeivel határoljuk körül, akkor a 2. pún háború végétől a szövetséges háború kezdetéig terjedő korszakról kell beszélnünk. Ennek az időszaknak az első fele (i. e. 200—146) a zamai győzelemmel és a 2. makedón háborúval kezdődik és Karthago, valamint Korinthos lerombolásával végződik. Polybios tézisének némileg

¹⁶ Például a müncheni tengeri thiasos dombormű koraaugustusi datálása: *K. Schefold*, *Zur Basis des Domitius Ahenobarbus. Essays in Memory of Karl Lehmann*. New York 1964. 279. kk. A jelenleg mérvadó datálás: *Kühler*.

¹⁷ *F. Altheim*, *Rom und der Hellenismus*. Amsterdam é. n. 84. kk., 96. kk. *Jucker* 55. *T. Dohrn*, *Die Ficaronsche Ciste*. Berlin 1972. 46. kk.

¹⁸ *Vossberg* 21. kk.; *Jucker* 58. k.; *Boethius* 29. k.; *G. Joppolo*, *BullCom* 79(1963—64) 35. kk.; *G. Hafner*, *RM* 73—74 (1966—67) 50.

módosított időszakra vonatkozó parafrázisaként mondhatjuk, hogy ekkor alig több mint 50 esztendő alatt Róma a nyugati Mediterráneum hegemon-jából az egész klasszikus ókori világ uralkodó hatalmává vált. Ha nagyobb időszakot veszünk, és a 2. pún háborút is bekapcsoljuk az események sorába, akkor még hatásosabb lesz a kép: nem egészen egy évszázad alatt Itália és Szicília urából Róma egy Hispaniától Kisázsiaig három kontinensre kiterjedő és igazi rivális nélküli világbirodalom birtokosává növekedett. Belpolitikailag és társadalmilag az átalakulás ugyancsak viharosnak mutatkozik. A korszak kezdetén a nobilitas maroknyi családjától irányított senatusi oligarchia vitathatatlan és ellenfél nélküli uralma, a korszak végén a „második rend”, a lovagok osztályának gyors felemelkedése és beleszólása az állam vezetésébe, a senatus uralmát megrendítő támadások sorozata, amely a polgárok széles rétegeit is aktivizálni tudta, és végül a véres harcokban megszületett korszakalkotó változás: a polgárjog kiterjesztése egész Itáliára, vagy más szóval Itália teljes romanizációja. Mindezen belül három új politikai tényező felbukkanása: a változásokat hatalmasan siettető rabszolgafelkelések, a politikai egyeduradalom tényleges, bár még rövid életű megjelenése, végül az évente mozgósított polgárkatonaság átalakulása állandó és hivatásos hadsereggé. Természetesen semmi sem homályosíthatja el az i. e. 1. sz.-ban lejátszódott végleges átalakulás jelentőségét, de ha azt kérdezzük, hogy mikor érlelődtek meg az átalakulás feltételei, mikor léptek fel azok az erők és tényezők, amelyek elkerülhetetlenné tették a principatus megszületését, akkor habozás nélkül azt kell mondanunk, hogy ez az i. e. 2. sz.-ban történt, amelyhez képest a következő évszázad már csak a dráma végkifejletét és lezárását jelentette.

Az emberek, akik a nagy eseményeket, súlyos megrázkódtatásokat és hatalmas változásokat átélték, minálunk sokkal jobban érezhették az idő sorsszerűségét, amit Polybios a Tyché hatalmával és működésével fejezett ki,¹⁹ és amelynek vallásos vetületét a hagyományos mitikus világkép átformálódásában fedezhetjük fel.²⁰ A leginkább természetesen maga a főszereplő, a római nép és vezető nobilitasa reagált gondolatilag a világtörténelmi fordulatra. A római irodalom és gondolatvilág első nagy évszázada végeredményben nem volt más, mint a világbirodalommá növő köztársaság öntudatra ébredése. Ennius, Plautus, Terentius és Lucilius nemcsak úttörők és abszolút nagyságok voltak, hanem egy rendkívüli korszak megismételhetetlen művészi átélésének megtestesítői, mint ahogy Cato Maior sem egyszerűen a latin próza megalkotója, hanem a szédítő perspektívák elé került római államférfiak világnézeti válságának egyik gondolkodva cselekvő tanúja volt. A vele részben rokonul, részben ellentétesen gondolkodó művelt állanférfiak, a sok elveszett vagy csak

¹⁹ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*. I. Oxford 1957. 16. kk.

²⁰ M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*. II. München 1961. 292. kk., passim; Latte 264. kk.

csekély nyomokból ismert írás, szónoklat, politikai és eszmei irányzat, a Scipioiok arisztokratikus fennsőbbiséggel véghezvitt merész külpolitikája vagy a Grachusok radikális belpolitikája stb. — a tetteket mozgató és a cselekvő embereket átható intenzív és gyakran fehér izzásig hevült szellemi élet megnyilvánulásai voltak. Ez nem valami kezdetleges és értelmetlen, még kevésbé tunya vagy steril kulturális miliő, hanem Róma eszmetörténetének első nagy és bizonyos szempontból a legerőteljesebb és legdöntőbb hatású korszaka volt.

E jól ismert vonásokat csak azért kellett felidézni, hogy teljes élességében vethessük fel a kérdést: lehet-e alapos vizsgálat, elfogulatlan átgondolás nélkül éppen ezt a korszakot a római művészet történetében ott felejtetni, ahol jelenleg van: a nem létezés kategóriájában? Lehet-e megnyugodni abban, ahogyan az összefoglaló igényű munkák hallgatnak róla, vagy éppen nem római jellegű háttérnek és kaotikus előzménynek írják le?²¹ A még nem létező vagy a még csak számunkra megfoghatatlanul alakuló római művészet közhellyé vált fogalmával szembeszegezve már azok a legközismertebb adatok és megállapítások is cáfolatként hatnak, amelyeket különben lépten-nyomon fel szokás sorolni.

A római építészet történetében az i. e. 2. sz., és pedig mindjárt a század eleje, a nagy aktivitás és rendkívüli újítások kora volt.²² E századból ismerünk először név szerint római vagy római szolgálatban álló görög építészeket, akik híruket nagy műveiknek vagy szakirodalmi tevékenységüknek köszönhették (Decimus Cossutius, salamisi Hermodóros, C. Mucius, L. Fufidius).²³ A nagyjelentőségű technikai-szerkezeti újítások,²⁴ az opus concretum,²⁵ a boltíves

²¹ Az alábbiakban néhány jellemző álláspont felsorolására szorítkozunk. — A római művészetet kizárólag a római császárkor művészeteként fogják fel és tárgyalják, legfeljebb bizonyos pontokon előzményként utalnak a köztársaság művészetére: *H. Koch*, Römische Kunst. Weimar 1949. *G.-Ch. Picard*, L'art romain. Paris 1962. Röviden ismertetik a köztársaság művészetét, de ezen belül az i. e. 2. sz.-ot külön nem tárgyalják: *A. Frova*, L'arte di Roma e del mondo romano. Torino 1961 *Kraus*. A köztársasági művészetet csak az i. e. 1. sz.-tól tárgyalja: *F. W. Goethert*, Zur Kunst der römischen Republik. Berlin 1931. Valóságos római művészetről csak i. e. 150-től kezdve lehet beszélni: *van Essen*. Az i. e. 2. sz. közép-itáliai művészetén belül nem lehet megkülönböztetni a római művészetet: *Bianchi Bandinelli* (1970). A korszak római művészete etruszk, graeco-campaniai és görög összetevőkből áll: *G. Becatti*, Arte e gusto negli scrittori latini. Firenze 1951. Az i. e. 2. sz.-ban a rómaiak viszonya a művészethez passzív természetű: *Vessberg*. A római művészet történetének keretében röviden, de mégis önállóan tárgyalják a korszakot, elsősorban az irodalmi források alapján: *E. Strong*, Art in Ancient Rome. London 1929; *P. Ducati*, L'arte in Roma. Bologna 1938. A köztársasági és ezen belül főleg az i. e. 3–2. sz.-i római művészet önálló és progresszív fejlődésének felismerése felé az áttörés először az építészet vonatkozásában történt meg: *L. Polacco*, Tuscanicae dispositiones. Padova 1952; *Boethius*. Merész és inkább intuitív, mint analitikus állásfoglalás, amely szerint az i. e. 2. sz.-ban Pompeji művészete a római művészet körébe tartozik: *Schefold*. A korszak római művészetének jelentőségét a legvilágosabban nem archeológus, hanem történész látta és foglalta össze: *De Sanctis* 106. kk.

²² *Lugli* 38.; *Boethius* 70. k.

²³ Lásd a megfelelő címszavakat: *EAA*.

²⁴ Alapvetően: *Lugli* passim.

²⁵ *M. E. Blake*, Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus. Washington 1947. 324. kk.; *Lugli* 35, 375.

építkezés monumentális felhasználása²⁶ és a márvány használatba vétele²⁷ bizonyítja, hogy a fellendülés strukturális és stílári változásokkal párosult, tehát Róma szerepe nem korlátozódott a pusztá finanszírozásra. Az építkezés ágai közül elegendő néhány kiragadott példára hivatkozni. A tisztán praktikus építkezés terén ekkor jött létre az első föld felett vezetett s egyben az egyik legnagyobb szabású vízvezeték, az Aqua Marcia,²⁸ Róma csatornahálózatának nagyszabású rekonstrukciója (Liv. 39, 44, 5.) és a fő vezetékek boltozatos kiképzése,²⁹ a kezdetet jelentő Via Appia után az úthálózat rohamos és grandiózus kibővítése,³⁰ az első kőhíd, a Pons Aemilius,³¹ Róma kikötőinek kiépítése³² és a hatalmas Porticus Aemilia.³³ A gyakorlati és a reprezentatív célokat egyesítő porticusok egész sorozata (Porticus Octavia, Porticus Metelli, az Area Capitolina porticusa stb.)³⁴ mutatja, hogy a hellénisztikus nagyvárosok példáját Róma milyen sietve követte. A legtöbb adatunk a templomépítkezésre van,³⁵ ami elsősorban a győztes hadvezérek dedikációinak köszönhető. Ez mindenesetre az építészeti reprezentáció szakrális-politikai módszerének nagyarányú megnövekedésére vall, de önmagában még nem jelenti azt, hogy a templomépítészet lett volna az architektúráis kifejezés legprogresszívebb ága. A gyakorlati és urbanisztikai építkezés mellett viszont ebből a szempontból sokkal jelentősebbnek tekinthetjük a római diadalív kialakulását³⁶ és egész sor fornices építését (L. Stertinius, Scipio Africanus, Scipio Aemilianus, Fabius Allobrogicus ívei stb.).³⁷ Nem kevésbé nagy horderejű volt az első római bazilika, a Basilica Porcia,³⁸ amelyet gyors ütemben követett több más bazilika Rómában (Fulvia-Aemilia, Sempronia)³⁹, majd a század második felében Itália más városaiban,⁴⁰ közöttük a maradványaiból kitűnően ismert pompeji bazilika.⁴¹ Jelentőségteljes kezdeményezés volt i. e. 154-ben az első kő-színház építésének megkezdése Rómában,⁴² és ugyanolyan jellemző, hogy a megkezdett épületet négy év múlva politikai okokból lebontották.⁴³ A 2. században épült

²⁶ *Lugli* 36. kk.; *G. Fuchs*, *Architekturdarstellungen auf römischen Münzen der Republik und der frühen Kaiserzeit*. Berlin 1969. 89. kk.

²⁷ *Jucker* 3.

²⁸ *Th. Ashby*, *The Aqueducts of Ancient Rome*. Oxford 1935. 88. kk.

²⁹ *Lugli* 598. k.

³⁰ *ESAR I.* 201, 227.

³¹ *Lugli* 37, *Passim*.

³² *ESAR I.* 203. k.

³³ *G. Rickman*, *Roman Granaries and Store Buildings*. Cambridge 1971. 4, 106, *passim*.

³⁴ *Platner—Ashby passim*; *De Sanctis* 82. k.

³⁵ Részleges listák: *ESAR I.* 148.; *Latte* 417.

³⁶ *De Sanctis* 88. k.

³⁷ *Platner—Ashby passim*.

³⁸ *De Sanctis* 83. k.

³⁹ *Platner—Ashby passim*.

⁴⁰ *Lugli* 39.

⁴¹ *A. Maiuri*, *NSc* 1950, 225. kk.

⁴² *H. H. Scullard*, *Roman Politics 220—150 B. C.* Oxford 1951. 232.

⁴³ *M. Gelzer*, *Vom römischen Staat*. I. Leipzig é. n. 107. k. (1931).

viszont az első fennmaradt római típusú színház Pompejiben.⁴⁴ Nem bizonyos, hogy ez a század újítása, de feltűnően sok a közfürdőre vonatkozó irodalmi utalás az i. e. 2. sz.-ból, ⁴⁵ aminek archeológiai illusztrációját ugyancsak Pompejiben találjuk.⁴⁶ Nem nehéz általános érvekkel és irodalmi adatokkal bizonyítani, hogy a nobilitas domináns helyzetének fénykorában Róma vezető családjai tekintélyes házakban laktak, de ebben a vonatkozásban a perdöntő dokumentumot azok a fejedelmi pompájú domusok jelentik, amelyek a század folyamán épültek Pompejiben,⁴⁷ abban a városban, amelynek korabeli művészetét joggal nevezték a római művészet egyik legfontosabb tanújának.⁴⁸ A városi házakénál nagyobb biztonsággal állíthatjuk a villaépítkezésről, hogy szerepet kapott a század új művészeti fejleményeiben. A 2. pún háborúban aratott győzelem eredményeként Itália háborúktól zaklatott földjén tartós békére lehetett számítani, a földbirtokosok kimerészkedtek a városok falai közül, s a század elejétől kezdve jelentkeznek az előkelők jelentékeny vidéki rezidenciáira vonatkozó adatok.⁴⁹ Nem sokkal később kezdődött meg a díszkertek és a monumentális nympheumok építése.⁵⁰ Végül nagyon valószínű, hogy ebben a korszakban kezdődött el az előkelő családok monumentális síremlékeinek építése is.⁵¹

Az i. e. 2. sz. római építészetére vonatkozó néhány jól ismert adat felsorolása már önmagában véve is tökéletesen meggyőzhet arról, hogy a történelmileg jelentős korszakban a rómaiak keresték és megtalálták az új helyzetükhöz méltó architekturális kereteket. Teljesen egyet lehet érteni azzal, hogy a római építészet standard összefoglalásában *A. Boethius* i. e. 200 körül jelölte meg annak a korszaknak a kezdetét, amelynek fejlődése a principatus megteremtésének küszöbén csúcsosodott ki és érkezett újabb fordulóponthoz.⁵² Érdemes idézni az ekkor kibontakozó új phenomenon általuk adott jellemzését: „What Vitruvius calls *consuetudo italica* was neither pure old-Italic nor a copy of hellenistic towns: it was a new-interpretation of the Roman Commonwealth aided by modern adornments, which the increasing renown of the Empire demanded.”

⁴⁴ Carrington 46. kk.

⁴⁵ *De Sanctis* 81.

⁴⁶ A Stabiaei thermák IV. építési periódusa: *H. Eschebach*, Die städtebauliche Entwicklung des antiken Pompeji. Heidelberg 1970. 41. kk.

⁴⁷ Carrington 68. kk.

⁴⁸ Schefold.

⁴⁹ *ESAR I.* 208. *J. H. D'Arms*, Romans on the Bay of Naples. Cambridge Mass. 1970. 1. kk.

⁵⁰ *P. Grimal*, Les jardins romains. Paris 1969. passim. *N. Neuerburg*, L'architettura delle fontane e dei ninfei nell'Italia antica. Napoli é. n. passim.

⁵¹ A legjellegzőbb példa a híres Scipio-sírbolt, amelynek keletkezését és megnagyobbítását az i. e. 2. sz.-ra keltezik: *Saladino* 16. kk.

⁵² *A. Boethius—J. B. Ward-Perkins*, Etruscan and Roman Architecture. Harmondsworth 1970. 115. kk.

Nehéz lenne ilyen tömör jellemzést adni a korszak római szobrászatáról, hiszen ebben a műfajban és általában az ábrázoló művészetekben merül fel a legélesebben a rómaiság sajátos kifejezőeszközeinek létre vonatkozó megoldatlan probléma. Új fejleményeket és jelentős változásokat azonban itt is szép számmal találunk. Mindenekelőtt gondolnunk kell arra, hogy a művészet valamennyi mozdítható tárgyakból álló ágazatában döntően az i. e. 2. sz.-ban zajlott le a római és általában az ókori művészet egyik legfontosabb eseménysorozata, a római hadjáratokon zsákmányolt tömördek műtárgy, elsősorban a görög művészet alkotásainak Rómába és Itáliába hurcolása.⁵³ Igaz, hogy ez a folyamat Syrakusai bevételével (i. e. 212) kezdődött el, és az i. e. 1. sz.-ban folytatódott, de a 2. pún háború műkincs-zsákmánya a Rómával különben is érintkezésbe került magna graeciai városokból származott, a köztársaság utolsó századában pedig a görög műkincsek beáramlása már nem jelentett újdonságot, inkább csak a mennyiséget növelte. Ebben a vonatkozásban az alapvető fordulatot kétséget kizáróan az első görögországi és kisázsiai hadjáratok hozták meg. A plasztikai műfajok sokrétű és a legkülönbözőbb funkciókat szolgáló együtteséből néhány új jelenség megemlítésén túlmenő általánosításra az eddigi vizsgálatok nem adnak lehetőséget. Valósággal szimbolikusnak tűnik, hogy éppen a világtörténelmi fordulatot jelentő eseményhez, a makedón monarchia megsemmisítéséhez kapcsolódik az első olyan történelmi márványrelief, amely görög mesterek kezétől származik ugyan, de mégis római elképzeléseket testesít meg: L. Aemilius Paullus delphoi győzelmi domborműve.⁵⁴ Bár tökéletesen más szférába tartozik, de nem kevésbé jelentős változás tanúja a római vezető réteg új reprezentációs törekvéseinek L. Cornelius Scipio Barbatus szarkofágja, amelyet legújabban sikerült — mint a Corneli Scipiones ős-kultuszának termékét — az i. e. 2. sz.-ra keltezni.⁵⁵ Azokon a területeken, amelyek a római állam közvetlen bázisát és a római hadsereg erőforrását képezték, a század folyamán élte fénykorát az a szobrászati stílus, amelyet italo-hellenisztikus koinénak nevezhetünk.⁵⁶ Ez a szenvedélyes és festői

⁵³ A legfontosabb áttekintések: *ESAR* I. 127. kk. *ESAR* IV. 313. kk. *Vessberg* passim; *Jucker* passim.

⁵⁴ H. Kähler, *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paullus in Delphi*. Berlin 1965.

⁵⁵ *Saladino*.

⁵⁶ *Vessberg* 176.; *De Sanctis* 106. kk.; G. Hafner, *RM* 73—74 (1966—67) 48. k.; *Bianchi Bandinelli* (1970) 28. kk. — Az eléggé következtetlenül használt terminológia miatt fontos itt megjegyezni, hogy az i. e. 2. sz. vonatkozásában az „italo-hellenisztikus koiné” alatt a hellénisztikus stílusú Itáliában széltében elterjedt művészetet értjük, amely megkülönböztethető a görög és a keleti területek hellénisztikus művészetétől. Az „italo-hellenisztikus koiné” nem tévesztendő össze a részben előzményét, részben párhuzamos jelenségét képező itáliai művészeti koinéval, amely már az i. e. 4. sz.-ban kezdett kialakulni, még nem volt hellénisztikus stílusú, a művészetek népies régióira volt jellemző, s ezekben később is tovább élt. Ez utóbbiról lásd: *Szilágyi J. Gy.*, A későetruszk bronzművesség emlékei a Déri Múzeumban (*Denkmäler der spätetruskischen Bronzekunst im Déri-Museum*). Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen 1958. 29. kk.

hatást keltő stílus a hellénisztikus művészet pathetikus irányzatának virágkorában teljesen korszerű és modern áramlat volt, mutatva, hogy Róma felszámolta az itáliai művészet több évszázados késedelmes fejlődését, de ugyanakkor összetéveszthetetlenül sajátos is. Általunk ismert legmonumentálisabb alkotásai a közép-itáliai és etrusiai templomi oromcsoportok,⁵⁷ legnagyobb számú reprezentánsai pedig a késő etruszk urnák domborművei.⁵⁸ Arra a kérdésre, hogy az italo-hellénisztikus stílusstartományon belül volt-e sajátosan római dialektus, és ha igen, akkor hogyan határozhatjuk meg, a tények és a fogalmak tisztázatlanságának állapotában aligha adható válasz. Még az is kétséges, hogy a kérdésfeltevés helyesen jelöli-e meg a probléma megoldásának irányát?

Ha például azt kérdeznénk, létrejöhetett-e a közép-itáliai koiné Róma politikai hegemoniája és egységesítő befolyása nélkül, akkor más oldalról és realitásabban közelítenénk meg a problémát. Ha ugyanis a bonyolult részleteket és árnyalatokat az egyszerűség kedvéért figyelmen kívül hagyjuk, akkor Itália művészeteinek történetében olyan állomásokat találunk, amelyek szembe-szökően egybevágunk a félsziget sorsát meghatározó római terjeszkedés fordulópontjaival. Az etruszk művészet stiláris stagnálásának időszakát akkor váltotta fel a hellénizmus eleven áramlatába kapcsolódás, amikor Róma győzelmesen küzdött az Itália fölötti hegemoniáért.⁵⁹ A dél-itáliai görög művészet virágzása az i. e. 4. sz.-dal lezárult; a római uralom alatt Magna Graecia művészetéről már csak megváltozott értelemben beszélhetünk.⁶⁰ Ezzel szemben az i. e. 3. sz.-ban megkezdődött és az Itália sorsát végérvényesen eldöntő 2. pún háború után kiteljesedett az itáliai hellénisztikus koiné fejlődése. Hozzátehetjük: Itália művészetében azután tűntek el a korábbi területi és kulturális különbségek, s egyúttal a római művészet akkor vált egyértelműen rómaivá, amikor a szövetséges háború eredményeként a félsziget teljes romanizációja bekövetkezett. Mindez ismereteink jelenlegi állapotában arra mindenképpen feljogosít, hogy az italo-hellénisztikus koiné kialakulását, legalábbis a külső feltételek vonatkozásában, összefüggésbe hozzuk a római hatalom megszilárdulásával. Ha pedig e művészeti jelenség politikai és államhatalmi vonatkozásban Róma függvényének bizonyul, akkor nem alaptalan, sőt kötelező a továbbiakban annak vizsgálata, hogy lehet-e valamilyen benső kapcsolatot találni a hatalom birtokosa és az italo-hellénisztikus koiné között.

Bizonyos támpontot adhat majd ehhez a viszonylag jól ismert köztársasági pénzek és az egykorú gemmák vizsgálata. A római köztársaság pénzverésének termése a korszak egyetlen olyan régészeti anyaga, amely tökélete-

⁵⁷ *De Sanctis* 78. k.

⁵⁸ *R. Bianchi Bandinelli*, *Storicità dell'arte classica*. Firenze 1950. 77. kk.; *O.-W. von Vacano*, *Studien an Volterranner Urnenreliefs*. RM 67(1960) 48. kk.

⁵⁹ *Bianchi Bandinelli* (1960) 487. kk.; *H Mühlestein*, *Die Etrusker im Spiegel ihrer Kunst*. Berlin 1969. 290. kk.

⁶⁰ *G. Kaschnitz von Weinberg*, *Römische Bildnisse*. Berlin 1965. 8.; *E. Langlotz*, *Die Kunst der Westgriechen*. München 1963. 45. kk.

sen közzé van téve, jól áttekinthető és rendszerezett, habár kronológiája részleteiben még vita tárgyát képezi.⁶¹ A bennünket foglalkoztató korszak érmeinek alapos művészeti vizsgálata még nem történt meg. Az eddigi részletmegfigyelések⁶² és a veretek általános áttekintése azonban néhány szembetűnő vonás felismerését lehetővé teszik. Igen fontos a kiindulás megfigyelése: Róma pénzverésének kezdeténél két — úgy a pénzrendszer, mint a művészi forma szempontjából teljesen különböző, és csak az értékrendszerben egyeztetett — éremsorozat áll, a kezdettől Rómában vert bronz As-sorozat és az először Dél-Itáliában vert, majd Rómában folytatott ezüst ROMANO-sorozat. A nehéz bronzpénzek mértékrendszere és stílusa egyaránt közép-itáliai alapokon nyugodott, és leginkább a késő etruszk művészet köréhez kapcsolható. Az ezüst didrachmonok viszont egyértelműen a dél-itáliai görög pénzgazdaság és művészet tradícióiból származnak. A két rendszert először gazdaságilag egyeztetették, majd egy nagyon érdekes és részleteiben csak a legutóbbi időben tisztázott folyamat indult meg, amelynek során az ezüstpénzek tematikájának romanizációja mellett a teljes metrológiai és formai egyesítés ment végbe. A döntő fordulat a 2. pún háború idején a denarius bevezetésével következett be. A történetének legválságosabb küzdelméből győztesen kikerülő köztársaság új pénze csaknem egy csapásra megszüntette Itália valamennyi korábbi pénzét és verdéjét, s egyúttal tükrözte azt az ízlést, amelyet a római pénzverde irányítói megfelelőnek tartottak. A továbbra is kibocsátott, de teljesen stereotíp és elhanyagolt kidolgozású bronzpénzek nem hordoztak kifejező esztétikumot, formáik egyébként bizonyos fokig alkalmazkodtak a denariusokéhoz. Az értékben is jelentősebb ezüstpénzek nemcsak tematikailag mutatnak nagyobb és idővel egyre gazdagodó változatosságot, hanem verőtöveik gyakoribb és gondosabb kimunkálásának során stiláris karaktert alakítottak ki, amely eléggé jelentős változásokon ment keresztül. A denarius stiláris kiindulása ugyancsak görög tradíciójú volt, de igen hamar átcsapott egy olyan formanyelvbe, amelyet röviden az itáliai hellénisztikus koiné egy változatának nevezhetünk. Az itáliai, vagy ha úgy tetszik, közép-itáliai hellénisztikus koiné a római köztársaság Itáliában monopolisztikus és Rómában vert pénzein nem elhanyagolható tényező a 2. sz. római művészetének motívumai között. Sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint azt, hogy Róma vezetői egy igen fon-

⁶¹ Bár E. *Babelon* (Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine. I—II. Paris 1885—1886) és H. A. Grueber (Catalogue of Coins of the Roman Republic. I—III. London 1910) nagy munkái bizonyos részletekre nézve még használatban vannak, de a jelenleg már vadó corpus: E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*. London 1952. A legújabb és legmegbízhatóbb kronológiai alapvetés: R. Thomsen, *Early Roman Coinage*. I—III. København 1957—1961, ez azonban csak a római pénzverés és a denarius kezdeteivel foglalkozik, és az i. e. 2. sz.-ot nem tárgyalja. Újabb jelentős lépést tett előre: M. H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*. London 1969. Crawford teljes szisztémájáról kiadás előtt álló szintetikus munkája fog áttekintést adni.

⁶² Ezek elsősorban az előoldali Roma-fejek formaváltozására vonatkoznak. G. Kaschnitz—Weinberg, RM 41 (1926) 183. kk.; Vessberg 116.; A. Giuliano, RM 60/61 (1953—54) 177. k.; Martini 117.

tos és tömeges állami művészeti ágban ezt a formanyelvet tekintették megfelelőnek. Alapvetően hellénisztikus, azaz modern formanyelvet tehát, de nem annak valamely görög központból kölcsönzött utánzatát, hanem egy sajátos és összetéveszthetetlen változatát, amely a szokásos elnevezés szerint Itáliára volt jellemző. Róma és az itáliai hellénisztikus koiné kapcsolata a numizmatika tükrében ezek szerint teljesen egyértelmű volt. Róma mértékadó körei az itáliai hellénisztikus koinét a sajátjuknak tekintették. Ha pedig így volt, akkor minden további és megalapozatlannak ítéltető következtetés nélkül annyi máris kétségtelen, hogy Rómát az itáliai hellénisztikus koinétól sem elválasztani, sem pedig vele szemben semlegesnek és közömbösnek feltüntetni nem lehet.

További felvilágosításokat adhat az i. e. 2. sz. itáliai glyptikája. A 2. sz.-ról itt természetesen csak tágabb értelemben beszélhetünk, mert a vésett kövek kronológiája a hellénisztikus korszakban egyelőre még meglehetősen bizonytalan. Ha azonban az i. e. 3. sz. végét és az 1. sz. kezdetét a bizonytalan datálás tűrési határának tekintjük, akkor rendelkezésünkre áll egy ugyancsak tömeges művészeti anyag, amely technikája, mérete és bizonyos tekintetben funkciója révén is szoros rokonságban áll az éremművészettel. A legutóbbi időkig a köztársaság-kori itáliai gemmákra nézve A. Furtwängler úttörő és alapvető rendszerezése volt az egyedül mérvadó.⁶³ Eszerint a hellénizmus korában — nem számítva az i. e. 1. sz.-ot — az itáliai glyptikában két nagy csoport különböztethető meg: a korábbi etruszk skarabeusok alaki és stiláris vonásait követő „etruszkizáló” gemmák és a hellénisztikus glyptikát követő „hellénizáló” gemmák. Ez a globális felosztás végeredményben jelenleg is érvényes, de az utóbbi időkben újra fellendülő gemma-kutatás hozzáfogott a finomabb rendszerezéshez és datáláshoz.⁶⁴ Elsősorban Furtwängler történeti és lokalizációs nézeteit vették kritika alá. Aránylag kevés történt a „hellénizáló” csoport belső tagolása terén.⁶⁵ Annál jelentősebb az „etruszkizáló” csoportra vo-

⁶³ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*. Leipzig-Berlin 1900. III. 212. kk.

⁶⁴ Furtwängler óta jelentősen előrehaladt a gemmák publikálása. Néhány különösen fontos katalógus felsorolására szorítkozunk: A. De Ridder, *Collection de Clercq*. VII. 2. Les pierres gravées. Paris 1911; J. D. Bearley, *The Lewes House Collection of Ancient Gems*. Oxford 1920; H. B. Walters, *The British Museum. Catalogue of Engraved Gems, Greek, Etruscan and Roman*. London. P.; Fossing, *The Thorvaldsen Museum. Catalogue of Antique Engraved Gems and Cameos*. Copenhagen 1929; G. M. A. Richter, *Metropolitan Museum of Art. Catalogue of Engraved Gems, Greek, Etruscan and Roman*. Rome 1956; M. K. Vollenweider, *Catalogue raisonné des sceaux, cylindres et intailles du Musée d'Art et d'Histoire de Genève*. Genève 1967; J. Boardman, *The Ionides Collection, Engraved Gems*. London 1968; *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen (AGDS)*: I. 1–2. München; E. Brandt–E. Schmidt, 1968–1970. II. Berlin; E. Zwielerlein-Diehl, 1969. III. Braunschweig–Göttingen–Kassel; V. Scherf–P. Gerecke–P. Zazoff, 1970. A legújabb összefoglalások: G. M. A. Richter, *The Engraved Gems of the Greeks, Etruscans and Romans*. I–II. London 1968–1971; J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings*. London 1970.

⁶⁵ Az összefoglaló munkákban és főleg a katalógusokban található pontosabb megkülönböztetésre és datálásra való törekvés általában nincs kellően alátámasztva. Újabban a legfigyelemreméltóbb az aquileiai anyag műhelyekre való bontásának kísérlete: G. Sena Chiesa, *Aquileia Nostra* 35 (1964) 1. kk.; Ua., *Gemme del Museo Nazionale di Aquileia*. Aquileia 1966.

natkozó legújabb monográfia.⁶⁶ W. Martini, P. Zazoff alapvető munkájára⁶⁷ támaszkodva elsősorban két ponton módosította, illetve fejlesztette tovább Furtwängler téziseit. Először bebizonyította, hogy az „etruszkizáló” elnevezés téves, mert az etruszk hagyományokhoz kapcsolódó gyűrűkövek a szó teljes értelmében etruszkok, szerves folytatásai és továbbfejlesztői a klasszikus etruszk skarabeusoknak, s ilyenformán az sem állítható róluk, amit Furtwängler gondolt, hogy készítésük, illetve használatuk főleg Etrurián kívül, közelebbről a rómaiak körében történt volna. Martini másik fontos eredménye az etruszk gyűrűkövek alaki és stílári változásainak megfigyelésében, rendszerezésében és kronológiai rögzítésében áll. A mi szempontunkból e fejlődésvonal utolsó szakasza fontos. Az i. e. 4—3. sz.-ban az etruszk gyűrűkövek még törés nélkül folytatják a skarabeus-glyptika hagyományait, csak belső fejlődésként ható átalakulással igazodnak a későarchaikus-koraklasszikus stílusfokon megrekedt etruszk művészet friss görög orientációjához. Az i. e. 3. sz. utolsó harmadában azután a tematika erős átalakulása figyelhető meg; a hagyományos témák mellett nagy számban tűnnek fel a görög előképeket követő motívumok, s mindkét témakörben uralkodóvá válik a modernebb görögös formanyelv. Az i. e. 2. sz. folyamán az etruszk glyptika „graecizáló” csoportja is elenyészett, és az utolsó gyűrűkövek, amelyek még az etruszk művészet körébe utalhatók, már nem formai alapon, hanem csak tematikailag különíthetők el az italo-hellénisztikus koinétól, amelybe az etruszk művészet is beleolvad. „Diese spätestens etruskischen Ringsteine . . . sind wie die übrige Glyptik im italischen Gebiet dem Prozess der Angleichung an die italische Koine unterworfen, der die künstlerische Eigenständigkeit der verschiedenen Kulturen Italiens, wie der etruskischen oder der kampanischen, weitgehend aufhebt und damit auch der Glyptik die Voraussetzungen für einen eigenständig etruskischen Stil entzieht.”⁶⁸

Egy újabb művészeti tartomány, amelyben a 2. sz. gyökeres átalakulást hozott. Ahogy az itáliai pénzverésben a század kezdete körül, úgy a vésett kövek készítésében legkésőbb a század közepe körül bekövetkezett az archaikus eredetű etnikus és kulturális egységek önálló kifejezésformájának eltűnése és beleolvadása egy olyan koinéba, amelynek területi súlypontja Közép-Itáliában volt. A glyptika történetének általános tanulságai azonban a numizmatikával kombinálva túlmutatnak az egységesedés pusztá tényének megállapításán. Az az itáliai koiné ugyanis, amely az i. e. 2. sz.-ban felülkerekedett, azonos volt Róma hivatalos pénzeinek stílusával, és egyben a hordozójává vált mindkét műfajban a jellegzetesen római tematikának és eszmevilágnak. Ennek láttán talán nem egészen elhamarkodott végre azt is megkérdezni, hogy mi a különbség kulturális vonatkozásban Közép-Itália és Róma között? Róma természetesen egy pontosan elhatárolt és szilárd fogalom, elvben még korszakunkban is

⁶⁶ Martini.

⁶⁷ P. Zazoff, *Etruskische Skarabäen*. Mainz 1968.

⁶⁸ Martini 128.

egy városállam, vagy legalábbis egy államszövetség feje, Közép-Itália pedig egy sokkal inkább elmosódott határú, különböző etnikai és politikai egységekből összetevődött terület. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy Közép-Itália már jóval korábban maga volt az „ager Romanus”, a római állam területi magva, Róma „territoriuma”, az a két kulturális tartomány pedig, amely az „etruszkizálás” és a „hellénizálás” melegágya volt, vagyis Etruria és Campania, az i. e. 3. sz.-tól kezdődően vitathatatlanul és visszavonhatatlanul római fennhatóság alatt állt, s egyre sűrűbben volt megtűzdelve Róma coloniáival. Hogyan lehet tehát az i. e. 2. sz.-ban Közép-Itáliát Rómától kulturális értelemben elválasztani? Volt talán Közép-Itáliában ekkor olyan nép vagy kulturális centrum, amely Rómával bármilyen vonatkozásban vetekedhetett volna?

Való igaz, hogy a közép-italiai művészet vagy az italo-hellénisztikus koiné fogalma túlságosan általános, részleteiben nem tisztázott és tagolatlan ahhoz, hogy velük többet tudjunk jelölni egy általános áramlatnál, egységesedő tendenciánál és nagy stílustartománynál. Továbbra is fennáll tehát annak a követelménye, hogy ezt a művészeti összfogalmat pontosabbá és tagoltabbá tegyük, főként pedig, hogy közvetlen római vonatkozásait egészen pontosan kimutassuk. Helytelen előföltézés lenne azonban azt várni, hogy a Rómához tartozó Itália művészeti koinéja úgy kapcsolódjék a Városhoz, mint mondjuk a klasszikus görög művészet fénykora Athénhez. A római állam és mindaz, amit Róma fogalma alatt értünk, egészen sajátos képződmény volt, amelyben kezdettől fogva a politikai és a hatalmi erőkoncentráció dominált, és az etnikai-kulturális aspektus másod- vagy harmadrendű volt. Róma nem volt és sohasem vált jelentős ipari központtá, a római gazdaság erőforrásai attól kezdve „kihelyezettek” voltak, ahogy a Város megszűnt pusztán a környező földek hozamából élni. Némi túlzással azt is mindhatjuk, hogy ez a Város megalapításától kezdve érvényes, hiszen Róma elsősorban kereskedelmi utak kereszteződésének köszönhette jelentőségét. A képzőművészeteknek pedig közösen az ókorban szinte természeti törvénye az, hogy virágzásuk és tömeges alkotó képességük egyenes függvénye a társadalmi-állami alakulatok kézműves-ipari fejlettségének. Ezt a törvényszerűséget Róma megszüntette, legalábbis annyiban, hogy egyrészt ipari áruszükségeit (idővel mezőgazdasági termékszükségeit is) túlnyomóan másutt „állította elő”, másrészt művészeti szükségleteit történetének folyamán vagy másutt, vagy „importált” mesterekkel készítette. Ez alól természetesen kivételek a csak helyben készíthető ingatlan művek, bár még ezeknél is igen sokszor domináló szerepük volt az idegenből jött mestereknek. Ez a megállapítás természetesen közhelynek számít úgy a római művészet legkorábbi szakaszánál (etruszk és görög mesterek uralkodó szerepe), mint a császárkornál. Magától értetődőnek vesszük például azt, hogy a római művészet olyan klasszikus alkotásait, mint az augustusi nagy monumentumokat, görög mesterek hozták létre, vagy azt, hogy a római művészet emlékei közé számítjuk Baalbek, Leptis Magna és Ephesos nagy építményeit

és domborműveit. Csak a köztársaság középső szakaszában kívánnánk meg tehát, hogy a római művészet alkotásait magában Rómában és római mesterek készítsék? Ez az előfeltétel nyilvánvalóan következetlen és téves lenne. Ehelyett ebben a korszakban is, mint a többiben, elsősorban azt kell vizsgálnunk, hogy a művészet különféle alkotásai mennyiben szolgálták Rómát, és az a társadalmi réteg, amely a római államot vezette, továbbá azok az emberek, akik a római államot alkották, mit készítettek és milyen igényeket érvényesítettek a művészet területén. Ha ezt a római művészet egész történetére érvényes és ennél fogva kötelező szempontot a köztársaság korára, közelebről az i. e. 2. sz.-ra is alkalmazzuk, akkor magától eltűnik az az akadály, amely eltorlaszolta a köztársasági római művészet megismerésének útját. Ha tehát azt találjuk, hogy Rómában és a Róma közvetlen fennhatósága alatt álló területeken az i. e. 2. sz.-ban az általánosan uralkodó művészeti nyelvezet az italo-hellénisztikus stílus volt, és ezt a stílust Róma állami célra készült művészeti termékeinél is alkalmazták, akkor nyugodtan nevezhetjük azt a római művészet részének, amelyet természetesen egy időben olyan népek és társadalmi rétegek is a magukénak vallhattak, amelyeket nem tekintünk a római állam centrális elemeinek.

Ha vizsgálódásaink során erre az elvi alapra helyezkedünk, akkor megszűnik ugyan a légüres tér problémája, de továbbra is fennmarad az a tény, hogy Róma művészete az i. e. 2. sz.-ban nem különül el olyan határozottan és karakterisztikusan a római állam területének művészetétől, ahogyan Róma vezető szerepe és hatalma ezt feltételezhetővé tenné. A továbbhaladás lehetőségének a kulcsa a Róma-fogalom konkrétabbá tétele. Róma absztrakt állami fogalma nem elegendő és alkalmas arra, hogy vele a kultúra és a művészet problémáiban eligazodjunk. A művészet színpadán — különösen Róma esetében — két fő szereplő áll. Az egyik a kivitelező mester, aki az ókorban sohasem volt igazán főszereplő, a másik a megrendelő vagy a vásárló, aki megszabta a művészeti termék milyenségét, minőségét és mennyiségét. Az i. e. 2. sz.-ban a római államot egy meglehetősen kisszámú, de annál nagyobb hatalmú társadalmi réteg, a nobilitas vezette, és egy jóval nagyobb számú, de igen bonyolult rétegződésű társadalmi konglomerátum alkotta, amelyben a római polgárok különböző csoportjai mellett alárendeltebb szerepben helyet foglaltak a szövetséges városok és államok polgárai, valamint a leigázott népek is. A római művészet társadalmi alapjainak struktúrája olyan bonyolult volt, hogy csak a modern világ művészetének szociológiája vethető vele össze. Nagyon fontos tehát, hogy amikor a látszatra összerosódó és nehezen tagolható művészeti komplexum elemzéséhez fogunk, akkor világosan elkülönítsük egymástól a megrendelőket és a vásárlókat egyes rétegeit. Érintetlenül hagyva most azt a kérdést, hogy a római államot alkotó polgárság és a tőle függő más társadalmi csoportok milyen és mennyire megkülönböztethető szerepet játszottak az italo-hellénisztikus művészet hordozóiként, irányítsuk a figyelmünket az

igazi főszereplőre, a római nobilitásra. Ezt téve, egy pillanatra sem feledkezhünk meg arról, hogy a romanizálódó Itália művészeti termékeinek szám szerint legnagyobb részét a társadalmi középrétegekhez kapcsolhatjuk. Ezek az igénytelenebb alkotások, amelyek tömegével készültek és aránylag nagy számban maradtak ránk, egyfelől követték és utánozták a művészet felsőbb régióinak műveit és modorát, másfelől amazoktól eltérő ízlést képviselhettek. Ilyenformán valószínűleg közvetlen előzményét képezhették a későbbi évszázadok népies vagy plebeius római művészeti irányzatának. Már az i. e. 2. sz. művészetében is legalább két, ha nem több társadalmilag determinált művészeti réteget tételezhetünk fel, s az alsóbb rétegek vizsgálata semmivel sem kevésbé fontos és érdekes a felső rétegeknél. Az új irányba vivő változások kulcsát azonban mégis a társadalom vezető köreinek művészetében kell keresnünk.

A senatori rend és annak vezető ereje, a nobilitas nemcsak a történeti megfontolások, hanem az adatok hosszú sorának alapján is kétséget kizáróan az i. e. 2. sz. római művészetének meghatározója és irányítója — végső soron igazi alkotója volt. Ezért a történeti vizsgálat egyik fő feladata lesz a nobilitas művészet-irányító szerepének részletekbemenő feltárása. A problémafelvetés stádiumában elegendő néhány példára utalni. A római építészet új és nagyszabású alkotásai kivétel nélkül a magistratusok és a hadvezérek kezdeményezésére és elképzelései szerint jöttek létre. A középítkezések túlnyomó részét — főleg a század első felében — a senatus által megállapított összegből a censorok rendelték meg és ellenőrizték.⁶⁹ Az aedilisek nemcsak a középületek és utak karbantartásáról gondoskodtak, hanem a beszerzett büntetéspénzekből gyakran készítették új szobrokat és épületeket is.⁷⁰ Az állami pénzverde tevékenységének irányítása a fiatal arisztokraták legelső közhivatalát képezte.⁷¹ A triumviri monetales a század második felében egyre nyíltabban és intenzívebben használták fel a pénzek képeit és feliratait nemzetségük és családjuk dicső múltjának propagálására és ezzel a saját politikai karrierjük egyengetésére. A legnagyobb lehetőségek természetesen a hadvezéri imperiummal felruházott főtisztviselők kezében voltak. A győzelmes hadjáratokról visszatérő hadvezérek nemcsak a hadizsákmánnyal Rómába vitt műkincsek révén formálták a Város művészeti arculatát és ízlését, hanem a háborúban tett fogadalmak kapcsán emelt új szentélyekkel és dedikációkkal is, amelyek a keleti hadjáratok nyomán egyre inkább a hellénisztikus ízlés terjesztőjévé váltak. A nobilitas kezdeményező szerepe és monopolisztikus helyzete a művészet irányításában a legjellegzetesebb módon a portréművészetben mutatkozott meg. A római portréfelfogást döntően befolyásoló és kialakító imagines maio-

⁶⁹ Polyb., VI. 13; 17.

⁷⁰ Pl. Liv., XXXIII, 25, 3.

⁷¹ K. Pink, *The Triumviri Monetales and the Structure of the Coinage of the Roman Republic*. New York 1952.

rum a nobilitas privilégiuma volt.⁷² A nemesi házak ősportréiről és a nagy családok temetési szertartásain az ősök maszkos megjelenítéséről a legpontosabb és legkorábbi leírást Polybios a század közepe felé adta.⁷³ A szokás görög koronatanúja egyben hangsúlyozta, hogy a nagy tetteket végrehajtó ősök képmásai, amelyeket pontos hasonlóságra törekvően készítettek, az ifjakat példájuk követésére ösztönözte. Mi azt is hozzátehetjük, hogy ez a képmás-kultusz a vezető családok és nemzetségek politikai propagandájának egyik fontos eszköze volt. Habár a halotti imagokat a modern kutatás hajlamos elválasztani a portréművészet monumentális műfajaitól,⁷⁴ egészen nyilvánvaló, hogy ez a jellegzetesen politikai megnyilvánulás társadalmi szerepét és művészeti hatását tekintve nem különbözött azoktól a nyilvános vagy szepulkrális képmásoktól, amelyeket a nobilitas tagjai önmagukról és őseikről Róma közterein, szentélyeiben és a családi temetkező helyeken állíttattak fel. Mint ismeretes, sokáig az a vélemény uralkodott, hogy a művészet időtálló és monumentális műfajaiban a sajátos római portré csak az i. e. I. sz. elejétől mutatható ki,⁷⁵ vagyis egy időben jött létre a sajátos római művészet egészének kiformalódásával. Legutóbb azonban M. L. Vollenweider tökéletesen meggyőző bizonyítással határozta meg az egyik legnagyobb római, P. Cornelius Scipio Africanus i. e. 200 körül keletkezett olyan magas művészi fokon álló portréját, amely egészen határozottan különbözik a korszak nem római képmásaitól, és ezzel egycsapásra megdöntötte a sajátos római portréstílus késői keletkezésére vonatkozó elméletet.⁷⁶ Ez a kitűnő meghatározás egyben éles fényt vet a tudományos kutatás tekervényes útjára. Elegendő ugyanis egyetlen biztosan meghatározható mű birtokába jutni ahhoz, hogy tökéletesen más megvilágításba kerüljön valamely probléma. A korai római portré esetében nemcsak arról van szó, hogy az i. e. 3—2. sz. fordulója körül a római vezető egyéniségek monumentális portréi kitapinthatókká válnak,⁷⁷ hanem ezen túl lehetőség nyílik az előzmények⁷⁸ összekapcsolására azzal a portré-sorozattal, amelyet — bár egyelőre még csak a kisművészetek körében — ugyancsak M. L. Vollenweider állított össze,⁷⁹ és amely lehetővé teszi, hogy a római köztársaság portréművészetét legalábbis az i. e. 3. sz.-tól nyomon követhessük. Magától értetődik, hogy a jellegzetes későköztársasági verisztikus portréstílus ebben a nagyobb

⁷² K. Schneider, RE IX (1914) 1099.

⁷³ Polyb., VI, 53—55.

⁷⁴ L. Vlad Borrelli, EAA IV (1961) 118.

⁷⁵ Schweitzer.

⁷⁶ M. L. Vollenweider, Das Bildnis des Scipio Africanus. MusHelv 15 (1958) 27. kk.

⁷⁷ T. Quinctius Flamininus híres görögországi éremportréja abban a pillanatban kiemelkedett elszigeteltségéből, mihelyt Scipio Africanus éremportréit először felismerték, lásd: E. S. G. Robinson, in Essays in Roman Coinage presented to H. Mattingly. Oxford 1956. 41. k.

⁷⁸ Elsősorban a capitoliumi „Brutus”, amelyet M. L. Vollenweider időben is közelebb kíván hozni a Scipio-portréhoz (i. m. 44.), és amely azért maradt olyan sokáig hol ide, hol oda besorolt kuriózum, mert a legegyszerűbb és a legkézenfekvőbb meghatározást, nevezetesen a római jelzőt a naiv Brutus-elnevezés megcáfolása óta nem merték rá alkalmazni.

⁷⁹ M. L. Vollenweider, Die Porträtgemmen der römischen Republik. Mainz 1972.

összefüggésben megszűnik a korai római portré első és egyetlen stílusának lenni, de ez pusztán elméletileg is teljesen reális és hihető. Nyilvánvaló, hogy a késő hellénisztikus művészet összefüggésébe tartozó leíró és részletező realizmus nem lehetett a korai római portré egyetlen és legkorábbi kifejezési formája. Megelőzte a stílusoknak elvileg akár igen széles skálán mozgó sorozata, amelyben azonban — legalábbis az i. e. 3. sz.-tól lehetett egy olyan közös tendencia, amely megkülönböztette a hellénizmus görög és a megelőző Itália művészeinek portréfelfogásától, s ez a tendencia provizorikusan a polybiosi személyes hasonlóság fogalmával azonosítható.

A római nobilitas által létrehozott művészeti alkotások és irányzatok sorából még vázlatos felsorolásnál sem hagyhatjuk ki a triumfális festészetet, amelyet az irodalmi források és néhány archeológiai illusztráció alapján már régtől a római művészet korai és jellegzetes műfajának szokás tartani. Mint ahogy a portré esetében, a jelentős monumentális alkotások pusztulása miatt, a történeti elbeszélő képek és triumfális festmények műfajánál is az irodalmi adatok rutinos felsorolásán kívül igazán komolyan senki sem gondolt arra, hogy ez a műfaj a művészet magasabb régióiba tartozhatott volna, és ilyenformán léte a római művészet önállóságát a köztársaság középső századaiban bizonyítaná. Ezúttal nem arra kívánunk utalni, hogy — a portréhoz hasonlóan — az elbeszélő és történeti képek kisművészeti lecsapódásait szép számmal lehetne szaporítani, hanem arra, hogy ezt a műfajt funkcionálisan és ennek révén irányzatában is a római nobilitas teremttette meg. Mint ahogy a triumphus a vezető államférfiak, családok és csoportosulások politikai vetélkedésének tárgya és eszköze lett, a triumfális festészet sem valamely elvont állameszme dicsőítését, hanem a személyes propagandát szolgálta.⁸⁰

Az említett néhány jól ismert kiragadott példa is elegendő ahhoz, hogy a kellő jelentőségében lássuk a nobilitas szerepét a római művészet fejlődésében. Annak a testületnek a vezetői, amelyet már Pyrrhos idejében egy görög szemtanú „királyok gyülekezetének” mondott,⁸¹ a bennünket érdeklő korszakban az ókori világ leghatalmasabb emberei voltak. A köztársasági formák között és az önmaga hatalmára féltékeny oligarchia rendszabályaitól korlátozva ugyan, de a világpolitika és a belpolitika színpadán uralkodói hatalommal és gesztusokkal cselekvő római arisztokraták, akik ráadásul ebben az időben már kitűnően művelt, sőt hellénizált emberek voltak, legalább olyan igénylői és mecénásai voltak a művészeteknek, mint bármelyik hellénisztikus királyocská. A római nobilitas, a senatus kisebb jelentőségű tagjai, a tőlük függő és a század második felében már önállóan is fellépő lovagrend, a polgárság jómódú rétegei, a szövetséges városok Rómát utánzó, Rómába törekvő vagy az egyenlő jogokért áhítozó arisztokrációja volt az a meglehetősen nagy-

⁸⁰ A legjobb példa erre L. Hostilius Mancinus manővere Scipio Aemilianussal szemben, Plin., Nat. hist., XXXV, 23. Vö.: A. E. Astin, Scipio Aemilianus. Oxford 1967. 99.

⁸¹ Plut., Pyrrh. 19, 6.

számú társadalmi kör, amely a művészet igénylésében, fenntartásában és kifejlesztésében, megfelelő anyagi erővel is rendelkezvén, a szabad lakosság többségét alkotó kisemberek szerény lehetőségein és kívánságain jóval túltéve a korszak római művészetének hordozója és mozgatója volt. Ez a társadalmi kör létszáma és gazdagságra nézve nem maradt el, sőt valószínűleg messze túlszárnyalta az ókor valamennyi korábbi vagy egykorú államának művészet-hordozó rétegét. A szükséges összetevők egyike tehát adva van. A művészek, mesterek és kézművesek nemcsak Itáliában, Etruriában, Campaniában és Magna Graeciában álltak rendelkezésre, még hozzá saját korábbi megrendelőiktől és piacaiktól részben megfosztva és ezzel munkakeresővé válva, hanem abban a görög világban is, amely ugyan egyelőre még a saját művészeti életét élte, de politikai létében és gazdasági alapjaiban egyre jobban megingott. Az i. e. 2. sz. végével elérkezett az antik művészet történetének egyik legnagyobb fordulópontja: megkezdődött a neoattikai iskolák tevékenysége, a klasszikus görög művek másolása, a historikus és eklektikus művészeti tevékenység, amely elsősorban a rómaiak dekorációs igényeit elégítette ki. Ha tehát megvolt a művészet római fogyasztó-tábora, megvolt az új igényeket érvényesíteni képes irányító csoport, a nobilitas, és megvolt a művészet termelőinek köre, voltak alkotások, amelyek vitathatatlanul rómaiak számára készültek, mi az, ami hiányzik ahhoz, hogy i. e. 200 és 100 között a római művészet létét és mibenlétét felismerhessük? Ez csak egy dolog lehet: nagyobb figyelem és több erőfeszítés a modern történeti kutatás hiányosságainak pótlása érdekében.

Castiglione László

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Bianchi Bandinelli (1960)</i>	R. Bianchi Bandinelli, <i>Arte etrusca</i> . EAA III (1960) 466. kk.
<i>Bianchi Bandinelli (1970)</i>	R. Bianchi Bandinelli, <i>Rome, the Centre of Power</i> . London 1970
<i>Boëthius</i>	A. Boëthius, <i>The Golden House of Nero</i> . Ann Arbor 1960
<i>Carrington</i>	R. C. Carrington, <i>Pompeii</i> . Oxford 1936
<i>De Sanctis</i>	G. De Sanctis, <i>Storia dei Romani</i> . IV, II, 1. Firenze 1953
<i>EAA</i>	Enciclopedia dell'arte antica. I–VII. Roma 1958–1966
<i>ESAR I</i>	T. Frank, <i>An Economic Survey of Ancient Rome</i> . I. Paterson N. J. 1959
<i>ESAR IV</i>	J. A. O. Larsen, in T. Frank, <i>An Economic Survey of Ancient Rome</i> . IV. Baltimore 1938
<i>Heintze</i>	H. von Heintze, <i>Römische Kunst</i> . Stuttgart 1969
<i>Jucker</i>	H. Jucker, <i>Vom Verhältnis der Römer zur bildenden Kunst der Griechen</i> . Bamberg 1950
<i>Kähler</i>	H. Kähler, <i>Seethiasos und Census</i> . Die Reliefs aus dem Palazzo Santa Croce in Rom. Berlin 1966
<i>Kraus</i>	Th. Kraus, <i>Das römische Weltreich</i> . Prop. Kunstg. 2. Berlin 1967
<i>Latte</i>	K. Latte, <i>Römische Religionsgeschichte</i> . München 1960
<i>Lugli</i>	G. Lugli, <i>La tecnica edilizia romana</i> . I–II. Roma 1957
<i>Martini</i>	W. Martini, <i>Die etruskische Ringsteinglyptik</i> . Heidelberg 1971

- Platner — Ashby* S. B. Platner—Th. Ashby, A Topographical Dictionary of Ancient Rome. Roma 1965
- Saladino* V. Saladino, Der Sarkophag des Lucius Cornelius Scipio Barbatus. Würzburg 1970
- Schefold* K. Schefold, Pompejis Tuffzeit als Zeuge für die Begründung römischer Kunst. Festschrift B. Schweitzer. Stuttgart 1954. 297. kk.
- Schweitzer* B. Schweitzer, Die Bildniskunst der römischen Republik. Leipzig 1938
- van Essen* C. C. van Essen, Précis d'histoire de l'art antique en Italie. Bruxelles 1960
- Vessberg* O. Vessberg, Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republik. Lund 1941

NEMZETKÖZI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KONGRESSZUS GRANADÁBAN 1973. SZEPTEMBER 3—8.

Az 1969-ben Budapesten megtartott nemzetközi művészettörténeti kongresszus után négy esztendővel, 1973 szeptemberében Spanyolországban, Granadában került megrendezésre a CIHA, a Comité International d'Histoire de l'Art XXIII. kongresszusa. A nemzetközi szervezet, melynek Magyarország is tagja, a hagyományokhoz híven a kongresszus előadássorozatait olyan téma köré csoportosította, mely a rendező ország számára központi fontosságú, s így a rendezvény összesítő címe „L’Espagne entre la Méditerranée et l’Atlantique” lett. A rendezést, szervezést a granadai egyetem művészettörténeti intézete vállalta magára, a kongresszus színhelye a granadai Hospital Real épülete volt.

Az ünnepélyes megnyitót, mely a kongresszus feladatait és célkitűzéseit méltatta, Vayer Lajos, a CIHA elnöke és Xavier de Salas, a spanyol művészettörténeti bizottság elnöke, a madridi Prado igazgatója tartotta. A munka ezután plenáris üléseken, szekcióüléseken és a Comité tanácskozásain folyt. A plenáris ülések előadói H. Schlunk, H. R. Hahnloser és P. Guinard professzorok voltak; az első évezred hispániai művészete, a középkori Spanyolország és a 17. századi tenebrizmus köréből tartott előadásokkal. Tíz szekció közül nyolc a spanyol művészet problémáival és kapcsolataival foglalkozott korszakos felosztásban. A szekciók vezetője a szakkérdés egy-egy nemzetközi tekintélyű kutatója volt, a mintegy félórás szekcióelőadásokat a kérdések legjobb nemzetközi és spanyol ismerői tartották. Két szekció általános és elméleti kérdésekkel foglalkozott, a 9. szekció a lengyel Jan Bialostocki professzor vezetésével a történeti interpretáció és rendszerezés kérdéseivel, a 10. szekció a magyar Dercsényi Dezső vezetésével a művészeti városok és emlékhelyek műemléki kérdéseivel. Az előadásokat, amennyiben ezt a rendkívül zsúfolt program engedte, hozzászólások és vita követték. Az előadások rövid kivonata sokszorosított kiadványban még a kongresszus tartama alatt megjelent s a résztvevők kezébe került.

A magyar művészettörténet részvétele a kongresszuson jelentősnek és eredményesnek mondható, s igazolja azt az értékelést, mely a szakma magyarországi megnyilvánulásaival kapcsolatban nemzetközi viszonylatban mutatkó-

zik. Motiválta a viszonylag nagy arányú szereplést az a körülmény is, hogy az előző kongresszus Magyarországon volt, s az a tény, hogy a magyar múzeumok, elsősorban a Szépművészeti Múzeum, világhírű spanyol művészeti anyaggal rendelkeznek. Magyar részről összesen tíz előadás hangzott el:

Vayer Lajos ünnepi megnyitója, Aggházy Mária: Granvella püspök és Leone Leoni szobrász szerepe a Leonardo-lovasszobor történetében, Bodnár Éva: 19—20. századi spanyol—magyar művészeti kapcsolatok, Dercsényi Dezső: A műemléki városok megőrzése, jelenlegi problémái, Entz Géza: A középkori magyar város-kibontakozás a legújabb kutatások tükrében, Garas Klára: Olasz reneszánsz arcképek — problémák és módszerek, Harasztiné T. Marianna: Goya öt képe egy bécsi árverésen 1820-ban, Németh Lajos: Adalékok a művészettörténeti korszakfogalom értelmezéséhez, Székely György: Magyar és muzulmán művészeti kapcsolatok a IX—XII. században, Zádor Mihály: A tudományos-technikai forradalom hatása a műemlék-helyreállítás módszereiben.

Az előadásoknak, a kongresszus kirándulásainak s az ez alkalomból rendezett kiállításoknak igen sok résztvevője volt, az összlétszám meghaladta az 1200-at, ami gyakran problematikussá, akadozóvá tette a lebonyolítást. A nemzetközi szervezet, a CIHA bizottsága éppen ezért foglalkozott a továbbiakban rendezendő kongresszusok elvi problémáival s a szervezet működésének megjavítását célzó javaslatokkal. A javaslat reform a 4—5 évenkénti tömeges, nagy kongresszusok helyett inkább kisebb, konkrétebb szakmai kérdésekkel foglalkozó összejövetelek, kollokviumok szervezését irányozza elő. Kíváncsú ugyanakkor a Comité munkájának kiszélesítése, a részt vevő országok és képviselt nemzeti bizottságok körének bővítése. A granadai kongresszuson ennek megfelelően történt meg a bolgár és mexikói bizottság felvétele és a Szovjetunió képvisletének előkészítése. A bizottság munkájában a továbbiakban is fontos helye lesz a szervezet tevékenységről számot adó Bulletinnek.

A granadai ülésszakot követő héten a kongresszus résztvevői szervezett kiránduláson Sevilla, Cordoba, Toledo, Madrid művészeti emlékeivel ismerkedhettek meg. A nemzetközi rendezvény Madridban a Prado múzeumban rendezett fogadáson szeptember 15-én zárult.

Garas Klára

XV. FILOZÓFIAI VILÁGKONGRESSZUS

(Várna, 1973. szept. 17–22.)

A Filozófiai Társaságok Nemzetközi Szövetsége (FISP) 1973 szeptemberében Várnában tartotta a XV. Filozófiai Világkongresszust. Ez volt az első filozófiai világkongresszus, amelyet szocialista országban rendeztek. A kongresszus programjában a „Tudomány, technika, ember” c. témákban megfogalmazott kérdések szerepeltek, amelyeket a következő szekciókban vitattak meg:

1. *Plenáris ülések*

(Az emberiség a tudományos-technikai forradalom előestéjén)

- a) Filozófia és tudomány
- b) Erkölc és kultúra
- c) Technika és ember

2. *Kollokviumok*

- a) Az értelem és a tevékenység szerepe a világ átalakításában
- b) A filozófia és a tudományos-technikai forradalom folyamata
- c) A megismerés és az értékek a tudományos-technikai forradalom

korszakában.

3. *Problémakomplexumok* (problémák szerinti szekciók)

- 1. Az ember lényege és létezése
- 2. Humanizmus és a technikai forradalom
- 3. Nyelv, logika és gyakorlat
- 4. Ember: logosz és történelem
- 5. A társadalom és normái, az ember és a személyiség szabadsága
- 6. A felelősség és a művészi alkotás
- 7. A determinizmus problémái
- 8. A filozófia jövője

4. *Kutatócsoportok*

- 1. Logika és a tudomány módszertana
- 2. Filozófia és a vallással foglalkozó ismeret
- 3. Nyelvészet és antropológia
- 4. A mai metafizika
- 5. A modern filozófiatörténet
- 6. A pszichológia filozófiai aspektusa
- 7. Nevelésfilozófia
- 8. A jog és politika filozófiai vonatkozásai.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1971-ben határozatával azért hozta létre a Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottságot, hogy az elvi és szakmai irányítószervként lássa el a kongresszusra kiutazásra készülő magyar küldöttség kiválasztását és felkészítését. A Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság vezetése ennek érdekében többször ülésezett, két alkalommal (1972. augusztus 10., 1973. szeptember 10.) összehívta a Bizottságot és a kiutazó magyar küldöttséget a feladatok és a felmerült problémák megtárgyalására.

A Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság a kongresszusra minden jelentkezést elfogadott, minden résztvevő (akár államköltségen, akár saját költségen utazott) a hivatalos magyar küldöttség tagja volt. A magyar küldöttség létszáma meghaladta a 100 főt (ebből 56 fő valamilyen főhatóság kiküldetésében).

A nemzetközi helyzetben végbemenő, számunkra kedvező változások a kongresszuson is érezhetőek voltak; s ez a folyamat, valamint az, hogy ez alkalommal első ízben rendezték a kongresszust szocialista országban, azt eredményezte, hogy a marxista filozófia képviselői a korábbinál sokkal kedvezőbb feltételek között, a többi kongresszushoz képest jóval nagyobb számban és jóval több előadással szerepeltek. Mindennek következtében a kongresszus munkáját a marxista filozófia tevékeny jelenléte határozta meg.

A kongresszuson a magyar delegáció tagjai 25 előre megküldött előadással, illetve több — az előadásokon kívüli — felszólalással szerepeltek. A Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság vezetése minden kiküldésre kerülő előadást — előzetes szakértői vélemény alapján — megvitattott, s ennek alapján hozta meg állásfoglalását. A beküldött előadások döntő többségét elfogadta, az előadások egy részét — nyelvi vagy tartalmi okok miatt — javításra a szerzőnek visszaadta, néhány előadást elutasított. A magyar küldöttség tagjainak előadásai többségükben jó—közepes színvonalon mozogtak, hozzájárultak a kongresszus sikeréhez. A kongresszus munkájának értékelése — beleértve a magyar küldöttség tevékenységét is — még előttünk álló feladat, amelyet a Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság végez el.

A kongresszus keretében tartotta közgyűlését a FISP, a Filozófiai Társaságok Nemzetközi Szövetsége, ekkor választották meg új elnökévé a bolgár Szava Ganovszki elvtársat. Magyarország eddig nem volt tagja a FISP-nek, Mátrai László akadémikus, a magyar küldöttség vezetője írásban kérte a FISP vezető szervét, hogy Magyarországot is vegye fel tagjai sorába; ezen kérésünknek teljesítése folyamatban van.

Novák Zoltán

a Magyar Nemzeti Filozófiai Bizottság titkára

TÁJÉKOZTATÓ A KELET-KÖZÉP-EURÓPA II. VILÁGHÁBORÚS HISTORIOGRÁFIÁJA CÍMŰ NEMZETKÖZI KONFERENCIÁRÓL

1973. szeptember 27. és 29. között a II. világháború története magyar Nemzeti Bizottsága rendezésében nemzetközi történészkonferencia zajlott le Budapesten. A konferencia a II. világháború Kelet-Közép-Európara vonatkozó újabb történeti irodalmát volt hivatva felmérni és megvitatni.

Előzmények

A konferencia előkészületei 1970-ben kezdődtek meg, miután a moszkvai történész világkongresszuson a II. világháború története Nemzetközi Bizottságának ülésén elfogadták Vass Henrik javaslatát egy historiográfiai konferencia megrendezéséről. 1972-ben a Nemzetközi Bizottság Titkárságának belgrádi ülésén jóváhagyták a magyar bizottság által beterjesztett részletes programot. A konferencia hatékonysága érdekében akkor javasoltuk, hogy egyetlen hivatalos főreferátum készüljön Kelet-Közép-Európa II. világháborús újabb irodalmáról, amely a tanácskozás alapanyagát szolgálná, hogy a konferencia érdemi munkája négy szekcióban folyjon; politika- és diplomáciatörténet; hadtörténet; az ellenállás története; gazdaságtörténet. Vitavezetőknek a gazdaságtörténeti szekciót kivéve neves szovjet, olasz és jugoszláv történészeket kértünk fel.

A belgrádi döntés után a rendezésben résztvevő három magyar intézet (MSZMP KB Párttörténeti Intézete, MTA Történettudományi Intézete, Hadtörténeti Intézet és Múzeum) munkatársaiból szervező bizottság alakult, amelynek vezetésére Juhász Gyula, a Történettudományi Intézet főmunkatársa kapott megbízatást. Tagjai voltak: Glatz Ferenc tudományos munkatárs a Történettudományi Intézetből, Tóth Sándor alezredes a Hadtörténeti Intézetből, Nagy Ferenc igazgatósági titkár a Párttörténeti Intézetből.

A Nemzetközi Bizottság és a magyar Szervező Bizottság által meghirdetett konferencia iránt igen nagy érdeklődés mutatkozott már előzetesen is, végül a hazai történészekén kívül 69 külföldi történész érkezett Budapestre 19 országból: 50 történész a szocialista országokból, 19 a kapitalista országokból.

A konferencia anyagai

A magyar Szervező Bizottság négy előadást adott ki magyar, francia és orosz nyelven és küldött szét a konferencia előtti hetekben a résztvevőknek: Ránki György főreferátumát Kelet-Közép-Európa II. világháborús irodalmának újabb kérdései címmel; valamint három magyar korreferátumot: Juhász Gyula: Politika- és diplomáciatörténeti irodalom Magyarország II. világháborús történetéről; Pintér István: Adalékok a magyar ellenállási mozgalom historiográfiájához; Tóth Sándor: Magyarország katonai szerepe a II. világháborúban címmel. Ezenkívül elkészítettük, három nyelven sokszorosított formában kiadtuk az 1945—1970 között megjelent II. világháborús magyar irodalom válogatott és anotált bibliográfiáját (szerkesztette Rozsnyói Ágnes és Kálmán Endréné).

Igen gazdag anyagot küldtek a konferencia külföldi résztvevői is sokszorosított formában Budapestre. Előadás érkezett Olaszországból, Bulgáriából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, Lengyelországból, Romániából, Ausztriából, a Szovjetunióból, az Egyesült Államokból, Franciaországból, az NDK-ból. A régió összes országai elkészítették saját II. világháborús irodalmuk válogatott és anotált bibliográfiáját, ami lehetőséget adna a későbbiekben egy nemzetközi bibliográfia kiadására.

A konferencia programja, lefolyása és eredményei

A konferencia rendezőit az a törekvés vezette, hogy ez a nemzetközi tanácskozás szakítson az ilyen jellegű konferenciák hagyományaival, s a hozott előadások felolvasása, valamint a protokolláris megnyilatkozások helyett, a lehetőségekhez mérten, a rendelkezésre álló időt a véleménycserére és a vitára biztosítsa. Vass Henriknek, a magyar Nemzeti Bizottság elnökének megnyitója ehhez az elképzeléshez megfelelő alapot adott, felhívta a résztvevők figyelmét olyan érdemi problémákra, amelyek a véleménycserét lehetővé és szükségessé teszik. Az eredeti elképzeléseknek megfelelően már a plenáris ülésen a főreferátum készítője és a korreferátumok hazai és külföldi szerzői is csak az írásos anyagok exponálására, kiegészítésére kaptak lehetőséget. Ez módot nyitott arra, hogy olyan felszólalásokra is sor kerüljön a plenáris ülésen, amelyek az írásos anyagokkal vitáztak, vagy azokat új szempontok alapján kiegészítették. Ezek közül ki kell emelni P. Zsilin akadémikus és C. A. Macartney professzor felszólalását.

A kétnapos tanácskozás alatt a plenáris ülésen és a három kerekasztal vitán (a gazdaságtörténeti szekció a kis számú jelentkező miatt a politika-diplomáciatörténeti szekcióba olvadt) több mint ötven felszólalás hangzott el, köztük húsz magyar történész szólalt fel.

A konferencia szakmai eredményeit ténylegesen csak a nagy mennyiségű írásos anyag és a vita jegyzőkönyvének behatóbb elemzése alapján lehet majd véglegesen megállapítani. Annyi azonban már most is leszögezhető és ezt a vitavezetők is hangsúlyozták összefoglalóikban, hogy

1. Igen nagy volt az aktivitás, és széles skálán mozgott a témák köre. Volt érdemi vita is, különösen a politika-diplomáciatörténeti szekcióban, és ezek a viták, bár komoly kérdéseket vetettek fel, tudományos szinten maradtak. Ugyanakkor mint negatívumot azt is megállapíthatjuk, hogy a vitákban gyakran nem annyira historiográfiáról, mint inkább históriáról volt szó.

2. Mivel a konferenciát Magyarországon tartottuk, a helyi sajátosságok nagy hangsúlyt kaptak, de a magyar vonatkozások mégsem uralták a konferenciát. Erre módot nyújtott mindenekelőtt Ránki György színvonalas főreferátuma és a magyar korreferátumok is, amennyiben a szigorúan vett magyar témákat is úgy közelítették meg, hogy azokhoz a kapcsolódás más országok történései számára is lehetséges volt. H. Michel, a Nemzetközi Bizottság elnöke zárszavában ezt külön kiemelte.

3. A résztvevők sok új információt kaptak az egyes országokban megjelent újabb művekről, illetve a folyamatban levő kutatásokról és munkálatakról.

4. A várakozásnak megfelelően a tanácskozás felhívta a figyelmet azokra a fehér foltokra, amelyek a II. világháború történetéből Kelet-Közép-Európa vonatkozásában még kutatásra várnak. Pl.: a politikai emigráció történetének kutatása; a konföderációs tervek differenciált vizsgálata; a nemzeti kisebbségek szerepe és II. világháborús története; a zsidókérdés története; a német megszállás különböző formáinak vizsgálata és összehasonlítása; a nagyhatalmak politikájának differenciált vizsgálata; a gazdaságtörténet újabb források alapján való vizsgálata.

Külön érdemes megemlíteni, hogy a vita ráterelte a figyelmet a külpolitikai diplomáciai mechanizmus vizsgálatának fontosságára: a hivatalos — nem hivatalos, nyílt és titkos, katonai és ellenzéki vonalak vizsgálatára; e mechanizmusban mutatkozó különbségek figyelembevételére, amelyek az egyes országok uralmi rendszeréből, földrajzi sajátosságaiból, méreteiből stb. adódtak.

A vita egy kérdésben, a nyugati hatalmak Balkán-politikájának értékelése tekintetében nem zárult le. Körülhatárolódtak ugyan a vitatott kérdések, de ezek több vonatkozásban nyitottak maradtak.

5. Figyelemre méltó, hogy a tematika a budapesti konferencián kibővült, amit a Nemzetközi Bizottság külön méltányolt. A diplomáciatörténeti, ellenállástörténeti, hadtörténeti, gazdaságtörténeti megközelítés kiegészült eszmétörténeti vonatkozásokkal (a nemzetközi politika eszmei-ideológiai háttére; az ellenállás különböző áramlatainak ideológiája; népek önismerete; a nemzeti

történet mozgósító szerepe; a II. világháború alatti történetírás története stb.), amelyek új kutatási lehetőségekként merültek fel.

6. A konferencia két módszertani tanulsággal is szolgált:

a) bebizonyosodott, hogy a regionális témák napirendre kerülése hasznos és fontos, ugyanakkor a vita felhívta a figyelmet a regionális kutatás módszertani bonyolultságára, arra, hogy az ilyen kutatás csak akkor lehet valóban termékeny, ha témáit teljes nemzetközi keretbe helyezi.

b) Hangsúlyt kapott a forráskezelés problematikája, különösen az újonnan és régebben feltárt források egymáshoz való viszonyának kérdése. Az tudniillik, hogy amikor az újabb kutatások eredményeként, s az újabb lehetőségeknek megfelelően új és új forrásokat tárunk fel, akkor azok fényében a régebben feltárt forrásokat sem szabad figyelmen kívül hagynunk és mindig újra kell olvasnunk.

A konferencia külföldi vendégeinek véleményeit is figyelembe véve, összegezve megállapítható, hogy a budapesti II. világháborús történetész-konferencia tanácskozásai és rendezvényei jó hangulatban, a kölcsönös megbecsülés légkörében zajlottak le és jelentősen előmozdították a Kelet-Közép-Európa II. világháborús historiográfiája problémáinak tisztázását.

Juhász Gyula

A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI IPARMŰVÉSZET A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN

Nemzetközi konferencia a Művészettörténeti Kutató Csoportban

A Művészettörténeti Kutató Csoport 1973. október 16—18-án háromnapos munkaértekezletet rendezett tanácstermében. A felvilágosodás kori közép-kelet-európai iparművészettörténet szakkutatói az első összeövetel tárgyaként a korszak intérieur- és bútorművészetének összehasonlító módszerű kutatási kérdéseivel foglalkoztak.

Az iparművészetben megindítandó összehasonlító kutatások időszerűségét több tényező is előtérbe helyezte. Az utóbbi évek iparművészettörténeti kutatásainak eredményei világossá tették, hogy a kutatások jelentősen hozzájárulhatnak a művelődéstörténet általános metodikájának kidolgozásához és egyúttal sok konkrét adattal szolgálnak a magyar művelődés történetéhez. Az iparművészet e tekintetben mint az anyagi és szellemi kultúra közti mediator kap különös jelentőséget — amint ezt a történészek művelődéstörténeti vitáján 1970-ben elhangzott fejtegetések is világossá tették.

A konferencia megrendezéséhez az indítékot a kelet-közép-európai felvilágosodás problémáival irodalmi és történeti vonatkozásban foglalkozó eddig megrendezett mátrafüredi szimpóziumok és a XVIII. századi munkaközösség keretében folyó, a magyar felvilágosodásra vonatkozó ugyan-csak elsősorban irodalmi kutatások adták.

Időszerűnek látszott, hogy számba vegyük, az eddigi magyarországi kutatások eredményeiből is kiindulva, az intérieur- és bútor kutatások állását azokban a közép- és kelet-európai országokban, ahol az iparművészeti tárgyak alakításában mutakozó sokszor feltűnő egyezések okát közös gyökerekben, történelmi, társadalmi, földrajzi, nyelvi vagy más összefüggésben kereshetjük. Az összeövetel célja egyben az is volt, hogy felmérje egy közép-kelet-európai összehasonlító módszerű vizsgálat lehetőségét. Az eddigi szinte kizárólagos Nyugat-Európa centrikus vizsgálat mellett a közép-kelet-európai és kelet-európai összehasonlító kutatások szükségességére és értelmére kívántuk fordítani a figyelmet az iparművészettörténeti kutatások területén is.

A munkaértekezleten az alábbi referátumok hangzottak el:

Az intérieur történet témakörében: Emanuel Poche, Prága: Ignác Michal Platzer und sein Beitrag zum böhmischen Intérieur am Endre des 18. Jahr-

hunderts; N. Kaliasina, Leningrád: Les sources de l'intérieur russe du 18. siècle; M. Korschunowa, Leningrád: Künstlerische Ausgestaltung von Schlossinnenräumen in Russland in dem letzten Viertel des 18. Jh. und Anfang des 19. Jh. nach den Entwürfen der Ermitage Sammlung; Burkhardt Göres; Berlin: Das Berliner Intérieur des Frühklassizismus und David Roentgen, Bożenna Majewska-Maszkowska, Varsó: Französische und englische Muster als Invention der polnischen Innenräume und ihrer Ausstattung in der Aufklärungszeit.

A bútortörténet témakörében: Georg Himmelheber, München: Die Probleme und Eigenarten der deutschen Möbelkunst zwischen 1770 und 1830; Stanislav Staničić, Zágráb: Furniture in North-west Croatia, End of 18th and Beginning of 19th Century; Hedvig Szabolcsi: Möbelkunst in Ungarn um die Wende des 18—19. Jahrhunderts; Gisela Messner-Haase, Dresden: Zur Entwicklung des Dresdener Möbels von 1763 bis 1800; Maria Zlinszky-Sternegg: Charakteristische Blumenornamentik auf Debrecziner Schreibkommoden; Ferenc Batári: Kunsttischler János Bauernfeind (1745—1789).

A három napon elhangzott tizenegy referátum jelentős része összképet nyújtott az illető ország bútór-, illetve intériurművészetéről az adott korszakban, kisebb részük speciálisabb, részletbemenőbb kérdésekkel foglalkozott. A referátumok ugyanakkor rávilágítottak a kutatás jelenlegi állására, szempontjaira és módszerére is. Kirajzolódtak azok a közös vonások, hasonlóságok, amelyek miatt egy közép-kelet-európai jelleget, ilyen összefüggések lehetőségét munkahipotézisként feltételeztünk.

A szűkebb szaktörténet számára hasznosítható eredmények mellett az előadásokat követő vitából az alábbi, szélesebb érdeklődésre is számot tartó és tanulságokkal is szolgáló kérdéscsoportokat emelném ki:

Az 1780—1830 közötti időszak periodizációjának kérdésében elsősorban az ún. Biedermeier időhatárainak és értelmezésének kérdése került megvitatásra mint olyan téma, amelyben a korábbi felfogású stílusfogalommal szemben egy, a konferencián részt vevő kollégának új koncepciója éppen a közelmúltban került publikálásra. Ennek alkalmazhatósága, érvénye a többi közép-kelet-európai országra még további megvitatásra vár.

Másik kérdés a historizmus értékelésének kérdése volt, nevezetesen az, hogy a 18. század végétől jelentkező stílusfelújítások tartalmilag mennyiben tartozhatnak a historizmus fogalmkörébe.

A vita érintette a mecenatura kérdését. Elsősorban a főúri, királyi berendezések programjaival kapcsolatban világított rá a főúri mecénások szerepére az építészethez oly szorosan kapcsolódó belsőépítészet és berendezés kérdésében. E téma kapcsán felmerült a különböző stílusok együttélésének problémája, pl. a már teljesen klasszicista intériurben a barokk továbbélése mint a főúri, királyi reprezentáció jelensége, ennek oka, tartalma s bizonyos, az egyházi művészettel való analógiája.

A főúri berendezések mellett erős hangot kapott a konferencián a 18. század végétől oly jelentősen polgárosuló, egyszerűbb, funkcionálisabb klasszicista bútorművészeti irány tárgyalása. Megvilágításra kerültek ennek az iránynak a különböző központokban már a 18. század közepétől (sőt, helyenként, pl. a szász bútorművességben a 18. század elejétől) datálható kezdetei. Ez a jelen-ség elsősorban az angol bútorművészet egyszerűbb, funkcionálisabb irányával való kapcsolatra utal, és jelzi annak az ízlés- és igényváltozásnak a kezdeteit, amely a 18. század végére az angol bútor- és intériurművészet oly átütő, mondhatni forradalmasító közép-kelet-európai hatásának következtében ment végbe.

A vita során megtárgyalásra kerültek az angol hatás terjedésének eddig konkrétan még csak kevés helyen kutatott és feltárt eszközei és módjai, úgy is mint a felvilágosodás gondolatvilágának ízlést és életeszmenyt befolyásoló tényezői. Európa-szerte, de különösen Közép-Kelet-Európában lényegében azonos elvek, nagyrészt közös mintaképek és nagyrészt azonos közvetítők hatása játszott közre a polgári-nemesi intériur és a berendezésül szolgáló bútorok új ízlésű, új típusú, a főúritól most először elváló, kifejezetten polgári jellegű átalakulásában.

A főúri típusú klasszicizmus továbbra is elsősorban francia hatásra létre-jött (a Louis XVI, majd empire) közép-kelet-európai változatainak különbözősége a helyi adottságokhoz és igényekhez társadalmi osztályonként más és másképpen alakuló jellege, jelenléte vagy hiánya is jelzi a főúri-, ill. a polgárihoz való viszonyt.

A munkaértekezlet vitakérdései közül megemlíthetjük még az építészet és az építészeti ismeretek hatását a bútorművészetre; a mintaképek szerepének és fontosságának, valamint a rajzi oktatásnak eddig általában nem eléggé kutatott kérdését.

A munkaértekezlet befejezéseként tartott programmegbeszélésen a résztvevők egyhangúan elismerték a megbeszélés hasznos és eredményes voltát, s egyetértettek abban, hogy a hasonló szűk körű és körülhatárolt témájú tanácskozásokat a jövőben folytatni kell. Különösen hangsúlyozták az MTA kezdeményezésének érdemét és nemzetközi jelentőségét. A további összejöve-telek témáira vonatkozóan javaslat is kialakult.

A munkaértekezletre igen szívélyes és baráti légkörben került sor, a szocialista és a nyugati országok résztvevői jó szakmai és személyes kapcsolatot alakítottak ki. A szakmai eredményességet ez a légkör is segítette.

Szabolcsi Hedvig

III. ERGONÓMIAI KONFERENCIA

Szeged, 1973. XII. 11–13.

A KGST-országokban az ergonómiai kutatás és gyakorlati alkalmazás erőteljes fejlődése tapasztalható, melyet egyrészt az 1972-ben Moszkvában megrendezett Nemzetközi Ergonómiai Konferencia útmutatásai, másrészt az egyes országok állami, egyetemi és társadalmi szerveinek erőfeszítései ösztönöznek.

A hazai fejlődés fontos állomásának tekinthető a Szegeden megrendezett III. Ergonómiai Konferencia, melyet a MTESZ Szervezési és Vezetési Társasága a Magyar Pszichológiai Társaság Üzemi Lélektani Szekciójával és a MOTESZ Magyar Üzemorvosi Társaságával együttműködve készített elő.

Az ergonómia — és ezen belül a Konferencia — jelentőségét BUDA ISTVÁN államtitkár, a Munkaügyi Miniszter első helyettese abban jelölte meg, hogy: 1. elősegíti az emberi tényezővel foglalkozó szervek és tudományterületek együttműködését, és ezzel hozzájárul a munkaügy, ill. a munkatudomány előtt álló gazdaságpolitikai, társadalompolitikai célok teljesítéséhez; 2. tudományos segítséget nyújt a munka hatékonyságának fokozásához, amely legfontosabb gazdasági feladatunk, miután kb. változatlan társadalmi munkaidőalap mellett a munkatermelékenység két és félszeresét kell elérnünk 1990-ig; 3. az előbb említett gazdaságpolitikai cél megvalósítási eszköze a tudományos üzem- és munkaszervezés, amelynek gyakorlatában az ergonómia fontos szerepet játszik mint az üzem- és munkaszervezés egyik legfontosabb szemléleti és metodikai eleme; 4. az ergonómia üzemi alkalmazása fokozhatja a munkásosztály tulajdonosi érzését, azaz hozzájárulhat az üzemen belüli emberi környezet javításához.

Az ergonómia — nemzetközi méretekben tekintett — kialakulása a tudományos-technikai forradalom olyan természetes következménye, mely a tudományok egyre fokozódó differenciálódásának időszakában a különböző tudományterületek integrációjának kölcsönös egymásra találásának szükségletét példázza. Az ergonómia a pszichológia, a fiziológia, a szociológia, a munkaegészségtan és a technikai tudományok határterületén fejlődött ki. E tudományterületek kölcsönös találkozásának reális alapját a korszerű ipari, hír-

közlési, közlekedési, szolgáltatási tevékenységet végző ember munkakörülményei és munkafeltételei sokoldalú optimalizálásának gyakorlati szükséglete képezi.

„Az ergonómia — V. P. Zincsenkó, A. N. Leontyev, B. F. Lomov, V. M. Munipov megfogalmazásában — az ember funkcionális lehetőségeit és sajátosságait tanulmányozza a munkafolyamatokon abból a célból, hogy a munkatevékenység olyan feltételeit, módszereit és szervezetét alakítsa ki, amelyek az ember munkáját egyidejűleg teszik magas termelékenységűvé és sokoldalú szellemi és fizikai fejlődését elősegítővé, valamint biztosítják a munkás kényelmét és biztonságát, megőrzik egészségét.” Az ergonómia tárgya — az emberi munkatevékenység, kutatási objektuma pedig — az emberi munkatevékenység, kutatási objektuma pedig — az »ember — (a széles értelemben vett) munkaeszköz — munkakörnyezet« rendszer. (1972. 9—10. old.)

Hazánkban a munkapszichológiai kutatás és üzemi pszichológiai gyakorlat volt az ergonómia fejlődésének kiindulópontja, mely megegyezik a szovjet és az amerikai fejlődéssel, míg Nyugat-Európában általában munkafiziológiai indíttatású az ergonómia. Alig egy évtized alatt azonban mindenütt felismerték, hogy az ergonómia megkülönböztető sajátossága az emberrel foglalkozó tudományok és a technikai-műszaki tudományok elválaszthatatlan egysége. Tudományelméleti és gyakorlati szempontból egyaránt figyelemre méltó, hogy „az ergonómia minden bizonyossággal létezhet a pszichológia, a fiziológia, a munkaegészségtan és az anatómia határterületein és elérhet bizonyos sikereket, de teljes értékű fejlődése és gyakorlati értéke csak a benne egyesülő emberi és műszaki aspektusok szintézisétől várható. Az ergonómiának, mint olyan sajátos tudománynak a létrejötté, mely nem redukálható az alkotórészeit képező tudományok összegezésére, azzal függ össze, hogy a bonyolult munkafeltételek optimalizálására már nem elégséges a pszichológia, a fiziológia stb. részleges ajánlásainak felhasználása. Szükségletté vált a munkatevékenység sokoldalú optimalizálása, az emberi és műszaki tényezők mindenoldalú figyelembevétele az adott hatékonyságú »ember—gép—munkakörnyezet« rendszerek létrehozása érdekében. (I. m. uo.)

A III. Ergonómiai Konferencia több mint 400 hazai résztvevője már jól tükrözte, hogy hazánkban is tért hódít az ergonómia fenti felfogása. Ez elsősorban az ergonómia ügyét kezdettől támogató METESZ érdeme, melynek keretében adottak az emberrel foglalkozó tudományterületek és a műszaki tudományok képviselőinek együttműködési lehetőségei. Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy még mindig a pszichológia túlsúlya tapasztalható a hazai ergonómiai kutatásban és gyakorlatban. Ezt példázza, hogy a III. Ergonómia Konferencia előadásait tartalmazó — és a Konferencia előtt megjelentetett kötetben a szerzők és a témák közel háromnegyede a pszichológiához tartozik. Hasonló volt az arány a Konferencián elhangzott előadásokban is.

A III. Ergonómiai Konferencia három plenáris szekcióban és ezekhez kapcsolódó kilenc kerekasztal beszélgetés keretében folyt le. Az I. szekcióban (Az ergonómia helye és szerepe iparfejlesztésünkben) kerültek bemutatásra az ergonómia hazai helyzetének és fejlesztési szükségleteinek feltárására az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság által létrehozott munkacsoportok beszámolóit. Az ergonómiai *kutatásról* szóló jelentés kimutatta, hogy főhivatású ergonómiai kutatóhely hiányában még hosszabb ideig számolnunk kell az ergonómiát alkotó tudományterületeken folyó kutatások felhasználásával. Ugyanakkor a részdiszciplínák ergonómiai irányú kutatásaiban sürgős érvényesítést igényel a KGST-tagországok 1974—78. évekre kidolgozott közös kutatási programja: 1. Az ergonómia elméleti és metodológiai alapjainak kidolgozása; 2. Az „ember—munkaeszköz—munkakörnyezet” rendszer optimalizálása ergonómiai kritériumainak kidolgozása; 3. Az ipari termékek ergonómiai értékelése és az ergonómiai normák, követelmények szabványosítása tudományos alapjainak kidolgozása; 4. A műszerkezelő embernek információt közlő technikai eszközökkel szemben támasztott ergonómiai követelmények kidolgozása; 5. A laboratóriumi és üzemi kutatások — elektronikus számítógép felhasználását is magában foglaló — egységes komplex metodikájának kidolgozása, valamint az ergonómiai mutatók egységes katalógusának elkészítése; 6. „Az ergonómiai irányelvek és ajánlások” c. kézikönyv elkészítése; 7. Az ergonómiai eredmények népgazdasági felhasználása szociális-gazdasági hatékonyságának kutatása.

Az ergonómiai *oktatásról* szóló jelentés kapta a legnagyobb visszhangot a Konferencia kerekasztal és kötetlen beszélgetéseiben. A műszaki, közgazdasági egyetemeken, főiskolákon kettős feladatot kell teljesíteni: bevezetni az ergonómia (vagy legalább részterületi) oktatását megfelelő évfolyamokon és adekvát óraszámban, ill. gyakorlati foglalkozással és az egyes képzési formáknak megfelelően differenciált tantervet biztosítani. Bizonyítást nyert, hogy az ergonómiai szemlélet kialakításához az egyes szakokon a többi szakokkal történő megértést szolgáló tárgyaknak kell elsősorban helyet biztosítani, azaz mérnökeinknek, közgazdászainknak pszichológiai, fiziológiai, anatómiai ismereteket, pszichológusainknak, szociológusainknak műszaki ismereteket kell mindenekelőtt nyújtani. Általános szükségletet elégítene ki — és a komplex tudományokra jellemző káros kísérő jelenséget: a dilettantizmust szorítaná háttérbe — a már működő mérnökök, közgazdászok stb. szakemberek ergonómiai képzésének bővítése. Erőteljesen jelentkezett az üzemorvosok igénye ergonómia ismeretek iránt, és miután az üzemi gyakorlatban a pszichológus, szociológus stb. legközvetlenebb potenciális kooperáló partnere éppen az üzemorvos — igényük kielégítése az ergonómia alkalmazását segíthetné elő.

Az ergonómia *országos és ágazati szabályozásának* helyzetével foglalkozó jelentés bemutatta az érvényben levő szabványok ergonómiai fogyatékosságait,

megvilágította a különböző minősítési, munkabiztonsági stb. előírások ergonómiai kiegészítésének — esetenként ergonómiai szemléletű átdolgozásának, bővítésének — szükségleteit. Hangsúlyozta, hogy az állami szabályozás csak a tárcák együttműködése útján oldható meg, amely azonban a maga részéről állami koordináló szerv létét is feltételezi. Nagy fontosságot tulajdonított az üzemekben kialakítandó helyi komplex ergonómiai előírásoknak.

Az ergonómiai követelmények *gyakorlati érvényesüléséről* szóló jelentés bemutatta a hazai üzemekben folyó sokrétű, változatos ergonómiai tevékenységet, vázolta azok főbb eredményeit a géptervezésben, a munkabiztonság fokozásában és más gyakorlati területeken. Rámutatott az üzemekben folyó ergonómiai tevékenység koordinálásának szükségességére.

Az I. szekcióban fontos helyet kapott az ergonómia és a munkaszervezés kölcsönös viszonya, a team-munka néhány kérdése és az ergonómia üzemi alkalmazása.

Az I. szekcióhoz kapcsolódó kerekasztal beszélgetések témái a következők voltak: 1. Ergonómia és munkaszervezés; 2. Az ergonómia módszertani problémái; 3. Ergonómia-oktatás a felsőoktatásban és a vezetőképzésben.

A munkához való adaptáció problémái képezték a II. szekció tárgyát. Az elhangzott előadások részben az alkalmasságvizsgálatok orvosi, pszichológiai problémáit, a munkabiztonság ergonómiai aspektusait, az adaptáció — rehabilitáció összefüggéseit, részben pedig az operátori tevékenység műszaki pszichológiai aspektusait érintették. Fontos tanulságot szolgáltatott az ergonómiának az iskolai oktató-nevelő munkában történő felhasználási lehetőségeit bemutató előadás. Az adaptáció problémakörén belül kellő súllyal szerepelt a szociálpszichológiai, szociológia tényezők jelentőségének bemutatása.

A II. szekcióhoz kapcsolódó kerekasztal beszélgetések közül kettő első-sorban orvos — pszichológus érdeklődőket vonzott: 1. Az alkalmasság és beválás kérdései; 2. A baleset és a rehabilitáció kérdései; 3. kerekasztal beszélgetés a betanítás problémáit elemezte.

A III. szekció témája a gyártás- és gyártmányfejlesztés ergonómiai kérdése volt. Bemutatásra kerültek pszichológiai, fiziológiai ajánlások a munkahely és a munkakörnyezet korszerűsítésére, nagy súlyt kapott a monotonia káros hatásainak megelőzése, az éberség fokozását és ellenőrzését szolgáló eljárások dokumentálása. E szekcióban mutatkozott meg leginkább, hogy a hazai ergonómiai kutatás és gyakorlat egyik legfőbb hiányossága: a műszaki tényezők távolmaradása. Ez alól csak elektronikus számítógép- és orvosi műszertervezőink a kivételek.

A III. szekció anyagát a következő kerekasztal beszélgetések során vitatták meg: 1. Ergonómia és szabvány; 2. Gépek, berendezések ergonómiai követelményei; 3. Az éberségi szint problémái. Itt jegyezzük meg, hogy a kerekasztal beszélgetések mindvégig aktív, alkotó „team jellegű” vitát tettek lehetővé. Az érdeklődést példázza, hogy egyetlen kerekasztal beszélgetés sem ért

véget a kitűzött időre, és valamennyin konkrét ajánlásokat fogadtak el a résztvevők.

A III. Ergonómia Konferencia — a jó hagyományokhoz igazodva — a MTESZ, a Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Üzemorvosi Társaság — mint rendező szervek — vezetőségeihez, az OMFB-hez és egyes tárcákhoz intézett ajánlásokat fogadott el. E beszámoló keretében az ajánlások közül csak az akadémiai vonatkozásúakat említjük. Ezek: 1. az Akadémia megfelelő bizottságának (vagy bizottságainak) segítsége hasznos lehet az ergonómiai ismeretek egyetemi, főiskolai oktatási programjának, tantervének kialakításához; 2. „A III. Ergonómiai Konferencia ajánlja a MTESZ Elnökségének és a Magyar Pszichológiai Társaság Elnökségének, hogy kérjék fel az Akadémia Elnökét az ergonómiai diszciplína besorolására az akadémiai tudományos bizottságok rendszerébe, ill. olyan tudományos bizottságok közötti interdiszciplináris munkacsoport kialakítására, mely biztosítaná az ergonómiában érdekelt tudományterületek akadémiai szintű együttműködését.” (A III. Ergonómiai Konferencia ajánlásából.)

A III. Ergonómiai Konferencia sikere igazolta, hogy az ergonómia reális társadalmi szükséglet kielégítésére hivatott már ma is hazánkban. Az elvárások ma elsősorban a kutatás területén haladják meg a lehetőségeket. A Konferencia jól szolgálta az ergonómia szakembereinek kölcsönös tájékoztatását, amit a MTESZ mintaszerű rendezése nagyban elősegített. Ugyanakkor ismét megmutatkozott, hogy az ergonómia részterületein joggal igényelt kutatási munkák akadémiai támogatásának hiánya a tárcák kutatóhelyeit a praktikizmus irányába orientálja. Különösen tapasztalható volt ez a pszichológia területén, ahol hosszú évek óta várat magára a munkalélektani kutatás akadémiai támogatása.

A III. Ergonómiai Konferencia megrendezéséért ezúton is köszönetet mondunk Frank Tibornak, a MTESZ SZVT titkárának és dr. Molnár Imrének, a MTESZ SZVT Ergonómiai Bizottsága elnökének.

Hódos Tibor

A „DONAURAUM” CÍMŰ FOLYÓIRAT 1973. 2—3. SZÁMÁNAK TARTALMA

A Bécsben megjelenő „Der Donauraum” című folyóirat az osztrák „Duna-térség Kutatóintézet” és a regensburgi „Kelet-európai Intézet” közös folyóirata. Osztrák részről Dr. Felix Ermacora egyetemi tanár, a nyugatnémet intézmény képviselőjében pedig Dr. Franz Mayer egyetemi tanár állnak a szerkesztőbizottság élén, míg a szerkesztést Dr. Gerhard Stadler egyetemi asszisztens végzi.

A folyóirat 1973. 2—3. számában megjelent tanulmányok sorát *Theodor Kery*, Burgenland tartományfőnökének írása nyitja meg, „*Kezdeményezések Burgenland és Magyarország regionális együttműködésének fejlesztésére*” címmel. Írását azzal a megállapítással kezdi, hogy Burgenland és Magyarország együttműködését történeti, geográfiai és politikai komponensek befolyásolják. A történeti tényezők sorában első helyen kell megemlíteni, hogy Burgenland az 1921 decemberében létrejött velencei döntésig Magyarország része volt, és a terület szellemi és gazdasági jellegét erőteljesen befolyásolta a Magyarországgal fennállott évszázados állami közösség. A tartomány geográfiai helyzete — mint a Pannon-térség része — eleve olyan, hogy elengedhetetlenné teszi az együttműködést a szomszédos Magyarországgal. A politikai tényezőkről szólva azt írja, hogy bár az osztrák köztársaság részét alkotó Burgenland politikai berendezkedése lényegesen eltér a magyarországitól, azonban ennek ellenére a regionális együttműködés szükséges és lehetséges.

A tanulmány további részében az együttműködés eddig kialakult formáit foglalja össze. Első helyen említi meg a burgenlandi tartományi kormány kezdeményezésére létrehozott és 1969 óta rendszeresen tanácskozó „kulturális történeti szimpózium”-ot, amelyik a törökök ellen vívott közös harcok történeti hagyományai mellett ápolni kívánja a térség népeinek kulturális örökségét is. Az utóbbi években Burgenland levéltári szakemberei gyümölcsöző együttműködést alakítottak ki Győr és Budapest levéltári intézményeivel, a Magyar Tudományos Akadémia aktív közreműködésével a közeljövőben lát napvilágot a „burgenlandi szlovének nyelve a 18—19. században” c. nyelvtudományi mű. Magyar és osztrák archeológusok a burgenlandi Müllendorfbán és Sopron

mellett közös feltáró munkát végeznek. Az „Etnographia Pannonia” című néprajzi előadássorozatok keretében nagyszabású néprajztudományi együttműködés bontakozott ki. A tudományos együttműködés mérlegét megvonva Kery megállapítja, „tudományos területen szoros és személyes együttműködés alakult ki, ami az évek során valódi jó szomszédi segítőkészséget eredményezett”.

Tanulmányának további részében a területi tervezés (Raumplanung) útépités és vízgazdálkodás közös érdekű kérdéseiben végzett közös munkálkodást ismerteti. Az osztrák „Gesellschaft für Raumforschung und Raumplanung” szoros kapcsolatban áll a budapesti Várostervező Intézettel, a turista-forgalom növelése érdekében a nyugat-magyarországi termálfürdők népszerűsítését tervezik. Nagyszabású tervek foglalkoznak az összekötő úthálózat kiépítésével. A vízgazdálkodás terén az 1956-ban aláírt egyezmény alapján intenzív együttműködés van folyamatban. A regionális szempontokon és érdekeken túlmenően — írja Kery — az együttműködés fejlesztésével Burgenland a két ország általános kapcsolatainak építésében is fontos funkciót tölt be.

Az osztrák Területi Tervezés Intézetének (Raumplanung) igazgatója, *Fritz Kastner* írta a következő tanulmányt, „*A Duna víziút építése Ausztriában*” címmel. A Duna ausztriai szakaszának kiépítését — írja — két faktor határozza meg: 1. mint a kiépítendő Rajna—Majna—Duna víziút fontos szakasza, 2. jelentős energia-forrás Ausztria számára.

Az 1947-ben megalakult osztrák Dunaerőmű Rt. igen jelentős munkát végzett. Azóta megépült az Aschach, Wallsee—Mitterkirschen és Ybbs—Persenbeug erőmű, melyek Ausztria villamosenergia szükségletének tekintélyes részét fedezik. A Duna ausztriai szakaszának 40%-a teljesen kiépített, ami azt jelenti, hogy a megrakodott hajók két irányban közlekedhetnek. A Duna energia potenciáljának több mint 1/3-a kihasznált.

A Duna kiépítését azonban nemcsak kereskedelmi-víziút jelentősége és energia-forrás értéke miatt szorgalmazzák, hanem területrendezési, természet- és környezetvédelmi- és vízgazdálkodási szempontok miatt is.

A Rajna—Majna—Duna víziút megépítése — írja — azt jelenti, hogy 3500 km hosszúságú összefüggő víziút létesül, melynek révén a Rajna-vidék közvetlen kapcsolatba kerül a Duna völgyével, sőt a belső víziutak révén a Benelux-államok, Közép- és Észak-Németország és Franciaország is közvetlen kapcsolatba kerülnek Közép-Európával. A csatorna megépítése Ausztria gazdasági élete számára is rendkívül nagy jelentőségű, hiszen külkereskedelmi forgalmának 18%-a — már eddig is — a dunai víziúton bonyolódott, de azáltal, hogy közvetlen összekötetésbe kerül a világ legnagyobb kikötőivel, Rotterdammal, Antwerppel és Amsterdammal, ennek a víziútnak a jelentősége még inkább növekedni fog. A szerző részletes statisztikai adatokkal szemlélteti, hogy a szállítási költségek csökkenése milyen előnyöket jelenthet az osztrák gazdaság egészének és a Duna mellett fekvő szövetségi tartományoknak.

A Duna mint energia-hordozó is rendkívül jelentős Ausztria számára. A második világháború óta a villamosenergia felhasználás gyorsan növekedett (1950—1960 között 2,5-szörösére), évente átlagosan 7%-al növekszik a felhasznált villamosenergia mennyisége. Eddig a dunai erőművekből nyerték Ausztria elektromos energia szükségletének 18,6%-át, ezt a mennyiséget a Duna kiépítésével jelentősen fokozni lehet.

Ezután a szerző ipartelepítés, idegenforgalom (természetvédelmi) és urbanizációs szempontból vizsgálja a Duna kiépítésével távlatilag összefüggő terveket és feladatokat, majd ismerteti a 25 milliárd schilling investícióval járó munkálatok irányításának szervezeti formáit.

A következő tanulmányt *Diethard Stelzl* nyugatnémet gazdasági-pénzügyi szakíró írta „*Az Euromarkt és Kelet-Délkelet-Európa bankjai*” címmel. A tájékoztató jellegű cikk az Euromarkt létrejöttének történetével, a világ pénzügyi életében betöltött szerepével, valamint a szocialista országok multilaterális bank-intézményeinek szerepével foglalkozik. Statisztikai táblázatokkal szemlélteti a szocialista országok bankintézményeit, a szocialista országok bank-érdekeltségeit a nyugat-európai és Európán kívüli országokban, a nyugat-európai szovjet bankvállalkozások mérlegjelentéseit 1950—1965 között, az európai dollárpiacban részt vevő államok közötti arányok változásait, a kamatlábak alakulását, a szocialista országoknak nyújtott kölcsönök alakulását.

A nemzetközi pénzpiac speciális problémáit — szakértőknek szóló aprólékossággal — tárgyaló tanulmányát azzal a végkövetkeztetéssel zárja, hogy bár az „Euromarkt” új jelenség a nemzetközi pénzügyek történetében, ezért sokoldalú és bonyolult tranzakcióinak áttekintése még nagymúltú nyugati bankintézmények szakértői számára sem könnyű feladat, a szocialista országok pénzügyi szakemberei meglepően rövid idő alatt tájékozódni tudtak azokban, sőt ügyesen ki tudták használni annak lehetőségeit a szocialista népgazdaságok fejlődése érdekében. Az Euromarkt nagy lehetőséget kínál a Nyugat—Kelet közötti pénzügyi és gazdasági együttműködés további elmélyítésére.

Karl Stuhlpfarrer, a bécsi egyetem mellett működő Institut für Zeitgeschichte (vezetője: Prof. Dr. Ludwig Jedlicka) tanársegédje cikket közöl „*A Dél-Tirol-probléma az Anschlusstól a második világháború végéig*” címmel. A szerző az utóbbi években több tanulmányt publikált Dél-Tirol történeti szerepéről, az itt közölt írás a német külügyminisztérium eddig feltáratlan forrásaira támaszkodva azt a kérdést vizsgálja, miként alakult a dél-tiroli német kisebbség helyzete Ausztria német annexiója után, amikor a Brenner-határ a hitleri Németország és a fasiszta Olaszország közötti választóvonalallá, a dél-tiroli német kisebbség helyzete pedig a két fasiszta nagyhatalom viszonyát befolyásoló tényezővé vált. Hitler már a húszas években lemondott Dél-Tirolról, és Ausztria bekebelezése előtt ünnepélyesen biztosította Mussolinit, hogy a harmadik birodalom a Brenner-határt véglegesnek és megváltoztathatatatlannak tekinti.

A szerző behatóan ismerteti a dél-tiroli német lakosságáttelepítésével foglalkozó német terveket, amelyeket Himmler a Kelet-Európában meghódítandó német „élettér” keretei között akart végérvényesen megvalósítani, vagyis oly módon, hogy a dél-tiroli németeket a Keleten meghódított területekre akarta áttelepíteni. A szerző érdekes gazdasági összefüggésekre mutat rá, amikor számadatokkal érzékelteti, hogy a Németország és Olaszország között fennálló gazdasági problémák — nevezetesen Németország igen kedvezőtlen saldója Olaszországgal szemben — hogyan akadályozta a dél-tiroli német lakosság áttelepítésével kapcsolatos pénzügyi nehézségek megoldását, ezáltal hogyan tolodott egyre későbbi időpontra a teljes áttelepítési terv megvalósítása, míg végül is Olaszország összeomlása hogyan vette azt le teljesen a napirendről.

Magyar vonatkozásban ismeretlen és érdekes történeti epizódról tájékoztat *Gabriel Adriányi* cikke „*Apor Gábor külügyminiszteri kinevezésének terve 1942-ben*” címmel. A német külügyminisztérium irataira (Weizsäcker német külügyi államtitkár iratai) épült tanulmány elmondja, hogy 1942. augusztus 6-án egy báró Waldbott nevű német származású, de magyar állampolgárságú személy, a Berlinben működő nemzetközi Erdőgazdasági Tanácselnöke, jelentkezett Weizsäcker külügyi államtitkárnál, akivel közölte, hogy Kállay Miklós magyar miniszterelnök megbízásából kérdést intéz a német külügyminisztériumhoz: hogyan vélekednének Berlinben Apor Gábor esetleges magyar külügyminiszteri kinevezéséhez? Weizsäcker nem adott választ, hanem megbízta Erdmannsdorf bárót (volt budapesti német követet), hogy az Apor személyéről rendelkezésre álló információk hirtokában készítsen számára összefoglaló jelentést Apor politikai szerepéről. Erdmannsdorf a „*L'Osservatore Romano*” 1939. január 19-i számában megjelent cikk alapján, amely (vatikáni követté történt kinevezése alkalmából) Apor mély vallásosságát hangsúlyozta, Mackensen egykori budapesti német követ jelentését felhasználva, valamint saját személyes tapasztalatai alapján jelentést készített az államtitkárnak, melyet azzal a következtetéssel zárt, hogy „Apornak a nemzetiszocialista Németországgal szemben tanúsított magatartását már 1937-ben írott jelentésemben is nagyon tartózkodónak és kevésbé megbízhatónak minősítettem. A németbarát ellenzéki (értsd: nyilas K. L.) körökben Aport a liberális, anglofil irányzathoz közelállónak ismerik.”

Augusztus 9-én Weizsäcker távirati úton véleményt kért Apor vatikáni német kollégájától, von Bergen-től, aki másnap távirati jelentésében Aport úgy jellemezte, hogy az „nem tekinthető Németország megbízható barátjának. Kétségbe kell vonni, hogy szimpátiát érezne a nemzetiszocialista mozgalom iránt és pozitív álláspontot foglalna el a jelenlegi német politikai célokkal szemben. Apor több alkalommal vétett az ellenséges hatalmak képviselőivel szemben kötelező tartózkodás szabályai ellen.”

Augusztus 11-én Weizsäcker Ribbentropp birodalmi külügyminiszter állásfoglalását kérte, aki — valószínűleg a főhadiszállásról — táviratilag olyan

választ küldött, hogy „a puhatolódzásra olyan értelmű választ kell küldeni, amiből Kállay miniszterelnök megérheti, hogy Apor kinevezését nem tartjuk kívánatosnak”. Weizsäcker ilyen értelemben válaszolt táviratilag a már Budapestben tartózkodó báró Waldbottnak, aki az üzenetet nyilván azonnal továbbította Kállay Miklósnak, s ezzel Aporkinevezésének ügye végérvényesen lekerült a napirendről.

A cikk függelékben közli az Apor jellemzését tartalmazó távirati jelentéseket, továbbá Weizsäcker leveleit, így fontos forrásértékkel bírnak.

A folyóirat utolsó tanulmányát a linzi egyetem docense, *Helmut Slapnicka* írta „*Tulajdonviszonyok a kelet-európai alkotmányokban*” címmel.

A szerző abból a tételtől indul ki, hogy a polgári-liberális alkotmányokkal ellentétben, amelyek tartózkodással kezelik a tulajdonviszonyok kérdését, a kelet-európai szocialista országok alkotmányai részletesen és kiemelt jelentőséggel foglalkoznak a tulajdonviszonyok szabályozásával. A szembetűnő különbség — állapítja meg a szerző — logikusan következik a marxista—leninista állam- és közgazdasági elmélet alapjaiból. A szocialista állam legfontosabb alkotó eleme a termelőeszközök szocialista tulajdona. A szovjet tulajdonjog elsősorban abban különbözik a nem szocialista országokétól, hogy nem ismeri el a tulajdon egyetemességét, vagyis, hogy minden tulajdon bárki tulajdonát képezheti.

A szocialista országokban a tulajdonra vonatkozó jogforrást nem a polgári törvénykönyvek, hanem az alkotmányok képezik. A magyar jogtudósok felfogása szerint a polgári törvénykönyv a kapitalizmus Magna Charta-ja, „a magántulajdon, az áruforgalom és a kapitalista termelés funkcionálását biztosító eszköz”. A szocialista országokban a polgári törvénykönyv nem tölt be olyan vezető szerepet, mint a polgári államokban, ezt a megtisztelő helyet az alkotmány foglalja el.

A tanulmány ezután a tulajdonformákkal foglalkozik a Szovjetunióban. Az 1936-os alkotmány jogilag három tulajdonformát ismer: az állami, a szövetkezeti és a magántulajdont. A tulajdon e három kategóriájának megállapítása azon az alapelven nyugszik, hogy a termelőeszközök állami tulajdona a tényleges szociális jogegyenlőség alapja. Ezért a tulajdonjog értelmezésében a szovjet jogi felfogás nem ismer egyenlőséget, hanem rangsort állít fel a tulajdon közösségi és egyéni formái között. Helyt ad ugyan a termelőeszközök egyéni birtoklásának is, ha az nem kapcsolódik idegen munkaerő kizsákmányolásához.

Ezután a népi demokratikus országok alkotmányaival foglalkozik, megállapítván, hogy a népi demokratikus országokban nem lehetett minden korrekció nélkül alkalmazni az 1936-os szovjet alkotmánynak a tulajdonviszonyokra vonatkozó alapelveit, mert a mezőgazdasági magángazdaságok fennmaradása, továbbá a lakosság ellátását szolgáló kisipar léte miatt jelentős mennyiségű termelőeszköz maradt magánkézben. A szerző valamennyi népi demokratikus

ország alkotmányát vizsgálva és összehasonlítva megállapítja a tulajdonformák megfogalmazásában és osztályozásában fennálló eltéréseket.

A szerző ezután azt fejtegeti, hogy a népi demokratikus országok között is különbségeket kell tenni, mert egy részük (Csehszlovákia és Románia) 1960-ban, illetve 1965-ben kiadott új alkotmányaikban országaikat „szocialista köztársaságoknak” nyilvánították, míg a többiek megtartották a „népköztársaság” elnevezést. Az alkotmányok ilyen értelmű módosítása — írja — jelentős minőségi változás kifejezése, annak ugyanis, hogy kizárólagosság vált az állam szocialista jellege és a termelőeszközök teljes köztulajdonának megvalósulásával végérvényesen megszűnt a kizsákmányolás és ezek az államok a kommunizmusba való átmenet minőségileg magasabb szakaszába léptek. A szerző ezután felteszi a kérdést, hogy az azóta bekövetkezett alkotmánymódosítások (1968 NDK, 1971 Bulgária, 1972 Magyarország) miért nem nyilvánították ki egyértelműen a szocializmus felépítésének befejezését. Ebben az összefüggésben Kádár János 1970. február 24-i szavait idézi: „Helyesebb a szocializmus építését szorgalmazni és a szocialista köztársaság proklamálását elhalasztani, mint fordítva.”

A folyóirat *szemlerovata* rövidebb cikkeket közöl az alábbi témakörökről: Kemény intézkedések Jugoszláviában az inflációs jelenségek megfékezésére és a gazdasági stabilizáció fenntartására; Erdély helyzetének kutatásával foglalkozó tudományos konferencia 1972. november 17—19-én Wiehl-Drabenderhöheben; Ota Sik „Harmadik út” című könyvének ismertetése; végül nekrológot közöl a bécsi „Duna-térség Kutatóintézet” 1973. június 8-án elhunyt elnökéről, Theodor Hornbostel (egykori budapesti követ) életművéről.

A hír-rovatban a dunai terület kutatásával kapcsolatos híreket, rövid sajtószemlét, végül könyvismertetéseket közöl a Kelet—Nyugat kapcsolatait tárgyaló művekről.

Kerekes Lajos

SZIMPÓZIUM A KREATIVITÁSRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottsága és a Magyar Pszichológiai Társaság nagy érdeklődéssel kísért szimpóziu­mot szervezett Visegrádon, 1973. november 26-án és 27-én. „Az alkotó gondolkodás kutatási problémái” címen lebonyolított, három félnapos nemzetközi tanácskozáson a hazai kutatókon kívül több meghívott külföldi szakember is beszámolt a témában végzett munkájáról, írásban és szóban. A résztvevők ugyanis a szimpó­zium előtt tanulmánykötet formájában kézhez kapták az előadások teljes szövegét, s így az ülés­szakokon a vitára összpontosíthattak. A vitaforma különösen jól segítette a kreativitás néhány, nem pszichológus körökben és a közgondolkodásban sokáig félreértett alapkérdésének tisztázását, s arra is jó volt, hogy kiderüljön: a kreativitáskutatás ugrásszerű fejlődése az elmúlt 10—15 évben nemcsak magának a pszichológiának a természetéből, belső logikájából következő előrehaladás, hanem sürgető társadalmi igény eredménye is. A tudomány termelőerővé válásának egyenes következménye, hogy az alkotók válnak a pszichológia egyik kitüntetett kutatási problémájává, s nem csupán a „nagy” alkotók, hanem mindenki alkotása, általában a kreativitás is. Nem is szólva a jelenkori pedagógia kreativitásfejlesztési törekvéseiről, amelyek elérésében egyre többet kérdez a pszichológiától, az együttműködés szándékával. Ez a belátás adott jó alaphangot a szimpóziumnak, melyet Mátrai László akadémikus, a II. Osztály elnöke nyitott meg.

A tanulmánykötet 9 előadást tartalmaz. Barkóczy Ilona és munkatársai (ELTE Általános Pszichológiai Tanszéke, Budapest) a kreativitásnak konvergens feladathelyzetek megoldására tett hatását vizsgálták, Eward Franus (Jagello Egyetem, Krakkó) a képzelet szerepét elemezte az alkotó gondolkodásban, Hunyady György (MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, Budapest) a kognitív komplexitás újabb problémáit tárgyalta, Klein Sándor (Budapesti Műszaki Egyetem Tanárképző és Pedagógiai Intézete) egy módszert ismertetett iskolai tanulók kreatív képességeinek mérésére, Lénárd Ferenc (Országos Pedagógiai Intézet, Budapest) egy longitudinális gondolkodásvizsgálat eredményeiről számolt be, Relly Mihalevici és Elena Mare (Politikai és

Társadalmi Tudományok Akadémiájának Társadalomtudományi Központja, Cluj) kisiskolások alkotó gondolkodásának adta elemzését, Salamon Jenő (ELTE Fejlődés- és Nevelépszichológiai Tanszéke, Budapest) a kreativitásnak a gyakorlati problémamegoldásban játszott szerepével foglalkozott, Székácsné Vida Mária (ELTE Fejlődés- és Nevelépszichológiai Tanszéke, Budapest) a mozgásfantázia alapkérdéseit tárgyalta, Székely Lajos (Stockholm) pedig a kreativitáskutatás néhány módszertani szempontját tette vizsgálat tárgyává. Zörgő Benjamin (Babeş—Bolyai Egyetem, Cluj) előszóban számolt be egy kreativitásfejlesztő módszeréről.

Az előadások feletti s az azok szűkebb tartalmán túlmutató, élénk és konstruktív vitában teljes egyetértés mutatkozott annak megállapításában, hogy a kreativitás nem egyesek kiváltságos képessége, hanem mindenkinek sajátja, amely — az intelligenciához hasonlóan — véges értékek sorával jellemzett kontinuumként írható le. Nem volt véleménykülönbség abban sem, hogy a kreativitás a pszichológia kutatási módszereivel sikeresen tanulmányozható, tehát megismerhető (ellentétben a laikusok gondolkodásában, de még egy-egy szakmai elemzésben is fellelhető, egyértelműen agnosztikus vonásokkal, illetve állásfoglalással). A résztvevők arról sem vitáztak, hogy a kreativitás fejleszthető képesség, és azt is egyetértően hangsúlyozták, hogy nemcsak intellektuális, hanem motivációs és személyiségdimenziója is van, melyeket komplex közelítésben kell kutatni.

E közös platformon továbbfolyt vita sorra vetette fel azokat a további kérdéseket, melyek kapcsán különböző nézetek csaptak össze. Itt tisztázódott az, hogy a pszichológia az alkotás folyamatába nemcsak magát a kreatív képességet, hanem az alkotás eredményét, a kreatív produkciót is következetesen beleérti, s a kutatásokat is ezen az elméleti alapon tervezi és kivitelezi. Ugyancsak a vita eredményeként vált egyértelművé, hogy az „igazi” kreativitás a jól körülhatárolt feladathelyzetekben, problémaszituációkban megnyilvánuló alkotó képesség. A résztvevők megegyeztek abban is, hogy a „nagy” alkotók közismert megszállottsága és a pszichológia kreativitásról való képe között nincs ellentét, hiszen az, amit a pszichológia kreativitásnak vagy a gondolkodás divergens faktorának (ez „széttartó”, a konvergens, vagyis az egy megoldást kereső gondolkodással szemben több megoldást kereső és produktív gondolkodás) tekint, nem más, mint egy megismerési stratégia vagy „technika” (mint ahogy a konvergens faktor is az), míg a megszállottságként ismert állapot motivációs természetű sajátosság. A kreativitás és annak motivációs bázisa tehát ugyanazon folyamat két oldala, tanulmányozásuk pedig az elemzés két különböző síkja. A vitában tisztázódott az is, hogy a magas kreativitásértékkel rendelkező személyek nonkonformizmusa többnyire nem jár annak veszélyével, hogy jellembelileg és szociális magatartásukban deviációt mutatnak. Általában éppen a fordítottja tapasztalható: akit szüntelenül új, kreatív produkció létrehozása foglalkoztat, kreativitását éppen ebben éli ki, s éppen

ez óvja meg attól, hogy — ha egyéb, negatív külső tényezők hatnak is rá — viselkedésében divergenssé, aszociálissá, esetleg antiszociálissá válják.

A vita során a kreativitás munkahipotézisszerű meghatározásától kezdődően alapvető jellemzőinek, folyamatának, a személyiség jegyeivel való összefüggéseinek boncolgatásán keresztül mintegy átfogó vezérfonal vonul végig az ember kreatív potenciáljában rejlő lehetőségeinek, kibontakoztatásának eszméje.

A tanácskozás központi problémájává vált, hogy az alkotó képesség miként fejleszthető az emberi élet különböző szakaszaiban már kora gyermekkortól kezdve. Az alkotó képesség fejlesztésében az iskolára mint az emberformálás intézményes lehetőségére helyeződött a hangsúly.

A hozzászólók véleménye megegyezett abban, hogy az iskolai oktatásban alkalmazott módszerek, eljárások csak akkor lehetnek fejlesztő hatásúak, ha modellezik az alkotó gondolkodás jellegzetes műveleteit. Az olyan összetett jelenségeket, mint az alkotó gondolkodás és a magatartás, csakis rendszeres és huzamos ideig tartó pszichopedagógiai ráhatással lehet eredményesen befolyásolni. Semmi kétség nem fért ahhoz sem, hogy a gyermekekben potenciálisan rejlő alkotóerők kibontakoztatását csak egy olyan képzési-nevelési rendszer teszi lehetővé, amelyet már akkor kell bevezetni, amikor a gyermek spontaneitása, plaszticitása és eredetisége még nem szenvedett károsodást. Mindehhez olyan szociális légkör biztosítása szükséges, amely sajátos alkotó magatartásra készítet. Ezen optimisztikus gondolatok fejtegetésének irányvonalát Mihalevici Rely személyiségében rejlő dinamizmusa, a saját kísérleti oktatási eredményeinek ismertetésével szabta meg.

Szinte varázserővel hatott a szimpózium résztvevőire Zörgő Benjamin beszámolója, aki élő példán (két visegrádi 5. osztályos tanulón) bizonyította, hogy analógiás tárgyi modellek segítségével, melyek a tárgyak lényeges jellemzőit képezik le, a gyermekek heurisztikus módon el tudnak sajátítani olyan művelődési anyagot, amelyet eddig csak felsőbb osztályokban oktattak. Bizonyította azt is, hogy a különböző értelmi képességekkel rendelkező gyermekek — bár minőségi szinteltolódással — az ismeretanyagot nemcsak befogadták, hanem alkotó módon alkalmazni is tudták.

Ez a példa csak egyike azon erőfeszítéseknek, melyeket világszerte — hazánkban is — tesznek olyan fejlesztő, nevelő, oktatási formák kidolgozása érdekében, melyek segítik a gyermeki személyiségben rejlő alkotó képességek minél teljesebb kibontakozását. Az alkotó gondolkodással foglalkozó konferencia igazi humán érdekű „kreativitását” bizonyítja az, hogy az ember alkotó képességeinek kibontakoztatásának lehetőségeit az ember életének minden stádiumában és az emberi munka minden területén keresték és bizonyították is. E témakörben jelentős hozzájárulást adott J. Hlavsa átfogó jellegű előadása, mely nagy érdeklődést váltott ki, elsősorban a munkapszichológia területén dolgozó szakemberek körében. Leginkább a vezetők, mérnökök, különböző

tudományos területeken dolgozó kutatók alkotó gondolkodását fejlesztő speciális kurzusokon alkalmazott módszerek hatottak újszerűen.

A fentiekén kívül számos kisebb, a kreativitással összefüggő elméleti, módszertani, valamint a kutatási eredmények alkalmazását és társadalmi hasznosítását érintő szakmai kérdés került napirendre, melyekről végig változatlan heveségű, nagyon konstruktív és igen hasznos vitának lehettünk résztvevői.

A szimpóziumnak mintegy 90 fő résztvevője volt. A téma iránti intenzív érdeklődést a 61 hozzászólás is tanúsítja.

A szimpózium Kardos Lajos professzornak, a Magyar Pszichológiai Társaság elnökének zárszavával ért véget.

(Összeállította: Putnoky Jenő és Kürti Istvánné.)

MITTEILUNGEN DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Immár harmadik „Közlemények” kötetével — voltaképpen évkönyvek — jelentkezik az MTA Régészeti Intézete. Az első az intézmény megalakulásának tizedik évfordulója (1968) kapcsán jelent meg 1970-ben. Ezt követte az 1969-es kötet (megjelent 1971-ben).

A kiadványsorozat jelentőségének kibővítése nélkül tartozunk azonban azt megjegyezni, hogy nem a „Közlemények” az intézet legjelentősebb kiadványai. Fennállása óta két sorozatot gondozott, ill. gondoz az intézet. A *Régészeti Tanulmányok*, ill. utódja, a *Studia Archaeologica* sorozatában 1962—1966 között három, ill. négy kötet jelent meg, köztük olyan jelentős munkák, mint Szőke Béla a honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emléanyagát meghatározó és tipologizáló műve; Fehér—Éry—Kralovánszky ugyanezen korszak sírleleteinek leletkataszterét tette közzé; Gábori Miklós a magyarországi későpaleolitikum időszakát tekintette át; Holl Imre egy középkori budai kút igen becses leletanyagát tette közzé stb.

Az intézet védőszárnyai alatt készül a régészeti országos topográfia is, melynek eddig Veszprém megyét felölelő négy kötete jelent meg; további megyék munkálatai folyamatban vannak.

Az intézet kutatógárdájának munkái önálló akadémiai kiadványokban is napvilágot látnak (pl. Gerevich László: A budai vár; Erdélyi István — munkatársakkal: Der Gräberfeld von Newolino; Patek Erzsébet: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien stb.), ill. magyar vagy idegen nyelvű szakfolyóiratok hasábjain jelennek meg. Ásatásaikról hírt ad az Archaeológiai Értesítő évenkénti rovata, ill. a Régészeti Füzetek sorozata.

A „Közlemények” (Mitteilungen) nem tanulmánykötet, mint a hasonló kiadványok általában, hanem voltaképpen terjedelmes évi jelentés a végzett munkáról.

Az eddig megjelent mindhárom kötet az intézet tudományos munkatársainak felsorolásával kezdődik. Az első kötet 17 belső és 4 külső, a második ugyanannyi belső és külső munkatársról adott számot, plusz egy gyakornokról. Az 1970. év végi állapotot tükröző 3. kötet 19 belső és 4 külső munkatársat

tüntetett fel. Azóta a névsor változott, mert munkahelyet változtatott Bakay Kornél és Ecsedy István régész, a külső munkatársak közül elhunyt Fettich Nándor. De újakkal is gyarapodott az intézet (pl. Kovács László, Makkay János, Vaday Andrea, Jerem Erzsébet, Bökönyi Sándor).

A következő rész az ásatásokról szóló rövidebb-hosszabb előzetes jelentéseket foglalja magába. (Az első kötetben még ez a rész nem szerepelt.)

Következő fejezet: az intézet kutatói vezette ásatások korok szerinti ismertetése, az Archaeológiai Értesítőbe, ill. a Régészeti Füzetekbe leadott jelentésekhez hasonló terjedelemben.

A köteteket mutatók (név, hely, kormutató) zárják. Mindhárom kötethez ezenkívül kereken 50—50 *rajzos* tábla tartozik (a harmadikhoz 62 db), amit a lelőhelyek térképe követ. A kitűnő, egységes rajzos táblaanyag információs értéke a kötetek fő erőssége. A nyomdatechnikai okok miatt általában gyenge minőségű tárgyfotókat közlő múzeumi évkönyvek és folyóiratok szerkesztői részére a rajzos táblák követendő példák lehetnének!

Az első kötethez képest a második és a harmadik tíz-tíz kisebb tanulmánnyal (ásatásokról szóló előzetes jelentések, anyagközlések) egészül ki.

A második kötetben öt őskori, egy-egy római, késő egyiptomi, antropológiai, tárgyvizsgálati, ill. botanikai írást találunk (összesen 114 oldal terjedelemben), — a képes táblák is ezekhez az írásokhoz tartoznak.

A harmadik kötetben négy őskori, két római, egy honfoglalás kori, két antropológiai és egy botanikai (régészeti növénytan) írás kapott helyet — 137 oldalon.

A legterjedelmesebb Papp László tanulmánya az Ipoly menti Letkés község határában kiásott újkőkori telepről és sírokról (19 képtáblával). A részletes ásatási jelentés és a leletek bemutatása mellett a kerámiaanyag elemzését is elvégezte a szerző, s ismerteti az előkerült három sírt is. Végezetül a Zseliz-kultúra krionológiai és topográfiai elemzése után a telepet és a sírokat e kultúrkörhöz köti.

Ecsedy István a dévaványa—katonaföldeki (Békés megye) újkőkori telepásatásról közölt rövid jelentést; Kalicz Nándor aszódi ásatását ismertette, ahol a Lengyeli-kultúrához tartozó telep és sírok kerültek elő; az előzőekhez hasonló terjedelmű Torma István jelentése a tokod—leshegyi kora bronzkori erődített település ásatásáról. Jóval terjedelmesebb Castiglione László tanulmánya: Szent lánnyomok Indiában és a görög—római világban. Barkóczi László a pannóniai virág- és madárfigurákkal díszített római poharak kataszterét készítette el (14 darab). Bakay Kornél Kiszely Istvánnal és Matolcsi Józseffel közösen a gerendási és mezőkovácsházi (Békés megye) honfoglalás-kori temető öt, ill. hét sírjának történeti-régészeti-antropológiai elemzését közölte. A két antropológiai tanulmány szerzője, Kiszely István, ill. Lengyel Imre a kesztölci temető deformált koponyáját, ill. kémiai csontvizsgálatok általános kérdései tárgykörét dolgozták föl. Papp László letkési ásatásához kap-

csolódik Skoflek I. és Árendás V. tanulmánya: archeobotanikai anyagvizsgálat.

A harmadik kötetben már nemcsak a fontosabb kutatások előzetes közléseihez kapcsolódnak képtáblák, hanem a néhány soros ásatási jelentések némelyikéhez is (pl. Ecsedy István dévaványai, Torma István pilismaróti, Gabler Dénes ácsi és mosonszentmiklósi, Szimonova Eugenia toponári és Holl Imre—Parádi Nándor sümeg—sarvalyi ásatásához).

Végezetül annyit, hogy a kötetek sokszorosítással készültek. Az igényes kivitel azonban semmiben sem marad el a nyomdai mögött. Az amúgy is túlterhelt nyomdák helyett a gyorsabb sokszorosító eljárásokra való rátérés — úgy véljük — egyre inkább előtérbe kerül. Az Akadémiai Kiadó néhány utóbbi kiadványa is így készült már.

A Salamon Ágnes összeállította kötet jó áttekintést ad az intézet munkájáról, s Közép-Európa régészei legáltalánosabban ismert és használt szaknyelvén — németül — való megjelenés hozzájárul ahhoz, hogy a külföldi kutatók a magyar régészet eredményeit minél hiánytalanabbul és minél gyorsabban ismerjék meg.

(Cs. Cs.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki szerkesztő: Sós Attila
A kézirat nyomdába érkezett: 1974. II. 4. — Terjedelem: 14,70 (A/5) ív

73.75993 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÚJABB EREDMÉNYEIRŐL
tájékoztatnak az Akadémiai Kiadó folyóiratai

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

Főszerkesztő: LÁZÁR VILMOS

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

Évi előfizetési ára

56,— Ft

ARCHAEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkeszti: FÜLEP FERENC

Megjelenik évente egy kötet 2 füzetben

50,— Ft

ETHNOGRAPHIA

Szerkeszti: FÖLDES LÁSZLÓ

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

56,— Ft

MAGYAR PEDAGÓGIA

Főszerkesztő: NAGY SÁNDOR

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

40,— Ft

MAGYAR PSZICHOLÓGIAI SZEMLE

Felelős szerkesztő: LÉNÁRD FERENC

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

80,— Ft

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

Szerkeszti: MÁTRAI LÁSZLÓ

Megjelenik évente egy kötet 3 füzetben

40,— Ft

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐ

Szerkeszti: POGÁNY Ö. GÁBOR

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

100,— Ft

SZÁZADOK

A szerkesztőbizottság elnöke: ZSIGMOND LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő: PAMLÉNYI ERVIN

SZOCIOLÓGIA

Főszerkesztő: MOLNÁR LÁSZLÓ

Megjelenik egy kötet 4 füzetben

80,— Ft

TÖRTÉNELMI SZEMLE

Felelős szerkesztő: LACZKÓ MIKLÓS

Megjelenik évente egy kötet 4 füzetben

44,— Ft

A folyóiratok előfizethetők az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (1054 Budapest, Alkotmány u. 21.) és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1051 Budapest, József nádor tér 1.)

TARTALOMJEGYZÉK

Tájékoztató az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályáról

AKADÉMIA-DÍJASAINK

Magyarország története IV. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. 1849—1918. (<i>Berend T. Iván</i>)	167
Nemzedékek tanítója (<i>Hermann István</i>)	170
Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai (<i>Kubinyi András</i>)	173

NÍVÓ-DÍJASAINK

Szabolcsi Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18—19. sz. fordulóján (<i>Vörös Károly</i>)	177
Varga János: Jobbágyszármazék a magyarországi feudalizmus késő századaiban (1556—1767) (<i>Vörös Antal</i>)	181

HALADÓ HAGYOMÁNYOK—SZOCIALISTA HAZAFISÁG—PROLETÁR INTERNACIONALIZMUS

<i>Stier Miklós</i> : Vita a szocialista hazafiság és az internacionalizmus értelmezéséről	185
<i>Harsányi Iván</i> : Ülésszak a Párttörténeti Intézet működésének negyedszázados jubileumán	209
Tájékoztató a Magyar—Szovjet Történész Vegyesbizottság tudományos szimpóziumáról és együttes üléséről.	225
<i>František Karšai</i> : Magyar—szlovák neveléstörténeti kutatási kapcsolatok	235
<i>Csorba Csaba</i> : A romániai magyar társadalomtudományi kutatások	241

TANULMÁNYOK — TÁJÉKOZTATÓK — RECENZÍÓK

<i>Castiglione László</i> : Az i. e. 2. sz. jelentősége a római művészet történetében	269
<i>Garas Klára</i> : Nemzetközi művészettörténeti kongresszus Granadában	291
<i>Novák Zoltán</i> : XV. Filozófiai Világkongresszus	293
Tájékoztató a Kelet-Közép-Európa II. világháborús historiográfiája című nemzetközi konferenciáról Juhász Gyula	295
<i>Szabolcsi Hedvig</i> : A közép-kelet-európai iparművészet a felvilágosodás korában	299
<i>Hódos Tibor</i> : III. Ergonómiai Konferencia	303
Szimposium a kreativitásról Putnoky Jenő—Kürti Istvánné	315
<i>Kerekes Lajos</i> : Recenzió a Donauraum c. folyóirat 1973. évfolyamának 2. számából	309
Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 3. 1972. Bp. 1973 (<i>Cs. Cs.</i>)	319

Megjelent 1974. IV.